

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI

FİLİSTİN ROMANINDA GÜNLÜK YAŞAM

TEMSİLİ

(1993 OSLO ANTLAŞMASI SONRASI)

Doktora Tezi

NEFİSE ZEHRA KALKANCI

İstanbul, 2022

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI

FİLİSTİN ROMANINDA GÜNLÜK YAŞAM

TEMSİLİ

(1993 OSLO ANTLAŞMASI SONRASI)

Doktora Tezi

NEFİSE ZEHRA KALKANCI

Danışman: PROF. DR. ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

İstanbul, 2022

ÖZET

Bu çalışma, Oslo sonrası Filistin romanında, günlük yaşamın temsilini tespit ve analiz etmektedir. Çalışma, savaş altında şekillenen Filistin romanında günlük yaşamın işaret ettiği göstergeleri ortaya koymaktadır. Sürgün ve işgal şartlarında yaşayan Filistinli romancının, günlük yaşamda karşılaştığı çıkmazları nasıl dillendirdiğini incelemektedir. Yazarın maruz kaldığı şartların edebi metni nasıl şekillendirdiğini ele almaktadır. Toplumun bir parçası olan yazarın, metinde günlük yaşamı kurgulama yollarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Tez bu tespitler yardımıyla savaş ve kaos ortasında teşekkül eden Filistin romanının bireyi, sıradanı, olağan olanı anlatma problemini tartışmaktadır. Filistinli romancının savaş ve siyasi tartışmaların ortasında, bireyi ve günlük yaşamı nasıl anlattığını analiz etmektedir.

Filistin'in I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı siyasi gelişmeler Filistin romanının kendine ait bir edebi serüveni oluşmasını sağlamıştır. Filistin romanı 1948'de yaşadığı Nekba'dan başlayarak Filistin halkının işgal ve sürgün deneyiminin fiziksel ve psikolojik etkilerini anlatmak, Filistin halkının yaşadığı hak kayıplarını ifade etmek için önemli bir rol üstlenmiştir. Edebiyat, vatanın bağımsızlık hakkını savunmak, işgale karşı direnişi ayakta tutmak, yaşanan kayıpları dillendirmek, Filistin kimliğini inşa etmek hedefiyle teşekkül etmiştir. Filistinli romancının edebiyata yüklediği bu misyon Filistin romanını muhtevası kadar, içerik anlatım teknikleri bakımından da etkilemiştir. Filistin halkının yaşadığı tarihi olaylar, toplu sürgün ve katliamlar, vatanın uğradığı yıkım romanda işlenen önemli konulardandır. Romanda ideolojik tutumlar ve gerçekçi anlatım ön plandadır. Sanatın neredeyse tamamen ideolojik koşutluk taşıması Filistinli edebiyatçının toplumsal tecrübeler ve kendi öznel deneyimleri arasında bir denge arayışını zorunlu kılmıştır. Filistinli romancı açısından günlük yaşam bu dengenin en önemli enstrümanlarından biri olarak karşımıza çıkar. Filistin romanında günlük yaşam temsili, Filistinli romancının yüklediği misyonun paradokslarına işaret eder. Günlük yaşam temsili, yazarın toplumsal konuların yanında bireyin deneyimlerini, yazarın öznel tecrübelerini aktarmanın bir aracıdır.

Tez Oslo sonrası romanlarda iç mekanda ve dış mekanda günlük yaşamı analiz eder. İç mekanda günlük yaşam; ev, yemekler ve eşyalar olarak üç alt başlık taşır. Bu başlıklar romancının ulusal tecrübelerin yanı sıra kişisel tecrübelerine, hafızasına ve çocukluğuna dair önemli veriler sunar. İç mekan temsillerinde nostalji duygusunun yanında daha şiirsel ve melankolik bir üslup karşımıza çıkar. İç mekan analizleri, Filistin romanının ideolojik boyutu nedeniyle ihmal edilen pek çok boyutun görülmesine olanak sağlar. Dış mekanda günlük yaşam yolculuklar ve abluka isimli iki başlık taşır. Diaspora Filistinlinin dağınık yaşamının günlük yaşama etkileri yolculuklar çerçevesinde ele alınır. Yolculuklar başlığı, Filistinlinin devletsizlik problemine binaen oluşan karmaşık problemlerini ele alır. Bu karmaşık problemlerin romanda günlük yaşam temsili de doğrudan etkilediği gözlenir. Filistinli karakterlerin, bir mekanda neden nerede ve ne kadar süre bulunabildikleri gibi meselelerin karmaşıklığı bunlardan birisidir. Hudutlar, Filistin romanında, vatan algısını ve işgalci öteki algısını göstermek bakımından önemlidir. İdeolojik anlamda savunulan vatan ve Filistinlinin yaşadığı vatan arasındaki çelişkiyi romancı yine günlük yaşam temsili aracılığıyla gösterir. İşgal Edilmiş Filistin'de günlük yaşam Abluka başlığı altında ele alınır. Gazze, Batı Şeria ve Kudüs'ün birbirinden tecrit edilmiş yapısı, kilometrelerce uzanan Ayrım Duvarı ve sayıları bini aşan bariyer denetimleri Filistin romanında günlük yaşamın temsilini oldukça ilginç kılmaktadır. Yazarın içinde bulunduğu mekanın koşulları, romanda zaman ve mekan unsurunu kısıtlar. Dünya üzerinde örneği bulunmayan koşullar, Filistin romanında günlük yaşam temsili de kendine özgü bir kara mizah üslubunu doğurmuştur.

Sonuç olarak Filistin romanında günlük yaşam temsili, savaşın ve işgalin odağında Filistin romanın, hem içerik hem kurgusal olarak nasıl kendine özgü bir tavır sergilediğini örnekler.

Anahtar kelimeler: Filistin edebiyatı, Filistin romanı, Oslo Antlaşması, Günlük yaşam, Sürgün edebiyatı.

ABSTRACT

This study detects and analyzes the representation of daily life in the post-Oslo Palestinian novel. The study reveals the indicators of daily life in the Palestinian novel shaped under war. It examines how the Palestinian novelist, living in exile and occupation conditions, articulates the dilemmas he encounters in his daily life. It deals with how the conditions that the author is exposed to shape the literary text. The author, who is a part of society, tries to reveal the ways of fictionalizing daily life in the text. With the help of these determinations, the thesis discusses the problem of describing the individual and the ordinary in the Palestinian novel, which was formed during war and chaos. It analyzes how the Palestinian novelist describes the individual and daily life during the war and political debate.

The political developments in Palestine after the First World War enabled the Palestinian novel to form a literary adventure of its own. The Palestinian novel has played an important role in describing the physical and psychological effects of the Palestinian people's experience of occupation and exile, starting with the Nakba in 1948, and expressing the loss of rights experienced by the Palestinian people. Literature was formed with the aim of defending the right of independence of the homeland, maintaining the resistance against the occupation, expressing the losses experienced, and building the Palestinian identity. This mission attributed to the literature by the Palestinian novelist has affected the Palestinian novel not only in terms of its content but also in terms of expression techniques. The historical events experienced by the Palestinian people, mass exiles and massacres, and the destruction of the homeland are among the important subjects in the novel. In the novel, ideological attitudes and realistic narration are at the forefront. The almost complete ideological parallelism of art has made it necessary for the Palestinian man of letters to seek a balance between social experiences and his own subjective experiences. For the Palestinian novelist, daily life emerges as one of the most important instruments of this balance. The representation of daily life in the Palestinian novel points to the paradoxes of the Palestinian novelist's mission. The representation of daily life is a means of conveying the personal experiences of the author, as well as the author's social issues.

The thesis analyzes daily life indoors and outdoors in post-Oslo novels. Daily life indoors; It carries three subheadings as house, meals, and furniture. These titles provide important data on the novelist's personal experiences, memory and childhood as well as national experiences. In addition to the feeling of nostalgia, a more poetic and melancholic style emerges in the interior representations. Interior analysis allows seeing many aspects that are neglected due to the ideological dimension of the Palestinian novel. Daily life outdoors carries two titles: journeys and blockades. The effects of the dispersed life of the Diaspora Palestinian on daily life are discussed within the framework of the journeys. The title of Journeys deals with the complex problems of the Palestinian due to the problem of statelessness. It is observed that these complex problems directly affect the representation of daily life in the novel. One of

them is the complexity of issues such as why Palestinian characters can be found in a place and for how long. Borders are important in the Palestinian novel in terms of showing the perception of the homeland and the occupying other. The novelist shows the contradiction between the ideologically defended homeland and the homeland where the Palestinians live, again through the representation of daily life. Daily life in Occupied Palestine is handled under the title of Blockade. The isolated structure of Gaza, the West Bank and Jerusalem, the Separation Wall stretching for kilometers and the control of barriers exceeding a thousand make the representation of daily life in the Palestinian novel very interesting. The conditions of the place in which the author is located restrict the time and place element in the novel. Unprecedented conditions in the world have given birth to a distinctive style of dark comedy in the representation of daily life in the Palestinian novel.

As a result, the representation of daily life in the Palestinian novel exemplifies how the Palestinian novel, in the focus on war and occupation, has a unique attitude both in content and fiction.

Keywords: Palestinian Literature, Palestinian novel, Oslo agreement, Daily life, Exile literature.

İÇİNDEKİLER

KABUL/ONAY SAYFASI.....	3
ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
KISALTMALAR.....	VI
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı	1
1.2. Problemin Tanımı.....	1
1.3. Çalışmanın Çerçevesi ve Yöntemi	10
1.4. Çalışmanın Kaynakları	15
2. FİLİSTİN EDEBİYATININ TANIMI VE FİLİSTİN ROMANI.....	22
2.1 Filistin’de Edebiyattan Filistinli Edebiyata.....	22
2.2. Filistin Romanı	32
2.2.1. <i>Filistin Romanının Doğuşu ve 1948’e Kadar Filistin Romanı</i>	33
2.2.2. <i>1948’den 1967’ye Kadar Filistin Romanı</i>	43
2.2.3. <i>1967’den Oslo Antlaşmasına Kadar Filistin Romanı</i>	47
2.2.4. <i>Oslo Antlaşması (1993) Sonrası Filistin Romanı</i>	52
3. İÇ MEKÂNDAN GÜNLÜK YAŞAM	59
3.1. Filistin Romanında Evler	64
3.1.1. <i>Vatandaki Ev: İşgal</i>	65
3.1.2. <i>Geride Kalan Evler: Yitik Cennet</i>	68
3.1.3. <i>Sürgündeki Evler: Duraklar</i>	72
3.1.4. <i>Dönülen Evler: Etlâl</i>	79
3.2. Eşyalar	88
3.2.1. <i>İstikrar Göstergeleri</i>	91
3.2.2. <i>Gasp Edilen Eşyalar</i>	95
3.2.3. <i>Hafıza Mekânları</i>	97
3.2.4. <i>Aktarılmış Hafıza Nesneleri</i>	108
3.2.5. <i>Kökene Bağlılık Simgeleri</i>	113

3.3. Yemekler	117
3.3.1. <i>İstikrar Göstergeleri</i>	117
3.3.2. Kimlik ve Gelenek	126
3.3.3. <i>Hafıza Tatları</i>	135
4. DIŞ MEKÂNDAN GÜNLÜK YAŞAM.....	143
4.1. Yolculuk	144
4.1.1. <i>Valizler</i>	145
4.1.2. <i>Ulaşım Araçları</i>	150
4.2. Hudutlar.....	160
4.2.1. <i>Sınırötesi Yolculuklar</i>	162
4.2.2. <i>Göç ve Kimlik</i>	167
4.2.3. <i>Ötekiyle Sınırlar</i>	174
4.2.4. <i>Vatanın Kayıp Sınırları</i>	194
3.3. İşgal Edilmiş Filistin’de Günlük Yaşam Temsili : Parçalanma ve Abluka.....	202
3.3.1. <i>Parçalanmış Vatan</i>	203
3.3.2. <i>Bariyerler Arasında Günlük Yaşam</i>	211
SONUÇ.....	223
EKLER.....	232
Ek 1. 1948’e Kadar Basılan Tercüme ve Adaptasyon Romanlar.....	232
Ek 2. 1948’e kadar Filistin Romanı	233
Ek 3. Filistin’de 1948 Öncesi Basılan Edebi Dergiler:	235

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
BM.	Birleşmiş Milletler /UN
Bkz	Bakınız
B'Tslem.	The İsraili Information Center for Human Rights in the Occupied Territories / İşgal Altındaki Topraklarda İsrail İnsan Hakları Bilgi Merkezi
c.	Cilt
çev	Çeviren
ed.	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
Pcbs	Palestinian Central Bureau of Statistics / Filistin Merkez İstatistik Bürosu
OCHA	The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs / Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
OPt	occupied Palestinian territory /İşgal edilmiş Filistin toprakları
s.	Sayfa
S.	Sayı
UNWRA	United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East / Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı
Memo	Middle East Monitor / Orta Doğu Ekranı Ajansı
vd.	ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu, I. Dünya Savaşı'ndan bu yana savaş ve çatışma altında olan bir coğrafya olan Filistin'e mensup yazarlarca, insan yaşamının gündelik aktivitelerinin bütünü diyebileceğimiz *günlük yaşamın* temsilini Oslo Antlaşması (1993) sonrası yazılan romanlarda tespit ve analiz etmektir. Filistin romanında günlük yaşam hangi konular, olgular ve bağlamlar çerçevesinde temsil edilmektedir? Toplam popülasyonunun yaklaşık yüzde ellisini oluşturan Filistin diasporasının parçası olan edebiyatçılar açısından günlük yaşam hangi temalar çerçevesinde ele alınır? Filistin diasporasının, göçmen edebiyatlarla örtüştüğü noktalar tespit edilebilir mi? Filistin dahilinde kalan romancıların eserlerinde, günlük yaşam nasıl temsil edilmektedir? Yine ilk nesil ve sonraki nesil yazarlar arasında nasıl bir bağ vardır? Daha da önemlisi *olgusal gerçeklik* ve *kurgusal gerçeklik* arasındaki ilişki göz önüne alındığında Filistinli romancının bilfiil içinde bulunduğu günlük yaşam ile romandaki günlük yaşam arasında ne gibi bir etkileşim söz konusudur? Bu etkileşimin içerik, kurgu ve biçim üzerinde ne gibi etkileri bulunmaktadır? Tez tüm bu sorulara, seçilmiş romanlardan yola çıkarak yanıtlar aramaktadır.

Bu sorulara yanıtlar ararken savaşın ve krizin merkezinde gelişen bir edebiyatın; basiti, olağanı ve gündelik olanı anlatma imkânını araştırmak tezin amacını oluşturur. Filistinli romancının ulusal meseleler ekseninde bireysel olanı, sembolik olanın karşısında, analogi taşımayan, siyasi çatışmalar altında ideolojik olmayanı aktarma problemi tezin temel tartışmasıdır.

1.2. Problemin Tanımı

Bu tezin temel argümanı, savaş ve çatışma altında gelişmiş ve ulusal mücadele yükünü sırtlamış olan romanın bazı problemler ve paradokslar taşıdığıdır.

Necip Mahfuz, içinde yaşadığımız asrın, çağın gerekliliklerine uyan ve onun ruhunu yansıtan yeni bir sanata ihtiyaç duyduğunu iddia ettiği ünlü makalesinde “Hikâye modern

dünyanın şiiridir.”¹ diyordu. Yazının yayınlandığı 1945 yılından bu yana, Arap edebiyatçıları ikiye bölen fazlasıyla tartışma yaşandı.² Nitekim iddia, Arapların yüzyıllara dayanan dil ve mâna maharetlerini sergiledikleri, incelikleri adına pek çok ilim inşa ettikleri şiirin karşısına, Batıdan devşirdikleri henüz çok acemi oldukları bir türü koymaktaydı.

Günümüzde, nicelik bakımından roman türünün, dünya edebiyat tarihinden ayrı düşmeyecek şekilde, Arap dünyasında diğer tüm türlerin önüne geçtiği tartışılmaz bir durumdur. Edebiyat araştırmacısı Hamdi es-Sekkût’un altı ciltlik devâsa roman bibliyografyası üstüne yeni bibliyografyalar yayınlanıyor. Pek çoğu Batı menşeli teorilere dayalı da olsa, eleştiri alanında roman türü üzerine olan çalışmalar her gün artmaktadır. Birden fazla divân sahibi kimi şairler, roman türünde telife yönelmekle kalmıyor bu türde kalıcı olarak eser vermeye devam ediyor.³ Üstelik şiir türünde rüşünü ispatlamış pek çok şair, romanı *Arapların divâmı* olarak teslim ediyor. “Şair, bir zamanlar Arapların her şeyiydi: gazeteci, profesör, lider”⁴ diyen Filistinli şair Mahmut Derviş, romancılar kadar kimseyi kıskanmadığını söyler. Bunun nedeni şaire göre romanın; şarkıyı, şiiri, nesri, fikri ve hemen hemen her şeyi dahil edebilecek kadar genişlemeye müsait yapısıdır.

Türler ötesi bir tür olarak romanın, Derviş’in de altını çizdiği her şeyi taşıma kabiliyetini, çağdaş Arap romanı muhteva bazında gerçekleştirir. İbni Kuteybe (m. 889) “Şiir, Arapların havadislerinin divânıdır.”⁵ ibaresiyle, şiiri; toplumun vakıâlarını tescil eden bir vesika olarak görmekteydi. Çağdaş Arap romanı da bu hususiyete sahiptir. Roman, Arap dünyasının

¹ Câbir ’Uşfûr, *Zemenü’r-rivâye*, Dimeşk: Dâru’l-Medâ li’n-neşri ve’s-sekâfe, 1999, s. 9/Necîb Mahfûz: Mecelletü’r-rivâyeti’l-Kâhiriyye, S. 635, 13 Eylül 1945.

² Necîb Mahfuz’un başlattığı iddia, Abbas el-Akkad başta olmak üzere kimi şairlerce tepkiye neden olmuştur. Mahfûz, Taha Hüseyin, Abbas el-Akkad gibi müfekkirlere bile roman türünü hafife aldıkları konusunda eleştirmiştir. Câbir Uşfûr, Fusul dergisinde yazdığı makalelerde doksanlı yıllarda Mahfuz’un isabetli olduğunu yazarak tartışmayı yine gündeme taşır. Post-modern şiirin önemli temsilcilerinden Adonis romanın Arap dünyasında yaratıcılık içermediği konusunda görüş bildirir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Câbir ’Uşfûr, *Zemenü’r-rivâye*, Dimeşk: Dâru’l-Medâ li’n-neşri ve’s-sekâfe, 1999. Ayrıca bkz: Saîd Abdülcebbar el-Qazak “eş-Şu’ârau’r-rivâiyûn fi Filistîn (1948-2013)”, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2014.

³ Filistin bölgesinde, şiir türünden roman türüne geçiş yapan edebiyatçılarla ilgili Ömer Saîd Abdülcebbar el-Qazak’ın “Şuârau’r-rivâiyûn fi Filistîn” tezi, meseleyi bu edebiyat ürünlerinde biçim ve içerik olarak inceler. Verdiği istatistik bilgiler ve röportajlarla da zenginleştirilmiş tez için bkz: Ömer Saîd Abdülcebbar el-Qazak “eş-Şu’ârau’r-rivâiyûn fi Filistîn (1948-2013)”, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2014.

⁴ Joe Cleary, *Literature, Partition and the Nation-State: Culture and Conflict in Ireland, Israel and Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. s. 190/ Barbara Harlow, ‘Palestine or Andalusia: the Literary Response to the Israeli Invasion of Lebanon’, *Race & Class* 2:24 (1984), s. 40

⁵ İbni Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *’Uyûnu’l-ahbâr*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-’ilmiyye, h.1418, c. 2, s. 200

son yüzyılda tartıştığı meselelerin tamamını farklı bakış açılarında ve seviyelerde okuma imkânı bulduğumuz bir mecrâdır. Savaşlar, sömürgecilik, işgaller, Doğu-Batı çatışması, siyasi istibdat, insan hakları ihlalleri, hapisler, ekonomik problemler, mülteci sorunları, iç savaşlar, mezhep çatışmaları, örfler ve toplumsal cinsiyet problemleri gibi konuların tamamı romanda işlenir. Eleştirmen Selmâ Ceyyûsi Akdeniz'den Körfez ülkelerine kadar Arap yazarının iki konu merkezinde yazdıklarını söyler; siyasi despotluk ve toplumsal baskılar.⁶

Arap dünyasının içinde bulunduğu siyasi çıkmazlar ve koşullar, romancıları romanı bir mücadele biçimi olarak görmeye sevk etmiştir. Arap romanının önemli kalemlerinden biri olan Suud asıllı Abdurrahman Münîf, kendisi için sultayı ifade edebilmenin tek yolu olarak romanı görür. Siyasi ideolojilerle, belirli bir grupla veya gündelik politikayla hiç ünsiyeti bulunmadığını ısrarla ifade eden Münîf, toplumun içinde çok derin olan yaralar hakkında sadece aydının değil, insan olarak her bireyin sözü olması gerektiğini savunur.⁷ Arap dünyasında romana yüklenen misyon, İbni Kuteybe'nin şiirle ilgili olarak asırlar önce söylediği “O, ihtilaf zamanında adaletli bir şahittir. Husumet anında kat’î bir delildir.”⁸ ifadelerini anımsatır. Edward Said, Post modern edebiyat teorisyenleri yahut savunucuları bu anlatıların modern dönemin bitişiyle “artık tarihe karıştığını” iddia etse de “karanlık zamanlarda” halkın entelektüelden kendini ifade edip temsil etmesini beklediğini söyler. Bu çerçevede halkının yaşadığı deneyimleri aktaran Picasso, Neruda, Manzoni gibi büyük sanatçıları örnek gösterir.⁹ Said, usta romancıların halkının acılarını edebi eserlerle somutlaştırdığını söylerken şunları ekler: “Bence entelektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir.”¹⁰

Filistin gibi ulusal mücadele veren topraklarda edebiyata böyle bir misyon yükleneceği aşikardır. Yaser Arafat verdiği bir röportajda şiirin artık bu bölgede işgal tarihiyle özdeş

⁶ Selmâ el-Hadrâ el-Ceyyûsi, “*el-Batal fi edebi 'i- 'Arabî el-muâsır*”, el-Katip, S. 200, Kasım (1977): 42-51, s. 44-45

⁷ N. Zehra Kalkancı, “Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mısır'ın Sosyal ve Siyasi Tenkidi.”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015, s. 32

⁸ İbni Kuteybe, age, s. 200

⁹ Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı, 1995, s. 51

¹⁰ Said, age, s. 51

olduğunu söylüyor ve ekliyordu: “Ama daha fazlasını bekliyorum.” Sayısız makale ve kasideden sonra beklediği tüm “Arap kamuoyuna nüfuz edecek roman” dır.¹¹

Fakat bir asrı aşkın süredir devam eden kimlik krizi ve vatan mücadelesi içinde olan bir toplumda bu yaşanan deneyimin temsili de, edebi dilin bu yükü taşıması da son derece zordur. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı’nda açılan Sina-Filistin cephesinin (1915) sonuçları olarak Filistin’de Osmanlının yaklaşık dört yüz yıllık idaresi son buldu. Bu tarihten sonra bölge sayısız defa parçalanma, savaş ve trajedi yaşadı ve yaşamaya da devam ediyor. Sürgünler, yıkımlar, soykırımlar, yerinden edilmeler, kayıplar, yasaklar milyonlarca Filistinlinin dedelerinden alarak taşımaya devam ettiği bir tür mirasa dönüşmüş durumda. İsrail’in toprak ilhakına devam etmesi, Kudüs’ü başkent ilan etmesi dahil, pek çok uluslararası karara uymaması, Filistinliler için yaşamı katlanılmaz kılacak şekilde her geçen gün ağırlaştırdığı abluka şartları çatışmayı hep canlı tutuyor. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa Birliği ve pek çok ülke Gazze Şeridi’ni ve Doğu Kudüs dahil olmak Batı Şeria’yı tanımlamak için *occupied Palestinian territory* ; İşgal Edilmiş Filistin Toprakları terimini resmi olarak kullanıyor.¹² Sürenin uzunluğu, nesillerin tecrübesini birbirinden farklı kılıyor. 1948 Filistinlilerinin yazdıkları vatan, 1967 sürgününü yaşayanlardan ayırıyor. BM. 194 numaralı kararıyla¹³ yurduna dönüş hakkı tanınan 1948 Filistinlilerinin dönmesi için tanımlanan “vatan” günümüzde İsrail şehirleri olmuş durumda. İşgal, sürgün, sayısız kayıp, yıkım, onlarca savaş tecrübesini bir çerçeveye içine almanın zorluğu romancı için kaçınılmazdır.

Toplumsal ve siyasi problemlerin had safhada olduğu dönemlerde roman genellikle “gerçekçi” bir tavır sergiler. Arap dünyasında da roman türü kimi zaman, tarihi şahsiyetler,

---

¹¹ Cleary, age, s. 189

¹² Devam eden işgal ve taraflar arasında mutabakat olmayışı nedeniyle, 164 ülke, Doğu Kudüs de dahil olmak üzere Batı Şeria’yı “İşgal Altındaki Filistin Toprakları” (Occupied Palestinian Territory; oPt) olarak adlandırır. Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) tarafından bölge yasal tanım olarak 2004 yılından itibaren bu isimle tanınmıştır. BM. Gazze Şeridi de dahil, Filistin Bölgesinin tamamı için bu tanımlı kabul etmektedir. AB.’de aynı tanımlı resmi raporlarında kullanmaktadır. ICJ için bkz: Article, International Review of the Red Cross, No. 847, 30-09-2002 “*International Court of Justice Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders – Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory Advisory Opinion of 9 July 2004*”

<https://web.archive.org/web/20110207175611/http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/5fldpj.htm> BM. için bkz: UN Human Rights Office ; <https://www.ohchr.org/EN/Countries/MENARegion/Pages/OPT.aspx>

Ayrıca AB.’nin bölge ticaretiyle ilgili komisyon raporu için bkz: *European Commission / Directorate-General for Trade. 4 November 2016: “European Union, Trade in goods with Occupied Palestinian Territory”*

https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_occupied-palestinian-territory_en.pdf

¹³ Unwra: Resolution 194 <https://www.unrwa.org/content/resolution-194> (erişim: 10.05.2021)

vesikalar, istatiksels veriler, tarihler, rakamlar, kasideler, gazete k p rleri, günlükler, kadim yahut ağdaş eserlerden iktibaslarla oluşturulmuş bir kolaja dönüşür. Muhammed Munip el Ber mi, yetmişli yılların romanında siyasi baskı konusunu ele alan çalışmasında 1967 Altı Gün Savaşı'nda İsrail karşısında alınan ağır yenilgiyi Arap romanı üzerinde dönüm noktası olarak görür. Arap romanının muhteva olarak siyasallaşma gösterdiği bu tarihten itibaren siyasi roman çok daha gerçekçi ve sert bir dil kazanmıştır. Hapis, işkence, baskı, istibdat, siyasi romanın alt türleri olarak gelişmiştir. Araştırmacıya göre roman artık yaşananları sonuna kadar ‘‘bütünüyle gerçeğe uygun olarak betimleme meylini’’ göstermiştir.¹⁴ Oyleyse Filistinli romancıdan da büyük ölçüde beklenen yaşanan savaşın ve sonuçlarının betimlemesidir.

Tolstoy, savaşı ‘‘bütünüyle gerçeğe uygun olarak betimleme’’ meselesini, Savaş ve Barış (1867) romanına yazdığı önsözde tartışır. Eserin yayınlandığı dönemde, yapıtta ‘‘dönemin ayırt edici özelliğinin yeterince belirgin’’ olmadığına dair okurlardan gelen eleştirileri şöyle yanıtlar:

Bu siteme vereceğim yanıt şudur: Romanımda bulmadıkları ‘dönemin ayırt edici özelliğinin’ ne olduğunu biliyorum; bu özellik, toprak köleliğinin dehşet verici gerçekleridir, baskı altında tutulan kadınlardır, öldüresiye dövülen yetişkin erkek çocuklardır.¹⁵

Oysa Tolstoy, bu bahsedilen özelliğin gerçeği yansıtığına inanmadığını açıkça ifade eder. Bunlar bir sanatçı için yalnızca tepenin görünen yüzüdür. Sanatçı için tepenin diğer tarafı vardır. Karakterleriyle, gerçek tarihi şahsiyetler arasında da herhangi bir bağ yoktur. Üstelik, şahsiyetlerini hakiki karakterlere benzetmek istediğinin düşünülmesi bile yazar için üzüntü sebebidir. Yazar, bu noktada tarihçi ve sanatçı arasındaki ayrımı çizer. Sanatçı, tarihinin yaptığı gibi tarihsel bir kişinin eylemini tek bir imgeye bağlayamaz, aksine onu tüm karmaşıklığı içinde canlandırma görevindedir. Bunu şu örnekle açıklar:

Kutuzof, her zaman beyaz atının üzerinde değildir; elinde her zaman tek g zlu uzun bir dürbün yoktur ve her zaman düşmanı göstermemektedir. Rostopin'in elinde de her zaman, bir meşale yoktur ve Voronof'daki evini yakmak üzere değildir.(...)

¹⁴ Muhammed Munib el-Berimi, el-Fedau'r-rivai fi'l-ğurbe, Fas: Daru'n-neşri'l-Mağribiyye, s.33

¹⁵ Lev Tolstoy, Savaş ve Barış, (ev: Sıla Yılmaz), İstanbul: Sis, c. 1, s. 7

*Tarihsel bir kişinin işlevini, tek bir amacın gerçekleştirilmesinde gören tarihçi için kahramanlar vardır. Bu kişinin, yaşamın bütün durumları içindeki tepkilerini ele almak isteyen sanatçı içinse kahraman diye bir şey olamaz ve olmamalıdır; sanatçı için insanlar vardır.*¹⁶

Savaşın olduğu yerde insanın varlığı, eylemselliği kimi handikaplar taşır. Fredric Jameson *Gerçekliğin Çelişkileri* adlı eserinde savaş romanı ve filmlerinden yedi-sekiz örnek okuduğumuzda türün tamamını kapsamış ve tanımlamış olacağımızı hatırlatır.¹⁷ İlginç bir şekilde savaşlar, dönemler, savaş teknolojisi değişmiş olsa da türde benzer kalıpların tekrarı söz konusudur. Hatta Jameson kurgularını psikolojiye dayandıran Amerikan filmlerinin bile standart tipolojiler geliştirdiğini söyler. Savaş anlatılarında en çok karşımıza çıkan cesur, korkak, duygusal, zeki, hain, fedakâr gibi karakterler de “istatistiksel olarak sınırlı”dır. Ancak bu durumlar bile savaş romanı türünü ihmale sevkmez; gerçeklikle bağını incelenmeye değer yapar. Jameson edim, faillik, fail, amaç ve sahne olmak üzere anlatının beş ögesini savaş türünde kimi örnekler üzerinde yapısal olarak tespit etme yoluna girerek çözümleme örnekleri verir. Uzun yıllar boyunca Orta Avrupa’yı kasıp kavuran Otuz Yıl Savaşlarındaki gaddarlık ve mezalim sahnelerinin anlatıları da bunlara dahildir. “Bu savaşların en olağanüstü edebi belgelerinde tecavüz ve dehşet daha en başta doruğa çıkmıştır.”¹⁸ Yıkılan köyler, yağmalanan evler, ıssız ovalar, karanlık ormanlar... Mekân, sahne, manzara başlı başına bu anlatılarda bir öge haline gelmektedir. Karakterler ve bireyler yok olmaktadır. Savaşın, vahşetin olduğu yerde *birey* de *faillik* de silinmekte, adeta savaştan başka fail kalmamaktadır.

Filistin romanı, bir asırdan fazla süren ve sıcaklığı hiç bitmeyen bir savaşlar silsilesinin içinde kalan bir coğrafyanın ürünüdür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti’nin idaresinden çıkan ve 1922-1948 yılları arasında Britanya manda idaresiyle yönetilen bölge, düzenli Yahudi göçlerine uğramıştır. Yahudi çetelerce yürütülen şiddet olayları ve Filistin halkı arasında yükselen tansiyon sonucunda 1936-1939 yıllarında Yahudilerle halk arasında ilk çatışma yaşanmıştır. Manda yönetiminin artan güvenlik endişesiyle kendini feshedişi BM.’lerin Yahudilerin yerleştikleri bölgeleri bölme kararını takip etmiştir. İsrail’in resmen devlet oluşu, 1948 Arap-İsrail Savaşını takip eden Nakba olayları yalnızca Filistin için değil tüm Arap

---

¹⁶ Tolstoy, *age*, s.7, 8

¹⁷ Fredric Jameson, *Gerçekliğin Çelişkileri*, (çev: Orhan Koçak), İstanbul: Metis, 2018, s. 263

¹⁸ Jameson, *age*, s. 271

dünyası tarihinde de dönüm noktası olmuştur. 1967 Altı Gün Savaşları, Filistin meselesinden ayrı düşünülmececek 1975-1990 Lübnan Savaşı, 1987 I. İntifada, 2000 yılında başlayarak beş yıl süren II. İntifada, 2008 Gazze Savaşı, bölgedeki sıcak savaşın sadece ana başlıkları olarak kalmaktadır. Filistinli romancı için betimlenen halkalar değişse de savaşın metinlerde Jameson'un ifade ettiği gibi yazarı, hikayeyi, sahneyi tamamıyla ele geçirdiği tüm unsurları yuttuğunu iddia edebiliriz. Filistinli romancı Selmân Natûr'un (2016) kendi özyaşamını ele aldığı *Sittûne 'âmen rihletu's-sahrâ* (2008) eserinde yaptığı girizgâh bize savaşın etkinliğini göstermek adına anlamlıdır. Savaş, yazarın ömrünün altmış yılını olabilecek en kaba hatlarla bölerek, detayları siler :

1948 Savaşı'ndan sonra doğdum. Süveyş Savaşı'nda okula başladım. Haziran Savaşı'nda liseden mezun oldum. Ekim Savaşı'nda evlendim. İlk çocuğum Lübnan Savaşı'nda doğdu. Körfez Savaşı'nda babam öldü. Torunum Selma, hâlâ devam eden bu savaşta (İntifada'yı kastediyor) doğdu.¹⁹

Filistin romanı, şiire sığdırılmayan, makalelerde bitmeyen tarihî tecrübeleri anlatmaya başladığında, bir süre sonra savaş dışında ne varsa bulanıklaştıran bir temsil ortaya çıkar. Osmanlının bir parçası olduğu dönemde Kurtuluş Savaşı'nın *Seferberlik* yıllarının zorluk ve sefaletini tasvir eder. Açlıktan kırılan insanları, karlarda donan uzuvları betimler. Yahudi çetelerinin zorbalıklarını anlatır. Nekba'yı tüm dehşetiyle, kanlı ve zalimce sahneleriyle, iliklere işleyen korkularıyla tasvir eder. 1967'deki bombardıman uçakları, Lübnan İç Savaşı'ndaki füzeler, Sabra ve Şatilla katliamındaki kan havuzları, İntifada'da moloz yığınlarına dönen evler, ezilen bedenler çıkar sahneye. Gazze'nin en karanlık hapisanelerdeki işkenceleri anlatır. Kahramanlar, cepheler, şehirler gittikçe bulanıklaşınca geriye yalnızca zulmün sahnesinin kaldığını hissederiz. Jameson'un Alman romancı Alfred Döblin'in (ö.1957), Otuz Yıl Savaşlarını konu alan *Wallenstein* romanı (1920) ile ilgili söyledikleri, Filistin romanının kimi örnekleri için de şaşırtıcı olarak uygundur:

Her anında isimlerle doludur, tarihin bütün karakterleriyle, bazıları tanınmış, bazıları sadece gerçekten anılan ve aynı zamanda haritaya sığdırılmayacak yer adlarıyla. Bir nabız gibi atan, sonlanamayan, kesintisiz bir akış(...).Sadece olaylar ürüyor ve bunlar

¹⁹ Yaser Ahmet Kasım Jawabreh, "Sülasıyyetü 'sittine 'âmen rihletü's-sahrâ' " Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2018, s. 19/ Selmân Nâtur, *Sittûne 'âmen rihletu's-sahrâ*, Amman: Dâru'ş-Şurûk, 2008, s. 3

asla durmuyor, yazar asla durmuyor(ve böylece o da kayboluyor)kaynaklar da öylesine sonuna kadar tüketiliyor ki artık hiçbir şey alıntı veya gönderme olarak kalmıyor.²⁰

Filistinli romancı, bu bitmek bilmeyen zincirin halkalarını kimi zaman kırmaya çalışır. Bu çaba bile başlı başına savaşın ne denli baskın olduğunun kanıtıdır. Nâtur, romanında bir karakterin dilinden anlatıcıya hitaben şunu söyler:

Dünyanın özgürlüğü için direniş yapıyordunuz. Tarihin sayfalarını beyazlatma hülyasındaydınız. Küçük durumlara bakmadınız, kadınlara ve çocuklara dikkatlice bakmadınız. Bir gün bile bir çiçeğin soluşuna dikkat kesilmediniz. Sonuç ne oldu? Kesinlikle yenildiniz.²¹

Tarihçi ve sanatçı arasındaki ayrım Tolstoy'un teorisinde net gibidir. Ancak yazarın kendi içinde bulunduğu zamanın gerçekliği düşünüldüğünde, anlatıcının kurgusal gerçekliğini kurması da pratikte kolay gözükmemektedir. Savaş ve Barış'ın karakteri Rostof'un yaralanma serüveni tam olarak bu problem üzerinedir. Rostof'a nasıl yaralandığı sorulduğunda, dürüstlüğü seven Rostof başlangıçta etrafındakilere her şeyi olduğu gibi anlatmak ister. Fakat gerçeği olduğu gibi aktarmak hiçbir zaman kolay değildir. "Farkında olmadan, kaçınılmaz biçimde, elinde olmayarak ayrıldı gerçeklerden." diye aktarılır Rostof'un durumu. Rostof, acemice attan düştüğünü, bu sırada elinin çıktığını ve var gücüyle ormana doğru koşarak düşmandan kaçtığını anlatamayacağını fark eder. Çünkü " *Bir savaşa katılanlar onu ya olmasını istedikleri gibi ya da başkalarından dinledikleri biçimde, yani en güzel nasıl anlatılabilirse öyle anlatırlar; hiç de gerçeği olduğu gibi anlatmazlar.*"²² Rostof gerçeği anlatacak olsa bile kendine inanmayacaklarını, yalanlayacaklarını düşünür. Muhataplarının, önceden dinledikleri, diğer savaş öykülerine benzer öyküleri beklediklerini bilir. Dolayısıyla sağlı sollu düşmanın üzerine nasıl kılıç salladığını anlatır. Görüldüğü gibi savaşın gerçekliği kahramanlık beklentisi inşa ederken, insanî olan korkunun temsil edilmesi sadece zor değildir, tepkileri karşılayacak cesaret de istemektedir. Tolstoy, eserinin önsözünde bunu şöyle ifade eder:

---

²⁰ Jamoson, age, s.277

²¹ Selmân Nâtur, *Hiye, ene ve 'l-harîf*, Amman: Dâru'ş-Şurûk, 2012, s.7

²² Tolstoy, age, s.202

Her savaş betimlemesinde, zorunlu olarak bir yalan vardır: Bu yalan birkaç kilometrelik bir alana yayılmış olan ve korkunun, utancın, ölümün etkisi altında delicesine heyecanlanmış bulunan birkaç bin insanın yaptıklarını, birkaç sözcükle dile getirmek zorunluluğundan ileri gelir.

Demek ki savaş ve çatışma ortamlarında beklentinin kendisi, anlatı üzerinde bir tür hegemonya kurabilmektedir. Cephelerin keskinleştiği dönemlerde en politik olmayan isimler bile kendilerini bir tarafın içinde bulur. Silinme tehdidi altında kalan kimlik, kendini belirginleştirme eğilimi taşır. Bunların dışına çıkabilen parçalar bütünü dışında kalarak istisna addedilir yahut görünmez olurlar. Olgusal gerçeklik ve kurgusal gerçeklik arasındaki gerilim artar.

Metnin dışında olan rasyonel ve nesnel dış gerçeklik diye tanımlanabilecek *olgusal gerçeklik* ile o gerçekliğin sanatsal metnin içinde yeniden var olma durumu olan *kurgusal gerçeklik* arasında bir ilişki vardır. Edebi eserin en önemli imkânlarından birisi; kendini kuşatan rasyonel gerçekliği aşarak onu yeniden işleyebilmesidir. Dış dünyadaki olgular, nesnel, kavramlar, olaylar, kişiler edebi metinde yeni bir oluş ve gerçeklik kazanırlar. Sanatın gücü yeni dünyalar yaratma, hayal gücüyle yeni alanlar açabilme, yeni sahalar keşfedebilmesindedir. Sanatçı, dış dünyanın sabitelerini aşmak için kurgusal dünyasını var eder. Kurmaca dünya, bir yönüyle sabit, değişmez, kuşatıcı olgusal gerçekliğe karşı, öznenin isyanıdır.²³ Yine de kurmaca dünyanın, olgusal gerçeklikten bütünüyle bağımsız bir varlığı yoktur. Sanatçı, gerçekliğin içinde başka bir ufuk, rutinin içinde başka deneyim kurmaya çalışır. En genel hatlarıyla sanatın bunun için iki yolu vardır. İlki dış dünyamızda tam karşılığı bulunmayan bir ufuk, kategori, alan, varlık ya da daha önce aşına olmadığımız bölge yaratmaktır. İkincisi, Tolstoy'un dediği gibi hep önümüzde olan, aşına olduğumuz, dinlediğimiz kalıpları kırarak önümüzdeki gerçekliğin aslında başka türlü olduğunu göstermektir. Oysa savaş temsilinin tekrar eden kalıpları, temaları, doğası sanatçının aşma deneyimini de zorlar ve yer yer parçalar. Sürrealizmin imkânına yaslanan bir kurmacanın bile içinde doğduğu sınırlara mahkûm olması çarpıcı bir örnektir. Filistinli şair romancı Zekeriyya Muhammed'in, *el- 'Aynu' l-mu 'tème* 1996 (Kör Göz) romanında yarattığı dünya bütünüyle sürrealisttir. Şiirsel bir dille aktarılan,

---

²³ Özcan Sütçü, "Edebiyat, Kurmaca, Gerçeklik." *Beytulhikme Int J Phil* 10 (3) 2020: 843-870, s. 874
Doi: 10.18491/beytulhikme.158

acayıplıklarle dolu, gerçekdışı ve mistik bir evrenin, pek çok eleştirmen tarafından Filistin meselesiyle bağlantılı olarak analizi, hikâyenin sembolik tahlilleri son derece mânalıdır.²⁴ Bu eleştirilerde artık mekân; Filistin köyü, dönem; Filistin'in belirli bir evresi, karakterler; Yahudi, direnişçi veya direnişe karşı zaaf gösteren Filistinli olur. Hatta bu sürrealist canlıların taşıdığı renkleri bile bir anda İsrail bayrağındaki maviyle özdeşleşirken buluruz. Yorumların arasında hikâyenin alegori taşımadığını ifade eden bir tahlil bile, yazarın esasında Filistin'in savaş gerçekliğinden sıyrılmak istediği için sürrealizme yöneldiğini, ancak çizdiği karanlık tabloyla yine de kendisine aydınlık bir dünya yaratamadığı yönündedir.

Ancak yine de tüm bu gerilimin nihaî bir galibi olduğunu ve sanatın Searle'nin deyimiyle sanatın "gerçek dünyanın insafına kalmak zorunda" kaldığı gibi bir genellemeye ulaşmak mümkün değildir.²⁵ Savaş dönemlerinde de en zor şartlarda da sanatçılar üretmeyi sürdürüyor. Filistinli şairler bitmek bilmeyen mücadelesinin temsili için romana yöneliyor. Dönemsel ve mekânsal pek çok kısıtlama altında olduğunu düşündüğümüz Filistin'de, edebiyat sahasından uzak olan isimler roman türünde çoksatanlar ve birden fazla baskı yapan ve pek çok dile çevrilen eserlerle roman dünyasına giriş yapabiliyor. Bu durumda temel sorumuz Said'in deyimiyle entelektüel, Munîf'in deyimiyle insanî bir tavır olarak yazma sorumluluğu altında sanatçının özgün deneyimlere ulaşma yolları olup olmadığıdır. İçinde doğduğu koşulların Filistin romanını biçimsel ve içerik olarak nasıl etkilediğidir. Sürrealist bir eserde bile içeri sızmayı başaran dış gerçeklikle sanatın nasıl baş edebileceğidir.

1.3. Çalışmanın Çerçevesi ve Yöntemi

Filistin romanında sözünü ettiğimiz problemleri tespit edebilmek için *günlük yaşam* bir çerçeve olarak seçilmiştir. Günlük yaşam; sıradanlık, aleladelik, basitlik çağrışımlarını taşıyan "*bir çiçeğin soluşunu*"²⁶ göstermeye elverişli bir çerçeve olarak ele alınmaktadır. Belirli bir rutini temsil etmesi niteliğiyle kaosun ve trajedinin karıştığını anımsatır. Bunun yanında "ufak tefek, her şeyin içine tıkıştırılabildiği artık bir kategori olması"²⁷ bakımından anıtsal ve tarihî olanı işaretlemekten uzaktır. Gündelik hayatı; bireyin, bireyselliğin daha etkin

²⁴ Bkz. Ömer Said Abdülcebbâr el-Kazak, *Şuârai'r-rivâiyûn fî Filistîn (1948-2013)*, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2014, s.181-190

²⁵ Sütçü, agm, s. 878

²⁶ Nâtur, age, s.7

²⁷ Andy Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, (çev: Nagehan Tokdoğan vd.),Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018. s. 11

olduğu şekilde kavramsallaştıran düşünürlerin algıladığı gibi kabul edersek, daha çok kişisel alana dair imalar taşıyabileceği de düşünülebilir.²⁸ Günlük yaşam, bu yönüyle kahramanları değil daha çok insanları imler.

Buna rağmen Filistin romanından bahsettiğimizde, savaşı ve kaosu dışarıda bırakan bir parantez arayışı bile kendi içinde paradokslar ve riskler taşımaktadır. Zira devam eden savaş koşullarının içinde günlük yaşama dair tespit edeceğimiz başlıkların, bizi yine savaşın rutinine yahut dolaylı dolaysız Filistin ulusal, siyasi problemlerine ulaştırması kaçınılmazdır. Bunun dışında çalışma, romansal günlük yaşam adına çıkardığımız en önemli sonucun onun varolmayışı üzerine bina edilmesi gibi bir riske sahiptir. Öte yandan Filistinli bireyin tecrübesinin, ulusunun tecrübelerinden ayrı düşünülemediği bir diğer hakikattir. Ancak bu durumları/sonuçları problemin bir parçası olarak kabul etmekte bir beis görülmemektedir. Ayrıca bu çerçevede ne savaş temsilini ne de kolektif tecrübeleri en başından sanatın konusu olmaktan çıkarıldığı anlamını taşımamalıdır. Burada söz konusu olan, romanın içerisinde gördüğümüz, sahneler, mekân, zaman kronolojisi, karakterler ve pek tabii diyaloglar, romanın mutlak surette yerleşmek zorunda kaldığı romansal gündelik yaşamın Filistin romanı özelinde nasıl temsil edildiğini görebilmektir. Romanın fonu olarak içine yerleştiği ya da bizatihi konusu olarak yazarın göstermek istediği günlük yaşam unsurlarını tahlil edebilmektir.

Günlük yaşamın Filistin romanında nasıl temsil edildiğini saptamaya çalışan bu tez, edebi eserin, var olduğu coğrafya ve tarih içerisinde, üretildiği sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik ve siyasal yapısıyla ve bu yapıyı oluşturan birçok kurumla karmaşık ilişkiler taşıdığı kabulüne dayanmaktadır. Stendhal'in elindeki ayna ile dünyayı yansıtan romancı teşbihi bu karmaşık yapıyı tam olarak karşılamamaktadır. Ayna metaforu; romancı ve aynayı, aynanın yansıttığı dünyadan tecrit etmektedir ve edebiyatla edebiyatın içinde doğduğu gerçeklik arasındaki karmaşık ilişkiyi anlatmak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle edebiyata etki eden tarihsel, kültürel, sosyolojik etmenlerin karmaşık hiyerarşisini görebilmek için daha çok Franco Moretti'nin önerdiği gibi tezdeki metinlere “ *tek bir doğrultuda dümdüz uzanan bir vektör olarak değil, birkaç yöne doğru ışın saçan bir ışık kaynağı ya da çeşitli kuvvetlerin görece durağan bir denge halinde bulunduğu bir alan olarak*”²⁹ bakılmaya çalışılmıştır. Moretti

---

²⁸ İlgili düşünürlerle ilgili bkz: Bennett, age, s.14

²⁹ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*,(çev: Zeynep Altok), İstanbul: Metis, s. 33

edebiyatın içinde taşıdığı bu karmaşık yapıyı ortaya koyabilmek için deneysel, sınanabilir dolayısıyla ‘yanlışlanabilir’ olma riskini alan hipotezlerin önemini savunur.

Önerisini somutlaştırmak adına Moretti bir örnek verir. Dedektif romanlarında bilimsel verilerin kullanılması konusunu araştıran bir çalışma, bunun sonucunda bilimsel gelişmelerin etkisiyle, bilimsel verilerin, dedektif türü romana dahil edildiğini farkedebilir. Dedektif türünü ele alan bu çalışma; bilimin, dedektif türünün “parçası” haline gelişini, bilimin popülerleşmesi olgusuna bağlayabilir. Bu, doğru ancak *banal* bir saptama olmaktadır. Ancak araştırmacı biraz daha risk alarak, *bilimin* sadece bu türe özgü olarak gelişen göstergelerini (suçluyu tespit etmek) ortaya koymaya çalışabilir. Yanılma riskini daha da artırmayı deneyerek, “bilimin” suçluyu bulmak suretiyle, mevcut toplumsal düzeni stabilizelediğini, bu türdeki metinlerde bilimin “ilerleme” değil “istikrar” göstergesi olarak kullanıldığını iddia edebilir. Dolayısıyla; eleştiri çalışmalarında “*edebiyat-dışı bir olgunun önemli veya önemsiz olması, onun bir metnin "nesnesi" ya da "içeriği" olup olmamasına değil, değerlendirme sistemlerinin, dolayısıyla da retorik stratejilerin şekillenmesinde ne derece etkili olduğuna bağlıdır.*”³⁰

Bu çalışma da seçilen romanların muhtevasında, Filistin romanında günlük yaşam gibi edebiyat dışı bir olguyu saptamaya çalışmaktadır. Çalışma sonunda, Filistinlinin günlük yaşamına dair elbette pek çok veri elde edilecektir. Fakat tezin asıl amacı, günlük yaşam öğelerinin, savaş altında şekillenen romanda hangi göstergelere işaret ettiğini tespit etmeye çalışmaktadır. Günlük yaşam olgusunun, Filistin’de edebi metinleri nasıl şekillendirdiği, metnin içinde ne gibi fonksiyonlarla “içerik” haline geldiği ya da hangi koşullar altında görünmez hale geldiği gibi sorulara yanıtlar arayacaktır. Ele alınan konunun incelenen metin ve eleştiri stratejileri açısından ne ifade ettiği anlaşılmaya çalışacaktır .

Tezin birincil hedefinin, Filistinlinin günlük yaşam koşullarını, çağdaş roman vesilesiyle görmek olmayışı, çalışmanın kategorilerini de doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla alt başlıklar, günlük yaşam adına akla gelebilecek ve sıralanabilecek tüm başlıkları kapsamamaktadır. Çalışma, ele alınan örnek romanların içindeki tüm günlük yaşam öğelerinin bir dokümantasyonu da değildir. Örnek olarak *Ev* başlığında ev temsilini irdelerken seçilmiş romanlardaki tüm ev temsillerine yer verilmedi. Bunun yerine konunun bütünlüğünü

---

³⁰ Moretti, age, s.31

sağlayacak şekilde ; Filistinli romancının en kişisel mekânları olarak evin, temsil biçimlerini ortaya koyabilmek adına bir tasnife gidildi.

Benzer şekilde metnin kendisine veya çözümlemesine etki ettiği düşünülen, yoruma katkı sunan edebiyat-dışı pek çok olgu, kavram ya da tarihi olay müstakil başlıklar halinde açıklanma yoluna gidilmedi. Saptamalara doğrudan katkısı olduğu düşünüldüğü kadarı metin içinde zaman zaman da tekrar edilmek suretiyle verilmeye çalışıldı. Bunu yapmanın en önemli nedeni çalışmanın bütünlüğünü ve takibini kolaylaştırmaktır. Özellikle Filistin gibi pek çok karmaşayı barındıran bir bölgeyi çalışırken Filistin'e dair tarihsel -ya da coğrafi- bir arka planı detaylı olarak vermenin başlı başına tarih ve siyaset çalışmaları için bile oldukça meşakkatli olduğu düşünüldüğünde çalışmayı sadeleştirmek adına yapılan tercihler anlaşılır olacaktır.

Tezin ilk bölümünde, Filistin edebiyatının tanımını yaparak, Filistin romanının geçirdiği evreleri kronolojik olarak ele aldık. Bölümün ilk başlığı Filistin edebiyatının tanımı üzerine tartışmaya dayalı bir metindir. Filistin'in siyasi ve tarihi tecrübelerinden kaynaklı olarak, ulus-edebiyatı tanımını yaparken ortaya çıkan problemleri ve zorlukları gösterir. Filistin edebiyatının tanımı üzerine yapılan tartışmalar, ulus-edebiyatı tanımlarına dair boşlukları görmemize olanak sağlar. Öte yandan Filistin'in kendine ait milli edebiyatının teşekkül etme sürecini göstermesi bakımından da önemlidir. Filistin edebiyatını tanımlamakta çıkan zorluklar bize Filistin'in siyasi koşullarının edebiyatı nasıl şekillendirdiğine dair önemli veriler sunar. Bu yönüyle, romanın taşıdığını düşündüğümüz muhtemel problemleri sorgulayan tezin tartışmasıyla önemli bir paralellik taşır. Bölümün ikinci alt başlığı Filistin romanını şekillendiren dönemleri ve önemli isimleri tanıtmaya amaçlı olarak bilgilendirici bir metindir. Konu hakkında dilimizde yeterince çalışma olmayışı nedeniyle genel hatlarıyla Filistin romanını tanıtmaya amacının yanında Filistin romanının bir parçası olduğu Arap romanı içerisinde ana hatlarıyla seyrini gösterme amacını taşır. Filistin romanının tarihsel seyrini görmek, Filistin romanının ideoloji ve sanat arasında kurmaya çalıştığı dengeyi teorik düzeyde görme olanağı sağlar.

Tezin ikinci bölümünde, *İç Mekânda Günlük Yaşamı*, örnek romanlar üzerinde ele aldık. İç mekânda günlük yaşam için seçtiğimiz kategoriler; ev, eşyalar ve yemekler olmak üzere üç başlık altındadır. Günlük yaşamın bireysel yaşam alanı olan evlerle kurulan ilişkiler, son derece öznel deneyimleri barındırır. Öte yandan 'vatan' ve 'yuva' arasında kurulan analogik

bağ düşünülduğünde evin Filistinli yazar açısından simgesel anlamları olduğu muhakkaktır. Eşyalar, günlük yaşamın rutinleri üzerine bize fikir verirken, öznenin nesne ile kurduğu ilişkiyi gösteren önemli araçlardır. Bu başlıkta, yazarın eşyaları metinde nasıl konumlandığını, ne gibi amaçlarla ve ne tür ilişkiler içerisinde anlattığı analiz edilmeye çalışılacaktır. Hayatın temel gereksinimi olan beslenme, günlük yaşamın en önemli rutini olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra yemeklerin kültüre içkin olan varlıkları da edebi metinlerde yemekleri ulusal sembolik göstergelere dönüştürebilir. İç mekanda günlük yaşamı aldığımız bu bölüm; Filistin romanında evin, eşyaların ve yemeklerin romanda nasıl temsil edildiğini, ne gibi bağlamlarla kullanıldığını ortaya koyar. Filistinli romancının ulusal tecrübeler ve öznel deneyimler arasında günlük yaşamı nasıl tasavvur ettiğini ve temsil biçimlerini yapısal olarak inceler.

Tezin üçüncü bölümünde Filistin romanında dış mekân temsilini inceledik. Filistin halkının yaklaşık yüzde ellisinin Filistin dışında olması yanında, Filistin'in birbirinden kopuk toprak parçaları haline geliş farklı tecrübelerine sahip Filistinli yazarlar arasında farklı metinlere yol açar. Dış mekân, kişisel alana ait olmaması nedeniyle, dış dünyayı temsil etmek isteyen romancı açısından olgusal/ rasyonel gerçeklikle belki de en fazla yüzleşmek zorunda olduğu bölgedir. Filistinli romancı savaş, abluka ve krizin hakim olduğu ortamlarda günlük yaşamı nasıl aktarıyor, yazarların tecrübelerinin ve ikamet yerlerinin farklı olmasının metinlerde etkisi nasıldır? Filistinli yazarın birbirinden tecrit edilmiş mekânlar haline gelen Gazze, Batı Şeria ve Kudüs'te günlük yaşamın temsilinde ne gibi tavırlar ortaya koyuyorlar? Soruları bu başlıkta yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bölüm, romancının kendi gerçekliği ve kurmaca dünya arasındaki kesişimi, etkileşimi ve bunun içerik ve biçimsel sonuçlarını örneklememiz açısından önemlidir.

Tezin sonuç bölümünde çalışmada elde edilen bulgular ortaya koyulacak ve başlangıçta sorgulanan problem çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır.

Çalışmada seçilen romanlar Oslo Antlaşması (1993) sonrası döneme aittir. Bu antlaşma ile ilk kez tarafların masaya oturması sağlandığı için Filistin'de belirli miktarda bir normalleşme ümitlerinden söz edilmeye başlanmıştı. Ancak antlaşmanın şartlarının Filistin açısından oldukça ağır sonuçları bulunuyordu. Oslo sonrası romanda İsrail'in varlığının tanınmasının oluşturduğu ümitsizlik, yaşanan toplumsal değişimlerin sonuçları, siyasi istikrarsızlık gibi sosyal konular romanda ele alınmaya başlandı. Bu antlaşmayla 1948 mültecilerine dönüş hakkı verilmesiyle vatana dönen edebiyatçılar, *dönüş romanı* türünü

oluşturdular. *Dönüş romanı*, Filistin romanında yıllar sonra vatana dönen edebiyatçıların vatana dair çarpıcı gözlemlerinin yanında, en öznel tecrübelerini ve en içten duygularını göstermesi bakımından önemli örneklerdir. Filistin romanının biçimsel ve içerik olarak yenileşme göstermesi de göz önüne alınarak böyle bir sınırlandırılma yolu uygun görülmüştür.

1.4. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmanın birinci kaynakları olan romanların seçilme aşaması tezin problemiyle doğrudan bağlantılı olarak kimi zorluklar taşıdı. Filistin diasporası düşünüldüğünde hangi yazarların Filistin edebiyatı çatısı altında toplanacağını net bir cevabını bulmak kolay değildir. Filistin’de yaşamakta olanlar, İsrail vatandaşı olan yazarlar, kendilerini gittikleri yahut doğdukları ülkeyle bağlantılı olarak tanımlayanlar, ailevi bağları nedeniyle Filistin tecrübesinin bir parçası olanlar, bazen ya da her zaman Arapça dışında dillerde yazanlar bir de ulusal bağlantılı olmaksızın Filistin meselesi hakkında yazan Arap yazarlar... Bunlardan hangisini ele alacağımıza dair yanıtlar doğrudan bizi Filistin neresidir, Filistin edebiyatı nedir, ulus- edebiyatı nedir, gibi bir dizi konu hakkında yanıtlar aramaya sevk etti. Bu durumun göçmen edebiyatı çalışmalarında ya da karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında pek çok araştırmacının karşılaştığı bir mesele olduğunu böylece daha yakından görme fırsatı verdi.

Yerleştikleri ülkenin dilinde eser vermeyi tercih eden göçmen yazarların varlığı bu yazarların hangi ulus edebiyatına dahil edileceğine dair birtakım soruları getirmiştir. Ulus- edebiyatın tanımında siyasi sınırların temel alındığı durumlarda dahi dünyanın her bir yerinde etnik kökenine bağlı olarak hâkim dil dışında eserler veren yazarlar bulunmaktadır. Fransızca yazan Cezayirliler, İbranice yazan Filistinliler gibi “ötekinin dilinde” eser vermeyi tercih edenler de bulunmaktadır. Yasir Süleyman, bu durumun ideolojik yahut kişisel nedeni olduğunu söylerken pek çok yazarın ulusal kimliğini koruyarak farklı dilde eserler verebileceğini söyler.³¹ Süleyman’a göre yaşadıkları ortak kültür, deneyim temelinde kalan yazarlar farklı dilde yazmalarına rağmen kendi ülkelerinin edebiyatlarının bir parçasıdır, bu nedenle “Arapça yazılan tüm eserler Arap edebiyatının bir parçasıyken Arap edebiyatının tamamı Arapça değildir.”³²

---

³¹ Yasir Suleiman, *Literature and Nation in the Middle East*, ed.: Yasir Suleiman, İbrahim Muhawi, s. 13.

³² Suleiman, *age*, s. 16.

Seçtiğimiz romanlar da eser sahiplerinin vatandaşlıklarına ve yazdıkları dile bakılmaksızın Filistinli olan ve Filistin ortak ulusal tecrübesi yaşayan yazarlardan seçildi. Filistin’de Batı Şeria’da yaşayan ve İngilizce yazmayı tercih eden Suâd Âmirî’nin *Mûrad*, *Mûrad* eseri çalışmaya dahil oldu. Yine eserlerini İbranice dahil birden fazla dilde veren, İsrail vatandaşı İsrail parlamentosunda üç dönem milletvekilliği yapmış olan siyasetçi Arap Azmî Bişâre’nin Arapça yazdığı *Hâciz* romanı Filistin edebiyatının bir parçası olarak çalışmaya konu oldu. Mısırlı romancı Radvâ ‘Âşûr’un *et-Tantûriyye* romanı Arap edebiyatında Filistin meselesi hakkında yazılan eserlere bir örnek teşkil eder. Eleştirmen Râmi Ebu’ş-Şihâb bu romanı; içeriği itibarıyla Filistin diaspora edebiyatının bir parçası olarak çalışmasında ele almıştır.³³ Filistinli edebiyatçı Mûrid Bergûsi’nin eşi, şair Temîm Bergûsi’nin annesi olan ‘Âşûr’un Filistin diaspora problemleriyle şekillenmiş hayatı, eserin pek çok eleştirmen tarafından Filistin romanı kategorisinde görülmesini kolaylaştırmıştır. Amerikalı/Arap yazar Randa Jarrar’ın İngilizce yazdığı *a Map of Home* romanı da yazarın kendini Filistinli olarak tanımlamamasına rağmen çalışmaya belli başlıklarda katkı sağlamış oldu. Filistinli bir babanın kızı olan Jarrar’ın romanda kendi hayat deneyimlerini paylaşması bu eserin seçilmesinde önemli oldu. Bu eserler yardımıyla, yazarların ideolojik tutumları ve deneyimleri arasındaki farklılıkların günlük yaşam temsilini değiştirip değiştirmediğini tespit etme imkânı doğmaktadır.

Romanların seçimi esnasında İvâd Ebu Ziyne’nin Gazze ve Batı Şeria’da 1993- 2005 yılları arasında yayımlanmış tüm romanları muhtevasıyla birlikte bibliyografik olarak ele aldığı hacimli çalışması *Esvât mine’l-hisâr: Rivâyetü’l-Diffati’l-ğarbiyye ve Gazze* eserlerle ilgili ilk elemenin yapılması açısından önemli bir kaynaklık etmiştir. Ele aldığı yüze yakın roman içinde Filistin’de bizzat savaş romanı olanlar, belirli tarihi savaşları ele alanlar, hapis romanı yahut direniş türüne girenleri almamayı daha uygun bulduk. İçlerinden önemli bir kısmının hikâye zamanı Birinci Dünya Savaşı olaylarından başlayarak Nekba felaketini ele almaktaydı. Araştırmacının, savaşın sosyal boyutlarını yahut sosyal hayatı konu edindiğini ifade ettiği eserlerin sayısının azlığı dikkat çekiciydi. Bu eser yardımıyla ulaştığımız liste Filistin diaspora edebiyatından kimi örnekleri ve 2005 tarihten sonrası romanları almamaktaydı. İlgili tarihten sonrası için çağdaş Filistin romanı üzerine yazılmış makaleler ve eserler dolaylı yoldan seçimimize yol göstermiş oldu. Eserleri seçerken ve metinler arasındaki ortak özelliklerin

---

³³ Râmi Ebu’ş-Şihâb, *Fi’l-memerrî’l-Ahîr: Serdiyyetü’ş-şetâti’l-Filistîni: Manzûru ma ba’del kulunyoli*, Beyrut: el-Müessesetü’l-‘Arabiyye li’l-dirâsat ve’n-neşr, 2017. s.311.

çatısını belirlerken istifade ettiğimiz, ancak çalışmada yalnızca bir ya da birkaç örnekte yer vermekle yetindiğimiz kimi romanların çalışmaya dolaylı yoldan katkıları bulunduğunu ifade etmek gereklidir.

Çalışmamızın birincil kaynakları olan romanlar ise şunlardır:

- Azmî Bişâre, *el-Hâcîz: Şazâya Rivâyetin*, (**Bariyer: Romanın Parçaları**) Beyrut: el-Merkezu's-sekâfi el-'Arabî, 2006. ss; 255. Daha çok siyaset, tarih ve düşünce alanında makale ve eserleriyle bilinen İsrail vatandaşı Filistin asıllı entelektüel ve siyasetçinin Arapça roman türünde aynı senede yayımlanan iki romanından biridir. Roman Filistinlilerin Filistin içindeki yaşamını kara-mizah üslubunda ve kısmen Filistin lehçesini kullanarak anlatır .
- Hüseyin Cemîl el-Bergûsi, *Seekûnu beyne'l-levz*, (**Bademler Arasında Olacağım**) Beyrut: Müeesesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'ni-neşr, 2004. Şair, akademisyen Cemil Bergûsi'nin (2002) ss; 139. Filistin'e dönüş hakkı kazandıktan sonra yerleşmesini birinci tekil şahıs diliyle konu alan romanı, diaspora hayatını, kendi içsel yolculuğunu, çocukluğunun geçtiği mekânları anlatır. Yazar, aile üyeleri ve bazı mekân isimlerini kimi zaman mitolojik isimlerle isimlendirirken kimi zaman hakiki isimleri harmanlama yoluna gider. Şiirsel, felsefi bir üslupla ölüm ve hayat üzerine düşüncelerini paylaştığı bu roman ve devamı niteliğindeki *ed-Dav'ul-ezrak* (Mavi Işık) serisi, şiirsel üslubu ve derinlikli düşüncesi ile eleştirmenlerin dikkatini çeker. Eleştirmen Faysal Derrâc bu seriyi Filistin'de doksan sonrası yazılan roman türünde başarı kazanmış üç eserden biri olarak kabul eder.
- Leyâne Bedr, *Nücûmu Eriha*. (**Erihâ Yıldızları**) Kahire: Dâru'l-Hilal, 1993. ss; 237 . Filistin'in önemli kadın yazarlarından biri olan Bedr'in birinci tekil şahıs diliyle anlattığı eserde, Neksa diye isimlendirilen 1967 Arap-İsrail Savaşı yenilgisinden önce, Eriha'da Filistinlilerin basit yaşamları, kaygıları, ilişkileri çocuk duyarlılığından aktarılır. Anlatıcının sürgünle, Amman'a oradan Beyrut ve Tunus'a uzanan ve en son dönüş hakkı kapsamında Eriha'da noktalan tecrübesi anlatılmaktadır. Yaklaşık otuz yıllık bir zaman dilimini aktaran eserde, Beyrut'ta iç savaş, mülteci kamplarının statüleri, Filistin'in dönüş hakkı, Sabra ve Şatilla katliamı gibi önemli siyasi olaylara

göndermeler bulunurken bunların tarihsel anlatısını aktarmak amaçlanmaz. Fakat bu olaylar ekseninde yazar, yaşamına giren insan hikayelerine odaklanır. Zamansal sıçramalarla geçmiş ve şimdi arasında gidip gelen eserde, özellikle mekân tasvirleri ön plana çıkar. Bedr'in hikâye ve eleştiri alanında yazdığı eserlerden sonra yazdığı ilk romanıdır

- Mâyâ Ebu'l-Hayyât, *La ahadun ya'rifu fasilete demihi* (Kimse Kan Grubunu Bilmez) Beyrut: Dâru'l-Âdâb, 2013. ss:140 . Filistin'in yeni nesil yazarına ait Roman, Yâra ve Cumâna isimli iki kız kardeşin hikayesini konu alır. Babasından seneler evvel ayrılan annelerini hiç görmeyen ve Amman'da halalarının evinde büyüyen iki kardeş, seneler sonra babasıyla Tunus'a yerleşir. Dönüş hakkı kazanmaları ile hikayeleri Kudüs'te devam eder. Yâra ve Cumâna'nın dilinden anlatılan hikâye, hayatın içindeki günlük detayları, aile meselelerini Filistin meselesini merkezine almaksızın anlatılır. Diyaloglarda ağırlıklı olarak Filistin lehçesini seçen yazar hikâyenin kalanında basit yüzeysel bir anlatım seçer.
- Murîd Bergûsi, *Raeytü Ramallah*, (Ramallah'ı Gördüm) Beyrut: el-Merkezu's-sekâfi el-Arabî, 1997. ss: 263. Şair Murîd Bergûsi'nin (ö.2021) otuz yıl sonra Filistin'e dönüş izlenimlerini anlattığı eseridir. Şiirsel, hüznü bir dilde yazılan eser, *dönüş romanı* türünün başyapıtlarından biridir. Roman 1997 Necip Mahfuz Roman Ödülünü kazanırken, pek çok dile çevrilmiştir. Edward Said'in takdimiyle romancı ve eleştirmen Ahdaf Suveyf tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Pek çok dile çevrilen eser, Tarihçi-yazar Melis Hafez tarafından Şairin Filistini (2004) adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.
- Radvâ 'Âşûr, *et-Tantûriyye*, Kahire: Dâru's-Şurûk, 2010. ss; 463 ./ Tantûralı Kadın, çev: Nefise Zehra Kalkancı, İstanbul: Ketebe, 2019. Mısırlı romancı Radvâ 'Âşûr'un (2014), Filistin'in Tantûra köyünden 1948 yılında annesiyle birlikte çocukken sürülen Rukayye'nin, oğlu Hasan'ın ısrarıyla anılarını yazması kurgusuna dayanır. Romanın yaklaşık atmış yıl süren zamanı, Rukayye'nin dilinden sürgünün psikolojik boyutlarını ve insani problemlerini aktarır. Bu süre zarfında Lübnan İç Savaşı, Sabra ve Şatilla Katliamı, Oslo Antlaşması gibi Filistin meselesinin önemli tarihi olaylarını ve önemli şahsiyetleri aktarır.

- Rebi'î el-Medhûn, *el-Mesâ'ir :Konşerto Holokost ve'n-Nekba*, (Mukadderat: Holokost ve Nekba Konşertosu) Mektebetü'l-Fikri'l-cedid, 2016. ss; 266 . Gazeteci-yazar Medhûn'un romanı, İsrail'de yaşayan Filistinlilerin verdikleri mücadeleyi, her iki toplumun içinde yaşadıkları problemleri konu edinirken ayrıca Holokost kurbanı Yahudilerin Nekba'da kendi kurbanlarını oluşturması paradoksu ve mülteci konumuna düşen Filistinlilerin yaşadıkları dramatik tecrübeleri dillendirir. Kurgusunu toplam dört hareketten oluşan konşertodan esinlenerek kuran yazar, ilk üç bölümü iki ana karakter ve iki yan karakterden oluştururken dördüncü bölümde hikayeleri bağlar. Eser 2016 yılında Ebu Dabi'de IPAF (Uluslararası Arap Romanı Kurgu Ödülü)ödülünü kazandı.
- Seher Halife, *Rebi' Hâr: Rihletü's-sabri ve's-sabbâr*. (Sıcak İlkbahar: Sabır ve Kaktüs Yolcuğu) Ramallah: Merkezu Ugârît es-sekâfi li'n-neşr ve't-terceme, 2004. ss; 220 . Çağdaş Filistin romanının en önemli temsilcilerinden olan Seher Halife'nin romanı, İkinci İntifada olaylarında Ramallah ablukasını konu edinir. Abluka sırasında Yaser Arafat'ın karargahının kuşatılması, uluslararası insan hakları aktivistlerinin desteklerini ve Filistinlilerin gösterdiği direnişi gerçekçi bir dille anlatır. Filistin meselesinin dini bir çatışma olmadığına altını çizen eser Romanın kahramanı Ahmet'in ve etrafındaki karakterlerin geçirdiği dönüşümü anlatır. Ahmet, kişisel ilgileri ve estetik temayülleri olan bir çocuktur. Yahudi yerleşimcileri, etrafında olup bitenleri kavramaya dair merakı, küçükken hapisle tanışması ile neticelenir. Naif bir çocuk olan Ahmet'in Filistin şartlarında cesur bir direnişçiye dönüşmesi, Yahudi yerleşimcilerinden Mira'nın insan hakları aktivistleri ile saf tutması, Filistin'in her bireyin mutlak surette ideolojik olarak taraf olmaya iten koşullarını gözler önüne serer.
- Suâd 'Âmîrî, *Murâd, Murâd: Lâ şey' tahsiruh sivâ hayâtek*. (Murat, Murat: Hayatından Başka Kaybedecek Bir Şey Yok)(Arapçaya çeviren: Seher Tevfik.) Doha: Bloomsbury- Muessetü'l Kaţar li'neşr, 2011, ss; 216. Akademisyen mimar Suâd Âmîrî'nin İsrail'de çalışan Filistinli işçilerin problemleri çerçevesinde ele aldığı eser, yazarın kaçak yollarla Murat adında bir işçi rehberliğinde İsrail'e geçişini ve geçirdiği bir gününü konu alır. Pek çok baskı yapan eser, birden fazla dile çevrilmiştir.

Oslo sonrası Filistin romanını çeşitli yönleriyle ele alan pek çok akademik çalışma bulunmaktadır. Bunların bir kısmı spesifik bir romancıyı yahut eseri ele alırken, bir kısmı belirli bir tema çerçevesinde konuyu ele almışlardır. Kimi çalışmalarda sosyal hayata dair alt başlıklar karşımıza çıkar.³⁴ Filistin romanının merkez çekirdeğini Filistin meselesinin oluşturması büyük ölçüde üzerinde yapılan çalışmaları da şekillendirmektedir. Filistin romanı üzerine yapılan çalışmalarda, Nekba, İntifada gibi tarihi olaylar incelenirken, direniş, kimlik, vatan gibi olgular sıklıkla ele alınır. Yapısal olarak yapılan araştırmalar içinde; romandaki tarihsel eğilimler, gerçekçilik, sembolik dil gibi özellikleri vurgulayan çalışmalar ön plandadır. Filistinli yazarın mekânla kurduğu bağ nedeniyle Filistin romanında mekân konusunu genel olarak, yahut spesifik bir şehir çerçevesinde analiz eden örneklere de rastlarız. Filistin romanında özellikle belirli bir romancının eserleri çerçevesinde şahsiyet unsurunu konu edinen akademik çalışmalar da bulunmaktadır.

Filistin romanının içinde doğduğu şartların, sınırlı bir eser ya da romancı üzerinde değil doğrudan roman türünün seyrine dair varsaydığımız etkilerine temas eden kimi edebiyatçılar vardır. Filistinli eleştirmen Faysal Derrâc'ın bu konuda dile getirdikleri önemlidir. Derrâc, verdiği bir röportajda Arap romanının içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartların roman türüne olumsuz etkilerinden bahseder. Filistin özelinde yaptığı değerlendirmelerde ise romancının istikrarlı bir hayata sahip olmayışı sebebiyle roman türünde başarılı bir eser vermesini imkân dışı görür ve birkaç eser dışında Filistin romanı diye bir olgudan bahsedilemeyeceğini söyler.³⁵ Vahîd Tâcâ'nın *er-Rivâye el-Filistiniyye : Hivârât Nakdiyye* (Filistin romanı: Tenkit Röportajları) isimli eseri alanla ilgili özgün çalışmalardandır. Araştırmacının, Filistin romanının temsilcileriyle gerçekleştirdiği röportajlardan oluşan eserinde, Filistin romanının taşıdığı bazı problemlere temas eden sorular bulunmaktadır. Yazarlara yöneltilen bu sorular romancının ideolojiye bakışını, kendi içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartların eserlerine etkilerini görmek açısından önemlidir.

Çalışmanın önemi, Filistin romanının taşıdığı varsayılan sorunsalları, sınırlı sayıda da olsa edebi metin üzerinden daha yakından görme, bütünsel olarak tartışma ve somutlaştırma

---

³⁴ Kerime Zeki Ahmet'in "Social Aspect in Sahar Khalifa's Novels", *Seher Halife'nin Romanlarında Toplumsal Eğilim* (2015) başlıklı yüksek lisans tezi yazarın toplumsal gerçekçi yönünü ele alan müstakil bir eser olarak zikredilebilir.

³⁵ el-Kudsü'l Arabî, "Faysal Derrâc: er-Rivâye el-Arabî teîşu zemenen menkûsen..."28.11.2014
<https://www.alquds.co.uk/%D9%81%D9%8A%D8%B5%D9%84-%D8%AF%D8%B1%D9%91%D8%A7%D8%AC-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9-> (erişim: 17.07.2022)

çabasına dayanır. Ayrıca *günlük yaşam* çerçevesi ideolojik olarak veya Filistin edebiyatının tabiatı gereği, metinlerin genellikle ihmal edilen boyutlarını ön plana çıkarması konusunda katkı sunmaktadır.

Çalışmamızı besleyen kaynaklar arasında Edward Said'in *Reflections on Exile* isimli çalışması, Joe Cleary'in *Literature, Partition and the Nation-State* (2004) isimli kitabı, Râmi Ebu'ş-Şihab'ın Filistin diaspora edebiyatının özelliklerini ele aldığı *Fi'l-memmerri'l-ahîr* isimli çalışması önemlidir. Yasir Süleyman ve İbrahim Muhâvî'nin editörlüğünde basılan *Literature and the Nation in the Middle East* (2006) isimli çalışmasında çalışma problemi açısından pek çok paralel tartışma bulunmaktadır. Başta Filistin romanı uzmanı Prof. Dr. Adil Usta'nın alanda yaptığı çalışmalar, eleştirmen Faysal Derrâc'ın, edebiyatçı Faruk Vâdi'nin Filistin romanı üzerine yaptıkları çalışmaların katkıları bilhassa zikredilmelir.

Svetlana Boym'un *The Future of Nostalgia* isimli eserinin eleştiri yaklaşımı açısından ufuk açıcı olduğunu belirtmeliyiz. Yine Gaston Bachelard'ın *Mekânın Poetikası*, Pierre Nora'nın *Hafıza Mekânları* Filistin edebiyatı gibi baskın ideolojik arka plan taşıyan metinlerin içerisindeki öznel damarları keşfetmek için oldukça yol gösterici olmuştur.

2. FİLİSTİN EDEBİYATININ TANIMI ve FİLİSTİN ROMANI

2.1 Filistin’de Edebiyattan Filistinli Edebiyata

Tanım olarak Filistin edebiyatı, Filistinliler tarafından yazın türlerinde ortaya koyulmuş eserlerdir. Tartışmalı bir coğrafyaya nispet edilen bu edebiyatın tanımı da birçok tartışmayı içinde barındırmaktadır. Bunların bir kısmı Arap edebiyatının diğer kolları üzerine ortaya koyulanlarla paralellik taşırken, bir kısmı Filistin edebiyatının ne zaman başladığı, Filistin’in neresi olduğu, Filistinlinin kim olduğu gibi kendine özgü sorunsalları içermektedir. Bu problemlerin odak noktasında da “ulus-devlet”, “ulus-edebiyatı”, “milli edebiyat”, “millet” gibi kilit kavramların karşımıza çıktığını görürüz.

Yavuz Sultan Selim’in 1517 Mısır Seferi’yle Memlûklerden alınan Şam ve Mısır bölgesi, I. Dünya Savaşı’na (1914-1918) kadar Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaydı. Filistin, 18. hika. sonlarına kadar üç semavî dinin mensuplarının yaşadığı, dış etkilerden uzak, Şam Beylerbeyi’ne bağlı bir eyalet olarak kaldı. Filistin edebiyat tarihi üzerine yapılan araştırmalarda ilgili döneme dair hâkim görüş, Mısır, Lübnan, Suriye gibi Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Arap dünyasının edebiyatı üzerine ortaya koyulanlarla büyük ölçüde aynı tezi savunmaktadır : Osmanlı dönemi Filistininde (1516-1917) kayda değer edebiyat çalışmaları bulunmamaktadır.³⁶ Bunun sebebi siyaset, iktisat ve eğitim anlayışındaki problemler nedeniyle kültürel hayatın gerilemesidir.³⁷ ’

Filistin Tarihi Osmanlı dönemi uzmanı ’Adil Mennâ’ Osmanlı Dönemi Filistin araştırmalarının çoğunun nesnellikten uzak olduğunu söyler. Bunun nedeni 20.yy. Arap milliyetçiliği akımı ve onun karşıtı I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden canlanan İslamî akımın ideolojik yaklaşımlarıdır. Ona göre milliyetçi akımın konuyla ilgili eserleri“ Osmanlı

³⁶ Farklı ülkelerin edebiyat tarihi eserlerinde paralel yaklaşımlar için bkz. Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-‘Arabî el-mu’âsir fî Filistîn 1860-1960*, Kahire: Dâru’l-Meârif, 1975, s. 35-39, Şevki Dayf, *el-Edebu'l-‘Arabî el-mu’âsir fî Mısır*, Kahire: Dâru’l-Meârif,1961, s.11-30. Sâmi Kiyâlî, *el-Edebu'l-‘Arabî mu’âsir fî Sûriye*, 1957, s. 9-10.

³⁷ Bessâm Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998, s. 95. Ayrıca Kudüs tarihi açısından benzer yaklaşım için bkz; Süheyl Zekar, *el-Kuds fî târih min ‘asri’l-Memlûkî hattâ ‘asri’l-hadîs*, Trablus : Menşûrati’l-Kıyadeti’ş-Şâbiyye, 2000, s.164

döneminin tamamını istibdat, zulüm ve geri kalmışlık gibi vasıflarla genelleyen ifadelerle doludur.” “Fesadın ve rüşvetin yaygınlaştığı, vatandaşların ağır vergiler altında ezildiğini” yazarlar. İslâmî ideolojiyle yazılan eserlerde ise “ İslam hilafetinin yok oluşuna ağlayış, Fransa ve İngiliz sömürgelerine nispetle Osmanlı Hükümrânlığının iyi yönlerini ortaya koyma gayreti” vardır.³⁸ Bu nedenle Mennâ‘ bütün bu genellemelerden uzakta kalarak tarafsız bir şekilde Osmanlı devirlerinin artı ve eksi yönlerini çıkartabilecek ciddi Osmanlı tarihçilerine ihtiyaç olduğunu söyler. Yeni nesillerde ideolojik algıların kırılması için bu çalışmaların, akademik çerçeveyi aşarak farklı mecralarda ele alınması şarttır .³⁹

Konuyu edebiyat tarihi çerçevesinde inceleyen araştırmacılardan birisi de İhsan Abbâs’tır. Abbâs, Britanya dönemine gelinceye kadar Filistin’in coğrafî ve siyasi olarak sınırları belirlenmiş bir bölge olmadığını; bu nedenle isminin kimi zaman Mısır, kimi zaman Bilâd-ı Şam olarak bilinen eyaletlerle birlikte anıldığını aktardıktan sonra Kudüs’ün kutsallığına rağmen tarih boyunca Kahire, Bağdat, Kayravan gibi bir ilim merkezi haline gelmediğini belirtir. Ona göre Kudüs’e ayrı bir önem atfedildiği Memlûkler ve Osmanlı Dönemlerinde de aydın sınıfı idarî görevlere yönelmiş, ilmî çalışmalarda ilerlemek isteyenler dönemin büyük âlimlerinin bulunduğu merkezlere göç etme yoluna gitmişlerdir.⁴⁰ Hicrî 5. yy.’dan itibaren sîret ve terâcim kitaplarında adı geçen Filistin asıllı şairleri tespit eden Abbas’a göre, miladı 11.yy.’dan 18. yy.’a kadar Seyfü’d-Devle’nin saray şairlerinden biriyle boy ölçüşebilecek veya Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arrî’nin (1057) dönemindeki şairler ayarında bir şairin Filistin’de yetişmediği tartışmasız bir gerçektir. Öte yandan bu topraklarda Ebu’ş-Şekhbâ el-‘Askalânî (1090), Kadı el-Fâdıl (1200), es-Salah es-Safedî (1363) gibi Arap edebiyatında özellikle nesir alanında büyük eserler bırakmış önemli edebiyatçılar, er-Remlî, es-Seferânî gibi âlimler yetişmiştir. Abbas konuyla ilgili, kültürel yaşamın ve eğitimin zayıf olması, halk şiirinin fasih şiirden daha yaygın olabileceği, düşüncenin hayalden daha güçlü olduğu gibi birtakım nedenler öne sürmenin mümkün olduğunu ancak kesin cevaplara götürecek yeterli kanıt ve çalışma bulunmadığını söyler.⁴¹

³⁸ ‘Adil Mennâ‘, *Tarîhu Filistîn fi avâhiri’l-‘ahdi’l-Osmânî: 1700-1918*, Beyrut: Müessesetü’l-dirâsâtî’l-Filistîniyye, 1997, s. 2-3.

³⁹ Mennâ‘, age, s. 6.

⁴⁰ İhsan Abbâs, “eş-Şî‘r hattâ bidâyeti’l-intidâb”, *el-Mevsû‘atü’l-Filistîniyye*, ed.: Enis Sâyiğ, Dirasâtü’l-hadâra, Beyrut: Hey’etü’l-mevsû‘ati’l-Filistîniyye, c. 4, (1990): 5-28, s. 5.

⁴¹ Abbâs, agm, s. 17.

İhsan Abbâs'ın, Arap edebiyat tarihçileri arasında, Osmanlı Dönemi Arap edebiyatının gerileme gösterdiğine dair genel kabulünü de Filistin özelinde sorguladığını görürüz. Cehaletin yaygınlığı, istibdat, fakirlik, toprak sisteminin problemleri gibi sosyal ve siyasi nedenlere bağlanan durumla ilgili Abbâs şu soruları sorar: Bütün bu şartlar bir âlimin, bilim insanının hatta belli bir seviyede kültürel gelişime ihtiyacı olan edebiyatçının yetişmesi için gerekliken şair için de aynı derecede elzem midir? Osmanlı hakimiyetinde Filistin şiirinin bu nedenlerle geri kaldığını söyleyeceksek İslamî Dönem dediğimiz asırlarda neden önemli bir Filistinli şairden söz edemiyoruz? Sosyal adalet ve siyasi refah, şiiri güçlü kılıyorsa; mezhep çatışmaları, istibdat ve siyasi çalkalanmalar döneminde Mütenebbî (965) ve Ma'arrî (1057) gibi dev şairler nasıl ortaya çıkmıştır?⁴² Bu sorular doğrultusunda ortaya çıkan önemli hususlardan birisi, edebiyat tarihçileri arasında genel kanaat taşıyan gerileme iddialarının da çok yönlü tartışmaya açık olduğudur. İshak Musa el-Hüseynî “ Bazıları siyasi ve dinî olarak büyük; coğrafi ve nüfus bakımından küçük olan bu bölgede, geçmiş asırlarda edebi eser verilmediğini zannediyorlar. Bu gerçeğe tezat olduğu kadar hayatın tabiatına da aykırı bir vehimdir. İslâm fetihlerinden günümüze kadar edebiyatçılar kesintisiz olarak birbirini takip etmektedir.”⁴³ diyerek Filistin’de yüzyıllar boyu edebiyatın olmadığı iddiasını bilimselliğe aykırı bulur. Filistin edebiyatının hiçbir geçmişi yokmuş gibi Britanya egemenliğiyle ortaya çıkarılma fikrinin sadece oryantalistler arasında değil, yerli tarihçilerde de bulunmasını eleştiren, aslında bu vatanın söz konusu çağlarda herhangi bir edebi faaliyeti olmadığını söylemenin ülkede Yahudi göçü oluncaya kadar ciddi Filistin unsurunun olmadığı Siyonizm iddiasını ikrar etmekle eşdeğer olduğunu iddia eden araştırmacılar da konunun büyük ölçüde ideolojik bakışa yaslandığına dikkat çekmektedir.⁴⁴ Sonuç olarak dört asır süren hakimiyet döneminin edebi çalışmaların yeniden farklı yönleriyle tespiti ve değerlendirilmeye muhtaç olduğu görülmektedir.

Filistin’de edebiyatın “aniden” zuhur edişi hayatın tabiatına aykırı bulunurken, Filistin edebiyatının İngiliz mandasının başlangıcı olan 1917’de çıktığını söylemek ise tamamen tarihsel bir durumla açıklanabilmektedir. Edebiyat tarihçileri Arap dünyasında 19.yy. edebi hareket ve gelişmelerini takip etme, yorumlama noktalarında Filistinlilerin sunduğu katkıları

---

⁴² Abbâs, agm, s. 18

⁴³ Muhammed Halil, “en-Neşâtü’l-edebî fi Filistin kable’l-intidâbi’l-Biritani”, el-Cibhe,7/3/2004

⁴⁴ Halil, agm.

yadsımağlar.⁴⁵ Ancak son dönem edebiyat tarihçilerinden Süleyman Cibrân, Mısır ve Lübnan’a kıyasla Filistin’de ‘*nahda*’ hareketinin daha geç ortaya çıktığını söyler.⁴⁶ Bunun en önemli sebebi; İslâm fethinden bu yana Filistin’in, Ürdün’le birlikte Şam beldesi olarak anılması, siyasi ve coğrafi olarak bağımsız bir bölge olmayışıdır. Afrika ve Asya imparatorlukları arasında kara bağlantısı üzerinde oluşu, Asya ve Avrupa arasında deniz bağlantısı olması nedeniyle tarih boyunca saldırılara maruz kaldığını belirtir. Ayrıca üç büyük din için kutsallık taşımasının da bu konuda olumsuz etkileri olduğunu ekler. Yüz ölçümünün çok küçük oluşu, yeterli ekim alanlarına ve tatlı su kaynaklarına sahip olmayışı gibi coğrafi nedenleri de ekleyerek, Filistin’in genel olarak gelişmelerin gerisinde kaldığını söyler.⁴⁷

Cibrân’a göre Filistin edebiyatı 20. yy. başlarına gelinceye kadar kendine özgü Filistinli özellikleri taşımayan, taklide dayalı bir edebiyattır. Bu nedenle 19. yüzyıl şiirinin çoğu muhteva ve şekil itibarıyla şiire yenilik katmadığı gibi, Filistin’e aidiyet taşıyan eserler değil “İslâmî şiir” kategorisinde değerlendirilmelidir. Cibrân, Muhammed İ’sâf en-Nişâşîbî’nin 1910 tarihli kasidesini ilk Filistin şiiri olarak kabul eder:

فتاة جودي بالدماء بدل الدمع اذا رمت البكاء
فلقد ولت فلسطين ولم يبق يا اخت العلا غير دماء
ان الاستعمار قد جاز المدى دون ان يعدوه عن سير عداء
انها اوطانكم فاستيقظوا لا تتبعوها لقوم دخلاء

Şair dizelerde, sömürgecilerin her bir yandan işgale başladığı vatanı kanla savunmak konusunda halkını uyarmakta, vatanı satmamaları konusunda uyanık olmaya davet etmektedir. Cibrân görüldüğü gibi Filistin’in işgali meselesini konu edinen dizeleri ilk ulusal metin olarak kaydeder.

⁴⁵ 19. yy. Filistin edebî gelişmeleri için bkz. Abdurrahman Yâğî, *Hayâtü’l-edebi’l-Filistinî min evvelin’n-nahda hattâ’n-nekba*, Beyrut:Dâru’l-’Afâki’l-’cedîde, 1981, s. 108-148

⁴⁶ Nebîl ‘Avde, “Nazra cedîde ala’ş-şîril-Filistinî fi ‘ahdi’l-intidâb”, quds.net 25.09.2019

<https://qudsnet.com/post/463334/%D9%86%D8%B8%D8%B1%D8%A9-%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF%D8%A9-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D8%B9%D9%87%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AF%D8%A7%D8%A8>
(Erişim: 19/06/2021)

⁴⁷ Süleyman Cibrân, *Nazra cedîde ‘ala’ş-şîril-Filistinî fi ‘ahdi’l-İntidâb*, Hayfa: Menşûrati’l-Kermel, 2006. s.21-24.

Şem'un Balas "Okuyucu edebiyat sahasında nadiren diğer Arap ülkelerinde gördüğümüz gibi bağımsız bir kimliğe sahip bir çalışma ile karşılaşır. Bu nedenle 1948'e kadar Mısır, Lübnan ve Irak edebiyatından bahsedebildiğimiz gibi Filistin edebiyatı varlığından söz etmek zordur."⁴⁸ diyerek bu tarihi 20. yy.'ın ikinci yarısına kadar götürmektedir. Konuya dair çok sayıda edebiyatçının iddialarını sunarak değerlendiren Süleyman Cibrân, Filistin şiirinin köksüz olmadığı ancak belirli bir şiirsel geleneğin devamı olarak geliştiğini hâlâ Filistin edebiyatında ilgili dönemlere dair okumaların ve kaynakların az olduğunu özellikle vurgular.⁴⁹

Söz konusu 'aidiyet' meselesinin, özellikle 19.yy. Osmanlı toprakları dahil olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına alan "milliyetçilik" akımıyla bağlantılı olduğu şüphesizdir. Bu gelişmelerin ürünü olarak "milli edebiyat" kavramı da bu minvalde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Filistin milliyetçiliği ve milli edebiyatını -her ne kadar kendine ait başka bir serüveni olsa da- bu zincirin bir parçası olarak değerlendirmemiz gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri karşısında ağır yenilgi alan Osmanlı'nın hukuki haklarını yitirmesiyle Orta Doğu devlet sistemleri yeniden şekillendi ve günümüz Filistin'in eyalet statüsü değişmiş oldu.⁵⁰ Fakat savaşın sonuçları kadar, 19. Yüzyılda yaşanan ekonomik ve kültürel birçok değişim, mevcut yapıların oluşmasında önemli rol oynadı. Şüphesiz Ortadoğu'nun biçimlenmesinin en önemli aktörü; kökleri daha önceye dayanan milliyetçilik akımının bu dönemde yükselişidir. İngiltere desteğiyle Şerif Hüseyin öncülüğünde devlet vaadiyle başlatılan Arap İsyanları'nın (1915-1917) da etkisiyle, Osmanlı'nın Sina-Filistin Cephesi'nde aldığı mağlubiyet akabinde Filistin, İngiltere hakimiyetine geçti. Dünya arit sonrası, günümüz Suriye ve Lübnan toprakları Fransa; Filistin, Ürdün ve Irak'ı içine alan topraklarsa İngiltere idaresinde bölüşülünce, Osmanlı tebâsında bağımsız devlet hayalleri yerini manda yönetimlerine bırakmak zorunda kaldı. Ardından bir türlü siyasi istikrar sağlanamayan bölgelerde ülkeler milli bağımsızlık hareketleriyle değil, masa başı anlaşmalarda manda tarafından tayin edilen sınırlar ve ittifaklarla oluşmuş oldu. Basra, Bağdat, Musul eyaletlerini birleştirerek günümüz Irak topraklarını Hüseyin'in oğlu Faysal'a veren İngiltere; Şerif

⁴⁸ Muhammed Halil, "en-Neşât el-edebî fi Filistîn kable'l-intidabi el-Biritani", el-Cibhe,7/3/2004/ Şem'un Balâs, *el-edebî'l-'Arabî fi zillî'l-harb(1948-1973)*, çev: Zekî Dervîş, Shfaram, 1984, s. 9-10.

⁴⁹ Süleyman Cibrân, "Medhal lidirâseti'ş-şi'ri'l-Filistîni fi İsrâ'îl, 1948-1967." Qadita.net 10.09.2012 <https://www.qadita.net/featured/suliman/> (erişim: 22.06.2022)

⁵⁰ I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki yeni devlet düzeniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: James L. Gelvin, *the Modern Middle East: A History*, New York: Oxford University Press.2020, s. 180-217

Hüseyin'in diğer oğlu Emir Abdullah'ın hareketlerini bastırabilmek için de Filistin manda idaresini 1921'de bölerek onun idaresine bağladı. Ürdün Nehri'nin doğusunu kapsayan bölge böylelikle Filistin'den ayrılarak Abdullah hanedanlığına geçerek yeni bir devlete dönüştü.

Aynı milliyetçilik rüzgarının ürünü olan Siyonizm'in, özellikle İngiltere desteği ile başarı sağlaması, Yahudilerin müstakil devlet kurabilmek için Filistin topraklarına yerleşme kararlarıyla Filistin'in kaderi de topyekûn değişmiş oldu. Aliyah denilen Siyonist göçleri Balfour Deklarasyonu'yla (1917) Yahudi göçünü kolaylaştıracak çerçeveyi çizen İngiliz manda döneminde dalga dalga artarak günümüz İsrail-Filistin çatışmasının temelini oluşturdu. Filistin'de yaşayan halk en başından beri Siyonist yerleşimine ve manda idaresine karşı direniş göstermiş olsa da milliyetçilik duygularıyla değil savunma merkezli hareketler ortaya koymuşlardır. Zaten I. Dünya Savaşı öncesi Arap dünyasının birçok köşesinde olduğu gibi elit kesimin düşünce dünyasında Osmanlı milliyetçiliğinin yeri vardı.⁵¹ Kendini Osmanlı tebaası veya aydını kabul eden Filistinliler için bu durum savaştan sonra bir seçenek olma özelliğini yitirdi. Bir süre Arap milliyetçiliğinin ve Suriye milliyetçiliğinin bir parçası olma.⁵² İngiliz ve Fransız manda sistemiyle karşı karşıya kalan diğer bölgelerde sömürgecilik kalıcılık içermeyen şartnamelere bağlıken Filistin'deki Siyonistler için böyle bir durum kesinlikle söz konusu edilmiyordu. Böylece Filistin milliyetçiliği Suriye'yle toprak birliği sağlama ihtimali kalmadığında, Filistin'in kendine özgü problemlerine bağlı olarak kendi siyasi ve tarihsel kaderiyle baş başa kaldığında ortaya çıkmış oldu. Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer tebaalarından daha geç ortaya çıkmasının tarihsel açıklamaları bulunmaktadır. Öte yandan "Siyonist göçüne tepki olarak çıkışı, onu Siyonizm'den daha az legal olduğuna bir delil değildir. Bütün milliyetçilikler bazı iç ve dış düşmanlara tepki olarak çıkarlar hepsi de kendilerini bu karşı oldukları şeyler ile kendilerini tanımlar. Siyonizm de bizzat Avrupa'daki anti-Semitik ya da Avrupa milliyetçiliğinin karşıtı olarak ortaya çıktı."⁵³

16. yy.'dan itibaren Batı Avrupa'dan başlayarak yayılan endüstriyel gelişmeler, siyaset, din, hukuk ve eğitim kurumlarındaki değişimler diye tanımlayabileceğimiz modernleşme, 18 yy.'da Osmanlı tebaası altında olan bölgelerde siyasi bağımsızlık için üretilen

---

⁵¹ Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, İstanbul: Küre. 2006. s. 92-96. Gelvin, age, s.182., Arap aydını nezdinde Türk imajının tarihsel seyriyle ilgili ayrıca bkz: Fazlıoğlu, age, s. 23-63

⁵² Gelvin, age, s. 222

⁵³ Gelvin, age, s. 222

simgeler ve edebiyatla olmuştur.⁵⁴ “Başlangıç dönemlerinde milli kültürün edebi bir doğası vardır.”⁵⁵ Arap düşüncesinde birincil öneme sahip Arapça da Arap milliyetçiliğinin ilk unsuru ve belirleyicisidir. Modern bir tanım olan Filistin edebiyatının başlangıcında da *nahda* etkisi yanında, Osmanlı Meşrutiyet (1908) ilanı, I. Dünya Savaşının patlak vermesi, Arap İsyanı (1916), Balfour Deklarasyonu (1907) gibi tarihi olaylar etkili olmuştur. Filistin edebiyatı Arap dünyası ve edebiyatıyla güçlü bir şekilde ilişki içinde olsa da Siyonist işgali tarih boyunca değişen sorunlarıyla birlikte Filistin edebiyatının merkezci kuvveti olmuştur.

Tarih boyunca maruz kaldığı siyasi çalkantılar görüldüğü gibi Filistin edebiyatının sadece muhtevasını değil seyrini ve tanımlarını da doğrudan etkilemiştir. Bunlardan birisi de kimin Filistinli edebiyatçı olduğudur. 1948’de İngiltere’nin yönetimi bırakması akabinde Birleşmiş Milletler Taksim Kararı (1947) ile Yahudilere verilmesi planlanan tartışmalı bölge İsrail olarak ilan edildi ve uluslararası olarak çok kısa sürede tanınmış oldu. Filistin halkı yanında savaşa giren Arap devletleri ve İsrail arasında çıkan savaş sonunda Filistin ağır kayıp verdi. İsrail’in Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırdığı olay, Filistin hafızasında *nekba* ‘büyük felaket’ diye tarihe geçti. Savaş sonunda Filistin nüfusunun 150 bini İsrail vatandaşı olmuş, 750 bin kadarı farklı ülkelerde mülteci konumuna düşmüştür.

Dolayısıyla Filistin edebiyatı en genel tabiriyle “Filistinliler tarafından ortaya koyulan edebiyat” olarak tanımlandığında kimin Filistinli olduğu konusunda tam bir uzlaşma sağlanmış gözükmemektedir. İşgal edilmiş Filistin’de İsrail vatandaşlığına geçen yazarlar kadar, farklı ülkelerde yaşayan veya doğan Filistinli edebiyatçılar da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Arapça eser vermemektedir. Öte yandan Filistin’de Siyonist göçünden önce yaşayan farklı milletler de bulunmaktaydı ve bunlar Arap dilinde eserler telif etmekteydi. Günümüzde İbranice eser veren Filistin asıllı yazarların varlığı da dikkat çekmektedir. Bunun dışında Filistin meselesi hakkında yazan ve Filistin’le organik bağı bulunmayan Arap edebiyatçılar da bulunmaktadır.

Filistinli eleştirmen Adil Usta; dil, siyasi kimlik, konu, mekân, inanç, fikir birliği gibi kimi karşılaştırmalı edebiyatçılar tarafından ortaya koyulan kriterlere dayanarak Filistin

⁵⁴ Dil ve edebiyatın milli kimlik inşasında rolü için bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (çev: İskender Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s. 150-151

⁵⁵ Gregory Justanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 9.

edebiyatını tanımladığını ifade eder. Yazara göre “1887’den beri farklı dünya görüşleriyle birlikte Filistin halkının yaşadığı gerçekleri tezvir etmeden yazabilen” Filistinli yazarların yazdıkları Arapça eserler Filistin edebiyatının bir parçasıdır.⁵⁶ Bu durumda İsrail vatandaşı olan Emil Habibi Arapça yazması ve ezilen Filistin halkını sahiplenmesi nedeniyle Filistin edebiyatının en güçlü isimlerinden biri olarak yer alırken, Antûn Şemmâs İbranice yazması ve İsraili kimliği nedeniyle İbranî edebiyatına dahildir. Kudüs’te doğan ve 1948 savaşında göç etmek zorunda kalan Edward Said’i ise Filistin meselesinin yanında olmasına rağmen daha çok “dünya yazarı” olarak tanımlar.⁵⁷ Bu tanımlama Filistin edebiyatının ortak deneyimini payda kabul etse de belirli soruları bertaraf edilmesi için yeterli gözükmemektedir. Filistin ulusal mücadelesinin haklılığını düşünen bir yazarın bu mesele dışında yazdıkları eserler Filistin edebiyatına dahil edilmeli midir? Ürdün’de bir mülteci kampında doğan Filistin asıllı İbrahim Nasrallah’ın, Arap dünyasındaki diktatörlük konusunu ele aldığı *Av* (1992) romanı Filistin edebiyatına dahil edilebilir mi? İbranice ve Arapça ürün veren İsrail vatandaşı Arap Durzi Semih el-Kasım gibi yazarların eserlerinin tamamı Filistin edebiyatına dahil değil midir?

National Literature/Ulus Edebiyatı kavramı yalnızca Filistin özelinde tartışılan bir kavram değildir. Peter Clark, tüm dünyada edebiyat öğreniminin milliyetçilik esasına dayandığını ve ulus devletlerin hâkim dil üzerinden kendilerini tanımladıklarını hatırlatır.⁵⁸ Öte yandan bu tanımları parçalayan sayısız örnek karşımıza çıkar. Fransızca yazan Cezayirli ve Kuzey Afrikalı yazarlar, İbranice yazan Filistinliler, İngilizce yazan Iraklı, Mısırlı, Lübnanlı yazarların durumlarını tartışır. Sömürge dilinde yazmak konusunda edebiyatçılar farklı tavırlara sahiptir, kimi edebiyatçılar bunu ihanet kabul ederken, Cezayir milliyetçi yazar Katip Yasin gibi kimi yazarlar, bu tercihin altında doğrudan hedefe ulaşma maksadı taşıdığını iddia eder.⁵⁹ Clark, İbranice yazan Filistinli Nai’m Araydi, Nezih Hayr, Siham Da’vud, Semih el-Kasım, Muhammad Hamza Ghana’im, Selman Masalha gibi pek çok yazarın İbrani edebiyatına mı Filistin edebiyatına mı dahil olduğunu sorgular. Yahudi Arap olan Bağdat’tan İsrail’e yerleşen ve eserlerini Arapça yazan Semir Nakkaş hangi edebiyata dahil kabul edilmelidir?⁶⁰

⁵⁶ Adil Usta, *Suâli’l-hüviyye, Filistinîyyetü’l-edeb ve’l-edîb*, Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 2000. s.17

⁵⁷ Usta, “ Suâli’l-hüviyye: Edward Said ve Antûn Şemmas”, *el-Eyyâm*, 27.11.2016
https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=11abcf1cy296472348Y11abcf1c (erişim: 15.04.2021)

⁵⁸ Peter Clark, “Marginal Literatures of the Middle East.” *Literature and Nation in the Middle East*, ed. Yasir Sulaiman ve İbrahim Muhawi,(2006):179-189, s. 182

⁵⁹ Clark, agm, s. 182

⁶⁰ Clark, agm, s. 186

Aynı bağlamda konuyu Türk edebiyatı çerçevesinde ele alan Murat Cankara, Ermeni harfli Türkçe romanlar üzerine çalışmasında şu soruları sorar: İlk Türk romanı kabul edilen Şemsettin Sami'nin *Taaşşuku Talat ve Fitnat* romanından önce yazılan Ermeni Harfli Türkçe romanlar, hangi edebiyata dahildir? Türk edebiyatı Osmanlı edebiyatının bir karşılığı olarak mı kabul edilmektedir? Müslüman edebiyatı anlamında kullanıldığında Osmanlı gayrimüslimlerin verdikleri ürünleri nereye konumlandırmalıyız?⁶¹ Cankara'nın bu soruları, tarihyazımın tanımlama sorunlarının yalnızca göçmen yazarlarla bağlantılı olarak ele alınamayacağını gösterir.

Clark, Filistin'de İbranice yazmayı tercih eden Arap yazarların, önemli bir kısmının Araplardan tamamen tecrit olarak yaşadıklarını, İsrail içinde doğan ve yetişen neslin eğitim ve sosyal hayatını bu dilde sürdürdüğünü ve kendilerini bu dilde ifade etmenin doğal bir sonuç olduğunu söyler. Clark'a göre Rus göçmen yazar Nabakov, İngiliz edebiyatının kanonik sayılan eserleriyle her iki dilin de edebiyatına dahildir. Arap edebiyatında İngilizce yazan ve Fransızca yazan ve bu dildeki önemli edebiyat ödülleri kazanan edebiyatçıların sayısı azımsanmayacak orana ulaşmıştır. Clark bu yüksek oranı istisna kabul etmez ve her bir parçanın Orta Doğu'daki ortak deneyim ve kültürün bir parçasını temsil ettiğini söyler.

Filistin'in önde gelen eleştirmenlerinden Fâruk Mevâsi, Usta'nın Filistin edebiyatı tanımını son derece öznel yargılara dayalı bulur. Ona göre Filistin hakkında yazılan edebiyat ve Filistin edebiyatı birbirinden ayrı şeylerdir. Filistin meselesi merkezinde gelişen ciddi bir edebiyat vardır ki bunlar Arapça ve farklı dillerde karşımıza çıkar. Filistin edebiyatı ise Filistin'de yaşasın veya yaşamasın Filistin'e vatan bağı nedeniyle bağlılık hisseden yazarların Arapça ve diğer dillerde telif ettikleri eserleridir.⁶²

En geniş tabiriyle “bir milletin meydana getirdiği edebiyatların bütünü” olarak tanımlanabilecek ulus-edebiyatı Filistinlilerin devletsizlik problemine bağlı olarak farklılaşır. Filistin edebiyatı; bağlı bulunduğu Arap edebiyatındaki Mısır, Ürdün gibi ulusal-bölgesel edebiyatlardan farklı olarak ülkeye bağlı değil, 1948'den bu yana “vatan”a bağlı olarak gelişen

---

⁶¹ Bkz: Murat Cankara, “ İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyatında Konumlandırmak.”, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2011. s. 7-20

⁶² Fâruk Mevâsi, “Filistîniyyetü'l-edeb ve'l-edîb”, *Mevkî'ul-'Arab*, 26.12.2013.
<https://www.alarab.com/Article/582618> (erişim: 15.03.2022)

edebiyat olarak tanımlanmaktadır.⁶³ Adil Usta gibi eleştirmenlerce turnusol olarak kullanılan Filistin meselesi yanında yer alma fikri ise esasında belli siyasi ve sosyal şartlar altında gelişmiş olan milliyetçilik merkezli gelişen “milli edebiyat” kavramıyla örtüşmektedir. Bu durumda Filistin edebiyatı; birçok edebiyatta belli bir fikir etrafında benzer tutumlar sergileyen hareket/akım kategorisinde ele alınan “milli edebiyat” kavramına indirgenmiş gözükmektedir.⁶⁴ Filistin milliyetçiliğinin yukarıda da aktarıldığı üzere savunma merkezli doğduğu düşünüldüğünde, Filistin milli edebiyat akımı da aynı minvalde Siyonizm karşıtı olarak belirginlik kazanmıştır. Çatışmanın temelindeki Siyonist problemi nihayet bulmadığı için edebi akımların karakteristik unsurlarından olan dönemsellik özelliğini - en azından şimdilik- gösterememektedir. Siyonizm karşıtı milliyetçi düşünceye karşı gelişen Filistin milli edebiyat akımı tarihsel sürecinde, Filistin edebiyatı tanımının çok zaman tam merkez çerçevesini oluşturmaktadır. Bu tanımlamanın, Filistinli yazarı belirli bir misyon çerçevesine hapsetmesi, bunun dışında kalan parçaları uyumsuz kabul etmeye yol açması ise görünüşte kaçınılmazdır.

Fâruk Mevâsi, Kübalı bir yazardan halkının siyasi geleceğine dair mutlak bir bağ beklentisi taşıyor muyuz? diyerek bu durumu tartışır.⁶⁵ Vahîd Tâcâ, Filistinli romancı Rebî'î el-Medhûn'a Filistinli sanatçının Filistin meselesine mahkûm olduğunu, bu durumda sanatçı için “siyasetten uzak olarak insan varlığını ifade etmenin mümkün olup olmadığı”nu sorduğunda Medhûn'un yanıtı “Herhangi bir Filistinlinin hafızasından sıyrılması mümkün değildir.”⁶⁶ olur. Filistinlinin anıları, romancıya göre dünyanın en büyük felaketlerinden birini içerir ve gurbet, işgal ve sürgün vakıasını tüm derinliğiyle içinde taşır. “Filistinlinin bundan sıyrılması ancak bir Filistinlinin Filistinli oluşundan sıyrılması anlamına gelir ki bu da başka bir konudur.” der. Medhûn'un yanıtladığı gibi ilk kuşak ya da ikinci kuşak Filistinlilerden Filistin ulusal mücadelesini gündem etmeyen yazarlar doğrudan bu sınıflandırmaların konusu olmaktan uzaktır. Mesela Filistin'de doğmuş ancak Filistin meselesinin yanında yer almayı reddetmiş, İsrail vatandaşlığı alan Dürzilerin önemli bir kısmı, tartışmasız kendilerini İsraili

---

⁶³ Hannah Amit-Kochavi "Hebrew Translations of Palestinian Literature from Total Denial to Partial Recognition." *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, S. 13, n. 1,(2000): 53-80, s. 53

⁶⁴ Türk edebiyatında “milli edebiyat akımı” ve “ulus edebiyatı” terimi arasındaki benzer ama daha anlaşılır bir karmaşayla ilgili olarak bkz: Ahmet Bozdoğan “Dönem ve Akım Nitelemeleri Arasında Kalmış Bir Terim: Milli Edebiyat.”, *İlmi Araştırmalar*, S. 22 (2006): 15-32

⁶⁵ Mevâsi, agm.

⁶⁶ Vahîd Tâcâ, *er-Rivâyetü'l-Filistîniyye: Hivarât nakdiyye*, takdim: Faysal Derrâc, Kudüs: Dâru'l-Cundi, 2014, s. 218

olarak tanımlamaktadır. Bu durumda ikamet yerlerine, taşıdıkları ulusal kimliklere, ideolojik tutumlarına yahut dil tercihlerine bakılmaksızın, Clark'ın dediği gibi ortak bir deneyimi paylaşması yazarları ortak edebiyatların parçası haline getirmektedir.

Bütün bu tartışmaları özetlemek gerekirse; Filistin, içinde birçok etnik grubu barındırması yanında yüzyıllar boyunca İslâm coğrafyasının ve kültürünün bir parçası olarak var olmuş, sözlü veya yazılı olarak düzeyi ne olursa olsun bir edebiyat geleneği barındırmıştır. Günümüz devlet sınırlarının oluşmadığı, *nisbet eklerinin* günümüzden çok farklı nedenlerle kullanıldığı tarihler üzerine yapılacak araştırmalarda onu Suriye'den, Beyrut'tan, Mısır'dan dahası İstanbul'dan kopararak değerlendirmek mümkün değildir. Bunun yanında Filistin'in kendine özgü edebiyat dilinin, parçası olduğu bölgelerden daha geç belirginleşmesi modernleşme tarihi ve Filistin milliyetçiliğinin Siyonizm işgaline reddiye olarak ortaya çıkışıyla bağlantılıdır. Filistin'in işgal sonrasında coğrafi bütünlüğünü koruyamaması yanında nüfusunun büyük ölçüde mülteci konumunda oluşu Filistinli edebiyatçı kavramı ile ilgili de bir dizi tartışmaya neden olmuştur. Diğer ulus edebiyatı tariflerinde olduğu gibi "Filistinliler tarafından ortaya koyulan ürünler olarak" tanımlamalarla yetinilmeyerek ülkesinin yaşadığı işgal karşısındaki tutumuna göre de kategorize edilmiştir. Sonuç itibariyle Filistin edebiyatının, içinde barındırdığı tartışmalarla; "ulus", "milliyet" olgularının dayandığı kabulleri alaşağı ettiği son derece açıktır.

2.2. Filistin Romanı

Filistin romanının, bir parçası olduğu Arap romanından akımlar, teknik ve sanatsal olgunluk bakımından tamamen ayrıştığı iddia edilemez. Yaşam tecrübelerinin en açık tezahürünü gösteren bir tür olan roman, Filistin'de farklı tarihsel deneyimleri ile muhteva, üslup ve biçimsel olarak kendine mahsus özellikleri barındırmasının yanında, parçası olduğu Arap romanıyla da etkileşimini sürdürmektedir.

Filistin romanı, *Nahda* hareketinden başlayarak 1948'e kadar doğuş dönemi, 1948-1967 arası Filistin romanı, 1967 sonrası Filistin romanı ve 1993 Oslo sonrası Filistin romanı olmak üzere tarihsel merhalelere ayrılır. Filistin bölgesinin doğuş dönemi incelemeleri, Filistin modernleşme dönemini algılamak, Arap dünyasındaki gelişmelerle ilgili durumunu tespit etmek açısından önemlidir.

2.2.1. Filistin Romanının Doğuşu ve 1948'e Kadar Filistin Romanı

Napolyon'un Mısır Seferiyle (1789) başladığı kabul edilen Arap dünyasındaki Batılaşma hareketi, Filistin'de de aydın sınıfın öncülüğünde gerçekleşen edebi faaliyetler aracılığıyla olmuştur. Aydın sınıfın yetişmesinde azınlık okullarının önemli bir rolü vardır. Matbaanın yayılışıyla artan gazetecilik faaliyetleri, bu dönemdeki fikrî yeniliklerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Roman türünün başlangıcı da, pek çok bölgede olduğu gibi Filistin'de modernleşme hareketleriyle paralel seyretmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklara verilen haklar kapsamında açılan yabancı okullar Tanzimat döneminde hızlanarak artmış ve yeni bir okumuş sınıfın oluşmasına neden olmuştur.⁶⁷ Arap dünyasında *Nahda /Rönesans* olarak anılan bu dönemde, Mısır ve Lübnan farklı tecrübelerle de olsa "Batılılaşma" deneyiminde başı çektiler. Lübnan'da kadının ve kırsal kesimin eğitime katılmasıyla gerçekleşen bu deneyim Batı menşeli okullarla gerçekleşmiştir. Mısır'da bu durum şehirdeki resmi eğitim kurumlarınca varlık bulmuştur. Filistin'de söz konusu hareketlerin etkisi, tarıma dayalı yaşam, kadınların eşit eğitim haklarına sahip olmayışı gibi nedenlerle daha geç ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Buna rağmen Kudüs merkezinde de yabancı okullar açılmaya başlamış, üst sınıf aileler eğitim için çocuklarını İstanbul, Kahire ve Beyrut'a göndermişlerdir. Siyasi önemi dolayısıyla Filistin ve çevresinde açılan Amerikan, İngiliz, Alman, İtalyan ve Fransız okulları içinde siyasi ve fikri değişimde en büyük pay Rus okullarında olmuştur. Zira Kırım Savaşı'nda (1856) Osmanlı müttefikleri olan Fransa ve İngiltere karşısında ağır yenilgi alan Rusya, Filistin ve çevresine karşı siyasi ilgisini artırmış özellikle yerel Ortodoksların hâmilliğini kendine rol edinmişti. Gerek Arap Ortodoksların gerek kutsal toprakları ziyaret eden Rus Hacıların güvenliğini üstlenerek, Akdeniz'de siyasi olarak varlığını göstermek istiyordu. Rus dış politikalarının sonucu olarak 1882'de *Rusya İmparatorluğu Filistin Ortodoks Cemiyeti* (IPPO)'nin resmen kurulması bölgede yalnızca siyasi değil sosyal ve kültürel olarak da birtakım sonuçlar doğurdu.⁶⁹ 1882-1914 yılları arasında yoğun faaliyetlerde bulunan cemiyet, birçok okul açtı. Filistin Rus İlkokulu'nu, Nâsıra Rus

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Pegem Akademi. 2021

⁶⁸ İhsan Abbâs, agm, s. 18

⁶⁹ Rusya'nın 19.yy. Filistin politikalarıyla ilgili ve IPPO faaliyetleriyle ilgili bkz: Pınar Üre, "İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1889-1914 Filistin ve Suriye'de Rus Şarkiyatçılar." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (30), 2019 : 79-98

Okulu Dâru'l-Muallimin (Erkek Öğretmen Okulu) ve Beytu Cala'daki Dâru'l-Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) takip etti. Kaynaklara göre 1909 yılında Rus okullarının sayısı 202'ye ulaşmıştı.⁷⁰ Nâsıra Dâru'l-Muallim'in okulunun dönemin edebi gelişmelerinde tesiri Filistin sınırlarında kalmamış bu okullardan Mihail Nuayme, Abdu'l-Mesih Haddâd, Nesîb 'Arida gibi Lübnan civarından gelen birçok edebiyatçı yetiştirmiştir.⁷¹

Arapça eğitimi yanında iyi derecede Rusça öğrenen mezunların bir kısmı üniversite eğitimi için Rusya'ya gönderilmiş burada yetişen öğrenciler, Filistin'de tercüme hareketinin başlamasında öncü rol oynamışlardır. Bu hareket Arapçaya yapılan çeviriler kadar, Filistin Rus Cemiyeti ve Sovyet Dil Kurumu faaliyetleri çerçevesinde Arap edebiyatının Rusçaya kazandırılmasında da önem taşımaktadır.⁷²

Nâsıra'daki Rus Okulu Dâru'l-Muallimin mezunlarından Halil Beydes, Anton Bellân, Selim Kab'în, Necatî Sıdkî, Rus edebiyatından yaptıkları çevirilerle modern roman ve hikâye türünü Filistin edebiyatında başlatan isimler oldular. Halil Beydes'in (1875-1949), 1898 yılında Puşkin'in *İbnetu'l-kaptân, et-Tabîbu'l-hâzik ve Kavzakî ve'l-elhân* isimli üç roman tercümesi yayınlandı.⁷³ Bu isimlerin Puşkin, Tolstoy, Turgenyev, Çehov'dan yaptıkları çeviriler, Arap dünyasının tercüme hareketinin bir parçası olmuştur.⁷⁴

Filistin'de ilk dönemde yapılan tercüme hareketleri Rusçayla kısıtlı kalmadı. Alman ve Fransız edebiyatından örnekler de çevriliyordu. Bu dönemde, Ruhî el-Halidî Fransızca'dan, Şakir el-Kermî İngilizce ve Fransızcadan, Necatî Sıdkî Rusça ve Fransızcadan çevirileriyle roman ve öykücülüğün gelişmesinde rol oynadılar. Hüsâm el-Hatîp, Türkçe çevirilerin bu dönem etkili olmadığını söylerken, Fehmi el-Hüseynî ve Re'fet ed'Deccânî gibi isimlerin Türkçe çeviriler yapan isimler arasında zikreder. Nâsiruddin Esed, ise bu dönemde roman ve

⁷⁰ Hüsâm el-Hatîb, "Hareketü't-tercümeti'l-Filistîniyye fi'l-karn'ıl-ısrîn hatta'l-âm 1985.", *el-Mevsû'atü'l-Filistîniyye*, ed.: Enis Sâyiğ, Dirâsâtü'l-hadâra, Beyrut: Hey'etü'l-mevsû'ati'l-Filistîniyye, c. 4, (1990): 255-338, s.256

⁷¹ Dâru'l-muallimîn okulunun Filistin edebiyatındaki ayrıntılı katkıları için bkz; Hennâ Ebu Hennâ, *Dâru'l-muallimîn er'Rûsiyye fi'n-Nâsıra es'Siminâr 1886-1914 ve eseruha 'ala'n-nahdati'l-edebiyey fi Filistîn*, Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye fi vizâratü'l-maarif, 1994. Filistin'deki Rus okullarının Arap edebiyatındaki ve Rus edebiyatındaki katkıları için ayrıca bkz: Ömer Muhâmid, *Mukaddime fi'l-edebi'l-'Arabî ve'l-istişrâki'r-Rûsî ve'l-murâsilât beyne Ignaty Krachkovsky ve'l-küttâbi'l-Filistîniyyin ve ğayrihim mine'l-'Arab*, Nablus: Câmîatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2005.

⁷² Muhamîd, age, s. 16

⁷³ Vâsîf Ebu's-Şebâb, "el-Kıssa ve'r-rivâye ve'l-mesrahiyye fi Filistîn (1900-1948).", *el-Mevsû'atü'l-Filistîniyye*, ed.: Enis Sâyiğ, Dirâsâtü'l-hadâra, Beyrut: Hey'etü'l-mevsû'ati'l-Filistîniyye, c. 4, (1990):127-163, s.142

⁷⁴ el-Hatîb, agm, s. 257, 258

hikâye türünün gelişmesindeki önemli faktörlerin arasında Türk dünyasındaki tercüme hareketini sayar. İyi seviyede Türkçe bilen aydın kesimin bu vesileyle Batı dünyasıyla temasa geçtiğini kaydeder.⁷⁵

Modern matbaanın yaygınlaşması 19. yy. değişimlerini getiren akımların yayılmasında şüphesiz en önemli aktörlerdendi. Bir Osmanlı vilayeti olan Filistin’de de bu değişimin bir parçası olarak ortaya çıkan roman ve hikâye türü de gazetecilik çalışmalarında zemin buldu. Filistin’in ilk Arapça basımı 1846 yılında kurulan ve I. Dünya Savaşı’na kadar bölgenin tek matbaası olarak hizmet veren Ruhban el-Fransiskan’la olmuştur.⁷⁶ Gazetecilik faaliyetlerinde Mısır, basım yayımda Lübnan bayrağı elinde bulundurmasına rağmen Filistin’de de söz konusu yüzyılda yerli matbaalar hizmet vermekte, kısıtlı çabalarla çıkan gazetelerin sayısı artmaktaydı.

1876’da Arapça ve Türkçe olarak yayın hayatına başlayan ilk resmi gazete şair Şair Şeyh Ali er-Reymâvî’nin (1860-1919) yazı işlerini üstlendiği *el-Kudsü’ş-Şerîf* Filistin’de gazetenin başlangıcı oldu.⁷⁷ II. Meşrutiyet’in (1908) ilanıyla Filistin’de de Osmanlıya bağlı diğer Arap vilayetlerinde olduğu gibi gazetecilik faaliyetleri hız kazanmıştır. Zira Meşrutiyet’in ilanıyla, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecini hızlandıran milliyetçilik gibi fikir akımlarının yayılmasında rol oynadığı düşüncesiyle koyulan kanuni kısıtlamalar kalkmış bulunuyordu. Meşrutiyet’in ilanını takip eden üç ay içinde Filistin bölgesinde on beş yeni gazetenin yayına başladı. Bu tarihten I. Dünya Savaşı’na kadar geçen (1914-1918) süre zarfındaysa bu sayı kırka yaklaşmıştı.⁷⁸

Filistin modern edebiyatının ilk gazetelerinden Halil Beydes’in 1908’de yayın hayatına geçen *en-Nefâis*, Filistin edebiyatında gerek telif gerek adaptasyon hikâye ve roman türünün ilk örneklerine yer vermiştir. Her sayıda bir grup öykünün yanında roman dizisi de yayınlayan dergi, yılın son sayısında okurlarına ayrı basılmış bir roman hediye etmekteydi.⁷⁹

⁷⁵ Fâruk Vâdi, *Selâse Alâmat fi’r-rivâyeti’l-Filistîniyye*, Beyrut: Müessesetü’l-‘Arabiyye li’-d-dirâsât ve’n-neşr, 1981. s. 16/ Nâsiruddîn Esed, “Muhadârat an Halil Beydes: Râidu’l-kissati’l-Arabiyye fi Filistîn” Doktora Tezi, Kahire: Câmîâtü’ddüvelil ‘Arabiyye, 1963, s. 9-11

⁷⁶ Abdülkadir Yasin, “es-Sahâfetü’l-‘Arabiyye fi Filistîn” *el-Mevsû’atü’l-Filistîniyye*, ed. :Enis Sâyiğ, Dirâsâtü’l-hadâra, Beyrut: Hey’etü’l-mevsûati’l-Filistîniyye, c.4,(1990): 427-471, s.430 /Yakûb Yûşa‘ Tarihüs’s-sahafe el-arabiyye fi Filistîn fi’l-ahdi’l-Osmanî 1908-1918, Kudüs, Matbaatül’l-Maarif,1974 s.9

⁷⁷ Yasin, agm, s. 432

⁷⁸ Yasin, agm, s. 435

⁷⁹ Ebu’ş-Şebâb, agm, s. 132

Kudüs ve Hayfa'da yayına başlayan Cemil el-Bahrî'nin çıkardığı *Mecelletü'z-Zehra* ise üç bölüme ayrılıyordu. İlk bölüm dizi yazısı halinde yayınlanan bir romana ayrılmıştı. Bu romanlar genellikle okuyucunun ilgisini çekecek macera unsuru içeren polisiye türündeydi. Çeviren, genellikle merak duygusunu canlı tutabilmek adına konuyu heyecanlı bir noktada bırakıyordu.

Tercümelere önem veren bir diğer edebiyatçı Ahmet Şakir el-Kermî'nin 1925 *el-Mizan* dergisi roman ve hikâye türünün ilk örneklerinin görüldüğü dergilerdir. Halil Beydes'in, 1908'de yayın hayatına geçen *en-Nefâis el-'Asrıyye* gazetesi Filistin edebiyatında gerek telif gerek adaptasyon olarak hikâye ve roman türünün ilk örneklerine yer vermiştir. Her sayıda bir grup öykünün yanında roman dizisi de yayınlayan dergi, yılın son sayısında okurlarına ayrı basılmış bir roman hediye etmekteydi.⁸⁰

İlk dönem tercüme çevirmenlerin büyük kısmının romanı bir tür vaaz ve irşat aracı olarak görmesi diledikleri fikir için geniş tasarruflarda bulunmasına neden olurken didaktik bir üslubu da beraberinde getirmiştir.⁸¹ Roman çevirilerinin ilk örneklerinde görülen bir diğer üslup özelliği mütercimim yapmış olduğu kısaltmadır. Beydes İtalyan Yazar Emil Selğarî'nin II. Selim dönemi Osmanlı-Venedik Kıbrıs Savaşı'nı anlatan ve 263 sayfa olan eseri dergide kendine ayrılan köşeye uygun olması için seksen sekiz sayfada özetlemiştir.⁸² Edebiyatçıların bu eğilimi orijinalinde yer alan tasvirlerin kaybolmasına ve romanın özet olaylar zincirine dönüşmesine neden olmuştur. Karakterler yüzeysel, olaylar zorlamadır. Ebu'ş-Şebâb adaptasyonlarda yazarın tek bir fikrini temsilen oluşturulan kurgularda, karşımıza mutlak iyi/kötü karakterler yer aldığını söyler. Belli kalıplar içerisinde hareket eden bu karakterler içinde Filistinli karakter bulunması ise son derece zordur. Karakterlerin çoğu belirsiz bir zeminde belirsiz bir zamanda var olmuştur.⁸³ İlk tercüme hareketlerinde yine yazarların Arap adet ve zevklerini gözettiklerini görürüz. Halil Beydes, *Ahvâlü'l-istibdât* isimli Tolstoy'dan yaptığı çeviride yapmış olduğu müdahalelere sebep olarak “Arap okurunun zevkine uygun olma” gayesini açıkça belirtir.⁸⁴ Ebu'ş-Şebâb, Cemil el-Bahrî, *Secînu'l-kasr* isimli eserinde şiir beyitlerini fazlaca kullanmasının konuyu bölecek ve okuyucuyu bıktırarak denli olduğunu

---

⁸⁰ Ebu'ş-Şebâb, agm, s.132

⁸¹ Ebu'ş-Şebâb, agm, s.141, Vâdi, age, s.17-21

⁸² Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 141, 142

⁸³ Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 140, 142

⁸⁴ Vâdi, age, s.19, 20

söylemektedir.⁸⁵ Fâruk Vâdi'ye göre bu dönem eserlerindeki kasideler, cinas ve tıbak gibi söz sanatları dönemin edebi zevkine son derece uygundur.⁸⁶

Öykü ve romancılığın Filistin'de başlangıç isimleri olan edebiyatçılar, eserlerinde bu yeni türü Arap okuruna tanıtmak amacıyla eserlerinde sanat manifestolarını aktarmışlardır. Halil Beydes, daha önce farklı gazetelerde telif ettiği öykülerinin toplu olarak basıldığı *Mesârihu'l-ezhân* (1924) eserinde 'roman' türü ile ilgi görüşlerine yer vermiştir.

Kimse romanın bütûn milletler nazarında, diğer edebiyat kitapları içinde önemli ve yüksek bir yeri olduğunu inkâr edemez. Roman medeniliğin en önemli unsurlarından biridir. En fazla basılan ve yaygın olan kitapların başında gelir. Kalplere ve ruhlara en fazla tesir edeni de odur. Ahlak ve geleneklere diğerlerinden daha fazla etkisi vardır. İnşa ve imha konusunda onun gibisi yoktur. Çünkü iyilik-kötülük, fazilet-rezillik, adalet-zulüm, doğruluk-yalan, vefa-hıyanet, samimiyet-riya, rahatlık-zorluk gibi hallerin görüntülerini çizer, hayatın farklı şekillerini temsil eder. Milletlerin tarih boyunca yaşadıklarını anlatır, aşk hikâyelerini, savaşı ve barışı anlatır. İnsan hayatının tüm aşamaları ondadır(...)Her dönemi ve her haliyle.⁸⁷

Beydes'e göre büyük romancıların eserlerinde hikmet, bilim, felsefe, zevk ve ufuk veren unsurlar vardır. Roman bütün milletlerin en büyük oranını oluşturan ortalama halk için yazılmaktadır. "Gerçek sanatsal roman edebi gayeler veya hikmet gayesiyle" yine " ahlaki düzeltmek, zihinleri aydınlatmak" görevindedir. Beydes, Filistin ve Arap ülkelerinde hızla yayılan ucuz romanların bulunduğu revaçtan rahatsız olduğunu da ifade eder.

Beydes roman prensiplerini anlattığı bu uzun mukaddimede romancıda bulunması gereken özellikleri de ihmal etmez.

Romancı eğer halkla içli dışlı olmaz, durumlarını incelemeyi veya içlerinden biri olup onlarla yaşamazsa yahut düşünce gücü, tasvir yeteneği, niteleme mahareti, her durum için isabetli edebi anlayışı akıcılığı olmaz, son derece zorlama içinde olursa, sürekli ileriye yönelik olarak denemelere devam etmezse ilhamı ve nebîliği keşfedemez, deha

---

⁸⁵ Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 141

⁸⁶ Vâdi, age, s. 20

⁸⁷ Vâdi, age, s. 19/ Halil Beydes, *Mesârihu'l-ezhân*, Kahire: Matbaa 'Asriyye, 1924, s. 12

bir romancı olamaz. Yine o, yüzlerce roman, yüzlerce tarih kitabı okumaz, gezegende olup bitenlerden haberdar olmaz, her grubun içine dalmaz, hayatın manasını, esrarını ve hayat tarzlarını anlamazsa, romanı hayatın olaylarından ve insanın tabiatından beslemez de yalnızca vakıya uygun olanı ve gerçeği olduğu gibi aktarırsa sanatçı bir romancı da değildir. O, basireti ile başkalarının görmediğini gören bir nebî değilse, O, hayal semasında dolaşan bir şair değilse, meselelerin her birini, durumların hepsini gözlemleyen bir sosyolog değilse, yetenekli bir romancı değildir.⁸⁸

Seci üslubundan, ağdalı dilden uzaklaşarak, gündelik dilin yerleşmeye başladığı Halil Beydes'in *Miras* (1920) romanı Filistin'de telif olarak basılan ilk roman kabul edilir. Yazarın "toplumsal aşk" romanı diye adlandırdığı roman, Aziz isimli Halepli bir gençle, Ester isimli Yahudi bir kızın hikâyesini anlatır.⁸⁹ Aziz, on yaşındayken babasını kaybeder velayetini amcası Numan alır. Aziz'in yengesi her ne kadar Aziz'e karşı iyi davranırsa da öz kızı ile arasında olabilecek miras meselesi konusunda kaygılıdır. Aziz, Ester'le tanışarak âşık olduktan sonra uğruna hesapsız harcamalar yapmaya başlar. Ester'in zengin bir subayla alaka kurması kıskançlık duygularını kabartınca gücünün üzerinde harcamalar yaparak Ester'in ilgisini kazanmaya çalışır. Amcasından para çalmayı başaramayınca Yahudi bir karaborsacıya borçlanır ve gittikçe batağa sürüklenir. Durumu fark eden amca yeğeninin düştüğü durumdan kurtulabilmesi için yeğenine kızıyla evlenmesini teklif eder. Ester, Aziz'in mirastan payını kaybetmemesi için Aziz'i amcasının kızıyla evlenmeye teşvik eder ve evlilik kerhen gerçekleşir. Evliliğinden sonra Ester'le alakasını kesmeyen Aziz, yaşadığı ihanetler sonunda eşine ve çocuğuna pişmanlıkla döner.

Romanda mekân olarak karşımıza Mısır çıkarken, karakterlerin çoğu da Yahudi'dir. Vâsıf Ebu'ş-Şebâb, Beydes'in geleneksel Filistin toplumunda tepki çekmemek için Şamlı bir aileyi seçtiğini söyler. Aynı şekilde yazarın yaşadığı Filistin'de, olumsuz Yahudi karakterlerinin oluşturacağı tepkileri de göz önünde bulundurarak Mısır'ı tercih ettiğini düşünür.⁹⁰ Öte yandan romanın, Yahudilere, Filistin'de kurulacak bir devlet vaad eden Britanya Dışişleri bakanı Lord Arthur Balfour'un 1918 tarihli deklarasyonundan iki sene sonra yayımlanmış olması, hikayesinin siyasi boyutları olduğunu akla getirmektedir. Buna rağmen

---

⁸⁸ Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 131

⁸⁹ Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 145

⁹⁰ Ebu'ş-Şebâb, agm, s. 145, 146.

Fâruk Vâdi romanın içerdiği tarihi dönemin siyasi problemlerini sembolik olarak dillendirmesi yorumunu uzak bulur. Roman araştırmacıya göre, Filistin’de Yahudi Devleti kurulması meselesini ele almaktan çok, başlangıç romanı özelliklerine uygun olarak, ahlâki hedefler içermekte ve sosyal tabaka problemlerini dile getirme amacını taşımaktadır.⁹¹

İlk dönem Filistin romanının örnekleri arasında Yuhanna Dekart’ın, kendi çıkardığı dergisi, *Beytü’l-Lahm* abonelerine hediye olarak verdiği *Aslu’ş-şikâ* (1920) isimli romanı sayılmaktadır. Roman, toplumdaki “sefaletin kaynağı” olarak din adamlarını gördüğü için yazıldığı dönemde büyük infial yaratmış, neşredilmesi sırasında büyük engellerle karşılaşmıştır.⁹² Muhammed İzzet Durûze’nin *el-Mellâk ve’s-simsâr* (1934) *Mâlikler ve Emlakçılar* romanı Siyonist çetelerin Filistinli köylülere topraklarını satmaları için yaptıkları hileleri anlatan konuyla dikkat çekicidir. İlk dönem Filistin romancılarından bir diğeri de daha çok vatan mücadelesini ele alan romanlar yazan Cemal el-Hüseynî’dir. Yazarın *‘Ala sikketi’l-Hicâz* (1932) *Hicaz Demiryolunda* isimli romanı Siyonizm’e ve İngiliz mandasına karşı Filistinlilerin vermiş olduğu kahramanlığı anlatır. Ancak romanın son bölümü günümüze ulaşmamıştır.⁹³

Şair Muhammed el-‘Adnânî’nin *es-Serîr* (1946) isimli romanı; Mısırlı edebiyatçılar, Abbas el-Akkâd’ın *Sâre’si* (1939) Tâha Hüseyin’in *el-Eyyâm’ı* (1926), İbrahim Mâzinî’nin, *İbrahim el-Kâtib’i* (1931) gibi Arap romanındaki otobiyografik roman türünün bir örneğidir. ‘Adnânî’nin, muzdarip olduğu hastalık tecrübesine ait bir dönemi anlattığı *es-Serîr* (yatak) romanında, kahramanın yaşadığı acıların ve duygu dünyasının betimlemeleri ağır basmaktadır. Romanda kahramanın yabancı uyruklu insanlara karşı duyduğu kerahet hissi sık sık vurgulanır. Zaten kahraman da hastalığa sebep olan virüsü Filistin’de İngiliz bir askerın köpeğinden kapmıştır. Durmaksızın tekrarlar “ Köpekler, köpekler, İngilizler, İngilizler!” Yazar, Kudüs hastanesinden tedavi için gittiği Mısır’da, toplumsal ve siyasi düşüncelerini aktarır. Topluma karşı acıma besleyen yazar, Mısır’ın içinde bulunduğu olumsuz şartlara sebep olarak İngiliz baskısını görür. Buna rağmen toplumdaki sınıfsal farklılıklara, adaletsiz gelir dağılımına, sağlıkçıların hastalara karşı olumsuz davranışlarına dikkat çeken eleştirilerde de bulunur.⁹⁴

---

⁹¹ Vâdi, age, s. 21

⁹² Vâdi, age, s.23

⁹³ Yâğî, age, s.450, 451

⁹⁴ Ebu’ş-Şebâb, agm, s. 149

Anlatıcı roman boyunca ziyaretine gelen dostları dahil herkesi fesat ve bozulma halinde tasvir eder. Ancak ameliyat için Berlin'e gittiğinde ameliyatın Lübnanlı bir cerrah tarafından yapılacak olmasına çok sevinir. Kitabın büyük bölümünde ahlâki çöküşleri nedeniyle eleştirdiği Arapların, ahlâklarını överek bitirir. Dönemin roman özelliklerine uygun olaral vaaz üslubunun bolca kullanıldığı romanda, hamasî kalıplar da yer alır. Bunun yanında klasik şiir ekolüne mensup olan 'Adnânî'nin romanda duygularını dile getirirken güçlü şiirler eklediğini görürüz.⁹⁵

1948'e kadar verilen telifler arasında Filistin meselesine yaklaşımıyla ilgili en dikkat çekici eser, İshak Musa el-Hüseyî'nin *Müzekkerâtü Decâce* (1943) *Bir Tavuğun Anıları* romanıdır. Yazarın toplumsal ve siyasi düşüncelerini sembolik bir dille ifade etme gayesiyle yazdığı eser dönemin siyasi gelişmelerini, Filistinlilerin Siyonistler karşısında yaşamış oldukları sıkıntı ve zulümleri aktarmaktadır. Yazar, bu romanda bireyi toplumun bir parçası olarak görür ve toplumun güçlülüğünün bireyin gücüyle ilişkilendirir.⁹⁶ Hikâye "hakîm" bir tavuğun dilinden, birlikte huzur içinde yaşayan tavukların yuvalarına gelen farklı bölgelerden kovulmuş yabancı tavukların istilasını konu alır. Genç ve körpe olanlar tavukları göndermek isterler, yabancı tavukların yapmış oldukları zararlara karşı intikam almak için örgütlenmeye niyetlenirler. "Hikmetli" tavuk ise, kendileriyle yabancı tavuklar arasındaki güç dengesinin eşit olmadığını ve durumun kabullenilmesi gerektiğini savunur. Zalime zulümle karşılık vermek yerine, onlara örnek olmayı nasihat eder: " *Yeryüzünde dağılın, insanlar arasına karışın, onların arasında yüksek bir model ve yüce değerleri yayın, ben evreni- sadece küçük vatanımızı değil- bu delaletlerden arındırdığımız zaman, bu yuvamıza kavuşacağımıza inanıyorum.*"⁹⁷ Tâha Hüseyin, romanın yayımlandığı dönemde okur tarafından ilgiyle karşılandığını, ikinci baskıyı yaptığını ifade eden değerlendirmesinde şunları ekler: Başkarakter olan tavuk; toplum meselelerinden haberdar olan, siyasi ve sosyal hastalıkları sosyolog edasıyla teşhis eden, Filistin ve Arap dünyasının tarihteki izzetli konumunu bilen ve modern dönemde de sosyal adaleti sağlayacak bu atılımı gerçekleştirmesini bekleyen, aynı zamanda ifade yeteneği yüksek bir şairdir.⁹⁸ Vâsîf Ebu's-Şebâb, Hüseyî'nin olayların bir tavuğun dilinden anlatıldığı romanda hayal ve kurgu unsurunun zayıf olduğunu belirtmesinin yanı sıra eserin ideolojik ve siyasi olarak Filistin meselesinde haklardan vazgeçme tutumunu sergilediğini söyler. Fâruk Vâdi'ye

⁹⁵ Ebu's-Şebâb, agm, s. 150, 151

⁹⁶ Bkz: Ebu's-Şebâb, agm, s. 146-148

⁹⁷ Vâdi, age, s. 27

⁹⁸ Ebu's-Şebâb, age, s. 151

göre yayınlandığı zaman büyük ilgi gören, çeşitli Arap ülkelerinde yayılan İshak Musa el-Hüseynî'nin *Müzekkeratü Decâce* (1943) romanının, yalnızca adalet ve hikmet gibi felsefi arka planı bulunmadığı açıktır. Hüseyinî, eserin pek çok yerinde ideolojik tutumunu sergileyerek, yabancı işgaline karşı direnmenin anlamsızlığını, yapılacak hiç şey bulunmadığını açıkça ifade etmektedir.⁹⁹ Vâdi, “ *İshak Musa Hüseyinî Filistinli tavuğunu yaratırken içine “hikmetini” meczetmiş ancak şuurlu olarak yahut şuursuz olarak Filistin’e ve davasına ihanet eden bir tavuk yaratmıştır.*” der. Yazara göre roman Filistin tarihini resmetmiş fakat “önerileri ve felsefesiyle Filistin davasına ihanet etmiştir.”¹⁰⁰

Arap dünyasındaki *Nahda* hareketinde Arap dünyası birbirinden bütünüyle bağımsız değildir. Bu dönemde verilen ürünlerin de ulusal edebiyatın parçaları olarak değil Arap edebiyatının genel seyrinin parçaları olarak değerlendirilmesi daha isabetlidir. Nitekim Filistinli edebiyatçıların romanlarının Lübnan’da basıldığını, Filistin’den Necafî Sıdkî, Seyfeettin İrânî gibi edebiyatçıların farklı ülkelerde gazetecilik faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir. Arap dünyası erken modern dönem çalışmalarının Filistin ayağı, milli arşivin büyük ölçüde tahrip edilmiş olması nedeniyle henüz tamamlanmamıştır.¹⁰¹ Bunun neticesinde 1948’e kadar olan doğuş döneminde ele aldığımız tartışmaların bir kısmı kendileri de kısmen ikincil kaynaklara dayanan çalışmalardan elde edilen bilgiler çerçevesindedir. Bu dönemi ele alan kaynakların başında el-Kemal es-Sevâfirî’nin *el-Edebu’l-‘Arabî el-mu’âşır fi Filistîn (1860-1960)* isimli kitabı, Vâsif Kemal Ebu’ş-Şebâb’ın *er’Rivâye fi Filistîn (1900-1948)*, Hüsâm el-Hatib’in *Hareketü’t-tercümeti’l Filistiniyye fi’l-karni’l-‘işrîn*, Abdülkadir Yasin’in *es-Sehâfetü’l-‘Arabiyye fi Filistîn* çalışmaları gelmektedir. Dönem telifleri üzerine yapılmış

⁹⁹ Ebu’ş-Şebâb, age, s. 27, 29, 30

¹⁰⁰ Vâdi, age, s. 30

¹⁰¹ Filistin milli arşivleri, yalnızca Nekba olaylarında kayba uğramamıştır. Filistin Araştırmaları Merkezi tarafından koruma altına alınan Filistin arşivlerini ihtiva eden kütüphane, Beyrut’ta 1971,1972, 1974 senelerinde füzelere hedef olmuş bu saldırılar, pek çok eserin tahribi, çalışanların ölüm ve yaralanmalarıyla sonuçlanmıştır. 1982 ve 1993’te büyük darbe alan kütüphane, siyasi anlaşmalarla Kıbrıs’a taşınmış 1985-1993 yıllarında burada depolanmıştır. Bu tarihten itibaren çalışmalarına ara veren merkezin arşivi depolanma şartları nedeniyle çok ciddi kayıplara uğramıştır. Merkez 2016 yılında Ramallah’ta yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Günümüzde pek çok sivil toplum kuruluşu Filistin milli arşivinin toplanması, sözlü ve yazılı tanıklıkların kayıt altına alması için farklı çalışmalar ve projeler yürütmektedir. bkz: Merah Emin Halife, “Merkezu’l-Ebhâsi’l-Filistîni” *Mitras*, 08.02.2021 <https://web.archive.org/web/20210302102516/https://metras.co/%D9%85%D8%B1%D9%83%D8%B2-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%A8%D8%AD%D8%A7%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D9%85%D8%A7-%D8%AA%D8%B1%D9%83%D8%AA%D9%87-%D8%A7%D9%84%D9%88> (erişim: 10.07.2022), ayrıca bkz: el-Vatan, “el-Kıssatü’l-kamiletü li-nehbi merkezi’l-ebhâsi’l-Filistîni bi-Beyrût”, 05.01.2018 <https://www.wattan.net/ar/news/233417.html> (erişim: 10.07.2022)

eleştiri çalışmaları ise benzer sebepler nedeniyle çok daha kısıtlıdır. Bu sorunun altını çizen ‘Adil Usta’nın temin edebildiği dönem eserleri üzerine mülahazaları ise yer yer çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Yine onun danışmanlığında hazırlanmış Mahmûd Fehmi Nablusî’nin basılmamış yüksek lisans tezi “*er’Râvi ve’r-rivâi: eş-Şifâhiyye fi bevâkiri’r-rivâyeti’l-Filistîniyye kable ‘âm 1948*” (Birzeit University 2018) 1948 öncesi eserler üzerine yapılmış nadir çalışmalardan birisidir.

Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda da Filistin edebiyatına yüklenen misyonun eleştiriye ideolojik olarak şekillendirdiği görülmektedir. ‘Arif el-‘Arif’in *Murakkasu’l-‘umyân* (1947) romanıyla ilgili olarak Fâruk Vâdi, yazarın sanatsal anlamda kısmen mesafe kaydettiğini söyler. Gözleri görmeyen kahramanın azmi ve mücadelesi ile kazandığı başarıları anlatan romanla ilgili olarak Vâdi, başarısına rağmen yazarın toplumun siyasi ve sosyal problemlerini yansıtmadığı konusunda eleştirir.¹⁰² Vâdi, romancılarının çağdaşların da gözlenen bu tavrı, romancıların bu yeni sanatın, sosyal meseleleri nasıl ele alacağı konusunda henüz gelişmemesiyle açıklar.

Savaş ve çatışma koşullarının, Filistin’de roman türüne etkileri ile ilgili kırklı yıllarda Lübnan’da bir edebi dergide başlatılan tartışma son derece dikkat çekicidir. Filistinli edebiyatçıların katkılarının Arap dünyasının gerisinde kaldığının sebepleri üzerine Kuveytli yazar Abdülazîz el-Ğarbilli’nin 1944 tarihinde “Filistinli Edebiyatçılar Telif Önem Vermiyor” başlıklı yazısı, Filistinli edebiyatçıların sayısının fazlalığına okur yazar oranının yüksekliğine rağmen roman telifi konusunda neden geri kaldığını sorgular.¹⁰³ İshak Cârullah bu sorulara derginin bir sonraki sayısında yanıt verir. Bu yazı, savaş ortamında roman türünün gelişimiyle ilgili problemleri tespit etmesi bakımından ilgi çekicidir.¹⁰⁴ Cârullah, Filistin’in varlık tehdidiyle karşı karşıya kaldığını söyleyerek “Burada meydan yazının değil, hitabetindir” diye ekler. Araştırmacı “edebiyatın geniş imkanına rağmen, kimsenin yazıyı düşünemediği”ni ifade eder. Cârullah, Filistin’in güven ve emniyet ortamından uzakta, ardı ardına çatışmalar altında olduğunu söyleyerek “Edebiyatın böyle bir ortamda nitelikli olarak serpilip gelişmesi mümkün olabilir mi?” diye sorgular. Yazarın bu durumla ilgili diğer gerekçesi işgal altındaki toplumda

---

¹⁰² Vâdi, age, s.31

¹⁰³ Vâdi, age, s. 25/ Abdülaziz el-Ğarbilli “Üdebâu Filistîn lem yehtemmu bişuûni’t-te’lif.”Lübnan, Aralık, *el-Edîb*, S.12., 1944

¹⁰⁴ Vâdi, age, s. 26/ İshak Cârullah, “Dâletü’l-intâci’l-edebî fi Filistîn”, *el-Edîb*, S. 1, Ocak, 1945.

siyasal baskının olması ve matbaacılık faaliyetlerinin tamamen işgal denetiminde tutulmasıdır. Bu yazıdan birkaç ay sonra Michel Cibrân “ Filistin Edebiyatı Savunması” başlıklı yayınladığı makalesinde Filistinli edebiyatçıların kaybetmekle karşı karşıya kaldıkları vatanda, ulusal problemlerin seyriyle ilgili meselelere eğildiklerini, milli ve sosyal meseleleri yazmayı daha faydalı bulduklarını aktarır. *Müzekkerâtü Decâce* romanının yazarı Hüseyinî, “Filistin’de Edebi Hayat” başlıklı yazısında, Filistin’de yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra, özgün olarak nitelenen teliflerin değil toplumsal diye nitelenebilecek “makaleler”in tür olarak yaygınlaştığını söyler. Bu türün gelişmesinde “Sanırım tüm ülkeyi sarmış olan felaket, bu durumla ilgili olarak, gerekçelerin gerekçesi olmaktadır.”¹⁰⁵ der. Filistin romanının adaptasyon evresinin akabinde roman türünün gelişmemesi üzerine farklı türlerin yaygınlaşması üzerine tartışma dikkat çekicidir. 1948 yılında gerçekleşen Nekba ile yalnızca Filistin romanı değil ve Arap romanı başka bir merhaleye girmiştir.

2.2.2. 1948’den 1967’ye Kadar Filistin Romanı

Filistin topraklarının yüzde yetmiş yedisinin İsrail’e dönüştüğü, nüfusun yüzde seksen üç kadarının mülteci konumuna düşüren *Nekba* şüphesiz Arap dünyasını derinden etkileyen en travmatik olayların başında gelmektedir. 15 Mayıs 1948’de beş Arap ülkesinin (Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan) İsrail’e karşı oluşturduğu cephenin yenilgisi, Ortadoğu’da pek çok dengeyi değiştirdi. Bu savaşın ardından gelen değişikliklerle Mısır’da 1952’de Hür Subaylar Hareketi ile monarşi son buldu. İsrail-Mısır arasında Gazze Şeridi çatışmalarıyla tırmanan gerilim sonrasında 1956 Süveyş Krizi yaşanırken, 1966 Suriye-Mısır Ortak Savunma Paktı kuruldu. İsrail pakta dahil olmasını engellemek için Ürdün’e saldırı gerçekleştirdi. Akabinde 1967, 1973 Savaşları yaşandı. Suriye ve İsrail arasındaki Golan Krizi, Lübnan Savaşı, Ortadoğu ülkelerinin Arap- İsrail çatışmasının devam eden siyasi sonuçları oldular. Filistin Kurtuluş Örgütü başta olmak üzere, Filistin mücadelesi için kurulmuş pek çok kuruluşun Arap ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra Filistin mültecilerinin artan sayısı, Arap dünyasında demografik, sosyal ve siyasal pek çok değişimi de getirdi.¹⁰⁶ Özet olarak; BM. 1947 Taksim Kararı ile düzensiz ordularla başlayan Arap-İsrail uyuşmazlığı, İsrail devletinin resmen ilanının akabinde büyük savaşlar ve ciddi siyasi krizlerle kendini günümüze kadar göstermeye

¹⁰⁵ Vâdi, age, s.27/İshak Musa Hüseyinî, “el-Hayatü’l-edebiyeye fi Filistin” *el-Edib*, S.5, Mayıs, 1945.

¹⁰⁶ Gelvin, age, s. 217-232

devam etmiştir.¹⁰⁷ Bu olaylar, Arap düşünce ve sanat dünyasının teşekkülünde de pek tabii derin tesirler bıraktı. İnsani, milli, dinî, fikri, toplumsal ve siyasi pek çok farklı referansla Filistin meselesi ve akabinde gelişen olaylar, Arap edebiyatının işlenen önemli konularından biri oldu.

Mahmûd Şerîh, yaşanan tarihsel süreci göz önüne alarak, Arap romanı ve Filistin romanı arasında belirgin bir ayırım yapmanın zorluğundan söz eder. Arap romanında askeri ve diplomatik yenilgiler, direniş, mülteci problemleri vb. gibi Filistin meselesinin farklı boyutlarını ele alan pek çok eser yazılmıştır. Filistin mülteci sorununu ele alan ilk roman, Lübnanlı Doktor George Hena'nın sanatsal olarak zayıf bulunan *Lâcie* (1952) (Mülteci) olarak kabul edilir. Bunu Suriyeli sosyolog Halim Berakat'ın üniversiteli bir gencin Filistin meselesi karşısındaki duygu ve düşüncelerini anlattığı *el-Kumemu'l-Hadrâ* (1956) (Yeşil Zirveler) romanı izler. Mısırlı edebiyatçı Yusuf Siba'î'nin *Tarîku'l-'Avde* (1958) (Dönüş Yolu) *Ermele min Filistîn* (1959) (Filistinli Dul) gibi romanları ilgili dönemde Filistin mülteci problemlerine değinmişlerdir.¹⁰⁸

Filistinli yazarlar bu süre zarfında edebiyatın dilini yaşadıkları zulmü duyurabilmek ve direniş ruhunu aşlamak için kullanmıştır. Romanlar, Filistinlilerin işgal sonrasında yurttan çıkışlarını, yaşadıkları zulmü, mülteci yaşamını ve kamp hayatını ele alır. *Nekba romanı* diye isimlendirilen bu tür 1967 yenilgisine kadar devam eder. Bu süre zarfında altmıştan fazla roman yayınlanmıştır. Didaktik üslubun hâkim olduğu bu dönemde, yoğun dramatik dil romanların çoğunlukla sanatsal olgunluğa ulaşmasına engel olmuştur. Bunun yanında Nasıruddin Nişâşîbî'nin *Habbâtü burtukâl* (1962) ve *Hafnâtü rimâl* (1965) romanları, Yusuf el-Hatîb'in *'Anâsîru'l-hedâme* (1963) romanları, Filistin romanının oluşma çabaları için örneklik teşkil eder.¹⁰⁹ 48-67 yılları arasında yazılan atmış kadar eserin çoğunda roman zamanının, mülteci kampındaki yaşanan zamanla kaybedilmiş vatana karşı duyulan özlem nedeniyle geçmişteki günlerle birlikte ele alındığı görülür.¹¹⁰ Romanda Filistin halkının *Nekbayı* hazırlayan süreçte

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Charles Smith, *Palestine and the Arab-İsraeli Conflict: A History with Documents*, Boston: Bedford, 2001.

¹⁰⁸ Mahmud Şerîh, "er-Rivâye ve'l-kıssatü'l-kasîre ve'l-mesrahiyya (1948-1985)." *el-Mevsû'atü'l-Filistîniyye*, ed.: Enis Sâyiğ, *Dirâsâtü'l-hadâra*, Beyrut: Hey'etü'l-mevsû'atü'l-Filistîniyye, c.4,(1990):197-228, s. 168

¹⁰⁹ Şerîh, age, s.168,169, Vâdi, age, s. 35, 36

¹¹⁰ Nahid Zekût, *İnkiâsu'l-irhâbi's-Siyonî 'ala rivâyati'l-Filistîniyye*, Kûdüs: İttihadü'l-Küttabi'l-Filistîniyyîn, 2002, s. 14

maruz kaldığı fiziksel ve manevi şiddet nedeniyle yavaş yavaş ülkelerinden göç etmek zorunda kalmaları, Britanya'nın Siyonist çetelerine verdiği destek, tarihî olarak da ele alınmıştır.¹¹¹

Cebra İbrahim Cebra'nın 1946'da İngilizce yazdığı *Surah fi leylin tavîl* (1955) (Uzun Bir Gecede Çılgılık) isimli romanı sanatsal olgunluk bakımından 1948'e kadar yazılmış Filistin romanından farklılık gösterir. Eser sadece edebi düzeyde değil kendinden önce Halim Berakat, Yusuf Sibâ'î gibi Arap romancılardan farklı derinlikte olayları ele almasıyla da dikkate değerdir. Romantik üslubu sürdüren Cibrâ'da, kesin hükümler, genellemeler ve şiirsel üslup gibi romanı zayıflatan özelliklerden uzaklaşmıştır. Hikâye zamanı ana karakter Emin'in gece içinde bulunduğu karamsar düşünceler ve hüznle başlar. Günün aydınlanmasıyla birlikte Emin'in kendine yeni kararlar alıp beynindeki düşüncelerden kurtulmasıyla biter. Eşi tarafından ihanete uğrayan ve terkedilen Emin'in etrafındaki kadınlarla yaşamış olduğu olumsuz tecrübeleri zamansal sıçrayışlarla hatırladığını görülür. Sabaha karşı; kendisine teklif edilen evlilikten, ruhsal olarak yeni bir çöküş yaşama korkusuyla hoşlanmasına rağmen vazgeçer.¹¹² Cebra İbrahim Cebra'nın İngilizce kaleme aldığı *Sayyâdûn fi şâri'in dayyık* (1966) (Dar Caddede Balıkçılar) Amerika'da eğitim görmüş Filistinli aydın mülteci Cemil Ferrân'ın hikâyesini anlatır. Toplumsal sınıf farklarını, ayaklanan gençleri bastıran idari tabakayı ele alan romanda ana mekân Bağdat, detaylarıyla anlatılır. Aydın çatışmasının ele alındığı ilk eser bir "kaybediş" romanıdır.

Fâruk Vâdi, 48-67 arasında yayımlanan romanların, türle ilgili işaret ettikleri belli hususlar nedeniyle pek çok akademik çalışmaya konu olabileceğini söyler. Fakat bu seneler zarfında Filistin romanı olarak yalnızca iki eser kayda değerdir: Bunlar Gassân Kanafânî'nin (1936-1972) *Ricâl fi ş-şems* (1963) romanı ile *Ma tebakkâ lekum* (1966) romanlarıdır.¹¹³

Gassân Kanafânî'nin modern Arap romanının en önemli eserlerinden biri kabul edilen *Ricâl fi ş-şems* (Güneşteki Adamlar), yaşadıkları zorluklardan kurtulabilmek için Filistin'den yasal olmayan yollarla aynı araçta yolları kesişen üç farklı karakterin hikâyesidir.¹¹⁴ Ebu'l-Kays tarlasını kaybeden, iş aramak için çocuklarını ve eşini mülteci kampında bırakarak yurdundan ayrılan bir çiftçidir. Esad, siyasi faaliyetleri nedeniyle sürülen bir karakterdir. Mervan,

¹¹¹ Zekût, age, s. 15, 18

¹¹² Şerih, age, s. 168

¹¹³ Vâdi, age, s. 35

¹¹⁴ Gassân Kanafânî, *Ricâl fi ş-şems*, Kıbrıs: Dâru Menşûrati'r-rimâl,2013.

babasının yeniden evlenerek kardeşinin ve annesinin geçim yükünü omuzlarına bıraktığı 15 yaşında bir çocuktur. Basra'dan Ebu Hezzân adında bir şoförün kamyonunun arkasında Kuveyt'e uzanan yolculukları, çölde havasız kalarak ölmeleriyle sonuçlanır. Esere göre kaçış, bizatihi ölümün kendisidir. Roman Filistinli insanın içinde bulunduğu acımasız şartlar ve çaresizliği içinde çıkış arayışlarını anlatır. Ebu Hezzân karakteriyle temsil edilen, Filistinliye yardım eli uzatan güçlerin aciziyetidir. Edward Said, Nekba travmasının Arap romanının karakteristik tavrını belirlediğini, bilhassa da *Ricâl fi 'ş-şems* romanının Arap romanında sahne ve kurgu algısının bütünüyle değiştiren bir adım olduğunu söyler. Geçmiş ve şimdi arasındaki bölünen mülteci hafızası Mahfuz'a kadar gelen tavrı oluşturur.¹¹⁵

Ma tebakkâ lekum (Size Kalan Şey) romanı, direnişçi Filistinli Hamid'in çölde İsrail askeriyle karşılaşmasını, geçmişe dönerek yaşadıklarını sorgulaması konu edilir. Kardeşi Meryem'in, Zekeriyya tarafından tecavüze uğraması üzerine, Hamid'in taşıdığı utançla ülkeyi terk edişinin anlatıldığı hikâye Filistin işgalinin sembolik ifadesidir. Filistin romanında mekânın (çöl) bir karakter olduğu ilk örneklerdendir.

Filistin romanının kurucu kalemlerinden Kanafâni'nin, Filistin meselesini edebi zeminde aktarma serüveniyle ilgili kendisiyle yapılan bir röportajda paylaşımları Filistinli edebiyatçının siyasi olanla sanatsal arasında kurma kaygısını gösterir:

Filistin meselesini, kendi başına bir mesele olarak yazıyordum, Filistinli çocukları, Filistinli insanı, Filistinli insanın ümitlerini, evrenden bağımsız kendi başına müstakil, Filistin'e mahsus şeyler gibi. Sonra Filistin'de tam olarak bütünsel insanın sembolünü görmeye başladım. Artık Filistinli bir aileyi yazdığımda, insani bir tecrübeyi yazıyorum, Filistin dramının içinde, insanoğlunun temsil edilememiş bir tecrübesi yok."¹¹⁶

Kanafâni'nin aynı röportajda, kendi eserlerinin, siyasi ideolojiyi aktarmasını irdeler. Sanatçı sinemaya uyarlanmış bir filmi izlediğinde sinema dilinde daha net gördüğü bir detayı paylaşır. Gözlemlendiği filmde, karakterlerinin sosyal sınıfının, olaylara bakış açısının ve

¹¹⁵ Edward Said, *Reflections On Exile and Other Essayss*. London: Granta, 2013, s. 71

¹¹⁶ Vâdi, age, s. 44/ Gassân Kanafâni, "Şuûn Filistiniyye.", *Merkezu'l-ebhâs*, Beyrut, S. 35, Temmuz 1974

diyalogların, Kanafâni'nin kendi siyasi fikirlerinden çok daha gelişmiş olduğunu görür. “Öyleyse benim romancı varlığım, siyasi varlığımdan daha gelişmiştir, tersi değil.”

2.2.3. 1967'den Oslo Antlaşmasına Kadar Filistin Romanı

Mısır, Ürdün ve Suriye ile İsrail arasında altı gün süren 1967 Arap-İsrail /Altı Gün Savaşı sonucunda, Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Filistin'in Gazze ve Batı Şeria bölgelerini alan İsrail, topraklarını dört kat daha artırmış, sadece Filistin'de üç yüz bin kadar insan mülteci konumuna düşmüştür. Yenilgi sonrasında, Arap Birliği ideolojisi düşmüş, Filistinlilerin vatana dönme ümitleri tükenmiş, mülteci problemi daha da artmıştır.

1967 sonrası romanlar, Filistinlinin içeride ve dışarıda yaşadığı hezimet duygusunu dillendiren hikayelere yer verir. İmîl Habîbi'nin *Südâsiyyetü'l-eyyâm sitte* (1967) eseri bu romanların ilkidir. Eser, Filistinlilerin içeride ve dışarıda yaşadıkları duygusal atmosferi konu alır. Altı bölümden oluşan eser, ayrı hikayelerden oluşan bölümleri nedeniyle kimi eleştirmenlerce *parça* statüsünde değerlendirilir. Lübnanlı yazar İlyas Huri, eseri roman kategorisinde ele alır.¹¹⁷

Bu dönemde eserleriyle katkı vermeye devam eden Gassân Kanafâni '*Aid ilâ Hayfa* (1969) romanında vatana dönme hayali taşıyan Filistinlinin İsrail gerçeğiyle yüzleşmesini gösteren hikayesini anlatır. Roman Filistinlinin dönüş hayali ve vakıası arasındaki paradoksu göstermesiyle son derece önemlidir. *Ummu S'ad* (1969) Filistinli bir anneyi, basit hikayesini merkeze alarak bir olay örgüsü kurar. Cebra İbrahim Cebra'nın *Sefine* (1970) romanı her biri farklı problemlerle yüzleşerek geçmişinden kaçan karakterin bir gemi yolculuğunu anlatır. Her bir yolcunun geçmişiyle ve anlarıyla hesaplaşmasını konu alır. *Sefine* (Gemi) romanı, “arayışın ve istikrarsızlığın ortasında dalgalanan uzun bir monologdur. Daima tarihsel rotası vatana doğru olan bir gemi.”¹¹⁸

1967 sonrası, Filistin'in yaşadıkları olayları Britanya döneminden başlayarak tarihsel olarak ele alan, Filistin tarihini anlatma amacı taşıyan yaşanan hezimetin siyasi nedenlerini

---

¹¹⁷ Şerih, age, s. 172

¹¹⁸ Şerih, age, s. 174

tartışan pek çok roman yazılmıştır. Bunun dışında Filistinli mültecilerin yaşadığı insani dramlar da romanlara konu olmuştur.

Filistin ve Arap romanının en önemli köşe taşlarından birisi olan İmîl Habîbî'nin *el-Vekâ'iu-l-ğaribe fi ihtifâi Said Ebî Nahs el-Müteşâil* (1974) (Pesioptimist Said Ebi Nahs'in Kaçırılmasıyla İlgili Tuhaf Hikayeler) İsrail'de kalan Filistinlinin tuhaf durumunu kara mizah üslubunu kullanarak alegorik biçimde anlatır. Kırk dört bölümden oluşan hikayenin kahramanı Said'in Lübnan'dan artık İsrail olan vatanına gizlice dönüşü, yaşadığı maceralar ve çocukluk aşkını arayışı konu edilir. Kahramanın İsrail'de babasının Yahudi bir dostunu arayışı sonrasında beklediğini bulamayışı karşısında hayal kırıklığına uğraması, Yûad (dönülen) ismindeki çocukluk aşkına kavuşmak için İsraililerle iş birliğine girmesi gibi olaylar iç içe anlatılır. Roman klasik Arap edebiyatındaki *risâle* ve *makâme* türünün üslup özelliklerini *Bin Bir Gece Masalları*'nın kimi yapısal özelliklerini modern edebiyatın kurgusuyla birleştirir. Romanın en önemli özelliği, Filistin halk edebiyatının mizahi unsurlarını kullanarak Filistin meselesinin ironisini anlatma imkânı olarak kullanmasıdır. Kahramanın ismi, mutlu anlamına gelen Said olmasına rağmen müteşâim/pesimist ve mütefâil/optimist kelimelerinin tam olarak bünyesinde toplayan bir *müteşâil*dir. Filistinlinin kimliği, vatani, işgal ülkesinin vatandaşı olma gibi içinde kaldığı tüm ironik durumları anlatır. Said'in sınırdan geçerken eşeğine isabet eden kurşun nedeniyle sağ kurtulduğu için kendini şanslı hissetmesi, ancak bundan sonra yaşadığı zamanı da bu olayla birlikte "fazladan" sayması kendisinin optimist mi pesimist mi olduğuna bir türlü karar verememesine neden olur. Köyü yıkılmadığı için önce şanslıdır, köyü yıkılınca evi yıkılmadığı için şanslıdır, evi yıkıldığında hayatta olduğu müddetçe şanslı olduğunu düşünse de başına gelenler bu kadarla sınırlı kalmaz.¹¹⁹

Roman karamizah özelliğini modern edebiyatta başarılı olarak kullanan ilk yazardır. Selmâ Hadrâ Ceyyûsi, eserde karakterin kurnazlık ve budalalık, kabul ve red, gurur ve kendi kendini tahkir gibi pek çok tezat barındırdığını söyler. Filistin romanında içinde taşıdığı zıtlıklar ve kusurlarlar ile anti-karaktere önemli bir örnektir.¹²⁰

Selmân Nâtur'un *Ente'l-kâtulu Ya Şeyh* (1976) (Ey Şeyh Sen Katilsin) romanı Filistinli Dürzilerin siyasi sebeplerle İsrail'in yanında yer almalarını ve kimliklerinin yaşadığı

¹¹⁹ İmîl Habîbî, *el-Vekâ'iu-l-ğaribe fi ihtifâi Said Ebî Nahs el-Müteşâil*, Kahire, Dâru İbnu Haldûn, 1989.

¹²⁰ Selma Hadrâ el-Ceyyûsi, *Mevsû'atü'l-edebi'l-Filistîni: en-Nesr*, c.2, s. 45

parçalanma konusunu ele alır. Seher Halife'nin *Lem Neud cevârî lekum* (1973) (Size Cariye Olmayacağız) eseri Filistin toplumundaki kadın meselelerini konu almasıyla bilhassa Filistin içinde yaşayan yazarların ürünlerinden, Filistin meselesini merkeze almayan az sayıdaki örneklerdendir. İkinci romanı *es-Sabbâr* (1976) 1967 yenilgisi sonrası Filistin'de değişen toplumsal yapıyı ve toplumsal problemleri ele alır.

İsrailli Dürzi asıllı şair Semih el-Kâsım'ın otobiyografik romanı *ile'l-Cehîm eyyuhalleylek* (1976) (Cehennem Ey Leylek) 1948'den beri vatanında kalmayı seçen İsrailli Filistinlilerin yaşadıklarını şiirsel, içten bir üslupla anlatır. Filistin edebiyatında Filistin halkının Yahudi halkıyla kurduğu ilişkiyi ele alan ilk eserdir.¹²¹

Cebra İbrahim Cebra, Arap romanının şaheserlerinden kabul edilen *el-Bahs an Velid Mesud* (1978) (Velid Mesud'u Arayış) eserinde Irak'ta yaşayan Filistinli aydın Mesut'un hikayesini konu edinir. Mesut, çevresinin ilgisi yakın dostları ve başarısına rağmen huzursuzluktan muzdariptir. Vatanına giderek mücadele etmenin bunu dindireceğini düşünür, vatanında işkencelere uğrar Irak'a döner huzursuzluğu bitmez. Oğlunun şehit olduğunu öğrenir ancak hiçbir tecrübe huzursuzluğunu dindirmez. Said, eserle ilgili olarak “ *Roman, kahramanın içindeki düğümün Filistin olduğunu, ya da tek düğümün sürgün olduğu göstermez. Onun düğümü; bitimsiz metafizik bir düğümdür. Ufukları keşfedip bulunmaza ulaşmak ister ve her bir bilinmez sembolü keşfettiğinde önüne yeni bilinmezlikler ve yeni hasretler çıkar.* ”¹²² der.

Realist gerçekçi akımın önemli temsilcisi olan Seher Halife, *Sabbâr* (1976) (Kaktüs) romanında yetmişli yıllarda Filistin'de yaşanan iktisadi zorlukları, silahlı direniş ve sivil mücadele arasındaki siyasi ayrılıkları, ekonomik nedenlerle İsraillilerle çalışmak zorunda kalan Filistinlilerin durumlarını ve işgalde kadın olmanın zorluklarını anlatır. Gazzeli yazar Gârîb Askalânî, *et-Tavk* (1979) (Tasma) romanında İsrail işgal kuvvetlerinin altında abluka altında kalan Gazze'yi, mülteci kamplarındaki açlık, sefalet ve mülteci kamplarını konu alır. Halife 'Abbâdu's-şems (1980) (Ayçiçeği) romanında kadının özgürlüğünü, vatanın özgürlüğü meselesiyle ilişkili olarak işler. İşgal şartlarının en zorlu durumlarını, Filistinlilerin sabrını ve

---

¹²¹ Şerih, age, s. 180

¹²² Şerih, s. 181/ Halim Berakat, *Days of Dust*, (çev: Trevor Le Gassick), takdim: Edward Said, (1974): IX-XXXIV

mücadelesini, kadınların günlük yaşamda yaşadıkları zorlukları anlattığı romanı, Batı Şeria'nın sosyal ve toplumsal hayatını tafsilatlı olarak işler.¹²³

Yetmişli yıllardan itibaren öne çıkan romancılar arasında Yahya Yahlef, Seher Halife, Abdullah Tâyah, Efnân Kâsım, Ali el-Halil, Semîh el-Kâsım, Reşâd Ebu Şâvir, Refik 'Îvâd, İzzet Gazâvî, Filistin'in tarihsel ve siyasi sürecini, direnişi konu alan romanlar yanında işgalin sosyal problemlerini dillendirmiştir.

Yetmişli yılların sonunda ve seksenli yıllarda İsrail'in saldırıları ve baskıyı yoğunlaştırdığı dönemdir. 1976-1982 arasında Lübnan mülteci kamplarında FKÖ ile savaşan İsrail içeride de direnci yok etmek istiyordu. Filistin halkının emniyet problemleri dışında, hapis uygulamaları, işsizlik, ekonomik zorluklar, temel ihtiyaçlara erişim gibi pek çok zorlukla mücadele ettiği dönemde Gazze ve Batı Şeria'da roman hareketi duraksamıştır.¹²⁴

1947 ve 1967 savaşlarında sürülen Filistinli mültecilerin sayısı Lübnan'daki etnik dengeleri değiştirmişti. Hristiyan Falanjistlerin Filistin örgütlerinin artan nüfuzundan duyduğu endişe bir iç savaşa dönmüş, 1976 'da Filistin mülteci kamplarının elli iki gün süren kuşatmasında bin altı yüz Filistinlinin öldürülmesiyle sonuçlanan bir katliam yaşanmıştı. 1982'de İsrail Londra Büyükelçisinin Filistin Ebu Nidal grubunun suikast girişimi sırasında yaralanması gerekçesiyle, İsrail Savunma Bakanı Şaron, on sekiz bin sivilin ölümüyle sonuçlanan Beyrut bombardımanını gerçekleştirdi. Aynı tarihte Falanjistler ve İsrail ordusu, iki bin Filistinli mültecinin ölümüne neden olan Sabra ve Şatilla katliamını yaptı. Şaron'u *Beyrut kasabı* lakabıyla tarihe geçiren bu olay, dört yüz bin sivilin katılımıyla İsrail tarihinin en büyük protestolarına neden olmuştur.¹²⁵

Hüseyin es-Sâlibî, Şemseddin Musa'dan atıf yapmak suretiye, ilgili tarihlerde Filistin romanının özelliklerini şöyle maddeleştirir: Filistin içinde yaşayan ve dışarıda olan yazarlar arasında tema anlamında farklılık bulunmamakta, yazarlar bütünüyle Filistin meselesini yazmaktadır. Filistin romanı içsel çatışmalar, kişisel mevzulardan uzaktır.¹²⁶ “Sabra ve Şatilla

¹²³ İvâd Ebu Ziyne, *Esvât mine'l-hisâr: Rivâyetü'd-Daffa el-Garbiyye ve kitâ'u Gazze*, kutubonline. s. 23

¹²⁴ İvâd s. 29

¹²⁵ Sezai Açar, “Oslo Antlaşması'ndan Sonra Filistin Sorununda Gelişmeler ve Arap-İsrail ilişkileri” s. 101-103 Yüksek Lisans Tezi, M.Ü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006. s. 34, 35

¹²⁶ Hüseyin Muhammed Hüseyin es-Sâlibî, “er-Rivâyetü'l-Filistîniyye ve tecellâtuha el-fenniyye ve'l-mevdû'iyeye fi'l-'ardi'l-muhtelle ba'de ittifâkiyyeti Uslû 1992”, Yüksek Lisans Tezi, Camiâtü'l-İslâmiyye, Gazze, 2008, s.50

gibi kanlı tecrübelerle dayanan kimlik meselesi var olduğu için; vatan meselesi, romantik bir mesele olarak ya da geçmişe özleme indirgenemez.” “ Gasp edenlere yönelik herhangi bir kolaylaştırma veya edebiyatçı ve siyasetçi arasında tenakuz olduğunu gösterecek taviz ya da orta yol sunan sanatsal tek bir eser yoktur.”¹²⁷ Bu değerlendirme, katliamların ve baskıların zirve olduğu dönemde, sanat ve ulusal mücadele arasında mutlak bir birliktelik beklentisini gösterir.

Judanis, edebiyata yüklenen misyonun, işgal ve sömürge tecrübesi yaşayan ülkelerin edebiyatlarında ortak olduğunu bize hatırlatır. Örnek olarak Afrika’da yazar ve siyasetçinin aynı olduğunu kalem ve silahın aynı amaca hizmet ettiğini, Afrika’nın içinde bulunduğu durumun edebiyata estetik değil siyasal bir kavrayışı mecbur bıraktığını söyler.¹²⁸ Bu bağlamda, Afrikalı düşünür Ngugi edebiyatta iki tür estetik olduğunu söyler: “Biri sömürü ve baskının estetiği, öbürü ise topyekûn özgürleşme mücadelesinin estetiği.” Afrikalı yazarın bu nedenle sömürgecilik hakkında yazmayı bırakıp “insanlık durumu” gibi meseleler hakkında yazması, Ngugi’ye göre Afrika’nın gerçekliklerini reddedip “Avrupa iptilasını kabul etmekle aynı kapıya çıkmaktadır.¹²⁹ Bu durum yalnızca Afrika’da değil, Latin Amerika ve Ortadoğu’da da benzerdir. Judanis, ulusal kurtuluş mücadelesinin ürünü olan eserlerin sanatı ideolojiden ayırmak gibi bir derdi olmadığını söyler. Bu eserler, Batı Avrupa merkezli gelişen eleştiri anlayışına meydan okur, “ edebiyatla siyaseti birleştirme yasağını şüpheli kılarlar.¹³⁰

Kendi edebiyat seyrini evrensel gören Avrupa merkezli eleştiri anlayışının, bu metinleri değerlendirme biçimlerinin sorunları olduğu muhakkaktır. Fakat mücadele edebiyatının, kendi modelini oluşturan değerler sistemi kurduğunda da edebiyat üzerinde bir başka tür mutlak otorite kurma riski bulunmaktadır. Tek tip bir anlatı, anlatının tek tip yorumu, mevcut siyasi algının belirlediği tek tip ideolojik söylem beklentisi bizzat kendisi tecrübenin sahibi olan sanatçıyı “kanlı tecrübeler” dururken bir başka tecrübeyi söz konusu etmesinin, “romantizm ” olarak etiketleme yoluna gitmesini kolaylaştırmaktadır.

---

¹²⁷ Sâlibi, age, s. 50

¹²⁸ Judanis, age, s. 27

¹²⁹ Judanis, age, s. 27/

¹³⁰ Judanis, age, s. 30

2.2.4. Oslo Antlaşması (1993) Sonrası Filistin Romanı

Filistin tarihinin önemli dönüm noktalarından olan Oslo Antlaşması imzalanıncaya kadar Filistin tarihinde bir dizi siyasi gelişme yaşandı. Bunlardan biri, Gazze Şeridi'nde İsraili bir kamyon şoförünün Filistinli işçilere doğru kasten aracını sürdüğüne dair iddianın fitilini ateşlediği I. İntifada'dır. Dört Filistinli işçinin ölümüyle sonuçlanan kaza, mülteci kamplarından başlayarak binlerce insanın katılımıyla Filistin genelinde büyük gösterilere neden oldu.¹³¹ Artan ölümlere, İsrail'in baskılarına, hukuk dışı uygulamalara karşı Filistin içinde topyekûn bir direniş olarak başladı. Filistinliler topluca İsrail mallarını boykot, İsraili iş yerlerinde iş bırakma ve vergi ödememe kararları uyguladı. İsrail seksen bin askerini gösterileri bastırmak amacıyla bölgeye sevk etmesi çatışmaları başlattı. BM. konseyindeki ülkelerin çoğu, İsrail'den ve başka ülkelerden uluslararası insan hakları örgütleri, İsrail'in tutuklu ve çocuklara yönelik tutumları başta olmak üzere Filistinlilere uyguladığı kontrolsüz gücü kınadı ve raporlar yayınladı. İsrail'in engellemelerine rağmen bölgede İntifada olaylarını gözlemlemek için pek çok sivil kuruluş bulundu. Beş yıl süren İntifada olaylarında, İsrail'in resmi kayıtlarına göre 1100 Filistinli sivil ölümler, 16 İsraili sivil ölmüş, 1400'den fazla İsraili sivil yaralanmıştır.¹³²

Oslo Antlaşmasına kadar süren İntifada'da İsrail'in uyguladığı siyaset, uluslararası platformda ilk defa ciddi anlamda sorgulandı. İsrail içinde de sivil örgütler, Filistin halkına uygulanan muamelelere karşı ortak bildirimler yayınladı. İntifada'da artan şiddet olaylarından, İsraili sivillerin hedef olduğu intihar vakalarından, bu gelişmelerin mimarı görülen İsraili siyasiler bedel ödemek durumunda kaldı. Büyük bir özgürlük ümidiyle başlayan İntifada, Filistinliler açısından çok somut kazanımlarla sonuçlanmadı. İsrail'in göstericilerin çoğunun çocuk olması nedeniyle değiştirdiği taktik İntifadanın zayıflamasına neden oldu. İsrail'in gaz, elektrik ve su erişimini kesmesi, ağaçları sökerek tarlalara zarar vermesi, artan tutuklamalar, ev yıkımları, eğitim faaliyetlerinin durması karşısında direnme gücü zayıflamış olan İntifada Oslo Antlaşmasıyla noktalandı.

Filistinliler açısından Oslo Antlaşması öncesi bir diğer önemli gelişme, Arap-İsrail çatışmasının argümanlarını kullanarak Kuveyt'i işgal eden Irak'la FKÖ arasındaki

---

¹³¹ Bkz. Açar, age, s.39-42

¹³² Jewish Virtual Library: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/first-intifada> (erişim: 19.06.2021)

yakınlaşmadır.¹³³ İran Savaşı'ndan çıkan Irak, kaybettiği gücü toparlamak adına Kuveyt'i işgal kararı alırken, Arap desteğini alma ümidiyle Saddam Hüseyin, İsrail'e karşı açıkça nükleer tehdidinde bulunmuştu. Saddam'ın Kuveyt'i işgali, İsrail'e gönderdiği füzeler uluslararası tepkilere neden oldu. Kendi ulusal çıkarlarını temsil ettiğini düşünen Arafat'ın, Saddam'la yakınlaşması Filistinli kamuoyunda ilgiyle ve beklentiyle takip edilmekteydi. Saddam'ın işgalinin beklediği şekilde gelişmemesi, Körfez Savaşı'nda(1990) Arap ülkelerinin desteğini alamaması Filistinliler açısından sonuçlar doğurdu. Irak'ın İsrail'e yönelttiği füzeler, İsrail'in Filistin'de yaşayan Filistinlilere yönelik tutumlarını daha da sertleştirdi.

Körfez Savaşı'nın Filistinliler açısından önemli sonuçlarından biri, Kuveyt'te yaşayan mülteci Filistinlilerin, Körfez Savaşı'ndan sonra ülkeden çıkartılmasıdır. Körfez ülkelerinde yaşayan ve Gazze ve Batı Şeria'ya ekonomik olarak destek veren Filistinliler, tüm mal varlıklarını bırakmak zorunda kaldılar. Filistin meselesi, Körfez ülkeleri ve Arap devletlerinin desteğini önemli ölçüde yitirdi. Arafat'ın liderlik özellikleri sorgulanmaya başladı.

İsrail'in, İntifada olaylarında prestij kaybetmesi, Filistin'de yaşayan Filistinliler açısından hareket alanının kalmayışı ve Filistinlilerin Lübnan ve Körfez Savaşı sonrası kaybettiği destek iki tarafı da barış görüşmelerine daha ılımlı bir tavır içine girmeye sevk etmiştir. Lübnan İç Savaşı, İntifada ve Körfez Savaşı'nın yıkımları sonunda, Filistin kamuoyunda barışın sonucu olacak bir 'normalleşme' beklentisi oluştu.

FKÖ Lideri Yaser Arafat ve İsrail arasında, İsrail ve Filistin Kurtuluş Örgütünün karşılıklı olarak birbirini tanıması prensibine dayalı olarak 13 Eylül 1993'te ilan edilerek Oslo Barış Anlaşması, İsrail-Filistin anlaşmazlığında dönüm noktası olarak kabul edilir.¹³⁴ İsrail, bu görüşmeyle Gazze Şeridi ve Eriha'dan çekilmeyi ve bölgelerde özerk bir Filistin Otoritesi tesisinin oluşturulmasını kabul etti. Oslo sürecinin devamı kapsamında imzalana Oslo II (1995) Gazze ve Batı Şeria'nın idari ve coğrafi statülerini bölümlere ayırmakta, iki bölge arasında İsrail topraklarını kullanarak geçen Filistinlilere "güvenli geçiş" hakkı vermektedir. Ancak İsrail'in kapıları kısıtlama ve kapatma yetkisi "güvenli geçiş" hakkını ihlal kapsamında çıkıyordu.

---

¹³³ Açar, age, s. 44-61

¹³⁴ Gelvin, age, s.288-293, Sezai Açar, age, s. 101-103

Oslo Barış Süreci, Yahudi yerleşimciler sorunu, Kudüs'ün statüsü, mülteci problemleri ve sınırlar gibi kangren olmuş meselelerin bir çözüme kavuşmasına dair bir ümit olma beklentisi taşımaktaydı. Ancak kararlar, Filistin cephesinde büyük bir kayıp ve hezimet olarak sürecin en başında büyük bir infial yarattı. Edward Said, *Oslo II, Topraksız Barış*, eserinde, uluslararası medyanın kamuoyuna durmaksızın “Çatışmanın Sonu” şeklinde haberler yaptığı dönemde, sürecin Filistinlinin hayatını nasıl etkileyeceği ve ne onların ne hissettiğine dair hiçbir detay verilmemesini eleştirmiş, bu konuda uluslararası kamuoyunun sözlerini tekrar ve çeviri yapan her entelektüelin her şeyden önce kendi uzmanlığına ihanet ettiğini söylemiştir.¹³⁵ Oslo Antlaşması başlangıçta halkın normalleşme ümidi taşıyarak desteğini almış olsa da, Oslo Antlaşmalarının Filistin tarafı için ne gibi sonuçlar doğuracağını fark ederek, tepki koyan ilk kesim Filistinli entelektüeller olmuştur. Mahmut Derviş, Şefik el-Hût, Abdullah Havrânî gibi isimler anlaşmadan sonra FKÖ üyeliklerinden istifa etmiş, siyasetçiler ve entelektüeller arka arkaya tepkilerini yayınlamışlardır.¹³⁶

Oslo sonrası romanlarda, ittifakın verdiği hayal kırıklığı ve sürecin tasvirine yer verilmiştir. Yahya Yahlef'in *Nehrun yestehimmu fi'l-buhayra* (1997) (Gölde Yıkanan Bir Nehir) isimli romanında anlatıcının dilinden “Oslo Antlaşmasının tetiklediği bir cinnet”¹³⁷ havasından bahsedilir. Habîb Henâ'nın *Heremü Ken'an* (1999) romanında Tarık ekranlardan canlı olarak antlaşmayı gördüğünde hapiste geçirdiği en güzel seneleri ve şehitlerin ne düşündüğünü sorgular.

İçinde bulunduğumuz siyasi durum facia... İçimi dünya hastalıklarından daha fazla acıtıyor... Oslo Antlaşmaları bütün düşlerimizi yıkan bir darbe oldu. Bu antlaşmayı görmeden önce ölmeyi dilerdim.”¹³⁸

Seher Halife, *Miras* (1997) romanında Oslo Antlaşmasının maddelerini, vatanın bölümlere ayrılmasını ve Kudüs'ün ayrı bir devlet gibi bütünüyle tecrit edilmesini

¹³⁵ Edward Said, *Oslo 2: Selâm bilâ 'ard*, Beyrut: Dâru'l-Müstakbeli'l-'Arabî, 1995, s.56,58

¹³⁶ Sâlibî, age, s.11

¹³⁷ Yahya Yahlef, *Nehrun yestehimmu fi'l-buhayra*, Ramallah: Dâru'ş-Şurûk,1997, s. 8

¹³⁸ Sâlibî, age, s.25 /Habib Henâ, *Heremü Ken'an*, İttihadü Küttabi'l-Filistinî, 1999, s. 130

eleştirir.¹³⁹ Antlaşmanın Filistin cephesi için inandırıcı olmadığını, İsrail'in imzalamış olduğu bu şartlara ve sınırlara uymadığını aktarır:

Oslo dediler, eyvallah, dedik. Peki neden hâlâ dağların zirvesindeki yaylada, sahilin etrafındalar? Vadilerde ve komşu köylerinde yayılıyorlar? Kanun bu mu? Devrimin ve şerefli günlerin zaferinin vadettiği bu mu? Bu böyle mi? Vadi boyunca tabaka tabaka genişliyor, dağlara tırmanıyor, Kudüs dağında yaptıkları gibi yükseklerde kamp kuruyorlar. Kudüs'ü çevrelediler sonra kazdılar en sonunda onu yuttular ve iş bitti! Şeria'nın dağlarını yuttular, Gazze'nin ve Eriha'nın sahillerini... Hâlâ her yerdeler, her yerde kamp kuruyorlar, peki devlet nerede? Nasıl vatan olacak?¹⁴⁰

'Avnullah Ebu Safiye eş-Şâhid romanında, vatana özlemi ne denli büyük olursa olsun düşmanın izni ile oraya girmeyi reddeden Ziyad karakterini yazar. Garip el-Askalâni, *Avdetü'l-Mansûr el-Luddâvî* 2002, (Lodlu Mansur'un Dönüşü) romanında Gazze'ye dönüşü ele alır. Yazar romanda vatana girme tecrübesini yaşayan Filistinlinin hayretini ve hislerini anlatır. Romanda bu dönüş, Gazze'ye 'dönme' değil 'geçme' olarak tanımlanır. Çünkü Gazze özgür değildir, girişler işgal askerlerinin denetimindedir. Askerler sebep beyan etmeksizin dilediklerini geri çevirmektedirler.¹⁴¹ Seher Halîfe, *Mîras* 'ta farklı karakterlerin hikayeleri ile Oslo sonrası yaşanan pek çok olumsuzluğa dikkat çeker. Yahudi yerleşimcilerine ait alanların büyümesi, Filistinlilerin su kaynaklarına erişiminin kısıtlanması, iki tarafın güvenlik tedbirlerini artırmak amacıyla teftişlerini yoğunlaştırması gibi sorunları anlatır. Habîb Henâ ve Muhammed Nisâr gibi romancılar Oslo Antlaşması sonucunda ilan edilen barışın mahiyetini sorgular.

Bu dönemde Filistin'de toplumsal konularıyla öne çıkan eserler görürüz. Özellikle Ahmet Refik 'İvad'ın eleştirel gerçekçi romanları önemlidir. Yazar *Kıdrûn* (1995) romanında Kıdrûn köyünün yetmişli yıllarda arazilerin statülerinin değişmesine bağlı olarak ekonomik olarak gelişmesi, toplumsal hayatta yozlaşma gibi konuları işler. Arazi değişimleri, bürokratik hırslar, kişisel çıkarlar için İsrail'e mülk satılması gibi pek çok olumsuzluğun zikredilmesi üzerine eser, kimi şahıslar tarafından hakaret davasına konu olarak dağıtımı yasaklanmıştır.¹⁴²

¹³⁹ Seher Halîfe, *Mîras*, Beyrut: Dâru'l-Âdâb, 1997, s. 138

¹⁴⁰ Seher Halife, age, s.240

¹⁴¹ Sâlibî, age, s. 55,56

¹⁴² Ebu Ziyne, age, s. 55-58

Eserin devamı niteliğindeki *Makâmâtü'l-uşşâk ve't-tüccâr* (1997) (Aşıklar ve Tüccarlar Makamı) eseri Oslo sonrası toplumun tüm kesimlerine yayılan yozlaşmayı, ahlakî çöküşü ele alır. Yazara göre Filistin toplumunu içinden bu cesaretle eleştirebilen tek roman olma özelliğini taşır. Yazarın siyasetle doğrudan bağı olmamasının sonucudur.¹⁴³ Eser kimi eleştirmenlerce barındırdığı başlıklarla birbirinden kopuk, hayal unsurundan yoksun, karakter barındırmayan belgesel niteliğinde bir eser olarak görülür.¹⁴⁴ Eleştirmen Velîd Ebûbekr, Filistin içinde en fazla eser veren romancılardan biri olan İvad'ın Filistinli karakterleri eleştiri şiddetine örnekler verirken, yazarın İsrail direnişçisine ve askerine bunu göstermediğini söyler. Yazarın *Âhiru'l-karn* (Son Yüzyıl) romanı, Filistin içindeki yazarlarda İsrailinin olumlu vasıflarla donatıldığı örnekleriyle farklı bir tavır sergilediğini belirtir.¹⁴⁵

Filistin romanında *hapis edebiyatı* alt türünü oluşturan işkenceler, gardiyanlar, mahkumlar arası ilişkiler, hapishaneler gibi konuları anlatan romanlar da mevcuttur.¹⁴⁶ Habîb Henâ *Senevâtü'l-mültehibe* (2000) (İltihaplı Yıllar) romanında müebbet hapisle yolları ayrılan insanları ve hapis hayatı özelinde Filistinli tipolojilerini çizer. Es'ad Es'ad *'Ara'z-Zâkire* (2003) (Çıplak Hafıza) romanında hapis tecrübesini tutuklular arasındaki, casusluk meselesini ele alır. Hadar Muhciz'in *Kafes likulli't-tuyûr* (1997) (Her Kuşa Bir Kafes) romanı hapiste imanıyla mukavemet gösteren Filistinlileri anlatır.

Oslo sonrası Filistin romanında, mevcut sosyal ve siyasi koşullar dışında tarihî temaların da işlendiği görülür. Bunların bir kısmı Nemr Serhan'ın *Sülâsiyye/Üçlemesi* (2004) gibi Nekba olaylarını, bir kısmı İbrahim Nasrallah'ın *Kanadîlu Meliku'l-Celil*'i (Celil Melikinın Kandilleri), *Zemenu'l Huyuli'l-Beydâ'sı* (Beyaz Atlar Zamanı) gibi Nekba'dan önceki olayları ele alır. Abdullah Tayih'in *Kamer fi Beyti Dâris*, (Beytü Dâris'te Dolunay) Muhammed Nisâr'ın *Ahlâm* (Rüyalar) romanları Nekba'dan önceki ilk Arap-Yahudi ilişkilerini ele alır. Sâfi Sâfi, *Şihâb* romanında Nekba öncesinde Yahudi çetelerce kullanılan kadınlara karşı Filistinli köylülerin zafiyet göstermesi konusunu ele alır. Dîme es-Simmân *Burcu'l-Lukluk* (2005) Lukluk Kulesi romanında Nekba öncesi Kudüs'te toplumsal yapıyı ele alır. İzzet Ğazâvî, 1967 Cebelü Benû (2002) *Benu Dağı* romanında Benu Savaşı sonrası Mısır'da vatana dönme

¹⁴³ Vahîd Tâcâ, age, s. 18, 19

¹⁴⁴ Ebu Ziyne/ Ali Hûca, *Cevâizu'l-fahm*, s. 120, 122

¹⁴⁵ Velîd Ebu Bekr, "Ba'du't-tehavvulati'l-hassâ fi'r-Rivâyeti'l-Filistinîyyeti'l-cedîde." *Tabayyun*, S.2, Güz(2012): 135-150, s.139

¹⁴⁶ Sâlibî, age, s. 78-92

arzularıyla tutuşan Filistinlilerin hüsrân dolu tecrübelerini halk edebiyatının unsurlarından istifade ederek ele alır. Cemal Bennûra İntifada (1998) romanında İntifada olaylarını klasik tekniklerle ele alır. Ahmet Refik İvad *Kırmîti, Aka ve 'l-Mulûk* romanında İslâm tarihinden farklı dönemleri ele alır.

Edebiyatçı Velid Ebu Bekr, Oslo sonrası yazılan, sayılarında patlama yaşanan Nekba öncesi benzer tarihleri ve olayları ele alan tarihî romanların, Filistin roman tecrübesine pek bir katkısı olmadığını düşünür. Bu romanların sayısındaki artışı, tarihi romanın popülerliğine ve bilhassa vatanın dışında yazan yazarların hali hazırdaki Filistin gerçekliğini yazma konusunda bilerek-bilmeyerek uzak durma ve kaçma tercihlerine bağlar.¹⁴⁷

Oslo Antlaşması sonrası, vatana dönebilen edebiyatçıların bu tecrübelerini yazdıkları eserler romanda yeni bir akım olan dönüş edebiyatını oluşturmuştur. Edebiyatçılar kişisel tecrübelerini otobiyografik olarak yazarken vatanın yeni durumu ile ilgili gözlemlerini paylaştılar. Yahya Yahlef'in *Nehrun Yestehimmu fi 'l-buhayra* (Gölde Yıkanan Nehir) 1993 bu türün ilk örneği kabul edilir. Filistinliler ve Yahudiler arasında bir arada yaşama tecrübesini, Oslo barışının mahiyetini ve dönüş tecrübesinin duygusal etkilerini konu edinir. Murîd Bergûsi'nin *Raeytü Ramallah* (1996) *Ramallah'ı Gördüm* romanı daha çok otobiyografi türüne dahil olan, dönüş romanının önemli örneklerinden kabul edilir. Hüseyin Cemil Bergûsi'nin *ed-Dav'ul-ezrak*, (Mavi Işık) (2002) ve eserin devamı niteliğindeki *Seekûnu beyne 'l-levz* (2004) (Bademler Arasında Olacağım) romanları aşk, ölüm gibi konuları ele alır. Faysal Derrâc Filistin romanında Oslo sonrası yayımlanan romanlar arasında öneme haiz üç roman olarak Seher Halife'nin Mîras ve Hüseyin Cemil Bergûsi'nin eserlerini zikreder.

Velîd Ebu Bekr Oslo sonrası roman sayısının çokluğuna rağmen edebi anlamda roman düzeyine ulaşan eserin azlığı konusunda pek çok eleştirmenle hemfikirdir. Yazara göre bu dönemin edebiyatçıları; geçmiş olayları, direnişi anlatmak, sembolik üslupta kalmak ile, kendi çağının olaylarını realist olarak yazmak arasında ikircikli bir tutum içindedir.¹⁴⁸ Bunlardan özellikle yaşadıkları ülkeye adapte olmuş isimler olan Leyla Atraş (Lübnan) Cemal Nâci

---

¹⁴⁷ Velîd Ebu Bekr, *age*, s.139

¹⁴⁸ Ebu Bekr, *agm*, s. 137

(Mısır) kendi yaşadıkları toplumun konuları yanında romanda Filistinli karaktere yer verme yoluna gitmiştir.

Öte yandan özellikle Filistin’de belli bir dönem yaşam tecrübesi olan kimi yazarların kendilerini Arap toplumlarında da yabancı kabul ettikleri, Filistin’e dair bir özlem duygusunu kaleme aldıkları gözlenir. Fâruk Vâdi’nin *Menâzilu’l-kalb* romanı buna örnektir. Diaspora yazarlarında hiç giremedikleri vatanı mekân olarak ele alan romanlar da bulunmaktadır. Hasan Hamid’in asla giremeyeceği Kudüs’ü mekân olarak seçtiği *Medinetülla* 2009 (Allah’ın şehri) romanı, Rebi’î el-Medhûn’un *Seyyide min Tel-Abîb* (Telavivli Kadın) 2009 romanı bunlara örnektir. Ebu Bekr mekâna dair pek çok yüzeysel bilgi, hatalar barındıran bu tarz romanların “Oslo Antlaşması sonrası eksik dönüşün zorunlu durumları” olarak görülür.¹⁴⁹

Filistin içindeki yazarlarda romanların büyük bir yüzdesinin türünün tarihsel romanlar olduğu görülmektedir. Bu durum I. İntifada’nın tüm kesimler nazarında aldığı yoğun desteğe rağmen Oslo ile neticelenmesinin verdiği ümitsizlikle ve İsrail’in varlığının kabulüyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Adil Usta, direniş edebiyatına İntifada ile sınır çizerek sonrası yazılan eserleri “hayal kırıklığı metinleri olarak” tanımlar.¹⁵⁰

Oslo sonrası Filistin içinde yazılan romanlarda karakterler, direnişçi ve işgal askeri prototipleriyle sınırlı kalmamış işçiler, memurlar, çiftçi gibi farklı sınıftan karakterler romana dahil olmuştur.¹⁵¹ Birey olarak Yahudi karakterin Filistin romanında yer yer karşımıza çıktığını ancak Filistin romanında Yahudi’yle normal ilişkiler kurmaya dayalı bir anlayışın *tatbî*/doğallaşma etiketiyle karşılaşmaya devam ettiği görülmektedir.

Filistin edebiyatının başlangıcına, oluşumunun tarihsel ve siyasi etkenlere temas edildikten sonra roman türünün geçirdiği süreçleri ana hatlarıyla görmüş olduk . Mevcut siyasi ve tarihsel koşullar yanında yazarların coğrafi konumlarının roman türünün konularını, akımlarını ve tartışmalarını doğrudan etkilediği gözükmektedir.

---

¹⁴⁹ Ebu Bekr, agm, s. 139

¹⁵⁰ Adil Usta, *Edebu’l-mukâveme; min tefâülü’l-bidâyât ilâ haybeti’n-nihâyat*, Gazze: Vizâretü’s-Sekâfe, 1998, s. 9, 13

¹⁵¹ Ebu Bekr, agm, s. 146

3. İÇ MEKÂNDAN GÜNLÜK YAŞAM

Bu bölüm, iç mekânda günlük yaşamın Filistin romanında nasıl temsil edildiğini, hangi hedefleri barındırdığını ve aktarım biçimlerini seçili pasajlar yardımıyla incelemeyi amaçlamaktadır. İlk başlık, iç mekânın merkez alanı olarak ‘ev’i analiz edecektir. İkinci başlıkta, ev eşyalarını günlük yaşam temsiline unsurları olarak örneklenmesinden sonra romanda mutfaklar ve yemekler mercek altına alınacaktır.

Önceki bölümde, Filistin romanının; 1948’den bu yana yaşanan vatan kaybının, hak ihlallerinin ve bunun sonucunda yaşanan deneyimlerin psikolojik ve fiziksel etkilerini aktardığı görülmüştü. Bu deneyimin merkezinde vatan kaybı ve sürgün olması, Filistinli romancıların mekânla özel bir ilişki kurmasına yol açmıştır. Bu sebeple Faysal Derrâc, Adil Usta gibi Filistin romanının öne çıkan eleştirmenleri tarafından, Filistin romanının sıklıkla mekân romanı olarak nitelendirilmiştir.¹⁵² Aynı saikle Filistin romanını mekân bağlamında ele alan sayısız çalışma ortaya koyulmuştur.¹⁵³ Bu çalışmaların önemli bir kısmı, Filistin meselesinin, estetik olarak aktarılmasını irdelemişlerdir. Bu çerçevede kaleme alınan incelemeler, daha ziyade *mekânın* taşıdığı sembolik anlamlara vurgu yapmaktadır.¹⁵⁴ Bu suretle bilhassa Filistin edebiyatının temel çekirdeğini oluşturan ideolojik kaygıları ortaya çıkarma konusunda katkı sağlamışlardır.

İç mekânda günlük yaşamı incelerken, bunu yapan çalışmalardan farklı olarak romancıların ilgili başlıklarda Filistin meselesinin ulusal ve sembolik anlatısı yanında kişisel hikayeleri aktarma problemi sorgulanacaktır. Ancak romanlarda anlatılan bu hikayelerin, kolektif deneyimlerin bir parçası olduğu hesaba katıldığında, ikisi arasında çok zaman tam bir örtüşme olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla mekâna-ve diğer temalara- yüklenen

¹⁵² Bkz: Faysal ed-Derrâc, “Vahîd Tâja; *er-Rivâyetü'l-Filistiniyye: Hivârât Nakdiyye*” takdim: Faysal Derrâc, Kudüs :Dâru'l-Cündî li'n-neşri ve't-tevzi, 2015, s.10. Muhammed Halil el-Halayle, “el-Mekân fi nemazicin mine'r-rivâyeti'l-Filistiniyye.”, *Mecelletü'l-ulûmi'l-'Arabiyye*, S. 22, s. 219-247

¹⁵³ Filistin romanında mekânı ele alan pek çok telif ve akademik çalışma bulunmaktadır. Bunlardan geniş bir başlık altında mekânı ele alan Adnan Nemr Advan’ın yüksek lisans tezi “el-Mekân fi'r-Rivâyeti'l-Filistiniyye” (2005)yi söyleyebiliriz. Ayrıca belirli bir romancı özelinde mekânı konu edinen çalışmalardan biri olan Aliye Enver’in “Şi'riyyetü'l-emkine fi'r-rivâyeti Yahya Yahlef” (2006) başlıklı yüksek lisans tezi verebileceğimiz örnekler arasındadır.

¹⁵⁴ Bkz: Nidal es-Salih, *Neşîdu'z-zeytûn; Kadıyyetü'l-'ard fi'r-rivâyeti'l-Filistiniyye*, Dımeşk: İttihadü Küttâbi'l-Arab, 2004; Kübrâ Ruşenfıkr vd: “Remziyyetü'l-mekâni'r-rivâi fi rivâyeti'l-Müteşâil.” *mecelletül cemiyetül ilmiyye İraniyye*, S.36, (2015):19-36

sembolik/ideolojik anlatıların arasında -ya da tam ortasında- öznele tecrübelerin vurgusunu, mekânın bağımsız betimlemelerini ayırt etmeye yarayan bir çerçeve bulmak zordur. Öte yandan böyle bir çerçeve arayışının bizi kolektif/sembolik olanı, öznele/ olanın karşıtı olarak algılamak gibi bir handikapa düşürme tehlikesi de bulunmaktadır. Bu ikisi birbirinin negatif uçları olarak değil, daha çok iç içe geçmiş bir sarmal yapı olarak düşünmekteyiz. Yine bu engellere rağmen roman türünün birden fazla okumaya imkân veren çok katmanlı yapısı sayesinde ilgili temalara; hafıza, nostalji, şiirsel imgelem gibi kavramlar yardımıyla yakından bakmayı deneyeceğiz. Bu yolla, kurgunun dokusunda yer alan daha öznele ipliklere ulaşmayı ummaktayız.

Söz konusu anlatıların en bireysel ve çarpıcı kayıtlarının, insanın yuvası olan evler üzerine olacağı şüphesizdir. Buradan hareketle romanda *evi* incelemek, tarih boyunca yaşanan dramatik süreçlerin bireysel yaşam alanlarında nasıl kurgulandığını göstermek açısından oldukça geniş bir perspektif sunar. Ev tasarımının bir parçası olarak romanda yer alan eşyalar, yaşam tasavvurlarını göstermek açısından tamamlayıcı birer unsurdur. Üçüncü başlık, günlük yaşamın temel ritüelleri olarak yemeklere ve sofralara odaklanır. Kültür ve milliyetçilik çalışmalarında yemeklere biçilen rolü de yadsımadan, ideolojik söylemle kişisel hikayeler arasındaki sarmalı keşfetmeye çalışacağız.

Hiç şüphesiz, Filistinli yaşamının bir parçasının sürgün oluşu ve evlerin yurt kavramıyla kurduğu ilişki, ev tasavvurlarının şekillenmesinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu noktada Filistinli romancının, mekânla kurduğu bağ benzer tecrübelerle dayanan göç ve diaspora edebiyatlarıyla paralellik taşımaktadır. Bu minvalde ele alınan bölümlerde göçmen ve sürgün deneyimlerine, kişisel ve kolektif hafızanın bu edebiyatların oluşmasındaki rolüne temas etmek zorunludur. Filistin romanında sıklıkla karşılaşılan kavramları ve terminolojiyi netleştirmek adına bu konu kapsamında fazlasıyla birbiri yerine kullanılan kimi terimlere kısaca değinmek faydalıdır.

Son birkaç yüzyıldır yerinden edilmeyi toplu/bireysel olarak yaşayan insanların sayısının artması, durumlarının ifadesi olan pek çok tanım hakkında tartışmalara yol açmıştır. Göçmen, sürgün, mülteci, diaspora, emigre vb. gibi birbirlerinden farklı yerinden edilme deneyimlerine vurgu yapan kavramlar pek çok disipline konu olmuştur. Göç; kişisel, toplumsal, siyasi, dinî vb. nedenlerle kişilerin toplu ya da bireysel olarak hayatının bir bölümünü ya da

tamamını geçirmek üzere yaptığı iskân değişikliğini ifade etmektedir.¹⁵⁵ Göçün zorunlu ya da gönüllü “ anlamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre”¹⁵⁶ gerçekleşmesi kelimeyi çok daha kapsamlı kullanabilmemize yardımcı olmaktadır. Göçmen kelimesi diğer yer değişikliklerinin yanında mültecilere de atıf için kullanılmaktadır.¹⁵⁷ Cenevre sözleşmesine göre, mülteci; ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği korkusu taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişidir.”¹⁵⁸ Mültecilik, görüldüğü gibi daha çok hukuki bir terimdir ve uluslararası bir probleme işaret eder.¹⁵⁹ Said, *sürgün* (exile/ المنفى) kelimesiyle *mülteci* arasındaki çağrışımların farkına odaklanır. *Sürgün* insanlık tarihinde kadim bir kavramken, *mültecilik* yirminci yüzyıl devlet oluşumlarının bir sonucudur. İlki hukukî olarak bir probleme işaret ederken uluslararası acil yardıma muhtaç insan topluluklarına atıf yapar. Sürgün, daha ziyade yalnızlık ve manevi duyguların çağrışımını yapar.¹⁶⁰ McClennen, sürgünün-şayet ayrıca mülteci değilse- hukuki bir statü oluşturmadığını söyler. Göçü ise gönüllü bir yer değiştirme olarak görerek, sürgünden ayırır.¹⁶¹ Diaspora, kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış/ ayrı doğmuş ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak kendi ulusal kültürünü koruyan bir ulus ya da ulusun azınlıkları için kullanılan, Yunanca bir terimdir.¹⁶² Başlangıçta daha çok Yahudi ve Ermeni grupları tanımlamak için kullanılan diaspora kavramı günümüzde onlarca etnik, dinî grup için kullanılmaktadır.

Sonuç olarak göçmen, herhangi bir otorite, zorlama, vatansızlık gibi çağrışımlar barındırmayan en geniş anlamıyla yer değiştirme deneyimini ifade etmektedir. Mültecilik, yer değiştiren kişiyle, iltica edilen yer arasında doğan bir dizi hukuki meseleyi içeren bir kavram

¹⁵⁵ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979, s. 21

¹⁵⁶ Abdurrahman Yılmaz, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri.” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 Winter (2014): 1685-1704/ Sema Erder, Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler, İstanbul: Teknografik Matbaacılık 1986, s. 9

¹⁵⁷ Jeremy Hein, “Refugees, Immigrants, and the State.” *Annual Review of Sociology*, S. 19 (1993):43-59, s. 45

¹⁵⁸ İgamder: “Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin 12.08.1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi” / Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949” <https://igamder.org/TR/belgeler/evrensel-nitelikteki-belgeler> (erişim: 10.06.2021) <https://ilticavegocmenlik.tr.gg/M.ue.lteci-Nedir.htm>

¹⁵⁹ Hein, agm, s. 44

¹⁶⁰ Edward Said, “The Mind Of Winter: Reflections On Life İn Exile.” *Harper’s Magazine*, S.269 (1984): 49-55, s. 51

¹⁶¹ Sophia, A. McClennen, *The Dialectics of Exile: Nation, Time, Language, and Space in Hispanic Literatures*. West Lafayette: Purdue University Press. 2004, s. 15

¹⁶² Fırat Yıldız, “Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar.” *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18 (2013):289-312 s. 297/S. Dufoix, *Diasporalar*, İstanbul: Hrant Dink Vakfı 2011, s. 27

olarak karşımıza çıkar. Sürgün, bir otorite tarafından zorla vatanından uzaklaştırmayı ifade eden, daha çok vatandan uzaklığın manevi boyutlarına atıflar yapan bir tecrübe olarak anlamlandırılır.

Göç edebiyatı (migrant literature أدب المهاجرين)¹⁶³ göçmen yazarların eserleri veya göç temasında verilen eserler anlamında kullanılmaktadır. Post kolonyal teorisyenlerin çalışmalarıyla anlatı ve yolculuk arasındaki ilişki çok daha fazla önem kazanmıştır.¹⁶⁴ Sürgün edebiyatı (exile literature/أدب المنفى) nitelemesinde ise “acı verici bir ayrılık iması” bulunmaktadır.¹⁶⁵ Günümüzde sürgün edebiyatını artık göçmen edebiyatına dönüşmüş olarak tanımlayan pek çok yazar da bulunmaktadır.¹⁶⁶ Said sürgünün “vatanyla arasında birleştirilemez bir çatlak”¹⁶⁷ olduğunu söyleyerek, sürgünün; vatandan coğrafi anlamda uzaklığını vurgulamaktadır. Her ne kadar birçok eleştirmenin sürgün tanımı Said’i destekler şekilde vatana dönüşün imkansızlığına atıf yapsa da günümüzde tek tip bir sürgün deneyiminden bahsetmek son derece zordur. Farklı ülkelerde yaşayan azınlıkların oluşturduğu edebiyatları tanımlayan diaspora edebiyatı (Diaspora Literature ادب الشتات) sürgün kavramıyla çok zaman birlikte anılmaktadır. Nova İsrail, ikisi arasında son derece ince ayrımların olduğunu söyler ve şöyle bir sınıflandırma yapar. Lügat anlamı olarak *sürgün*; bir zorlama ve sürece, *diaspora* ;insan topluluklarının evlerinden dağılmasına işaret eder.¹⁶⁸

Filistinliler tarafından ortaya koyulan tüm eserleri ifade etmek için kullanılan Filistin edebiyatı yazarların coğrafi konumlarına göre iki tanıma muhtaç olmuştur. Vatanda kalan edebiyatçılar tarafından ortaya kalan yazın, *edebu’l-Filistîni fi’d-dâhil* (içerideki Filistin edebiyatı) yahut *edebu’l-‘ardu’l-muhtelle* (işgal edilmiş toprakların edebiyatı) başlığı altında kategorize edilmektedir. Bu tanım İsrail vatandaşı olan Filistinlileri de kapsamaktadır. Bunun

¹⁶³ Edebu’l- mehcer daha çok 19. yy.’da başta Lübnan olmak üzere farklı ülkelerden Arap yazarların, Amerika’da temsil ettiği bir edebiyat akımı olarak terimleşmiştir. Genel anlamıyla göçmen edebiyatı için Arapçada ‘edebu’l-muhacirîn’ ve ‘edebu’l-ğurbe’ kavramları kullanılmaktadır.

¹⁶⁴ A.Smith, “Migrancy, hybridity and postcolonial literary studies” (ed.:Lazarus, N.)*The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, (2004):241-261, s. 242

¹⁶⁵ McClennnen, age, s. 14

¹⁶⁶ Bkz: Carina M. Mardorosian, “From Literature of Exile to Migrant Literature. ”, *Modern Language Studies*, S. 32, No. 2 (Autumn, 2002):15- 33. Mardorosian bu makalesinde bir metni sürgün edebiyatına dahil etmekle birlikte daha ilk adımda birçok çağrışımı taşıdığımızdan bahseder. Caren Kaplan ise günümüzde kozmopolit veya diaspora tanımlarının yaygınlığına rağmen sürgünün hala önemli bir terim olarak kullanıldığına işaret eder: *Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement*. Durham, NC: Duke University Press.2000, s. 103

¹⁶⁷ Edward Said, *Reflections on Exile and Other Literary and Cultural Essays*. London: Granta Books. 2001, s. 173

¹⁶⁸ Nova İsrail, *Outlandish: Writing Between Exile and Diaspora*. Stanford: Stanford University Press. 2000, s. 1

dışında daha dar alanı ifade etmek için *Gazze ve Batı Şeria'da Filistin Edebiyatı* gibi spesifik vurgulara sıklıkla rastlamamız mümkündür. Filistinli yazarların bunlar dışında oluşturduğu edebiyat, *edebu'ş-şetât* (diaspora) veya *edebu'l-menfi* (sürgün) olarak belirtilmektedir. Parçalanmak, dağılmak anlamına gelen *şette* fiilinden türeyen terim, orijininde olduğu gibi, Filistinlilerin farklı ülkelerdeki dağılışına vurgu yapmaktadır. Ayrıca kimi Filistinlilerin, gittikleri ülkede hukuki anlamıyla mülteci olmamalarına rağmen, misafirliğin ve geçiciliğinin simgesi olarak kendilerini mülteci olarak tanımladıklarını görürüz.¹⁶⁹ Filistinliler kendi yaşadıkları toprakların içinde maruz kaldıkları uygulamalar ve problemler nedeniyle kendilerini sürgün hissetmeye devam etmektedirler.¹⁷⁰ Sâri Hanafi, Filistin edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda 'diaspora' kavramına temkinli yaklaşıldığından bahseder. Esasında Filistinliler için farklı ülkelerde azınlık olmasının tıpkı diğer diasporalarda olduğu gibi tek bir nedeni bulunmamaktadır. Ancak Hanafi, diaspora tanımının mevcut konumu içselleştirdiği ve anavatana dönüşü mümkün göstermediği için ulusal davayı zayıflattığının düşünüldüğünü söylemektedir. Bu da göçün, gönüllülük içermediğinin ifadesi olarak sürgün ve mülteci kelimelerine yönelmeyi daha yaygın hale getirmiştir.¹⁷¹ Hanafi'nin aksine Rami Ebu Şihâb, Filistin Diaspora edebiyatı üzerine olan kavramsal telifinde 'sürgün' yerine 'diaspora' teriminin yerleşmesi gerektiğini söyler. Sürgün kelimesi bilhassa post kolonyal çalışmalar ve Said'in sürgün tanımları ile popüler olsa da mana itibarıyla daha 'tekil' bir kopuşu ifade etmektedir. Filistin edebiyatında, yazarların yaşadığı yer değiştirme tecrübelerinin kişisel/siyasi olarak görülmesinden önce bunu toplumsal bir parçalanma olarak görme imkanı taşıyan *şetât* kavramının tercih edilmesini ısrarla savunur.¹⁷² Kelimenin sözlük anlamlarını referans alan yazar, sürgün kelimesinden farklı olarak diasporanın, 'travma' anlamı ihtiva ettiğini söyler.¹⁷³ Edebiyat metinlerinde, yazarların kendi tanımlamalarında 'sürgün' nitelemesine de azımsanmayacak kadar rastlamakla birlikte, günümüz eleştiri literatüründe Filistin diaspora edebiyatı kategorisinin, Filistin sürgün edebiyatından daha sık kullanıldığını söylememiz mümkündür.

¹⁶⁹ J.Hammer, *Palestinians Born in Exile: Diaspora and the Search for a Homeland*. Austin, London: University of Texas Press, 2005, s. 5

¹⁷⁰ Salma Khadra Jayyusi(ed.) *Anthology of Modern Palestinian Literature*. New York: Columbia University Press. 1992, s. 2

¹⁷¹ Sara Hanafi, "Rethinking the Palestinians Abroad as a Diaspora: The Relationships Between the Diaspora and the Palestinian Territories." *International Social Science Review*, 4 (1–2), (2003): 157-182, s. 158

¹⁷² Rami Ebu'ş-Şihâb, *Fi'l-memerrî'l-ahîr: Serdiyyetü'ş-şetâti'l-Filistîni*, (*manzûru ma ba'del kulunyoli*.)Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsat ve'n-neşr, 2017, s. 34, 35, 57, 60

¹⁷³ Ebu'ş-Şihâb, age,s.35

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında daha açık şekilde göreceğimiz gibi, Filistinlilerin yaşamış oldukları kendine özgü durumlar, bizzat sürgün ve iltica deneyimi yaşayan edebiyatçıları değil bir kısım ikinci nesil yazarların da sürgün olarak nitelenmesine olanak sağlamaktadır. Çalışmada genel anlamıyla dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Filistinli yazarlar için geniş anlamıyla *diaspora* terimi kullanılacaktır. Bunun dışında gittikleri Ürdün, Kuveyt, Amerika gibi dünyanın farklı ülkelerinde yerleşik/göçmen, Filistin asıllarına vurgu yapan/yapmayan kimi melez yazarlar bulunduğunu da göreceğiz.

3.1. Filistin Romanında Evler

Filistin romanında *ev* temsili, Filistinlilerin yaşadığı toplumsal tecrübeler yanında bunların kişisel yaşamlarda deneyimlenişlerine dair birçok kapı aralar. Genellikle romanlarda belirgin kontrast bir yapı içinde işgal öncesi ve sonrasına dair iki tür ‘ev’ karşımıza çıkar. Nekba (1948) sonrası Filistin’de tasvir edilen evler; işgal, savaş ve yoksulluk şartlarının, insanların günlük yaşamına nasıl aksettiğinin göstergeleridir. Öte yandan yazarların geride bıraktıkları, terk etmek zorunda kaldıkları evlerin, geçmiş güzel günlerin hatırasının somut göstergesi olarak yer aldığını görürüz. Bu evler, yalnızca maruz kalınan hak ihlallerinin ifadesi olarak, ideolojik ve toplumsal hedefler taşımaz. Artık var olmayan bu evler, sahipleri tarafından yazın dünyasında yeniden inşa edilerek, birer *hafıza mekânına* dönüştürülür. Bu örneklerde akıl dışı ayrıntılar, tekrarlar ve yoğun bir nostalji duygusunun hâkim olduğu görülür. Bu noktada, Filistin romanının, dünya edebiyatlarında göçmen ve sürgün yazarlarla ortak bir tutum gösterdiği görülür. Göçmen edebiyatlarında sıkça rastlanan nostalji eğilimi yanında, özlemin ve sıla hasretinin yeni kurulan evlere aidiyeti engellemesine dair örneklere Filistin romanında fazlasıyla rastlanır.

Öte yandan Filistin’in kendine özgü koşullar içinde olması bu edebiyatlar arasında bir takım tematik ve biçimsel farklılıklara sahip olmasına yol açmıştır. Bunlardan birinin, Filistin içinde yani “vatan”da kalan yazarlarda, devam eden işgalin, ev algısını nasıl şekillendirdiğini incelediğimizde görebiliriz. Ayrıca başta Lübnan olmak üzere farklı ülkelerde yaşayan Filistinlilerin mülteci problemlerinin romanlarda özellikle ev merkezinde aktarıldığını söyleyebiliriz. Yine Oslo Antlaşması (1993) akabinde onlarca yıl sonra ülkesine dönüş hakkı kazanan yazarların oluşturduğu ‘dönüş edebiyatı’ türünde yer alan romanlarda farklı bir ev

temsili karşımıza çıkar. Bu romanlarda hafızada kalan evlerin, hakikatle çarpışmasından kaynaklı düş kırıklıkları ve hayret, şiirsel bir üslupla kaleme alınır.

İlgili örnekler bağlamında ev temasının dört başlık altında gruplamak mümkündür. Bunlardan ilki, genellikle eserin üretim zamanıyla eş zamanlı olarak var olan evlerin tasvirleridir. Mevcut evler, bu eserlerde zorlu yaşam koşullarını somutlaştıran mekânlar olarak karşımıza çıkar. İkincisi, yazarların geçmiş zamanda işgal yahut sürgünle, geride bırakılan evler üzerine olanlardır. Bu evler eski güzel günlerin hatırası olarak yer alır. Üçüncü olarak diasporada temsil edilen evlerdir. Sürgün psikolojisinin yeni ev inşasındaki rolü açıktır. Son olarak dönüş edebiyatı kapsamında yer alan örneklerde ev betimlemeleridir.

Romanın temel unsurlarından biri olan mekân üzerine zengin bir eleştiri literatürü bulunmaktadır. Göç ve diaspora edebiyatıysa mekânla kurduğu farklı boyutlar taşıyan ilişki nedeniyle bu çalışmalara ayrıca konu olmuştur. İlgili literatürden destek alırken altı çizilmesi gereken hususlardan birisi de Filistin romanının aynı çerçevede yer alan edebiyatlarla barındırdığı ortak özelliklerdir

Bölüme teorik desteği sağlayan çalışmalardan Yasin en-Nâsir'in *er'Rivâye ve'l-mekân*, Gaston Bachelard'ın *Mekânın Poetikası*, Pierre Nora'nın *Hafıza Mekânları*, Svetlana Boym'un *Future of Nostalgia* eserleri özellikle önemlidir. 'Abir Mervan'ın Filistinli kadın romancılarda ev konusunu inceleyen yüksek lisans tezi *Sûretü'l-beyt fi'r-rivâyeti'l-Filistiniyyeti' n-neseviyye* (2015) çalışması da konuyla ilgili tespit edilebilen tek çalışma olmuştur.

3.1.1. Vatandaki Ev: İşgal

Kurgusal zamanı, Filistin işgali sonrasında yer alan evler, savaş ve çatışmanın yarattığı güvensizlik ve huzursuzluğu aktarır. Ev, insanın varlığını oluşturduğu ilk evrendir.¹⁷⁴ Arapçadan Türkçemize de yerleşen 'mesken' kelimesinin kök anlamlarının da ifade ettiği gibi 'sekînet mekânı', ruhların ve bedenlerin ünsiyet kazanıp teskin olduğu yerdir. Arapçada bir yere yerleşmek anlamına gelen 'istikrar' kelimesi de bu minvalde 'devamlılık' ve 'sebat' manalarını taşımaktadır. Buna binaen insanların sekînet ve istikrar alanlarının edebiyatta var oluş -ya da

---

¹⁷⁴ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, (çev: Aykut Derman), İstanbul: Kesit yayınları,, 1996, s. 35

olmayış- biçimleri açısından ‘ev mefhumu’ üzerine düşünmek bize romanda kurgusu yapılan yaşam üzerine de birçok bilgi vermektedir.

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu mülteci konumunda yaşayan Filistinliler için ‘ev’ kavramının sembolik anlamları olduğu şüphesizdir. Ancak sürgün ve mültecilik kavramı yalnızca yurdundan uzak yaşayan Filistinlilere özgü bir kavram değildir. Filistin Arap edebiyatında sürgün üzerine çalışma yapan Cevher Saddîk Filistinli sürgün yazarları, Filistin dışında yaşayanlar ve Filistin’de Mahmut Derviş gibi asıl köylerine ve memleketlerine artık yok olduğu giremeyenler olarak ikiye ayırır.¹⁷⁵

Bugün Batı Şeria veya Gazze’de yaşayan Filistinliler de Yahudileştirilme politikalarının yanı sıra süregelen çatışma nedeniyle mekânın tahrifine tanık olmaktadır. Hatırı sayılır bir oran, Filistin içinde evlerini değiştirmek zorunda kalmaya devam etmektedir. Öte yandan işgal edilmiş Filistin topraklarında yaşayan nüfusun %16’sı da İsrail vatandaşlığı altında tam vatandaşlık haklarına sahip olmaksızın ya da vatandaşlık almaksızın yaşamaktadır.¹⁷⁶ Yasir Süleyman, Filistin topraklarında yaşayan Filistinlilerin bile kendilerini sürekli bir sürgün halinde ya da bir “mülteci millet” olarak gördüklerini söyler. Edward Said’in otobiyografisi *Yersiz Yurtsuz* kitabında da aynı duruma işaret edilir.¹⁷⁷ Çünkü “evinde hissetmek aidiyet ve özgürlük duygusuyla doğrudan ilişkiliyken, sürgün sebebi ne olursa olsun bir tür bilişsel ve duygusal uyumsuzluk”¹⁷⁸ halidir.

Bahsi geçen koşullar nedeniyle romanlarda, evin sağlaması gereken muhafaza ve konfor özelliklerinden uzak olan *konut* imajı karşımıza çıkar. Filistinlilerin 1948’den itibaren bariz yerleşim alanları olan mülteci kamplarında yer alan evler buna örnektir. Filistinli/Ürdünlü

---

¹⁷⁵ Saddik M. Gohar, “Narratives of Diaspora and Exile in Arabic and Palestinian Poetry”, *Ruphatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 3.2.(2011):228-242, s. 230-231

¹⁷⁶ Ahmad Asmar, “Israel's population hits 9.2M including 1.93M Arabs” 27.04.2020, AA [https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israels-population-hits-92m-including-193m-arabs/1820022#:~:text=Israel's%20population%20is%20made%20up,\(CBS\)%20said%20on%20Sunday](https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israels-population-hits-92m-including-193m-arabs/1820022#:~:text=Israel's%20population%20is%20made%20up,(CBS)%20said%20on%20Sunday). (Erişim: 05.7.2021)

¹⁷⁷ Yasir Sulaiman, age, 2006, s.8

¹⁷⁸ Hout, Syrine. “The Predicament of in-Betweenness in the Contemporary Lebanese Exilic Novel in English” *Literature and Nation in the Middle East* ed. Yasir Sulaiman ve İbrahim Muhawi,(2006):190-206, s.193 DOI:10.3366/edinburgh/9780748620739.003.0011.

romancı Leyla el-Atraş'ın *Rağabatü zâke 'l-harîf*, (Şu Sonbaharın Arzuları) romanında evlerine dönme ümidiyle memleket resimleri asan mültecilerin evi şöyle tasvir edilir:

*Çinko evlerin sefaleti... Kışın sanki karların üstünde yaşarsın, yağmur tak-tak tepemizde yağar, başımızı ağrıtır ve uyumamıza imkân vermez, çocuklar korkularından çığlık atarak uyanır. Yazınsa cehennem ateşi gibi yanar.*¹⁷⁹

Bu grup tasvirlerde, doğrudan ya da dolaylı olarak evlerin fiziksel yetersizlikleri işgal ve savaşla bağlantılıdır. Romanların Yahudi yerleşimcilere tahsis edilmek için zorla tahliye politikaları yanında, İsrail'in Filistinlilere uyguladığı yıldırma politikalarını da yansıttığını görürüz. Mûrid Bergûsi, *Raeytü Ramallah* (1997) (Ramallah'ı Gördüm) romanında köyünün harabe durumunu, evlerin bakımsızlığını tasvir ederken, bunu mevcut kanunlarla ilişkilendirir: "*İsrail, emniyeti temin etme kabilinden saydığı için köylülerin, köy etrafında ve içinde tamir ve değişiklik yapması yasak.*"¹⁸⁰

Bu grupta yer alan romanlarda ev, temel koruma işlevini yerine getiremeyen yapısal özellikleri yanında, duygusal olarak da yuvanın sıcaklığını sağlayamayan bir imaj taşır. Filistinli romancı İbtisâm Ebu Meyyâle'nin yetmişli yılların başından İntifada olaylarına kadar olayları, konu edindiği *el-Hubbu 'l-muharrem* (2008) (Yasak Aşk) romanında bunu görürüz. Fatıma karakterinin evini kaybedişi üzerine çektiği sıkıntıları konu alan romanda, kahramanın Ramallah'taki evi elinden zorla alındıktan sonra, çıktığı eve yakın bir yerde kiraladığı ev ile söyledikleri buna örnektir:

*Semtin diğer yakasında asıl evimize yakın bir yer, hala inşaat durumunda bir ev, içinde kapıları yok, muslukları da lavaboları da. Demirden kapısı olan küçük bir ev, yer döşemeleri yok, inşaat artıklarıyla dolu. Kırık tuğlalar, kum ve buna benzer ne varsa. Her şeyin iç içe olduğu bir genişlik, kapısı penceresi yok. Ne odalar mutfaktan ayrılmış ne de balkon evin içinden...*¹⁸¹

Fiziksel olumsuzlukları anlatılmasına karşın bölümlere ayrılmamış, özel alana imkân vermeyen bu ev, daha çok duygusal olarak okuyucuda demir kapısı ve beton zeminiyle

¹⁷⁹ Leyla el-Atraş, *Rağabatü zâke 'l-harîf*, Lübnan: Dâru'l-Arabiyye li'l-ulûm, 2011, s. 167-168

¹⁸⁰ Murid Bergusî, *Raeytü Ramallah*, Beyrut: el-Merkezu's-sekâfi el-Arabî,, 1998, s. 70

¹⁸¹ İbtisâm Ebu Meyyâle, *el-Hubbu 'l-muharrem*, Ramallah : Merkezü Beyti'l-Makdis, 2008, s. 54, 55

soğukluk hissini uyandırmaktadır. İç duvarları olmayan bu ev, Filistinlilerin kendilerini ülkelerinde dahi evlerinde hissetmediklerini göstermesi bakımından örnek teşkil eder. Çünkü “kendini evinde hissetmek, her şeyin ve tabii ki kendisinin de yerli yerinde olduğunu hissetmektir.”¹⁸²

3.1.2. Geride Kalan Evler: Yitik Cennet

Dünyanın dört bir kıtasında, ‘sürgün’ olarak yaşayan Filistinli yazarların ev imajında hakların gasp edildiğine vurgu yapan düşüncenin yanında, nostalji ve hafızanın etkileri açıktır. İsrail Devleti’nin kurulma aşamasıyla yedi yüz binden fazla Filistinli sürülmüş, dört yüz on sekiz Filistin köyü tamamen silinmiştir.¹⁸³Bunlardan geriye sadece yedi yerleşim yerinde Filistinli nüfusu yaşamaya devam etmektedir.

Filistinlilerin ellerinden alınan evlerin romanda tasviri, ellerinden alınan mülkiyet haklarını kanıtlama amacıyla yer alır. Ancak Filistinli yazar için ev, yalnızca ulusal bir davanın bir parçası olarak işgal edilen vatan hakkının söylemi olarak vurgulanmaz. Ayrıca bu davanın gölgesinde kişisel evini kurabilme çabası olarak da karşımıza çıkar. Göçmen yazınında olduğu gibi Filistin romanında da bu çabada, anılarını yitirmeme amacı, geride bıraktıkları yurtlarına dair derin bir özlem duygusu gözlemlenir. İçlerindeki hasret duygusuyla çizilen ev imajlarında, anılarda kalan ve artık ‘olmayan’ bu evi balkonundaki teneke saksıdan, mutfağındaki kokulara kadar hafızasını canlı tutmaya, yazıyla kayıt altında tutmaya olan ihtiyacı net olarak hissedilir. Tasvirlerdeki detaylar, mübalağa ve kimi zaman romanın bütününe yayılarak yazarın peşini bırakmayan ev sureti bu durumun bir sonucudur.

İlk olarak işgal öncesi günlerde tasvir edilen evler, vatanın kimliğini gösteren yapılar olarak karşımıza çıkar. Kudüslü yazar Dîme es-Simmân’ın Kudüslü bir ailenin hikayesi çerçevesinde, Osmanlı son döneminden itibaren üç kuşak boyunca Filistin tarihini anlattığı üç kitaplık serisi *Burcu’l-Lukluk* (2005) (Lukluk Kulesi) romanı buna örnektir. Kudüs’ün sosyal yaşamını, geleneklerini ve aile yapısını anlatan roman, Tarihi Kudüs’ün Burcu’l-Lukluk

---

¹⁸² Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books., 2001, s. 251

¹⁸³ Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 603-604. Ayrıca yıkıma uğrayan Filistin köyleriyle ilgili kapsamlı araştırma için bkz Walid Khalidi, (Ed.) *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948* (1992).

bölgesinde yer alan Abdülcebbâr'ın evini Filistin'in geleneksel mimarisinin temsili olarak anlatır:

Azametli Kudüs Şehri'nin Güney Doğu surları tarafında... Tarihi beldenin derinliklerinde yer alır Abdülcebbâr Ailesi'nin evi...Burcu'l Lukluk denilen bölgede Bab-ı Hitta Mahallesi'nde. (...) Geçmiş zamanların stilinde yapılmış... Birçok odanın ortasında yer alan bir avlusu var... Ortasında suyu çekilmiş bir fıskiye... Suyu kurumuş... Etrafına, içlerine çeşitli renk ve şekillerde çiçekler ekili paslı tenekeler sıralanmış...¹⁸⁴

Çok eski zamanların mimarisinde yapılan bu evin avlusundaki yasemin çiçeği “geçen zamana rağmen, eskiliğine rağmen”¹⁸⁵ avluyu rayihasıyla doldurmaktadır. Zira mekânın kimlikleşmesinde kokuların yeri tartışılmazdır.

Leyâne Bedr'in altmışlı yıllarda Eriha'nın işgalinden itibaren başından geçenleri anlattığı romanı *Nücûmu Eriha* (1993) (Eriha'nın Yıldızları) romanında çocukluğunun önemli mekânlarından biri olan halasının evini tasviri böyledir:

Ev değil. Aksine kadim zamanlardan devşirilmiş taşlardan yontulmuş devâsa bir toplu mesken. Asaleti, Bizanslılardan, Eyyubilerden geçerek bu günlerin feyzine ulaşarak artmış. Evde bize kapıyı açacak birini bulmamız şart; çünkü ağırlığı iki kilogramı geçen anahtarın bir kadın çantasına ya da cüzdana sığmasının imkânı yok¹⁸⁶

Diaspora yazarların anlatisında evler, geçmişin güzel anılarını koruma içgüdüsünün bir tür tezahürü olarak karşımıza çıkar. Hafızanın korunması bu yazarlarda son derece önemlidir. Ülkesinden ayrılmak zorunda kalan sürgün yazarların, hayatlarını gittikleri ülkelere taşımamın pratik yollarını bulurken anılarını da götürme arayışında olmaları gördüğümüz temel özelliklerdendir. Bunu yapabilmek için hafızadan daha farklı araçlara ihtiyaç vardır. Çünkü anılar sadece somut varlıklar aracılığıyla kişide uyanır.¹⁸⁷ Filistinli romancılarda göçmen

¹⁸⁴ Dîme es-Simmân, *el-Burcu'l-Lukluk*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'amme, 2005, s. 5

¹⁸⁴ Simmân, age, s. 5

¹⁸⁵ Simmân, age, s. 5

¹⁸⁶ Bedr, *Nücûmu Eriha*, Kahire: Dâru'l-Hilâl,1993, s.25

¹⁸⁷ Pierre Nora “Hafıza, somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır.” der. Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, (çev: Mehmet Emin Özcan), İstanbul: Dost Kitabevi, 2006, s. 19. Ayrıca hafızanın somutlaştırma ve mekânsallaştırma eğilimleri için bkz: J. Assman, *Kültürel Bellek* (çev: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı, 2013, s 53.

yazarlarda aşına olduğumuz bu tavrın en somut örneği evlerinden ayrılırken yanlarında götürdükleri anahtarlardır. Filistinlilerin ‘dönüş hakkı’nın bir sembolü olarak var olan ‘anahtar’ romanlarda da sıklıkla karşımıza çıkar.¹⁸⁸ Anahtar üzerine yapılan çalışmalarda anahtar, evrensel insan hakları bağlamında ve İsrail Devleti’nin uluslararası platformda ‘vatansız millet-milletsiz yurt’ söylemine ideolojik bir reddiye bağlamında ele alınmaktadır.¹⁸⁹ Ancak anahtar, evlerin duvarlarında yahut kadınların boyunlarında kolye olan anahtar, evin yapısının minimize edilip somutlaştırıldığı bir figürdür aynı zamanda. Evle ilgili anıları saklamanın emsalsiz bir figürü. Benzer şekilde aynı işlevi gören başka örneklerle de rastlarız. Bedr’in *Nücûmu Eriha* (1993) romanında 1967’de Eriha’nın İsrail’in eline düşmesi sonrasında sürgün olarak evinden ayrılırken yanına aldığı sabunun, bir tür anı taşıyıcısı olarak yer aldığı aşıkardır:

Çıkmamız için çağırıldığımızda elimde iki kalıp Nablus sabunu vardı. Hakiki zeytinyağlı yoğun kokusuyla onu tutmaya devam ettim. Sanki elimde tutarsam ertesi gün dönecektim. Evimin avlusu gibi dikdörtgen şeklindeydi.¹⁹⁰

Bedr’in valizinde her daim kendine yer bulan, şekli ve kokusuyla evinin anısını hapsettiği bu sabunlar, Nora’nın terimselleştirdiği gibi bir *hafıza mekâmı*dır.

Eski evlerin anlatıldığı tasvirlerde nostalji duygusu son derece hakimdir. ‘*Nostalji*’ üzerine çalışan Boym, Yunancadan türeyen bu kelimenin ‘ev hasreti’ anlamı taşıdığına altını çizer.¹⁹¹ Bu bağlamda Filistin romanında ev anlatılarında hasret ve acı duygusuyla yoğrulmuş bir ‘yitik cennet’i görürüz. Salhi tüm sürgünlerin “idealize edilmiş bir yuva imajına, kaçmak zorunda kaldıkları bir cennet olarak sarıldıklarını ve hiçbir zaman yeni evlerini tam anlamıyla sahiplenemediklerini bu yolla yalnızlık, yabancılaşma, kayıp ve özlem duygularını aktardıklarını” söyler.¹⁹² Bu nedenle sürgün edebiyatının ana temalarından biri de geçmişin evlerini idealize etmektir.¹⁹³

¹⁸⁸ Bedr, age, s. 30, 31

¹⁸⁹ Filistin edebiyatında anahtarın, dönüş hakkının sembolik anlamıyla ilgili örnek çalışma için bkz, Cihad Süleyman el-Mısri :*Remziyyetü mefâtihi’l-‘avde fi edebiyâti’l- mer’eti’l-Filistiniyye el-lâcie ve in’ikâsuha fi ‘âmali’l-mübdiîn el-Filistiniyyîn*, Beytüllahm: Merkezu’l-Filistinî, 2011.

¹⁹⁰ Bedr, age, s. 17

¹⁹¹ Boym, age, s. 7

¹⁹² Zahia Smail Salhi, “Defining the Arab Diaspora”. *The Arab Diaspora: Voices of an Anguished Scream*, (ed: Salhi, Z. S. & Netton, I. R) London: Routledge, (2006):26-40, s. 31

¹⁹³ McClennen, age, s. 54

Bachelard, hayalin ve anıların çizdiği mekânın hudutlarıyla gerçeklik arasında bir farklılık olduğunu söyler. Filistinli yazar Fâruk Vâdi, *Menâzilu'l-kalb* (Kalbin Evleri) isimli eserinde bunu şu şekilde ifade eder:

Yıllar boyunca yaşadığım yerin isminin aslında Re'sut'-Tahûna olduğunu bilmiyordu o. Sürgün yaşamı, mekânın mutlak şeffaflığındaki ruhuna, hasretin ve hayalin maddesini akıtmak suretiyle yeni bir kalıp yapmıştı. Ve adını da kayıp hissi ve dönüş hayallerinin eziciliğiyle 'Firdevs mahallesi' koymuştu.¹⁹⁴

Filistinli romancı için eski evlerin tasviri, düşünle gerçek arasında gidip gelen bir sarkıt gibi hareket eder. Kimi zaman çocukluk evlerini farklı eserlerde, çocukluk düşlerinin bulanıklığına davet ederek tekrar tekrar kurgular, değiştirir. Fâruk Vâdi'nin *Râihatü's-sayf* ve *Menazilu'l-kalp* romanında geçen evler, yazarın çocukluk evlerinin revize edildiği metinlerdir.¹⁹⁵ Bazen de romancı aynı metin içinde geçmişin anılarından, o yerin artık var olmadığı gerçeğine doğru hızlı geçişler yapar. Rebi'î el-Medhûn'un, *el-Mesâ'ir :Konçerto Holokost ve'n-Nekba* (2016) (Mukadderat: Holokost ve Nekba Konçertosu) romanında Velid karakteri çocukluk mekânlarını gezerken geçmiş ve şimdi arasında sıçramalar yaşar:

...üç tane hurma ağacı, işte amcam buradaydı. Tam burada beni kucağına alır, bir tane yaş hurma kopartırdım. Yengem buradaydı. Yengem burada değil. Yengem Han-ı Yusuf mülteci kampında ardında tek bir mezar taşı bırakmadan mülteci olarak öldü.¹⁹⁶

Çok zaman da geçmişin anılarının en sıcak mekânı olan evlere sığınır. Leyâne Bedr'in kişisel öyküsünden kurguladığı *Nücûmu Eriha* romanı, Filistin romanında ev hasreti olarak nostalji duygusunu hissettiren başarılı eserlerden birisidir. Halasının tarihi Kudüs'te yer alan evi, Bizans mimarisine ait, kamarayı andıran yuvarlak pencereleri, yüksek tavanlarından duvarlarına sarkan nakışları ve kemerli salonuyla yazarın hafızasında canlıdır. Kadınların mutut toplantılar düzenlediğini, ut çalarak şarkılar söylediklerini görürüz.¹⁹⁷ Eski günlerin şen

¹⁹⁴ Fâruk Vâdi, *Menazilu'l-kalb*, Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1997, s. 39

¹⁹⁵ 'Ala Qaraman, "Serdiyyâtü Ramallah fi'l-edebi'l-Filistini" Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2015, s. 41

¹⁹⁶ Rebi'î el-Medhûn, *el-Mesâ'ir :Konçerto Holokost ve'n-Nekba*, Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Fikri'l-cedid, 2016, s. 56

¹⁹⁷ Bedr, age, s. 22, 23

hatırasında kurulan sofralar, gösterişli perdeler ve büfedeki dantel örtüler yerleşik hayatın birer imgelemi olarak belirir. Neşeli sahnelerine rağmen, mazide kaldığını hatırlattığı için bu ev, acı ve yoksunluk duygusuyla tetiklenmiştir. Çünkü hatıralar, kayıplara karşı bir tür telafi mekanizmasıdır. Pierre Nora, hafızanın mekânı yoksa, geçmişin aktif olarak tekrarlayarak anılmasının savunmacı olarak gerçekleştiğini öne sürer.¹⁹⁸

3.1.3. Sürgündeki Evler: Duraklar

Vatandan uzakta olmanın birden fazla nedeni, statüsü ve koşulları olmasına rağmen Filistin romanında Filistin dışında yer alan evler, bize temelde ‘yurtsuzluk’ duygusunu çağrıştırır. Arap ülkelerinde yeterli fiziksel koşullar barındırmayan, sıklıkla mülteci kamplarında yer alan, sahiplerinin siyasi olarak da birçok olumsuzluklara maruz kaldığı evler daha çok romanda mülteci sorunlarının bir parçası olarak yer alır. Bunun dışında Batıda ya da daha müreffeh hayat şartlarına sahip ülkelerde bulunan evlerin de vatan hasretinin bir sonucu olarak, benzer şekilde yurtsuzluk ve yabancılik duygularını hatırlattığını görürüz.

Gittikleri ülkelerde dışlanmaya maruz kalan, olumsuz koşullar altında gündelik yaşamlarını zorla idame ettiren insanların evleri başlı başına yapısal özellikleriyle geçici olma niteliğindedirler. Öte yandan sahiplerinin bu evlerin bir ‘durak’ olduğuna dair ümit taşıması tabiidir. Bilhassa çocukluk evlerini geride bırakan ilk kuşak yazarlarda da her an dönecekleri duygusuyla sahiplenemedikleri yeni evleri de bir tür ‘durak’ imajındadır.

Çünkü “Sürgün, arada kalma durumundadır ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir. Ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları. Bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir.”¹⁹⁹ Radvâ ‘Âşûr’un *et-Tantûriyye* (2019) (Tantûralı Kadın) romanında mültecilerin gittikleri ülkelerdeki psikolojik durumlarını yansıtır. Romanın anlatıcısı Rukayye’nin Nekba’dan sonra amcası Ebû Emin ile Lübnan’ın Sayda eyaletinde yerleşmeleri hakkında söyledikleri tam olarak sürgünün ikircikli durumunu aktarmaktadır:

¹⁹⁸ Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.” *Representations*, S.26 (1989): 7–24, 1989, s. 12, <https://doi.org/10.2307/2928520>

¹⁹⁹ Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*(çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 54, 55

*Amcam bir sene bekledikten sonra eski Sayda bölgesinde bir ev kiralamaya karar verdi. Mülteci kampında kalmadık. Amcamın, seneler boyunca kampın ne anlama geldiğine dönüp bakmama imkânı oldu; çünkü bütün bu olanları sadece bir durak olarak görüyordu. Evet, zor bir geçiş süreciydi. Ama ne kadar uzarsa uzasın bitecekti.*²⁰⁰

Ebû Emin'in mülteci olarak resmi kayıtlara girmeyi kabul etmeyişi ve mültecilere sağlanan yardımlara itibar etmeyişi de eserde bu ruh haliyle tefsir edilir: “*Tren istasyonunda geldiği yere dönmek için bekliyordu. İstasyonda durmasını tescillendirmek veya bekleyişi için kimlik kartı çıkarma talebinde bulunmak nasıl bir saçmalıktı?*”²⁰¹

Rukayye de pek çok yer değiştirdikten sonra, olayların ilerleyen safhalarında, ömründen geriye kalan sınırlı zamanı geçirmek için Lübnan'ın Filistin'e sınırı olan Sayda şehrine yerleşme hayalleri kurar. On üç yaşında ayrıldığı Tantûra köyünden sonra yaşadığı evleri tek tek sayarken amcası Ebu Emin'le benzeşir: Şimdiye kadar değiştirdiği evlerin her biri sayısal değerdir. Oysa Sayda vatanına sınır olması bakımından bir eşik olarak görülür. Romanda 'kapı' başlığı altında bu hissiyat şöyle aktarılır:

*Evet, yedinci ve son ev olacak. Yatakta uyku ve uyanıklık arası uzanmışken birden kalkıyorum. Parmaklarımla hesap ediyorum: Köydeki evimiz. Tarihî Sayda'da Ebû Emin amcamın evi, yine Sayda'da Emin'le evlendiğimiz ev. Beyrut'ta yeni yoldaki ev. Sonra Ebu Dabi ve İskenderiye. Yedinci ev orada Sayda'da olacak. Kapıda. Yedi rakamını severim. Belki uğurludur. Boynumda hiss ediyorum asılı anahtarı.*²⁰²

Görüldüğü gibi Rukayye, içlerinden yalnızca çocukken terk etmek zorunda kaldığı mekânı “evimiz” diye tanımlamaktadır. En son yerleşmeyi istediği evse vatana fiziki sınır olması nedeniyle 'kapı'dır. Bu yüzden bir ömür taşıdığı evinin anahtarını o an boynunda hisseder.

Barınma ihtiyaçlarını yeterli olarak karşılayamayan ya da siyasi ve toplumsal koşulları nedeniyle topluma adapte olamayan mültecilerin evlerinin geçici olması tabiidir. Mülteci

²⁰⁰ Radvâ 'Âşûr, *Tantûralı Kadın* (çev: N. Zehra Kalkancı), İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, s. 82

²⁰¹ 'Âşûr, age, s. 82

²⁰² 'Âşûr, age, s. 372

kamplarının, Filistinlilerin yaşadıkları *Nekba* olayının edebiyatta sembolik bir anlam taşıdığına dikkat çeken Filistinli romancı İzzet el-Gazâvî bunu “yerleşik bir azap” (*azâb mukîm*) hali olarak tanımlar.²⁰³ Bu “*mukîm*” azabın en büyük sebebi elbette ikamet problemleriyle doğrudan alakalıdır. Bedr’in *Nücûmu Eriha*’sında Şam’daki, ‘Âşûr’un *et-Tantûriyye*’sinde Beyrut’taki, Leylâ el-Atraş’ın *Rağabatü zâke’l-harîf*’inde Amman’daki mülteci kamplarının fiziksel özelliklerinin yetersizliğini görürüz.

İbtidai biçimde kurulan evlerde mülteciler evleriyle olmasa da tabiatla uyum sağlamayı öğrenir. Dime es-Siman, Filistinli mültecilerin maruz kaldığı zorlukları konu edinen *Rihletü’t-Diyâ’: Zikriyyâtü Lâci*,(2011) (Yitme Yolculuğu: Bir Mültecinin Anıları) romanında, bulutların rengini, rüzgârın esintisini gözetleyen ‘akıllı’ mültecilerin vakit kaybetmeden harekete geçtiğini söyler. Böylece mülteciler, kış bastırmadan önce tedbirlerini almak için çalışmalara başlar:

Mülteci kampında hummalı bir yapım telaşı başladı. Her bir aile, eline yere sabitleyip kenarlarına saç levhalar koyabilecekleri tomruklar alıp getirdi. Böylelikle rüzgâr fırtına ve karlarda, kendilerinin çadırdan daha sağlam çinko evleri olabilecekti. Artık evler sıra sıra ve bitişik yapılmıştı. Zayıfın zayıfa dayanması gibi birbirlerine dayanıyorlardı. Mülteci kampının evleri hepsi çinkodan yapılmış tek bir ev gibi gözüküyordu.”²⁰⁴

Filistin mültecileri yalnızca fiziksel koşullarıyla değil siyasi nedenleriyle de belirsizlik yaşarlar. Leyâne Bedr, Filistin mücadelesinde kadınların direnişçi, anne olarak, mülteci olarak farklı rollerle mücadelenin parçası olmasını anlattığı üç bağımsız hikayeden oluşan *eş-Şurfetü ‘ale’l-Fakihânî* eserinde Ebû Hasan’ın diliyle Lübnan mültecilerinin durumunu anlatır: “Akrabalarım geçici mülteci kamplarında yaşıyorlardı. Bir polis ya da zabıta gelir, ‘Evlerinizi buradan sökün’ derdi, sonra halktan on adam gelir, çadırların polisin belirlediği yere taşınması için onlara yardım ederlerdi.”²⁰⁵ Çadırlar bu gibi durumlarda kolay taşınabilmesi için çakılmış iki ahşap kütükten ibarettir. Çatısına bir teneke levha koyanın yahut çadırda tek bir çivi kullanan hapsi göze almıştır. Çadırının önüne bir kova su dökmeye kalkan bir kadın “Lübnan’ın güzel

²⁰³ ‘Abir Mervân, “Suretü’l-beyt fi’r-rivâye en-neseviyye el Filistiniyye.”, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’l-Halil, 2015, s. 32/ İzzet el-Gazavî, *Teemmülati’n-nakdiyye fi nemazic mine’l-edebi’l-Filistini el-muâsir*, s. 16

²⁰⁴ Mervân, age, s. 19/ Dime es-Siman, *Rihletü’t-Diyâ’*, Kudüs: Dâru’l-Cündî, 2011, s. 35

²⁰⁵ Leyane Bedr, *eş-Şurfe ale’l-Fakihânî*, Ramallah :Dâru’ş-Şurûk, 2007, s. 97

yüzünü kirlettiği” için para cezasına çarptırılır.²⁰⁶ Görüldüğü gibi siyasi yaklaşımlar mültecilerin ‘yerli’ olmasına imkân vermemektedir.

Sürgünün yaşattığı vatandan ayrılma hali, eski evine nostaljik bağlanma, geride bırakılan aile bireyleri olması gibi birden çok neden diaspora yazınında şartlar ne denli güzel olursa olsun, sahiplenilemeyen, bağlanılamayan yeni ev imajının oluşmasını sağlar. Leyla Havranî, Filistin’de geniş ailesiyle anıları, Moskova’da tahsili, Beyrut’a göçü, oradan Kıbrıs’a ve Suriye’ye uzanan hikayesini anlattığı *Bavh* (2009) *Ortaya Çıkarma* romanında karakterin kendini arama serüvenini mekânlarla kurduğu ilişki ve ailevi bağlarıyla ilişkilendirir. Romanda savaş nedeniyle önce Filistin’den ardından 1982 savaşında Beyrut’tan babasıyla ayrılmak zorunda kalan Selma’nın Kıbrıs’ta taşındığı ev, sahibini sarıp sarmalamayan bir istasyondur.

*Ben ve babam bizim için fazla büyük olan bir evde tek başımıza kaldık. Dört yatak odası, büyük bir oturma odası, büyük bir giriş, geniş bir mutfak, bir bahçenin kalıntıları olan bahçe. Ve ezelden beri ateşle tanışmamış bir odun şöminesi. Ben ve babamsa tek başımıza bu yeni mülteciliğimizin soğuğu içindeyiz.*²⁰⁷

Büyük evler zihinlerde ferahlık, konfor, köklülük ve düzen duygusunu uyandırır. Ancak soğukluk hissiyatını da beraberinde çok zaman taşır. Çünkü boyutları nedeniyle sahipleri tam hakimiyet duygusu hissedemeyebilir bu evlerde. Ayrıca yaşam belli kurallar çerçevesinde sürdürülürken özel yaşam tercihleri sınırlıdır. Sıcaklık ve özel alan için ‘köşe’leri ararız. Dilimizde ‘kutu gibi ev’ deyiimiyle, evin sevimli ve sıcak oluşu vurgulanır. Bu nedenle yazarın “gereğinden büyük ev” vasfı soğukluğu çağrıştırır. Benzer şekilde bahçenin, ‘bir bahçe kalıntısı’ oluşu bahçenin vermesi gereken ferahlık ve yerleşiklik görüntüsünü götürür. Tarih boyunca insanların zihnindeki en eski yaşam emaresinin imgesi olan ateşin burada hatırlanıp karşımıza çıkarılması ve ruhların üşümesiyle kurduğu tezat manidardır.

Sürgünlerin, yeni evlerine uyum sağlayamayışlarının önemli bir sebebi de şüphesiz eski evlerini de yanlarında taşımalarından kaynaklanır. Said, sürgünlerin sanıldığı gibi tamamen yurtlarından soyutlanamadıklarını söyler. Ona göre sürgün bir daha dönülemeyecek bir eve sahip olduğunu bilseydi bu bir teselli olurdu.

---

²⁰⁶ Bedr, age, s.98

²⁰⁷ Leyla Havranî, *Bavh*, Beyrut: Dâru’l-Adâb, 2009, s. 96

İşin aslı şu ki sürgünlerin çoğu için güçlük sadece yuvadan uzakta yaşamak zorunda bırakılmaktan kaynaklanmaz; daha çok günümüz dünyasında sürgünde olduğunuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan birçok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır.²⁰⁸

Filistin diaspora yazınında, Said'in anlattığı ruh haliyle, yazarlar hayatın akışında bazen şuuraltından ansızın beliren imgeler, bazen kasıtlı olarak taşınan sembollerle sıklıkla yuvayı hatırlar. Bedr, *Nücûmu Eriha*'da tarihi Şam sokaklarında gezinirken karşılaştığı yapıda çocukluğunun sabit imajlarından birini anımsar:

Gözlerim, evin ortasına ekili, çiçekleriyle birlikte duran limon ağacına takılıyor. Ağacın üzerinde parlayan bir yıldız, bana yatak odamın penceresinde uzaydaki devranında ayın ucuna takılmış eski yıldızımı hatırlatıyor. Rüyaya mı daldım yoksa rüya benden mi çıktı?²⁰⁹

Birden fazla dile açılan zihinlerin bir daha asla ana dilin imkanına yalın olarak kendini bırakamamasına benzer bir kaderi vardır sürgünün. Artık adımlanılan her yapı, alınan her tat, görülen görüntüler kaçınılmaz olarak ilk tecrübeyle bağlantılı hale gelir. Boym, nostaljiklerin gördükleri her yeri bir eve benzettiklerinden bahseder.²¹⁰ Bu klasik sürgünlerdeki geçmişin özlem dolu saplantısı değil, aynı zamanda yazar için yeni dil kurma imkanındır. Bedr, birçok göçmen yazar gibi “sürgün yerlerinin fazlalığı ve mekân değişiklikleri sayesinde” edindiği “yeni maharetlerden”²¹¹ sıklıkla bahseder.

Sürgünün zorunlu kıldığı teşbih oyunlarından yoruldum. Bu oyunun sürekli karşılaştırmalarından. Bitkilerle bitkileri, çiçeklerle çiçekleri, mekânlarla mekânları. Sonunda arzum, kıyaslama oyunlarından uzak, aslî mekânıma onu yeniden keşfedebilmek için bir dönüş oldu.²¹²

---

²⁰⁸ Said, age, s. 54

²⁰⁹ Leyâne Bedr, *Nücûmu Eriha*, s. 38

²¹⁰ Boym, age, s. 251

²¹¹ Bedr, age, s. 41

²¹² Bedr, age, s. 42

Yeni evlerin eski yuvalardan bağımsız var olmayışı gibi artık eski eve dönüşü imkânsız kılan bir paradoks içindedir sürgün. Bu eve, o arzulanın yalın bir keşif artık mümkün değildir. Çünkü “evdeyken ev hakkında konuşmayız.”²¹³ Bedr de ancak vatanı kaybedince kazanılan vatan algısını, sağlıklı bedeninin sıhhat algısına sahip olmayışına benzetir:

Dilin derinliklerinde bizi kabul edecek bir vatan arayarak yüzüyorum. Eriha’da yaşarken oranın vatan olduğunu bilmeyişime rağmen. 1967’den sonra, içinde yaşadığımı bilmediğim vatan için ağladım. Annemin defaatle söylediği gibi, ‘sıhhat sağlığının başında bir tâc imiş, sadece hastalar onu görürmüş.’²¹⁴

Eski evini anımsamanın yeni yerle kurulan bağı nasıl etkilediğini göstermesi bakımından Murid Bergûsi’nin incir ve zeytinle kurduğu nostaljik bağ çok çarpıcıdır. Bergûsi ilk tanıdığı mekân dışında onların varlıklarını uzun yıllar boyunca kabullenemez.

Kahire’de yaşadığım uzun yıllar boyunca kiloyla satın almayı kabul edemediğim için eve zeytinyağı sokmadım. Biz zeytinyağını büyük küplerle tartardık. İnciriye Atina’da bir manavda görünceye kadar sürgün yıllarım boyunca ağzıma almadım.²¹⁵

Adeta incir ve zeytin Bergûsi’nin çocukluk anılarını saklayan ilk evine dönüş umudunun simgesi olmuş yerine yeni bir tat almayı reddetmiştir. Bu nedenle de Atina’da meyveyi ilk yemesinin ardından şunları söyler: “İşte tam o zaman, Gassâne köyünün artık uzak olduğu gerçeğiyle içimde yüzleşmiş oldum.”²¹⁶

Filistin dışında yaşanan evlerin politik veya kişisel nedenlerle bir durak imajı olduğu böylece açıklandı. Bu noktada Filistinlilerin çoğunun diğer göçmenlerden farklı biçimlerde kimlik ve siyasi problemler yaşaması, Gazze ve Batı Şeria’ya tam anlamıyla sıkışmış olarak kalanların da kendine özgü problemlere maruz kalması gibi nedenlerle Filistin milliyetçiliğinin büyük ölçüde sonraki nesillere bilinçli olarak aktarılmakla kalmayıp sorunları ile oldukça canlı olarak yaşadığını söylemeliyiz. Ancak sorunsallardan birisi olarak bireysel duruşların arasında bir ayırmadan söz edilip edilemeyeceğini irdelediğimizde çıkan bazı farklı örnekler hem çeşitli

---

²¹³ Boym, age, s. 251

²¹⁴ Bedr, age, s. 8-9

²¹⁵ M. Bergûsi, age, s. 70

²¹⁶ M.Bergûsi, age, s. 71

sürgün deneyimlerine yakından görülmesini sağlayacak hem de tezin bütünselliğine katkı sağlayacaktır.

Filistinli bir babayla, Mısırlı bir annenin çocuğu olarak Amerika’da dünyaya gelen Randa Jarrar’ın (1978) kendi öz yaşamından kurgulayarak İngilizce kaleme aldığı roman *A Map of Home*(2008) bu konuda nesiller arasındaki sürgün deneyimini ve ev algısındaki farkları göstermesi bakımından önemlidir. Adı ‘mücadelem’ anlamına gelen roman kahramanı Nidalî de yazarı gibi Kuveyt’te büyüyen ardından Filistinlilere yönelik politikalar nedeniyle babasının iş değişikliği sebebiyle, Mısır’a yerleşmek zorunda kalan bir ailenin kızıdır. Jarrar, ilk romanında Filistinlilerin tarih boyunca maruz kaldığı haksızlıklara çok az gönderme yapmasına karşın, bu anlatı, ailesiyle birlikte yaşadığı göç ve seyahat deneyimlerinin otobiyografik anlatısı olması bakımından önemlidir. Yazar roman boyunca söz konusu deneyimlerin peşinde evin neresi olduğunu keşfetmeye çabalar. Jarrar romanında Filistinli babasıyla kurduğu ilişkiye odaklanırken Filistin milliyetçiliğinin aktarımını da irdeler. Filistinlilerin günlük yaşam mücadeleleri sahnelenirken, Filistinlilerin maruz kaldığı haksızlıkları kabul edip, Filistin’in devlet hakkına inanmasına rağmen, her zaman yanında taşıdığı zeytinyağıyla acı çeken babasından farklı olarak idealize edilmiş uzaktaki vatan fikrini taşımaz.²¹⁷ “Sahip olduğu tek şey bir ideal”²¹⁸ olan “1967’den beri Filistin’e tekrar girişi yasak olduğu için gerçekten kim olduğunu ve nereye ait olduğunu tam olarak bilmediğini”²¹⁹ söyleyen babası, Nidalî’ye sıklıkla uzaktaki vatanın haritasını öğretmekte bu yolla Filistinli kimliğini çocuklarında var etmeye çalışmaktadır. Oysa Nidalî Mısır ve Kuveyt’i ev olarak anarken, Filistin’i böyle görmemektedir. Hikâyenin ilerleyen safhalarında ailesi kendilerine Amerika’da ev inşa edebilmeyi başarırken Nidalî “bu evin onları ne kadar birlikte tutacağını ve bunun ne kadar süreceğini” sorgular.²²⁰

Burada belki altının çizilmesi gereken konu, Nidalî’nin tıpkı Jarrar gibi, yaşamında Filistin’e dair sahip olduğu herhangi bir anısı bulunmadığıdır. Kendisine babasından aktarılan idealize edilmiş yurt fikriyle bir çatışma içinde kendi evini aramaktadır. Yazarın otobiyografik

---

²¹⁷ Jarrar, age, s. 178

²¹⁸ Jarrar, age, s.109

²¹⁹ Jarrar, age, s. 37

²²⁰ Jarrar, age, s.279

romanı, Filistinlilerin iki kuşak arasındaki aidiyet duygularına dair farklı bir perspektif getirmektedir.

3.1.4. Dönülen Evler: Etlâl

Oslo Antlaşması sonrasında Filistin’de sosyal, siyasi ve kültürel bir dizi değişim, edebi düzeyde seneler sonra vatana dönüş hakkı kazanan yazarların oluşturduğu ‘*dönüş edebiyatı*’ akımına dahil olan birçok eserde dile getirilmiştir. Vatana dönüş meselesini irdeleyen veya kendi dönüş deneyimlerinden beslenen bu eserlerde ev temsilinin belirgin bir rengi vardır. Romanlarda yıllar boyunca zihinlerde taşınan ‘yitik cennet’ hayalinin, hakikatle çarpışmasında doğan yoğun duygular gözlenir. Çarpışma, yalnızca geçen yılların geçirdiği değişimin tesiriyle olmaz. Sadece çocukluk muhayyilesinin, varlığın somut suretiyle karşılaşmasının beklenen sonucu da değildir. Aynı zamanda, işgalin getirdiği değişime şahitliğin verdiği şaşkınlıktır. Tasvir edilen değişimin en bireysel hikayeleri şüphesiz evle ilgili olanlardır. Değişen, yok olan evler karşısında yaşanan hayret ve düş kırıklıkları bize Cahiliye şairinin sevgilinin geride bıraktığı boş diyarı betimlemesine dayalı *Etlâl* geleneğini hatırlatmaktadır. Büyük bir parçası otobiyografik anlatılarla iç içe kurgulanmış bu tasvirler ayrıca son derece şiirsel bir dil barındırır. Söz konusu eserlerde geçen *ev temsilinin* incelenmesi, Filistin romanında öznel tecrübeleri görebilmek açısından dikkat çekicidir.

Filistin cephesinde *Neksa (kayıp)* diye isimlendirilen 1967 Arap-İsrail Savaşı’nda alınan yenilgi sonrasında yüzölçümünün önemli bir miktarını kaybeden Filistin’de ikinci büyük göç dalgası oluşmuştur. Bu tarihten itibaren yurda dönüş yasağı bulunan Filistinlilerin bir kısmı ancak 1994’te Oslo Antlaşmasına göre dönüş hakkı kazandı. Yıllar sonra geride bıraktıkları vatanlarını, akrabalarını, dostlarını ve bilhassa evlerini görme umuduyla vatana dönen entelektüeller için bu dönüş bir hayal kırıklığı oluşturdu. “Dönerlerin ‘Burası gerçekten vatan toprağı mı?’ diye soracak denli değişmiş bu ülke”²²¹ karşısında hissedilen travma geçmişin anılarıyla harmanlanarak kaleme alındı.

Bergûsi tam otuz yıl sonra vatana dönüşünü kaleme aldığı, *Raeytü Ramallah* (1997) romanında sürgün Filistinlinin yaşadığı heyecanı coşkulu ve duygulu bir dille satırlara döker:

---

²²¹ Alâ Qaraman, age, s.29 / Necme Habâyib, *Ru ’yetü ’nefyi ve ’l-avde*, s. 53

*Köye yaklaştıkça izi açığa çıktı hasretin, hüsrânın ve ağıtın...*²²²

Ancak karşılaşılan manzaralar bir hayal kırıklığı oluşturur:

*Köyün suyu harap olmuş oğlum, köyün ilerisinde minareyi fark ettim. Köylüler yeni bir minare yapsalardı belki onları son defa bir araya getirirdi diye düşündüm. Oysa Hüsam yeni bir cami yaptılar dedi.*²²³

Nostaljinin kişiyi eskiye saplanma, yeni yerine bağlanmaya engel bir duygu olduğunu örneklerde görmüştük. Bu duruma duchar olanlarda ise eve giderse iyileşeceğine dair bir ümit söz konusudur. Ancak Filistinli yazarda, zihinlerdeki evlerin son durumu, bu son çarenin de sonsuza kadar yitirilmesi anlamını taşır. Fâruk Vâdi, bu acı farkındalığı “Sürgünlerimizden, sürgün yerimize benzeyen bir vatana sığınmak için gelmemiştik”²²⁴ diye aktarır.

İlk olarak Tıp literatüründe tedaviye muhtaç bir hastalık olarak görülen Nostalji duygusuna daima eşlik eden bir yas duygusunun olduğu görülmüştür.²²⁵ Dönüş romanında aktarılan evler bu nedenle derin bir yas duygusu taşır. Bedr, hafızasında capcanlı duran çocukluk evlerini tasvir ettiği romanında, dönüşünü yas acısıyla aktarır. Ne Eriha’da sokağın köşesindeki evi ne dede evi kalmıştır. Kudüs’te cuma günleri hafta sonu tatillerinde gittiği hala evi de yoktur:

İşte şimdi görüyorsunuz, Eriha olmadan, şehir olmadan döndüm. Sadece evin ve dükkânın tozları var. Elmalı vadideki dedemin evi, portakaldan ve otlardan oluşan belde yok.

Mahallesiz, sokaksız, köşesiz, Ketifi’l-Va’d de küçük bir evi olmadan, cuma günü gidecek hiçbir evi olmadan.

Hiç, hiç, hiçbir şeysiz...

*Hiç, hiç, hiçbir şeysiz...*²²⁶

---

²²² M.Bergûsi, age, s. 80

²²³ M.Bergûsi, age, s. 80

²²⁴ Faruk Vâdi, *Menâzilu’l-kalb*, s. 13

²²⁵ Boym, age, s.5

²²⁶ Bedr, age, s. 11

“Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.” der, Bachelard.²²⁷ Çünkü hafızayla ilgilenen birçok düşünürün altını çizdiği gibi bellek, daima somutlaştırma eğiliminde olur. “Bellek somut süreleri kaydetmez, ancak biz onları mekân sayesinde mekânın içinde bulabiliriz.” Bu yüzden geride kalan bir evi aramak, çocukluğu aramakla eşdeğer hale gelir.

Rebî'î el-Medhûn'un *el-Mesâ'îr: Konşerto Holokost ve'n-Nekbâ* (2016) isimli romanında anlatıcı Velid karakteri onlarca yıl sonra vatana giriş yapar. Romanın en canlı ve duygulu bölümleri evini aradığı sahnelerdir:

*Kendimi arıyorum... Geçmişin tadını taşıyan evi arıyorum. Babamın, doğumuma şahit olduğu ev... Belki şurası, belki burası... Şehrin harabe sokaklarında gözlerim yaşlı ilk çocukluğumu aradım. Kendime ve çocukluğuma ağladım. Kendime ve ona.*²²⁸

Yitirilen ev, bu yüzden yitirilen zamanı fark etmek olur. “Bütün mesele mekânda. Ona sahip olmanıza engel olurlar ve böylece ömrünüzden alabildiklerini alırlar.”²²⁹ diyerek Bergûsî de mekânın işgalini, ömrün bir parçasını almak olarak görür.

Medhûn'un *Mesâ'îr* romanında, Velid evini bulup içeriye girer. Artık Yemenli bir Yahudi'nin yerleştiği çocukluk evinden çıkarken duvarda asılı olan saati anması tesadüf değildir.:

*Bir zamanlar evimiz olan evimizle vedalaştım. Hafızamın, anularımın bir parçasını bırakıp duvarda şimdi asılı olan fotoğraflarla değiştirdim. Bizim saatlerimizi göstermeyen saatle vedalaştım. Izdırabımıysa toparladım ve yanımda götürdüm.*²³⁰

Kimi zaman tamamen yıkılmış, kimi zaman tanınmaz halde, kimi zaman başkalarına ait olmuş, kimi zaman metruk bulunan evlerin karşısında bellek devreye gider. Böylece Filistinli yazarda evin penceresi, kapının eşiği, basamaklardaki taşlar, bozuk fiskiyeler, balkondaki teneke saksılar ve kapının önündeki ağaç, mekân tasvirinin genel hedeflerinden çok

---

²²⁷ Bachelard, age, s. 36

²²⁸ Medhûn, age, s. 54

²²⁹ M. Bergûsî, age, s. 74

²³⁰ Medhun, age, s. 61

daha fazlası olur. Bergûsi döndüğü Gassâne köyündeki çocukluk evini tasvir ederken hafızasındaki her ayrıntıya başvurur:

Ortasında kare geniş avlusuyla bir ev. Avlunun üç köşesinden açılan birer oda, dördüncü duvarıysa, köy meydanında konumlanmış camiye bitişik. Yüksek bir noktadan bakacak olursan bu kare avluyu çevreleyen üç odanın çimentoyla kaplı kubbelerini görebilirsin. Evin hanımı da avlunun hanımı da avlunun tam ortasına dikilmiş, dev yeşil gövdeli yayılmış budağıyla incir ağacıdır.”²³¹

Ancak zaman birçok şeyi değiştirmiştir. Yeniden vatana dönen Filistinli yazarlarda mekânın zaman karşısında değişimi çarpıcıdır. Bergûsî belleğinden aktardığı tasviriden sonra evin hakiki suretine geçiş yapar: “Ağacın sağ yanından bakınca, onu anılarımda oldukça net, yerindeyse gaib olarak gördüm(Ra’eytü innehâ vâdihatün fî zâkiratî ve gâibetün fî mekânihâ)”.²³² Bergûsînin bu tasvirinde de gördüğümüz gibi, ağaç hala Bergûsî’nin içinde yaşamaktadır. Bu yüzden vakıada yokluğuna yön tayin eder, kendi içinde yaşayan ağacın yönüyle konumlandırır. Böylece o ağacın ‘yokluğu’ bile şahit olunan bir varlığa bürünür. *Mekânın Poetikası*’nda ifade edildiği gibi “Bir daha hiç bulmamak üzere yitirdiğimiz evlerin, içimizde yaşadığını bize şairane duygular kadar kanıtlayan bir şey yoktur.”²³³

Bu nedenle alelade gibi gözüken sorular söz konusu çocukluk evi olunca, onun çehresinin değişmesi karşısında yaşanan derin acıyı gösteren şiirsel imgelere dönüşebilir.

“İnciri kim kesti yenge?!”²³⁴, “Bu duvara ek kapıyı kim ekledi?”²³⁵

Bu metruk yapının içinde oynayan, dolaşan çocuklara bakarak kendisinin artık burada yabancı olduğunu idrak eder. Kendi evinin koridorlarında gezinen çocuklar onu tanımıyordur.²³⁶ Bu dönüşün geçici olduğunun idrakinde olur artık. “Gassâne köyü seninle

---

²³¹ M.Bergûsi, age, s. 66

²³² M.Bergûsi, age, s. 66-67

²³³ Bachelard, age, s. 79

²³⁴ M.Bergûsi, age, s. 67

²³⁵ M.Bergûsi, age, s. 70

²³⁶ M.Bergûsi, age, s. 71

ilgili ne biliyor ey Murid? Köylün senden ne biliyor?”²³⁷, “Aslında bütünüyle gurbette doğdun.”²³⁸

Evlerin anlatıldığı pasajlarda, kimi zaman duygusallık yoğunluğu artar ve doğrudan şiir üslubu kullanılır. Mûrid Bergûsi, evine hitaben bir şiir yazar ve “hangimiz diğerinden yorgunluğu alacak?” diye sorar. Hüseyin Cemil Bergûsi *Seekunu beyne'l-levz* romanında hastanede kendini ölümün kıyısında hissettiği anda Mahmut Derviş’in şiirini söyler.

*Şayet yüzümden geçip giderse
kumlarla ıslanmış boğumları saçlarının
oyunumu bitirip, yok olacağım
Ve eski evimize doğru geçeceğim, ailemin adımlarıyla
Ve haykıracağım:
Ey evimin taşları hadi namaza²³⁹*

Zaman karşısında değişen evlerin anlatısı bize göre tesirini, zamana atfedilen o karşı koyulmaz gücü aktarmasıyla kazanmaz. Bilhassa mekânla sahibi arasındaki ayrışmayı vurgulamasından alır. Sürgün yazarın zihninde, mekânın nabzı o eski canlılığıyla atmaya devam eder. Ayrıntılı ev tasvirlerinde bunu açıkça görürüz. Ama artık mekân bazen yeni sahiplerine mesken olmuş, bazen metruk haliyle bile başkalarının ‘tanıdık’ alanlarına dönüşmüştür. Hayatın akışı devam etmektedir. Hep hasreti çekilen mekânın, sahibinden bîhaber görüntüsü karşısında hissedilen yabancılık sarsıcıdır. Murid Bergûsi’nin eseri de tesirini buradan alır.

Hüseyin Bergûsi evine gittiği saatte hafızasındaki ışıkları göremediği için “yanlış saatte gittiğini” söylemekten kendini alamaz:

Eski evimize doğru gittim, fakat yanlış ışıktaki, akşama doğru saat beş sularında. Otların yeşilliği karşısında nasıl da şaşkınlığa düştüm, kuru zayıf olmuştum, hiçbir ümit yoktu içinde. Hatta badem taneleri bile sertleşmiş, tozdan kirlenmiş, ağaçların tepesinde

---

²³⁷ M.Bergûsi, age, s .101

²³⁸ M.Bergûsi, age, s. 71

²³⁹ Hüseyin Cemil Bergûsi, *Seekunu beyne'l-levz*, Beyrut: Müeesesetü'l-‘Arabiyye li’-d-dirâsât ve’n-neşr, 2004, s. 80

*duruyor. Karınca evleri terkedilmiş. Bir kaos ki baktığım zaman, kalbimde ve kalbimin dışında.*²⁴⁰

Dönülen evlerin değişim sebebi çok zaman işgalle bağlantılıdır. Filistinli romancı kimi zaman yıkılmış, kimi zaman değiştirilmiş, bazen de başkalarına verilmiş evleri anlatırken işgalin farklı boyutlarını vurgular. Hiç olmazsa bir ziyaretçi gibi gezilen sokaklarda beklediğini bulamayan yazar ‘sürgün’ ve işgal eden *ötekinin* zıtlığına başvurur. Evlerin hikayesi, gasp edenle, gasp edilenin hikayesine dönüşür.

Medhûn’un *Mesâ’îr* romanında Velid karakterinin- tıpkı romanın yazarı gibi- Hân-ı Yusuf mülteci kampına sürülmeden önce, terk etmek zorunda kaldığı Gazze şeridindeki Askalan’a yarım asrı aşkın sene sonra ilk dönüşünde evini bulması imkansızdır. Anılarındaki eksik resimleri, karşılaştığı bu işgal tablosunda tamamlayabilmek için annesini arar. Annesinden defalarca aynı hikâyeyi dinlemiş olduğunu tahmin ederiz. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi Filistin aidiyetinde nesilden nesile aktarılan hikayelerde evin rolü oldukça önemlidir. Annenin oğluya bu telefon konuşmasının Filistin lehçesinde verildiğini görürüz. Edebi eserlerde lehçe dilinin kullanımı tartışmalı bir konudur. Kimi durumda fasih dilin eğreti durmasından kaynaklı bulunarak başvurulması zorunlu bir hal olarak addedilmektedir. Söz konusu konuşmada da hasret, sevinç, coşku ve taşan merakı adeta yazı dilinde kurgulanmış dilin kaldıramayacağını hissederiz. Seçilen dil başka anlamları da yüklenmiş gibidir. Velid, “Annemle, gözyaşlarımla yıkanmış bir sohbet ettim” diye tarif eder bu diyalogu. “Ve onun kelimeleriyle süsledim bu konuşmayı, üstüne de beni büyüttüğü o nüktedanlığı serpiştirdim.”²⁴¹ Aktarılan milli hafızanın merkezi olan evin yanına gidildiğinde, anne bir referans olmuştur. Annesinin kelimeleriyle konuşmuştur. Bunu da Arapçadaki “müfredat” kelimesiyle ifade etmeyi seçmiştir. Şüphesiz Filistinli ‘annenin müfredatı’ lehçesiyle birlikte devreye girmiştir. Evden ayrılırken de daha açık bir şekilde “miras” alınmış bir gurbetten söz eder. “İzdirabımıysa topladım ve yanımda götürdüm. Çıktım, diğerleri de. Sanki babam doğduğu yerden ayrıldığı lahza, yabancı olarak yaşamıştı, bense o günden bugüne kadar gurbetini de bana miras bırakmış gibiyim.”²⁴² Jerrar’ın aksine Medhûn’un aktarılan bu mirasla çatışmadığını görürüz. Jerrar da tıpkı Medhûn gibi oradan oraya taşınma doğasını beraberinde getiren Filistinliliği yaşamış

---

²⁴⁰ H.Bergûsi, age, s. 81

²⁴¹ Medhûn, age, s. 54

²⁴² Medhûn, age, s 61

ancak bizzat Filistin’de bir yaşam deneyimine sahip olmamıştır. Kahramanı Nidalî’nin babasıyla fiziksel şiddeti de içeren çatışmalı ilişkinin de kimliğin reddinde tesiri olduğu düşünülebilse de bu örneklerin her birinin farklı yaşam tecrübelerinin ve düşüncelerin getirdiği tezahürler olarak romanda kendine yer bulduğunu söylemeliyiz.

Medhûn’un roman kahramanı Velid’in küçük yaşta ayrıldığı Askalan’la ilgi hafızası bulanıktır. Tanıdığı mekânları ve kendi evini tespit etmeye çalışırken ikircikli bir üslup sergiler. Neresi gerçek, neresi anı karışır. Gezdiği evi gerçek evi mi, değil mi sahiden bilmeyiz. Geçmişten uzanan görüntüler ve yeni mekân arasında gezdiğinin ayrımına varır ve bu bilinçli duruşun ifadesi olarak dil oyunlarına yönelir:

‘Sahiden babamın evi mi olan?’ (Tırnak ve soru işareti tarafımdan eklendi.) baba evinde gizlice akan iki damla gözyaşımı sakladım. Vasiyetlere benzer hikayelerin inşa ettiği nostaljiyle ağırlaşmış ve yıllar geçtikçe birikmiş bir hafıza oyunu mu yoksa?²⁴³

Evini buldu mu, bulduysa bu ev anlatıcı Velid’in mi yoksa onunla aynı tecrübeye sahip yazarı Medhûn’un mu bilmemekle beraber, miras aldığı yabancılik ve hasret duygusunu hissederiz. Yine bildiğimiz şey anlatıcının anıları için kendisine metinsel bir ev aradığıdır. Sokaklarda gezinirken geleneksel yapısı muhafaza edilmiş bir evle karşılaşılır. *“Belki babamın evi, belki akrabalarımın birinin evidir.”²⁴⁴* Velid, evini tespit etmeye çalışırken içeride yaşayanlar olduğunu görünce çekinerek mahcup bir şekilde zili çalar. Arkadaşlarına seslenir.

- Evde birileri var millet!

Evimizde yabancılar var, diye sevinçle seslendim! : “evimizde Yahudiler var!”

Kendisinin de yadsıdığı ve içsesiyle absürtlüğüne dile getirdiği bu sevinç, ev bulma arzusunu açıkça ispat eder. Çünkü kaybedilen içimizde yaşayan evleri yeterince yaşayamadığımızda “bu evler yeniden yaşamak için bizi zorlar.”²⁴⁵

---

²⁴³ Medhûn, age, s 58

²⁴⁴ Medhûn, age, s 57

²⁴⁵ Bachelard, age, s 79

Kurgu ya da hakikat olarak romancı da buna teslim olur ve kahramanın o kapıyı açmasına izin verir: İçine yerleştirilen Yemenli Yahudi Arap aile bu korunmuş evi gezmelerine müsaade eder. Böylece yazar, kendisi için araladığı kapıdan, çocukluk görüntülerini, zihnindeki imajları yeniden deneyimlemek için fırsat bulur.

*Yatak odamızı inceliyorum. Gerçekten burası bizim yatak odamız mı? Yere bakıyorum. İki adım ilerliyorum. Minik bir basamak gibi olan eşığe ayağım takılıyor, düşüyorum. 'Ay bismillah annecim, Allah korusun!' diye heyecanla bağırıp beni kucağına alıyor annem.*²⁴⁶

Ziyaretçi gibi girilen bu yitik evde birçok imge yığılmış gibidir. Somut mekândan, mekânın sakladığı anılara geçer hızlıca zihinler. Ayağına takılan eşik bir anımsatıcı olur. Bachelard, çocukluk evlerinin yaşadığımız diğer evlerden farklı olarak yalnızca anılarıyla değil, bütünüyle fiziksel özellikleriyle içimize nakşoldüğünü şu örnekle açıklar:

“Aradan yirmi yıl bile geçmiş olsa, birbirine benzeyen onca merdiven çıkmış da olsak, doğduğumuz evde o ‘ilk’ merdivenin reflekslerini yeniden kazanırız. Ötekilerden biraz daha yüksek olan o basamağa eskiden olduğu gibi yine takılmayız. Evin varlığı bize, bizim varlığımıza sadık olarak bütünüyle açılır.”²⁴⁷ Anlatıcının tam eşikten geçerken anılarının canlanması, ilk adımlarını atışını ve annesinin onu şefkatle kucağına aldığını anımsaması çocukluk evleriyle kurulan bu organik bağın ta kendisidir. “Başımızdan bir sürü serüven geçtikten sonra uzun süre uzakta kaldıktan sonra, o eski eve yeniden girecek olsak, en incelikli hareketlerin, o ilk hareketlerin içimizde capcanlı hiç değişmez olduğunu görmek bizi şaşırtır.”²⁴⁸

Evle ilgili olan anıların ne denli kuvvetli bir imgelem gücü olduğunu bu örneklerle görmüş olduk. Filistin romanında ev tasvirleri aracılığıyla geçmiş ve gelecek arasındaki kurulan köprü, okura kışkırtıcı bir deneyim sunar. Hissiyatın en derin noktalarında gezinti imkanındır bu. Öğütme eylemiyle meşhur olan zamanın karşısında hissedilen değişimin en somut anlatısı mekân betimlemeleriyle aktarılır. Eski ev ve yeni evin arasındaki zıtlık, geçen zamanda yaşanan değişime ışık tutar. Mekânın kaybı, geçen zamanın bir daha yakalanamayacağını idrakidir aynı

²⁴⁶ Medhûn, age, s. 58

²⁴⁷ Bachelard, age, s. 42

²⁴⁸ Bachelard, age, s. 42

zamanda. Filistinli romancı Cahiliye şiirinde sevgilinin otağından geriye kalan izleri betimleyen *etlâl* kasideleri gibi eski evini ararken gözyaşı döker. Yas acısıyla olmayan evi, yazıyla yeniden var eder. Tüm detaylarıyla o evi yazıyla vafeder. Bazen karşı konulamaz bir arzuyla, bir kahramanın açtığı kapıyla olmayan evi ziyaret eder. Böylece o kayıp deneyimi yeniden yaşar.

Filistin romanında evin nasıl ele alındığını işgal, sürgün ve göç olgusunun ev imajındaki etkileriyle birlikte böylece görüşmüş oldu. Ele alınan ilk başlıkta Filistin içinde 1948 sonrasında yer alan örnekleri gördük. Gazze ve Batı Şeria’da bulunan evlere baktığımızda yapısal ve duygusal olarak noksanlıklara vurgu yaptığı sonucuna ulaştık. İşgal şartları nedeniyle hissedilen sürgün psikolojisi, yurdun istikrarsız koşullarının neden olduğu zorluklar ev temsilinde barizdir. İkinci başlıkta örnekleri görülen Filistin’den göç öncesinde geride bırakılan evler, idealize edilmiş, güzel anıların anımsatıcısının kaynağı olarak yer alır. İşgal öncesi Filistin’deki ev temsillerinin bir tür Firdevs imajı taşıdığını ve bu tavırda göçmen edebiyatlarıyla paralellik taşıdığı görülür. Evin yoksunluğu karşısında hissedilen hüznün metinlere hâkim olmuştur. Nostalji duygusu belirgindir. Ev tasvirleri, tıpkı evlerin kendisi gibi güzel anıların saklanması için birer ‘mahfaza’ işlevi görmektedir. Bu vazifeyi yüklenmesi, tekrarlar ve detaylar barındıran bir üsluba yol açmıştır. Üçüncü başlık, Filistin’den uzakta olan evlerdir. Bunlar sıklıkla var oluşlarıyla vatandan ayrı olmayı ve gurbeti anımsatırlar. Yurtsuz kalan Filistinlilerin yaşadığı siyasi ve toplumsal zorluklara, mülteci problemlerine göndermeler içeren metinlerdir. Bunun yanı sıra geride bırakılan eve dair özlem de yeni evlerle kurulan ilişkilerde etken olmaktadır. Göçü, her an biteceğini düşüneceği bir süreç olarak görme eğilimi Filistinlilerin yeni evleri bir ‘durak’ olarak algılamasına yol açmıştır. Diaspora, bu duygu durumuyla yeni taşınan evlere ‘yerleşik’ duygular beslemezken, bu hali de ulusal bir mesele olarak nesilden nesile aktarma tutumu izlemiştir. Son başlıkta *dönüş edebiyatı*ndaki evleri örneklemiştir. Yıllar sonra hafızadaki evini bulamayan yazarlar, yaşadıkları travmatik durumu resmetmişlerdir. Zamanın ve işgalin mekânda oluşturduğu değişim karşısında hissedilen sayrılı hâl, duygulu ve şiirsel bir üslupla aktarılır. Ayrılık acısı, eski güzel günlerin hatıraları, evin yeni hali karşısında duyulan ızdırap, çocukluk anıları, yabancılaşma, yoksunluk ve kayıp deneyimler, yitirilmiş evin çatısı altında kendine yer bulur.

Sonuç olarak, Filistin romanında evler, kolektif olarak yaşanan tarihi deneyimlerde farklı insan öykülerini görmemize olanak sağlayan benzersiz alanlar olarak karşımıza çıkar.

Filistin edebiyatında ulusal olanla, bireysel olan neredeyse tamamen örtüşmesine rağmen, ev tasvirleri bize ulusal kaygıların gölgesinde yazarın kendine nasıl bir ev inşa ettiğini göstermesi bakımından özeldir. Romanın, tarih ve siyaset araştırmalarının ötesinde, evrensel bir mecrada insan hikayelerini anlamamız açısından yadsınamaz katkısı olduğu şüphesizdir.

3.2. Eşyalar

Ev yaşamı; rutinelere, aile ilişkilerine, geleneklere ve maddi imkanlara dair birçok gösterge barındırır. Romanda kişisel yaşam alanlarının tasarlanma biçimleri ve amaçlarıyla ilgili yapılan bir incelemenin, hayat tasavvurları ve kurguları üzerine birçok soruya yanıt vereceği şüphesizdir. Bahrâvî, roman unsurlarını incelediği *Bünyetü 'ş-şekli ve 'r-rivâi* eserinde “*Evi betimlersen, insanı betimlersin. Evler sahiplerini anlatır.*” der.²⁴⁹

Kurgu metinlerde, gerekli eşyaların sahnelenmesi, ekonomik ve sosyal statüleri tanımlamanın kısa yollarından bir tanesidir. Boş tencere, kırık sandalye, eğilmiş kitap rafları, kenarda kalmış bir oyuncak, masada bırakılmış gazete, ilaç şişeleri ya da oymalı büfeler ve kadife perdeler... Her biri zihinsel olarak yaşamın akışına- belki duruşuna- dair hızlı çağrışımlara neden olur. Bu örneklerde de açıkça görüldüğü gibi karakterler ve yaşam biçimlerine dair imaj değeri taşıyan sayısız eşya, edebiyat sahnesinde kullanılmaktadır.

‘Abîr Mervân, Filistinli kadın romancılarda ev konusu üzerine yazdığı yüksek lisans tezinde evin bölümlerine bir başlık ayırmıştır.²⁵⁰ Eşyalardan yalnızca ‘anahtar’a ayrı bir başlıkta yer vermiş ve anahtarı Filistinlinin yurda dönüş hakkının sembolü olarak ele alınmıştır.²⁵¹ Evin iç bölümlerine dair detaylı bir kategori yaptığı bölümde, çalışmasına konu olan romanlarda betimlemelere yer vermiştir. Romanlarda yer alan iç mekân vasıflarını fakirlik, zenginlik gibi ekonomik temsiller bakımından yahut sahiplerinin duygusal durumlarıyla özdeşlik kuran tasvirler olarak yorumlanmıştır.

---

²⁴⁹ Hasan Bahravî, *Bünyetü 'ş-şekli ve 'r-rivâi: el-fedâ, ez-zaman, eş'-şahşyye*, Beyrut: Merkezu's-Sekâfi el-Arabî, 1990, s. 43

²⁵⁰ Mervân, age, s. 40-74

²⁵¹ Mervân, age, s.73-74

Çalışmaya dahil ettiğimiz eserlerde de bu minvalde, genellikle anlatıcının (narrator) mekândaki yaşamı betimlemek için eşyanın dekoratif katkılarından istifade ettiği pek çok örnek bulunmaktadır.

Filistinli romancı Seher Halife'nin *Bâbu's-Sâha* eserinde betimlediği ve başlı başına romanın kahramanı olan 'şüpheli ev'i bunun son derece güçlü bir örneği olarak ilk anda akla gelen örneklerdendir. Halife, evin geçirdiği değişimle birlikte, içinde yaşanan hayatın nasıl değiştiğini ince betimlemeler yardımıyla canlı bir dille anlatır. Ev sahibesi eşinin ölümüne kadar, evin düzeni, tertibiyle ilgilidir. Ev sahibinin vefatıyla pencereler silinmez olur, bahçe bakımsızlaşır: "*Bahçenin dalları uzadı, yerleri otlar bürüdü. Banyonun aynaları kırıldı.*"²⁵² Ancak bir süre sonra evin el değiştirmesiyle mekânın çehresi farklılaşır: "*Ev yine parlamaya başladı, merdivenler ışıldadı. Ancak sabun kokusu kayboldu. Banyonun aynaları çoğaldı, havlu askıları arttı. Ağaçların dallarına lambalar ve alafranga müzik çalan hoparlörler asıldı.*"²⁵³ Pek tabii kurgusal metinde, esasında betimlemenin işlevsel katkıları çerçevesinde değerlendirebilecek bu örnekleri sayısız çoğaltmak mümkündür. Ancak projektörü diğer araştırmacıdan farklı olarak eşyayı genel başlığıyla hayat biçimlerinin bir aynası olarak almak yerine, Filistinlilerin tecrübesine dair bulgular taşıdığı düşünülen örneklerle yöneltilenektir . Filistinli romancının nesnelere sunuş biçimlerini keşfetmeye çalışırken, sürgün, göç, işgal gibi deneyimlerin eşyayla kurulan ilişkiyi nasıl etkilediğine dair yanıtlar.

Amacı gerçekleştirilebilmek için roman unsurlarıyla ilgili bir kategorinin altını çizmenin önemli olduğunu söylenebilir. Romanın bilindiği gibi anlatıcı ve hikâye olmak üzere iki temel unsuru vardır. Hikâyeyi anlatan ve kurgu. Anlatıcı, farklı yollarla bize olayın akışını, bu akışa götüren açıklamaları kimi zaman karakterlerin zihninden geçenleri ve hikâyeye geçmeden önceki betimlemeleri yapan sestir. Bilindiği gibi bu anlatıcının birden fazla türü vardır. Kimi zaman üçüncü tekil şahısın(O) anlattığı her şeyi kuşatan gören bir üst ses varken, kimi zaman hikâyeye birinci tekil şahısın dili olan 'ben'in gözünden anlatılır. Bunun dışında farklı tipolojiler de bulunmaktadır.²⁵⁴ Anlatıcı tipolojisi bakımından Halife'nin eserinden vermiş olduğumuz örneğe yakından bakarsak; bize havlulardan, aynalardan ve ağaçların dallarına

²⁵² Seher Halife, *Bâbu's-Saha*, Beyrut: Dârü'l-Adâb, 1999 s. 38, 39

²⁵³ Halife, age, s. 39

²⁵⁴ Anlatı tipolojileriyle ilgili bkz: *Metindilbilim (tarih – kuram – uygulama)*, (ed.: Özer Z. B., Yapıcı, Ü. F., Aktay Ş.) İstanbul : Doğu Kitabevi, 2021.

asılan lambalardan bahseden bir ‘o’ dediğimiz anlatıcıyı (narrator) hemen fark ederiz. “Dökümanter bir film ve resimler gösteren bir konferansçı gibi eserin yanında”²⁵⁵ yer alan bu anlatıcı, nesnelere yüklediği çağrışımlarla bize bir dünya resmetmektedir. Hiç şüphesiz karakterlerin yaptıkları, algılamaları anlatıcıdan bağımsızdır. Okumalarda anlatıcı unsurunun ayırımında olarak, dikkati daha ziyade, üçüncü tekil şahısla sembolize edilen ‘O’nun söylediklerinden ziyade, hikâyenin içinde nesne temsillerine yer vermek istiyoruz.

Böyle bir ayrımı insan-üstü anlatıcının yazarla bire bir özdeş olduğu düşüncesiyle yapılmamaktadır. Zira anlatıcının, eserin yazarının bizzat kendisi olabileceği, ona benzer olabileceği, ya da tamamen ondan bağımsız olabileceğini kabul etmekteyiz. Daha da önemlisi yazarın, anlatıcının tüm tasavvurlarını onaylayan bir bilinci olmama ihtimali pekâlâ olabileceği gibi, aslında anlatı süreciyle ilgili de tam bir şuur taşıdığını iddia etmek olası değildir. Bu nedenle ele alınan romanlarda insanüstü anlatıcı tipolojisinin ya da diğer anlatıcı türlerinin bize betimlediği nesnelere de birçok bağlamda yorumla açık olduğunu ve Filistinlilerin yaşamlarına dair birçok tasavvuru ortaya koyabileceğini inkar etmeksizin, özellikle nesnelere kurgunun içinde yer alış biçimine ve sunulmasına odaklanmaya çalışılacaktır. Böylelikle nesnelere zenginlik, fakirlik vb genel göstergeler içinde sınıflandırılması yerine Filistin tecrübesine ait temsil kalıplarını daha net ortaya koyma beklentisi taşınmaktadır. Hikâye bölümündeki nesnelere daha fazla odaklanmak üzere bir ayrımı yapmanın bir diğer amacı, genel konunun ana hattından uzaklaşmaksızın, nesnelere Filistin romanında hikâye içinde ne gibi bağlamlarda yer aldığını görebilmektir. Öte yandan bu mercek yardımıyla tek bir nesnenin birden fazla yorumunu görme şansı elde edilecektir.

İlk başlık eşyaların, yaşam tasavvurlarını yansıtmaya amacıyla temsilini ve yaşanan tecrübelerin bu eşyaları yorumlama biçimine etkisini örnekler. İkinci başlık, göç ederken geride bırakılan eşyaların, işgali ve gaspı anlatmak amacıyla metinde nasıl araçsallaştırıldığını gösterir. Bu vesileyle eşyanın öteki olan Yahudi’yle çatışma konusu olduğunu kanıtlar. Üçüncü kategori, nesnelere bir tür anı saklama güdüsüyle nasıl kişisel ‘hafıza nesnelere’ne dönüştüğünü anlatır. Ayrıca eşyalar, kolektif hafızanın, diaspora için nasıl yeniden

---

²⁵⁵ René Wellek, Austin Warren, *Theory of Literature*, Cape, 1966, s. 223

anlamlandırıldığını örnekler. En son başlık ana vatanlarından uzakta, yaşamlarına uyum sağlamayı başarmış göçmenlerde nesnelere sergilenme biçimlerine değinir.

3.2.1. İstikrar Göstergeleri

Ekonomik ve sosyal sınıfların, hayat stillerinin karakterize edilmesi için gösterge değeri taşıyan eşyalar, Filistin romanında istikrar ve düzenin yerliliğinin göstergesi olarak karışımıza çıkar.

Radvâ ‘Âşûr’un *et-Tantûriyye* romanında anlatıcı Rukayye’nin misafir olarak bulunduğu evde tasvir ettiği eşyalar, ‘mülteci’nin duygusal durumunu göstermesi bakımından iyi bir örnektir. Romanın baş karakteri Rukayye Beyrut’ta yaşamaktadır, oğlu Sadık’ın Filistinli bir kızla evlenmek istediğini ailesinin Amman’da yaşadığını öğrenir. Müstakbel gelinle ve ailesiyle ilk tanışma için böylece Beyrut’tan Amman’a bir yolculuk gerçekleşir. Rukayye, kendi ailesiyle ziyaret ettiği bu evi tasvir yoluyla, okura kendi yaşam algısını sunar. “*Salon çok büyüktü, ahşap yaldızlı büyük koltukları vardı. Ortada büyük bir cam sehpa bulunuyordu. Üzerinde görünüşe göre pahalı, büyük kristal küllükler ve şamdanlar vardı. Sonuçta müze gibi sergiye sunulmuştu.*”²⁵⁶ Bu tasvirde Rukayye, eşyaları salt mekânı betimlemek amacıyla sıralamamaktadır. Masanın üzerinde bir tür gösteri nesnesi olan eşyaları yorumlamasıyla, kendisini seyirci olarak konumlandırmakta bu eve karşı durduğu uzak mesafeyi aktarmaktadır. Devamında evin diğer alanlarında da bu gösterişli mobilyaları betimlediğini görürüz: “*Erkekler, evlilik hazırlıklarıyla ilgili konuşmalarının bir kısmını halledince yemek odasına geçtik. Yemek masası, odadaki diğer eşyalar gibi kocamandı. Sandalyeler ve büfe odayı dolduruyordu.*” Bu çok yalın tasvir, ilk vermek istenilen duyguyu daha fazla perçinler.

Rukayye’nin bu eve mesafeli duruşunu ilerleyen sayfalarda yer alan Sadık’la Rukayye arasında geçen Rukayye’nin “gerilimli” olarak tanımladığı diyalog daha net gösterir. Sadık, malum ziyaret sonlanıp ailesiyle bir araya geldiğinde annesini sorgular. Okur o esnada Sadık’tan öğrenir, akşam yemeği esnasında annesinin “münasebetsiz” konuşmasını. Sadık, annesine “*Anne sana ne oldu da birden alakasız bir yerde, ‘Biz mülteciyiz, akrabalarımız Aynu’l- Helva kampında yaşıyor, Cenin kampında da akrabalarımız var.’ dedin? diye*

---

²⁵⁶ ‘Âşûr, age, s. 177

sormaktadır.²⁵⁷ Oysa okur, bu yerleşik hayatın ve gösterişin sembollerini taşıyan evin, Rukayye'ye yabancı geldiğini ve sürgün oluşunu hissettiği için mülteciliğinin altını çizdiğini Sadık'tan çok önce kavramıştır. Sadıkla arasında geçen sert konuşması akabinde Rukayye diğer oğluyla yaptığı uzun gece sohbetinde düştüğü anekdot da dile dökülmeyen yabancılığı sadece tekit eder. “*İkimiz de yaptığımız ziyaret ve gelinin ailesinin evine dair tek kelime etmedik.*”²⁵⁸ Görüldüğü gibi ilk tanışma ziyaretinde, konuşmalar, sohbetler değil, bizzat eşyalar aracılığı ile bir tür sınıflandırma ve konumlandırma yapılmaktadır. Söz konusu yabancılığın ise ekonomik düzeyle değil kendini mülteci olarak hissetmekten kaynaklandığı açıktır. Beyrut'ta doktor bir adamın eşi olarak yerleşik bir yaşam süren ve üst bir sınıfa ait olan Rukayye, küçük yaşta şahit olduğu Nekba travmasıyla tam anlamıyla sürgün kalmıştır. Oğlu Sadık ise, mülteci kampında kalan birkaç mülteci akrabayı annesinin bu yemekte nereden hatırına gelip zikrettiğini anlamadığı gibi, mülteci olmamasına rağmen neden kendisini mülteci olarak takdim ettiğini dahi anlamamaktadır.

Gilles Deleuze, nesnelerin sanat dilinde kazandığı bu göstergeleri şu şekilde kavramsallaştırır. Günlük yaşam içerisinde karşılaştığımız nesnelere gömülü olarak duran maddi göstergeler bulunur.²⁵⁹ Kimi cisimler bizde hafıza yoluyla, başka göstergeleri uyandırır. Bu teorisini somutlaştırarak²⁶⁰ bir örnekle açıklamamız gerekirse; beyaz bir tülbent görmek bellek yoluyla benzer nesneyi taşıdığı için size anneannenizi hatırlatabilir. Her ne kadar anneannenizi hatırlatmak duygusal boyutta sizde başka bir uyanışı ve çağrışımları gerçekleştirdiyse de bu yine cismin çağrışımdır. “Hayatta karşılaştığımız göstergeler hala maddi göstergelerdir ve bunların anlamları her zaman *bir başka şey* (italik tarafımdan) de olduğu için bütün olarak manevi değildir.”²⁶¹ Deleuze'ye göre günlük yaşamda maddi göstergeler üzerinden gerçekleşen bu çağrışım, sanat söz konusu olduğunda mana boyutunda yaşanır. Çünkü sanatın hayata karşı üstünlüğü vardır ve sanat bu göstergeleri spritüel düzeyde

---

²⁵⁷ ‘Âşûr, age, s. 177

²⁵⁸ ‘Âşûr, age, s. 179

²⁵⁹ Gilles Deleuze, *Proust ve Göstergeler* (çev: Ayşe Meral), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004, s. 47

²⁶⁰ Deleuze bu düşüncesini Proust'a somut Madlen kekinin, somut Combray şehrini anımsatması örneğiyle açıklar. bkz :age, s. 21

²⁶¹ Deleuze, age, s. 49

gerçekleştirebilir.²⁶² Sanatçının tecrübe edip, aktarmak istediği duygu ânını ise Deleuze, “hakikat” ve “ideal öz” olarak kavramsallaştırır.

Eşyaların boyutuyla ilgili yalın bir tasvir, sanatsal zeminin bütününde, bir duyguyu aktarmanın yolu olmuştur. Rukayye'nin aktardığı “hakikat” kendini mülteci hissedişidir.

Bedr'in *Nücûmu Erîha* romanında anlatıcının çocukluk günlerinden anımsadığı evin eşyaları, en üst halkada, yaşamın işgal öncesi Kudüs'te nasıl aktığını gösterir. Eşyalar da bu evin bizzat kendisi gibi asırlardır süren bir düzenin temsilidir.

...halamın haftada bir kere organize ettiği kabul günleri. Kadınlar en güzel elbiseleriyle süslenmiş, mutlu gelirlerdi. Sevecenliklerini ve neşelerini yaymak için özen gösterirlerdi. Şarkı söyler, ud çalarlardı. Beyaz dantel örtülü büfeleri olan bu kemerli salonda görüşürlerdi. Nişlere doğru sarkan perdeler, Nühleti'nin evinden taşınan yemek kaplarını saklar, yerine gümüş renkli cam şişeleri sergilerdi...Büyük evdeki günlük yaşamın kaosu, gurur ve katıksız bir zerafete dönüşürdü.²⁶³

İlgili paragraf yalnızca misafirlikleri, komşuluk ilişkilerini, savaşın gölgesinin düşmediği basit günlük telaşları resmetmez. O evin ve geçen zamanın bir daha geri dönmeyeceğini bildiğimizden nesnelere her biri özlem, hasret ve nostalji duygusunu taşıyan alt halkalara dönüşür. Tüm derin duygulara rağmen anlatıcı, çocukluk düşleriyle idealize edilmemiş, kimi gediklerin, “üzerine sarkan perdelerle” örtülmediği, kusursuz olmayan bir düzeni aktarır.

Bitmek bilmeyen sürgün yaşamı bireyin eşyayla kurduğu bağları da doğrudan etkilemektedir. Bergûsi, otobiyografik romanı *Raeytü Ramallah'ta*, kendi yaşadığı sürgün hikayesini, eşyalar ve eşyayla ilişkisiyle birlikte anlatır. Filistin köy okulundaki eğitimi esnasında bir şiir yarışmasından aldığı, hayatının ilk ödülü olan, Çin porseleni çay takımı bunlardan biridir. Okuldan eve zorlukla taşınma macerası, annenin bu takımı özel misafirler için ortaya çıkarması detaylı olarak okurla paylaşılır. Çay takımının takdimi üzerine yapılan aile içinde yapılan atışmalar da anılarının bir parçasıdır. “*Ne yazık ki savaş nedeniyle mükerrer*

---

²⁶² Deleuze'nin “Sanat göstergelerinin diğer göstergelere göre üstünlüğü nedir?” sorusuyla başlayan makalesi için bkz: Deleuze, age, s.47-58

²⁶³ Bedr, age, s. 22, 23

dağılmalar yüzünden annem o takımı muhafaza etmeyi başaramadı."²⁶⁴ diyerek tamamlar hikayesini. Yazarın kişisel serüveni de diğer Filistinlilerden farklı değildir. Yazar Bağdat'tan Beyrut'a oradan Budapeşte, Amman, Kahire gibi dünyanın bambaşka yerlerinde hayat kurma serüvenini eşyalarla ilişkisi üzerinden anlatır.

Dağların ve yerleşikliğin çocuğuyum ben. Yirminci yüzyılın Yahudileri kutsal kitaplarını hatırladıklarından beri, bedevilerin yolculuğuna düştüm. Oysaki ben bir bedevî değilim.

Kendime ait bir kütüphane oluşturma lüksüm hiç olmadı. Evler/istasyonlar ve möbleli daireler arasında taşınıp durdum, geçici ve fani olan her şeye alıştım. Kendimi cezvenin asla bana ait olmadığı duygusuna razı ettim. Kahve fincanlarım ev sahibine ya da benden önceki kiracıya aitti. Bir fincan bile kırılrsa bambaşka bir anlamı vardı. Yatağımın örtüsü, yastığımın ebatı, pencerelerimin perdeleri, tencere, çay kaşığı, tamamı, bunların hepsi sadece emlak tesadüfleri tarafından belirlendi. Hepsi tesadüf eseri ya da bir başkası istediği için burada.

*Kaç kere bıraktım, büyüttüğüm sardunyalari durmadan değişen balkonlarda.*²⁶⁵

Yazar her ne kadar hiçbir şeye sahip olmamaya mecburen alıştığından bahsetse de özellikle çiçekleri tek tek hatırlamaktadır. Cinslerini, güneşe yerleşmelerini, onlarla geçirdiği sabahları, özenle bakımlarını yapmalarını tüm detaylarıyla anar. Bu yüzden çiçeklerden ayrılığı, nesnelere ayrılığıyla benzeşmez. "*Rutin ve duygusuz bir şekilde elden çıkarırım gurbetin getirilerini, bitkilerimi dağıtma dışında...*"²⁶⁶

Göçmenler, mekân değişikliğine bağlı olarak, kendine ait olmayan eşyalarla, yaşamaya alışırlar. Ancak bu hayatın getirisi olarak, ev diye tanımladıkları mekâna geri dönüşleri de diğer insanlardan farklı olacaktır. Bergûsi evim dediği yerde geçirdiği zamanlarda eşyayla yeniden bağ kurmak için çabalar. Eşi ve çocuğuyla yaşadığı Mısır'dan Filistinli kimliği nedeniyle ihraç edilen yazar, eşinin "arka arkaya verilen dilekçeler"i sayesinde eve süreli dönüş hakları kazandığı zaman zarflarında halet ruhiyesini şöyle anlatır:

---

²⁶⁴ M.Bergûsi, age, s 57

²⁶⁵ M.Bergûsi, age, s. 110

²⁶⁶ M.Bergûsi, age, s. 111

Kahire'ye giriş yapmam için izin verildiği her defasında, dışarı çıkmıyor, mümkün olduğunca vaktin çoğunu evimizde geçiriyordum. Evi inceliyordum: Kitap raflarının altındaki kahverengi kanepeyi inceliyordum. Soyut resimli perdeleri. Pencerenin önüne koyulmuş küçük yazı masasını. Eski müsveddeleri ve yarım cümleleri. Her süreli dönüş, cümlenin kalan yarısını tamamlıyordu. Gurbet baştan sona bir 'şibih cümle'(cümlemsi) gibi. Gurbet, her şeyin bir şeye benzemesi.”²⁶⁷

Şibih cümle, sözlük anlamı olarak ‘cümleye benzer’ anlamına gelir. Arap dilinde terim olarak anlamı ise; tek başına tam bir cümle olmayan ancak cümleyi zaman ve mekân zarflarıyla tamamlayan ögeyi ifade eder. Yazar, kelimenin yalnızca sözlük anlamına değil, terim anlamına da gönderme yapmak suretiyle, mekân ve zamanla kurduğu ilişkiyi de hatırlatmaktadır. Zira Filistinlinin günlük yaşamının temel problemlerinden biri ‘ne zaman’, ‘nerede’, ‘ne kadar süre’ kalabildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu git-gel içinde, gözlerini dikerek tanımaya çalıştığı mekânın da kendisini sahiplenmesini bekler. Bu yüzden eviyle “*Dönülen mekânın yabancıya, yabancıya dönülen mekâna yaptığı gibi birbirlerine*”²⁶⁸ baktıklarını söyler: “*Bizimle birlikte evimiz de bizi birlikte görmeye alışıyor, kırıksık pijamalarımız ve yarı kapalı gözlerimizle terlik aramamıza, aniden içimizden birinin kahve alması gerektiğini fark etmesine, çünkü biz farkına varmadan dün akşam bitmişti.*”²⁶⁹ Kırıksık pijamalarla aileyle oturmak, evde kahve bittiğinden bîhaber olmak, basit gündelik ihtiyaçları aynı çatı altında tevzi edecek birilerinin olması gibi durumlara alışmak şüphesiz sürgün tecrübesinin, günlük yaşamın ayrıntılarına ne denli sızdığını gösterir.

3.2.2. Gasp Edilen Eşyalar

Filistin romanında anlatıcının geçmişi ve şimdisi arasındaki uçurumu gösteren eski evler, söz konusu eşyalar olduğunda farklı bir anlam alanı daha kazanır. Geride bırakılan eşyalar kendisinin ve ötekinin arasındaki kavganın bir prototipi olur. Bu özelliğini, kişisel mülkiyetin en bariz, en eski ve bilindik ifadesi olmasıyla kazanır. Bırakılan eşyalar romanda en kaba hatlarıyla “çalıntı” ya dönüştürülür. Bu şekilde adeta tarihsel, ideolojik ve siyasi tartışmaların griftliği eşyanın basit yüzeyine yansır. Bu yolla dolaysız haliyle gaspı anlatmanın

---

²⁶⁷ M.Bergûsi, age, s. 88

²⁶⁸ M.Bergûsi, age, s. 89

²⁶⁹ M.Bergûsi, age, s. 88

bir yolu olur. *Tantûriyye* romanında, mülteci Ümmü Nahid'in anlattığı hikâye böyledir. Hikayesinde, Filistin'de köylüler, işgal edilen ve başka bir köye sürüldüklerinde, tarlada kalan mahsullerini gece yarısı toparlamak üzere sözleşip köye konuşlandırılan işgal askerlerini püskürtürler. Bundan sonra köyün gençleri, güvenlik amacıyla askerlerin tamamen gittiklerinden emin olmak isterler. Bunun için Yahudi askerlerin iki Filistinli köylüden zorla alarak mevzilendikleri iki evi kolaçan ederler. Askerlerin, köylülerden alarak “mesken ettikleri” evlerden birinde, masada duran bardaklarda kalmış sıcak çaylar yaşamın ne kadar alalede aktığını gösterir. Ümmü Nâhid devamında evi şöyle anlatır:

Karton kutular, evin her yeri koli doluymuş. Açmışlar, ne bulmuşlar dersin? Veledi zinalar bizim köyden taşınabilecek ne varsa kolilere istiflemişler. Bizim elbiselerimiz, adamlarımızın kıyafetleri, çocukların. Rukayye hanım kızım, beni kınama; donumuza kadar! Battaniyeler, havlular, çarşaflar, yastıklar. Adamlar hayretle ellerini çarpıp söylenmiş: 'Allahu ekber, toprağımızı mahsulümüzü çaldıkları yetmedi, giydiğimiz elbiseye, üstümüze örttüğümüz battaniyeye bile tamah ediyorlar öyle mi!?'²⁷⁰

Benzer biçimde bir Yahudi evinin betimlemesinde çok geçmeden konunun çalıntıya geldiği görülebilir. Filistin romanının karakteristik üslubu olan kara mizah da bazen de durumun ironisini göstermek üzere devreye girer. Medhûn'un *Mesâ'îr* romanında, Velid karakterinin Yahudi evi tasviri, yaşanan hukuksuzluğu, bir hukuk terimine başvurmak suretiyle betimler:

...iki eski gaz tüpü, plastikten pembe bir su kovası. Birkaç kilit ve kapı koluna ait deliklerin izi olan eski bir ahşap kapı. Delikler; kapının, sahipleri hicret ettikten sonra yakın çarşıdaki eski bir dükkânın girişinden alındığına işaret ediyor. Çalanın hızlı girişimciliği sayesinde şüf'a malı olmuş. Ya da şehrin işgalinden sonra mülklerimiz dağıtan Yahudi ajansı tarafından, hicret eden bazı Yahudi ailelere verilmek üzere çalınmış.²⁷¹

Şüfa hakkı, hisseli gayrimenkullerde pay sahiplerinden birinin, hissedar olmayanlara karşı öncelikli satın alabilme hakkını ifade eden bir hukuk terimidir. Öte yandan İslâm hukuku

---

²⁷⁰ 'Âşûr, age, s. 139

²⁷¹ Medhûn, age, s. 58

literatüründeki eserlerde terim, şüfa hakkının hileli uygulamalarıyla ilgili bablarda özellikle konu olmuştur. Siyonist devletin, kendi içinde belirlemiş olduğu mülkiyet haklarının, ne denli geçersiz olduğunu, anlatıcı bu terim vasıtasıyla mizahi yolla ifade eder. Mülklerin eski sahiplerinin sürülmesine, geçen zamana hatta belirli hukuki dayanaklarla diğer yerleşimciler arasında edinilmiş haklara rağmen, yerleşimcilerin hâlâ eşyaların gerçek sahibi olmadıkları aşikardır.

Kimi zaman tek bir nesne ben ve ötekinin arasındaki çizgiyi gösterir. Medhûn'un *Mesâ'îr* romanında, Yemen'den Filistin'e göç eden Yahudi Rûme'nin ailesiyle yaşadığı ev, geleneksel mimariye örnek olarak koruma altındadır. Rûme, zaman zaman kapısını çalan meraklı 'turistler'e evdeki eşyaları, bir tür müze objesi gibi anlatır. Oysa bu evin, kendi aile evi olduğunu düşünerek gezen Velid'in bu nesnelere yüklediği anlamlar bambaşkadır. Velid gezerken eski el tipi bir un değirmeni dikkatini çeker. Eşyayı vasfederken, un değirmeni yanında duran, küçük, etrafına buğday taneleri saçılmış eğik hasır çuvalı da belirtir. Tüm bu betimleme aslında anlatıcının kendisine oldukça aşına nesnelere, yabancı 'turistik' bir bağlama yerleştiğini söylemektir. Kendi ait olduğu bağlamdan kopan eşya, orijinal kullanımını da yitirmiştir: Rûme'nin bu un değirmeninin, nasıl kullanıldığını Velid'e tarif ederken buğday tanelerini yanlış yere koyması üzerine, Velid şunları söyler: "*Cehaleti karşısında güldüm, ama belli etmektен çekindim.*"²⁷²

Geride kalan eşyalar, sıklıkla gidenlerin ve mekânın yeni sahipleri arasında devam eden çatışma sembolüdür. Rûme evindeki eşyaları tek tek tanıtır: "*Bu tandır. Annem burada ekmek yapardı.*" dedi. "*Hayır, asıl benim annem yapardı,*" demek istedim, demedim."²⁷³ Buğday tanesinden tandıra uzanan görüntüler, toprağın asaletiyle ilgili tartışmanın alegorik anlatımıdır.

3.2.3. Hafıza Mekânları

Filistin romanında nesnelere, geçmişin ve anıların taşıyıcısı olarak Pierre Nora'nın deyimiyle 'hafıza mekânı'na dönüşür. Pierre Nora'nın kavramsallaştırdığı bu terimin "coğrafi yeri belli olan, en maddi ve en somut nesnelere, en soyut ve fikri şekilde inşa edilmiş nesneye

---

²⁷² Medhûn, age, s. 59

²⁷³ Medhûn, age, s. 59

kadar uzayabilen bir kapsamı vardır ve kelimeler ve yazı da doğal olarak bu yelpazenin içindedir.”²⁷⁴ Nora meydanlardan, anıtlara, takvimlerden törenlere kadar tarihin hatırlanma biçimlerini ele aldığı teorisinde, hafızayı, resmî tarihe koşut bir kavram olarak ele alır.²⁷⁵ Resmi tarihin aksine hafıza; geleneğe, günlük yaşama, adetlere, dile ve tikel olana yansır. Bir kayıt ameliyesi olan yazı yoluyla, en tikel geçmiş muhafaza edilir.²⁷⁶ Özellikle sürgün yazınında hatırlamaya atfedilen önem düşüldüğünde, hafıza bağlamında yapılan okumaların kurgunun katmanlarına nüfuz edebilmek için önemli bir yol olduğu muhakkaktır. Literatürde bu konu üzerine sayısız teorik çalışma yanında, Proust gibi kendi üretim sürecinde hafızanın tesirine odaklanan yazarlar da vardır. Aynı bağlamda öne çıkan eserlerden biri olarak, Rus sürgün yazar Nabokov’un *Konuş, Hafıza* (Speak, Memory) isimli otobiyografisi sayılabilir. Ünlü yazarın kendi romanlarının okunması için bir anahtar işlevi yüklediği bu otobiyografisi pek çok yazarı etkilemesi bir yana metin-hafıza ilişkisine dair benzer tecrübeleri paylaşan yazarları anlamak konusunda da yol gösterici sayılmıştır.

Hatıralar ve hediyeler kişisel hafıza nesnelere için birincil örneklerdir. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye, Lübnan İç Savaşı sırasında kaybolan eşine ait sakladığı gömlekle ilgili şunu söyler: “*Biliyorum. Tuhaf bir davranış. Emin’in üç gömleğini saklamaktan bahsediyorum. Ara ara çıkarıp yıkıyorum. Ütülüyor, katlıyor ve elbise dolabındaki yerlerine geri koyuyorum.*”²⁷⁷ Eserde geçen bir başka hafıza nesnesi, Rukayye’ye oğlu Abid tarafından hediye olarak verilmiş bir kolyedir. Hediye etme esnasında Abid, annesine; kolyenin, tasarlanmış hikayesini anlatır. Kolye, oğlunun Fransa’da tanıştığı, Irak’tan göç eden Kürt bir sanatçı tarafından yapılmıştır. Hediyeği hiç boynundan çıkarmayan Rukayye, kolyenin yüklendiği hafızayı şöyle anlatır:

İlginç: Abid’in Kürt arkadaşı ve onun Sabii hocası hakkında yapmış olduğu, çekinmesem uzatmamasını talep edeceğim sıkıcı sohbet de hediyeğin bir parçası olmuştu. Sadece kutusundan çıkarıp boynumu astığım gece değil. Aynaya her

---

²⁷⁴ Nagihan Haliloğlu, “Viladimir Nabokov’un Eserlerinde Hafıza Mekânları.”, *Sanatta Hafızanın Biçimleri*,(2014): 101-117. s. 103

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.” *Representations*, S. 26, Özel Sayı: *Memory and Counter-Memory*, (1989): 7-24, Ayrıca tarih-hafıza koşutluğuyla ilgili bkz. Ayşe Uslu, “Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih Arasındaki Ayrım.”, *Vira Verita*, S.1 (2016):42-64

²⁷⁶ Haliloğlu, agm, s. 103

²⁷⁷ ‘Âşûr, age, s. 365

*baktığımda veya ellerimle kolyeme her dokunduğumda ya da tenimde hissettiğim an, bu böyleydi.*²⁷⁸

Kolye, Rukayye'ye oğlu Abid'i anımsatan bir hatıradan ibaret değildir. Verilme hikayesini ve zamanını da içinde taşır. Proust, bellek çalışmalarına *istemli ve istemsiz* olarak iki kavram eklemiştir. İstemli bellek, insanlar ve olaylarla ilgili bilinçli bir çaba sarf ettiğimizde geri kazandığımız hatıralardır.²⁷⁹ Rukayye'nin sakladığı gömlek buna örnek olarak verilebilir. İstemsiz bellek ise kolye örneğinde olduğu gibi, dış çağrışımlar yoluyla özellikle istemesek de hatırladıklarımızdır. Pek tabii metin, Lübnan İç Savaşı'nın meçhul kayıpları, Irak Kürtleri ve Sabiiler gibi etnik kimlikleri zikrederek, bunların ulusal belleklerine de göndermek yapmaktadır. Rukayye'nin üzerinde köyünün isminin yazılı olduğu kolyesi, pek çok sürgünün hikayesini mezc eder.

Yine aynı eserde “*Bazen değerini tek bir manaya indirgemenin mümkün olmadığı şeyleri saklarız.*”²⁸⁰ diyen Meryem'in, sakladığı misket hafıza mekânıdır. Meryem, çocukken mülteci kampında kendisine bir çocuk tarafından hediye verilmiş misketi şöyle anlatır:

*Hâlâ onu saklıyorum. Uğur getirdiği için, nazarlık ya da muska olduğuna inandığım için değil. Ama bir, belki birkaç sebeple. Küçük bir misket. Küçük çocukların oynadığı bilyelerden. Onu sakladığım yerden çıkarıp avucuma koyuyorum. İncelemeye başlayınca o anlara, mekâna, yüzlere yeniden dönmüş oluyorum. (...) Acaba o çocuk şimdi nerededir, diye düşünüyorum. Mülteci kampını terk etti de dünya onu yeni sürgünlere mi taşıdı? Yoksa 82 sonbaharından beri enkaz altında gömülü olarak yerinde mi kaldı? Onun inceleyince birçok şey görüyorum; kendimi görüyorum, belki geçmişi ya da geleceği.*²⁸¹

Hafıza mekânları, geçmişin anılarını ve tarihini taşıyan şeylere atfedilen bir kavramdan çok, geçmişin, yeniden kullanılışıdır. Nora, hafıza kavramını bu nedenle ‘anı’dan ayırır. Hafıza, “geçmişin, şimdi içerisindeki tasarruf ve idaresi”dir.²⁸²

---

²⁷⁸ ‘Âşûr, age, s. 317

²⁷⁹ Anne Whitehead, *Memory: The New Critical Idiom*, Routledge, 2009, s. 104, 105, 112

²⁸⁰ ‘Âşûr, age, s. 381

²⁸¹ ‘Âşûr, age, s. 381, 382

²⁸² Nora, age, s. 175

Anılarına özel bir önem veren Bedr, geçmişinin ince detaylarını kaydettiği *Nücûmu Eriha* romanında hafızaya da sıklıkla göndermeler yapmaktadır. Çocuk yaşta Eriha'dan ayrılırken babasına 'Ne zaman döneceğiz?', diye sorduğunda sessizlikten başka yanıt alamayınca, hızlıca mutfaktan aldığı Nablus sabunlarını alışıma şöyle anlatır:

*Ahşap basamağı aldım. Dolaba doğru çektim. İki kalıp Nablus sabunu aldım. Zeytini hatırlamak için mi? Yoksa tuzu mu? Yoksa Eriha'nın etrafı zeytinlikler ve tuzlarla kaplı Ölü Denizini mi? Bilmiyorum, çünkü hafıza imkânsız bir aşk yesine benziyor. İnsanların televizyon ekranlarından izleyip, sonunu önceden bilecekleri.*²⁸³

Bedr'in bu sabunlar vesilesiyle, yaşadığı iklimin birçok vechesini içine hapsedmeye çalıştığı görülmektedir. Öte yandan bunların hiçbirisi sadece geride kalanların hatırlanması için değildir. Zira geride bırakılan şeyleri hapsedme çabası aslında, imkânsız bir aşktır. Bedr, bunu o lahza tıpkı televizyon ekranından bir filmin sonunu tahmin eden seyirci gibi bilmektedir. Nora'nın altını çizdiği gibi; yazar, geçmişini, şimdinin yorumuna eklemek ister gibidir. Yazar bir başka pasajda, tekrar eden tecrübelerin *şimdiye* tesirini anlatırken şöyle ifade eder: "*Sürgün yerlerinin fazlalığı ve mekân değişiklikleri sayesinde yeni maharetler edindim. Geleceği okumak. Gerçekleşmeden önce geleni cilalamak ve onu izlemek.*"²⁸⁴

Geçen zamanı, şimdinin çerçevesine hapsedme telaşı taşıdığımızda, istesek de istemesek de âna dair bütün özlemleri ve deneyimleri de onunla meczederiz. Bedr'in hafızasına kazınmış bir başka nesne, çocukluğunda arkadaşlarıyla birlikte denizde yüzerken, arkadaşı Ömer'in denizden bulup çıkardığı, devekuşu yumurtası büyüklüğündeki bir taştır. "Lübnan denizinden yapılmış cam kütle" yi, "Finikelilerin, kadim zamanlarda Kartaca'ya doğru giden gemilerinden" kalmış sihirli bir kalıntı gibi yad eder. Anlatıcı yıllar sonra mülteci kampında bir başka çocukluk arkadaşı Suad'ı ziyaret edecek, onun salonunda adeta kişisel sergi alanı olan bir rafında, gözleri özlemlerle kaçamak bakışlarla bu taşı arayacaktır. Taş, artık aynı zamanda İsrail hava saldırılarında kaybettikleri çocukluk arkadaşları Ömer'in yasının taşıyıcısı olmuştur. Bu nedenle çocukluğunun taşını gözleri ararken arkadaşı Suad'a yakalanıp, ona Ömer'i

---

²⁸³ Bedr, age, s. 19

²⁸⁴ Bedr, age, s. 41

hatırlatıp üzmekten korkar. Bu taşın anlatıcı için tüm renkleriyle çocukluğunda zihnine nakşolmuş olan görüntülerin anımsatıcısı olduğunu görürüz:

*Fotoğrafın sağında, en soldaki rafın üzerinde hâlâ yerinde duran yeşil taşa bakıyorum. Billur yeşili, beni o uzak denize doğru çekip götürüyor. Armon Dağı'nın eteklerinin üzerindeki sahilden, el sallayan çam ağaçlarının perçemlerine. Bu eski cam parçasının içinde, hat çizmiş, esriyen güneşin sırrına.*²⁸⁵

Şüphesiz hafızasından hüzmelerine varıncaya kadar yazıya dökülmüş görüntüler çizmiştir yazar.

Sürgün yazarların geçmişinden hafızasında taşıdığı nesnelere ilişkisini fark edebilmek için Nabokov'un söyledikleri yol göstericidir. Nabokov, oto biyografisinde geçmişinde sahip olduğu eşyaları koruma yöntemini ifade eder. Yaşadığı evin odalarını, kullandığı eşyaları tüm detaylarıyla tasvir ettiği otobiyografisinde; çocukluk odasındaki lambaları, avizeyi ve kalemlerini boyutları, dokuları ve renkleri ile tasvir ederek şöyle der: “*Yazık ki bu kalemleri de hayalî çocuklar oyalansın diye, kitaplarımdaki karakterlere dağıttım; artık hiçbirini bana ait sayılmaz. Çeşitli yerlere, bir bölümdeki apartman dairesine, bir paragraftaki kiralık odaya, o yatık aynayı, lambayı ve avize süslerini de yerleştirdim.*”²⁸⁶ Medhûn'un romanında da kişisel anıların, nesnelere aracılığıyla taşındığını, kimi zaman kurguya dekor olduğunu bazen teşbihlerle romanın içinde var olduğunu düşündüren pasajlara rastlarız.

Eşyalar, eserde bazen yeni ve eski sahiplerinin hikayelerinin izleğidir. Mesâ'îr romanında Velid'in -tıpkı eserin yazarı gibi- Askalan'da bıraktığı kendi evi ve akrabalarının evi, belleğinde yer etmiştir. Geçmiş anıları için bir mekân arzusu arayan anlatıcı için eşyalar da kusursuz bir işbirlikçidir. Onlar yardımıyla çocukluğunun eski evlerinde gezinir. Boym'a göre Nabokov gibi geçmiş zamanın farkında olan nostaljikler, her yeri bir eve benzettikleri için ikizler ve hayaletlerle bir arada yaşarlar.²⁸⁷

Değirmenin yanında mermerden bir taş; eski zeytin değirmeninin bir parçası, bizim gibi göç etmemiş. Abdülfettah Dehman'ın karısı; halamın evindeki değirmen bu,

²⁸⁵ Bedr, age, s. 35, 36

²⁸⁶ Vladimir Nabokov, *Konuş, Hafıza* (çev: Yiğit Yavuz) İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 98

²⁸⁷ Svetlana Boym, age, s. 358

öyleyse. Abdülfettah'ın bir eşeği vardı...İşte bu o taş, işte değirmeni burada. Abdülfettah ve karısı yıllar önce Gazze'de mülteci kampında öldü...²⁸⁸

Bu anlatıda eşyanın hikayesiyle, sahiplerinin hikayeleri birleşir. Bu dünyadan göçen insanlardan geride kalan eşyaların imge yaratma gücü vardır. Şayet bir tür yadigâr işlevi kazanmadıysa salt varlıklarıyla, sahibinin yokluğunun bir anımsatıcısı olurlar. Eski eşyaların bu dokunaklı doğası, eserde, sahiplerinin hüznünlü hikayesinin bir parçasıdır. Ancak anlatı, eşyalar aracılığıyla, sahiplerinin hikayesine intikal etmekle yetinmez. Oradan, daha korumasız olan varlıklar kategorisinde olan hayvanların akıbetine geçer. Onları da savunmasızlığın en uç noktasında bir görüntü içinde tasvir eder. Eşek, değirmen başında işini yapmak üzere gözleri kapalı halde kendi kaderine terk edilmiş olarak kalmıştır:

...Eşeğe gelince; atmış beş yıldan çok daha önce onu geride bıraktılar. Bağırıp durdu. Kimse bağırtısını duymadı. Giderken, eşeklerini yüklerini taşımak için bile yanlarına almak akıllarına gelmedi. Çünkü kendilerine söylendiği gibi iki ay sonra döneceklerdi ve en hafifinden ne varsa yanlarına onu aldılar. İnsanoğlunun karşılaşmayacağı bir sonla karşı karşıya gelecek olan eşeği terk ettiler. Kesinlikle şurada duruyor olmalı. Etrafında olup biten her şeyden habersiz gözleri kapalı.²⁸⁹

Hafıza nesnelere, farklı mekânlarda yeniden üretilme sürecinin pek çok yazarda bilinçli olduğunu imalar aracılığıyla fark edilebilir. Boym, kimi sürgünlerin özlem ve anıların farkında olarak anı mekânlarını yeniden inşa ettiklerini söyler. Medhun'un romanında da benzer bir bilinç durumu gözlemlenir. Velid karakteri içinde bulunduğu ruh halinin şuurundadır. Baba evi olarak hayal ettiği evde, canlanan anıların kaynağının hakikat mı yoksa “nostaljiyle ağırlaşmış hafıza” mı olup olmadığını sorgular. Yazar bu soruyla okuru da kendi inşa sürecine davet eder gibidir. Yine eserde Velid karakterinin avluda gördüğü değirmen taşı vesilesiyle, hatıralarındaki hala evinde gezindiğine şahit oluruz. Velid, avludaki değirmen bu evin halasının evinin olduğunu mu kanıtlar, yoksa değirmen sonradan oraya mı gelmiştir merak eder, gözlerinin önünde eşeği hayal eder, hemen peşi sıra bulunduğu durumun gerçekliğine geri

---

²⁸⁸ Medhûn, age, s. 59,60

²⁸⁹ Medhûn, age, s. 60

döner. Tüm bu ikircikli tutum sayesinde, okur için de evin artık kime ait olduğunun pek bir önemi kalmaz.

*Öyleyse bu ev Rukiye halamın evi? Bu onun evi değil, bu onun değirmeni değil. Tüm Askalan'da bir tane bile eşek yok. Değirmen bu eve taşınmış. Çünkü burada bir eşeğin dönmesi için yetecek yer yok. Hatta insanoğlunun değirmeni döndürmesine yetecek bir mesafe bile yok.*²⁹⁰

Velid belleğindeki imajları, karşısında gördüğü mekânla mukayese eder. Değirmenin şu an içinde bulunduğu avlunun darlığı, seyahati esnasında kendisini içeri davet eden Rume'nin evinin, halasının evi olmadığını göstermektedir. Ancak düşleri ve gerçekler arasındaki git-gel, 'hakikatin' ne olduğunu arama kaygısı değil, eleştirisidir. Avluda eşeğin dönmesi için yeterli alanın olmayışı, aslında kendi ailesine ait bir yerin olmadığını kanıtıdır. Dahası burada insanoğlunun yaşayacağı bir yer de yoktur. İnsanlığın en eski icatlarından birisi olan, dünya dillerinde ortak çağrışımlara, deyimlere konu olan değirmen motifini kullanmaktadır yazar.²⁹¹ Bilhassa öğütücülük özelliğiyle, insanın dünya içindeki konumuna gönderme yapan bu alet, yazarın elinde hususi insan hikayelerini aktarmanın ötesinde, mecazi anlamları sayesinde umumi olarak insanlığın durumunun alegorisi gibidir.

Hafızayı -kendisi de aslında bir hafıza mekânı olan- yazıya taşımanın kendi içinde bir paradoksu vardır. Unutulmamak üzere yazıya dönüşen geçmiş, doğal olarak bir tür yoksunluk tarihidir ve bu durumda kaybedilenin anımsatıcısı olurlar. Yitirilmiş zaman üzerine olan metinlerin aynı zamanda melankoli üretmesi bundandır. Bedr, *Nücûmu Eriha*'da halasının evinde geçen gülünç çekişmeleri, koyulan kuralları, aşılan sınırları, gündelik telaşları, komşuluk ilişkilerini anlatırken, kendini, elindeki tüm bu anılarla şimdi ne yapacağını sorarken bulur. Melankoli yer yer ağıt üslubuna doğru kayar: "Halacığım, ah halacığım..." Çocukluğunun en büyüğü imajlarını saklayan taş da böyle bir duygu yoğunluğu içinde yazdıkça acı kaynağına dönüşebilir: "Beni bırak da beni uykusuz bırakan şu billur taşı unutayım!"²⁹²

---

²⁹⁰ Medhûn, age, s. 60

²⁹¹ Değirmen motifinin edebiyat içinde örnekleyen bir çalışma için bkz: Hacer Gülşen, "Değirmen Motifi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme.", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (2013):78-90

²⁹² Bedr, age, s. 36

Eflatun, *Pheadrus* isimli eserinde; yazı tanrısı Theuth'un, Mısır Kralı Thamos'a, 'yazı'yı hafızaya iyi gelen bir ilaç olarak takdim ettiğini aktarır. Theuth bu takdimi "Bilginin de belleğin de ilacını buldum" diyerek yapar. Kral Thamos ise harfleri öğrenenlerin 'kargacık burgacık işaretlere' güvendikleri için artık hafızayı kullanmayacağını düşünerek, bu hediyeği kabul etmez.²⁹³ Derrida, Eflatun'un ilaç kelimesi için kullandığı 'Pharmakon' sözcüğünün, Yunanca zehir ve ilaç anlamındaki çift yönüne işaret eder.²⁹⁴ Eczacılıkta da kullanılan Pharmakon'un sembolü olan yılan; ölüm ve yaşam, deva ve zehir karşıtlığı taşımaktadır.²⁹⁵ Pierre Nora'nın da yazının zehir yönüne vurgu yaptığı söylenebilir. Hafıza; ona göre "geride ölü derisini bırakan bir yılan gibi izler" bırakır.²⁹⁶ Hatırlama için ilaç olan yazı, kimi zaman böylece zehire dönüşür.

Ebu'l-Hayyât'ın *La ehad ye'rufu fasilete demihi*, (Kimse Kan Grubunu Bilmez) romanında Cumâna karakteri yazının muhafaza ve ifşa arasındaki tezatlığına gönderme yapar. Cûmana'nın annesi hakkında hiçbir malumatı yoktur. Babasından bebekken neden ayrıldığını, neden gittiğini, nerede yaşadığını bilmez. Tunus'ta olan babasından neden uzakta yaşadığını, ülkeye rahatça giremediğini anlamlandıramayan, kız kardeşiyle birlikte halasının evinde yaşayan Cumâna, kendi kendine çekildiği sessiz köşelerde kurduğu gizli düşleri yazıya döküşü hakkında şunları söyler.

*Kaydetmeye başladım, düşündüklerimi kâğıda yazmayı öğrenince. Böylece sırlarım tedvin edilmiş oldu, artık farklı bir şekilde muhafaza etmem gerekiyordu. Artık hiçbiri benim mülküm değildi. Tutulabilir ve yargılanabilir olmuştu. Artık sırlarım tehlikedeydi.*²⁹⁷

Yazının bu çift yönü sayesinde sadece hatırlamak için değil unutmak için de yazarız. Bedr, sürgünün hafızası ve yazı arasındaki paradoksu şöyle ifade eder:

---

²⁹³ Whitehead, age, s. 21

²⁹⁴ Whitehead, age, s. 21,22

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Mınıdı, "Medicine in Symbols and Emblems.", *Kursk State Medical University*, Ordu, H., Temiz, M., Tunçtan, B., Fırat, S. Ş. "Sağlığın Sembolü: Gılgamış Destanı'ndan Asklepios'a Yılan". *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* (2014): 62-63.

²⁹⁶ Nora, age, s. 25

²⁹⁷ Mâyâ Ebu'l-Hayyât, *AB+ :La ehad ye'rufu fasilete demihi*, Beyrut: Dâru'l-Adâb, 2013, s. 26

*Anılara benden uzaklaşması için işaret ediyorum. Avucumun ortasıyla itiyorum. Biraz bekliyorum. Bir miktar huzur ve bir damla sakinlet. Düşüncelerimi başka bir akışa yönlentmem lazım. İnsanın, şayet unutmazsa anılarıyla birlikte yaşaması nasıl mümkün olabilir? Unutsam da unutmasam da yazmak için kalem ve kâğıt çekip alıyorum.*²⁹⁸

Savaşlar, soykırımlar gibi travmatik olaylar sonucunda yaşanan psikolojik durumun hafızayla ilişkisi farklı disiplinlere konu olmuştur. *Travmatik bellek* kavramıyla ifade edilen unutulmak istenen geçmiş, edebiyat alanında da eleştirmenlerin dikkatini çekmiştir.²⁹⁹

Filistinliler için resmi tarihin karşısında yer alan hafıza çok önemlidir ve bunun kayıta alınması ancak tanıklıklar aracılığıyla olur. Filistin romanında özellikle Nekba (1948) ve Neksa (1967) olayları çerçevesinde yaşanan travmaların, edebiyata konu edilmesi Filistinli romancının kendini içinde bulduğu bir diğer paradokstur. ‘‘un *Tantûriyye* romanında Rukayye, küçükken Nekba olaylarında yaşadığı travmayı, oğlunun ısrarlı talebi üzerine yazmaktadır. Yazarken, bu *acı devâyı* içmeyi sıkça sorgular:

*Dayandığımız şeyleri yeniden ortaya dökmenin ve konuşarak yinelemenin ne faydası var? Ölüm anında sevdiğimizi kefenleriz. Rahmet okuyarak onu sarar, yeri derince kazarız. Ağlarız. Hayata devam edebilmek için onu gömdüğümüzü biliriz. Hangi akıllı sevdiklerinin mezarını deşmek ister ki? Anıların arkasından koşmamın mantığı ne? Hem de o, başıboş ve perişan bir halde kendinden kaçmaya çalışırken. Darmadağın, cinlenmiş, çarpılmış, ürkmüş, gördüklerinin dehşetiyle donup kalmışken. Ben niye onun peşinden koşuyorum? Yaşayabilmek için onu öldürmek istediğimden mi? Yoksa onun peşinden ölecek bile olsam onu yaşatmak için mi?*³⁰⁰

Bütün cephelerde varlık savaşı veren bir toplumda, ayırt edilmeksizin toplumun her katmanının mücadeleye ortak olması, sanatçıyı ‘‘kolektif buyruklar’’³⁰¹ altında ezebilir. Romanda, Hasan’ın Filistin mücadelesinin en önemli parçası olarak gördüğü hafızayı, annesi Rukayye’den tedvin etmesini beklemesi, Rukayye’nin ‘‘peşinden ölecek bile olsam, onu

²⁹⁸ Ebu’l-Hayyât, age, s. 18

²⁹⁹ Romanda travma çalışmalarıyla ilgili bkz: Anne Whitehead, *Trauma Fiction*, Edinburg: Edinburg University Press, 2004.

³⁰⁰ ‘Âşur, s. 171

³⁰¹ Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, s. 50

diriltmek için mi?” diye yazma amacını sorgulaması kolektif buyruklar ve sanatçının özneliği arasında yaşadığı büyük gerilimi özetler.

Halkı, büyük bir yok olma tehdidi karşısında olan Filistinli entelektüel de işgale karşı mücadele etme, sabır gösterme, ölümden korkmama, yüce bir amaç uğruna fedakarlıklarda bulunma gibi tavsiyelerle direniş ruhunu ayakta tutar. Filistin romanında düşmana karşı cesaret duygusu, zorluklara karşı mücadele duygusunu aşılama hedefi barizdir. İzzet Ğazâvi, Hadar Muhcîz gibi bilhassa Gazzeli yazarların romanlarında en zorlu şartlarda yılmayan Filistinli kahramanlar ön plandadır.³⁰² İzzet Ğazâvi'nin Havvâf romanı İntifada mücadelesinin sembol görüntüsü olan elinde taş atan çocukları, halkın tüm kesimleriyle direnişe katılımını anlatır. Katılmayanlar kişisel menfaatleri ve zaafı ile vafedilir. Romanda, Fevzi ve Fuad arasındaki sahne, halk ve entelektüelin arasındaki uyumsuzluğu gösterir. Çatışmada ölen bir gencin, İsrail askerlerinin eline düşmesinden korkan Fevzi, naaşını korumak için “Şehidi hastaneye götürebilir misin?” diyerek aracında olan Fuad'ı durdurmuştur. Fuad, mesleki geleceğine dair duyduğu endişeler nedeniyle kaygılıdır ve taşımayı kabul etmez. Korkaklıkla itham edilen Fuad'ın karşıtı olarak romanda kara ve hava saldırıları altında tekbirler getiren her yaştan Filistinlileri görürüz.³⁰³

Abluka altında kalan ve dünyayla irtibatı son derece kısıtlı olan Gazze direnişinin kendine özgü tavrı, Gazzeli olmayan yazarların eserlerinde de işlenir. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin arkadaşı Visal karakteri buna örnektir. Visal karakteri vesilesiyle romanda, Gazzeli kadınların ve çocukların akıl almaz cesaretini, işgal askerinin korkulu rüyası olan Gazzelilerin mücadelesini ve diğer Filistinliler nezdinde onlara duyulan hayranlığı resmedilir. Visal, Gazzelilerin yaşam şeklini hamâsi olmayan bir üslupta aktarır. Visal; nüktedan, hayatın zorlukları içinde kendine gülmeyi bir dayanak olarak seçmiş, işgal askerinin korkusunun farkında olan ve bundan güç alan, ölümün kimsenin elinde olmadığına dair derin tevekkül taşıyan bir Gazzeli prototipi sunar. Rukayye, kendisinden son derece farklı mizaçta olan arkadaşına bir tür hayranlık beslediğini gizlemez. Rukayye ve Visal ilişkisi, dışarıda kalan ve vatanda yaşayan Filistinliler arasındaki bağın ve farklılıkların önemli bir örneğidir .

---

³⁰² Filistin romanında İntifada mevzusu için bkz: İvad Ebu Ziyne, *Esvât mine'l-hisâr*, kutubonline.com.s. 332-365

³⁰³ Ebu Ziyne, age, s. 330, 331

Direnış edebiyatı çerçevesinde ele alınan eserlerde vatanın özgürlüğü için halkın yaptığı fedakarlıklar zikredilir. Bunlardan en dikkat çekicisi Filistin toplumunda şehadetin bir tür düğün veya tören gibi karşılandığına dair geleneklerin anlatımıdır. Şayet şehidin annesi veya eşi zılgıt çekmeye muktedir olamazsa başka bir kadın bunu gönüllü olarak yapar. Bu durumda duygular düşmandan müstağni olmak, intikam ve sebat duygusunu pekiştirmek için yapılır.³⁰⁴ Kendisi de bilfiil işgale karşı direnişin bir parçası olan edebiyatçıyı ister istemez bir kahramanlık söyleminin yaratıcısı durumuna bırakan bu gibi temsiller sanattan beklenen; gerçeğin, bir başka türlü yönü olduğunu gösterme imkânını da sınar.

Filistinli romancı Selmân Nâtur, toplumunun en hassas konularından biri olan şehadet kavramına, ölüm ve kahramanlık arasında fark olduğunu altını çizerek yaklaşır:

*Bu ölüm bizi çok meşgul etti, hala da etmekte/ Açıklaması olmayan bu ölüm için törenlerle uğraşır olduk/ Ölüm dava oldu/ Kutlama oldu/ Şölen oldu/ Dekor oldu/ Zırh/ Tiyatro/Sinema/ Edebiyat ve direnişçi/ Efsane oldu/ Kültürel ve etik bir durum oldu.*³⁰⁵

Oysa Nâtur, ölümün yüceltilmesini değil, suçlunun ve kurbanın vurgulanmasını ister. Ölümün düştüğü ocakta bir acı olduğunu anımsatır ve toplumda kayıp annelerinden beklenen misyonu sorgular

*Ondan zılgıt çekmesini istemeye hakkımız yok/ Onun bizden oğlumuzun şehit olmasını istemeye hakkı var, tıpkı kendi oğlu gibi/ Oğluna, bir birey gibi, insan gibi, bir dava (hukuk problemi) gibi yaklaşmamızı istemeye. / Yalnızlık saatlerinde onunla olmalıyız, bu davayı (hukuk problemi) “şiar” a döndürdüğümüz saatlerde onun bizimle olmasına gerek yok.*³⁰⁶

Yazar, yadırgatma tekniğiyle; pasajda “Filistin meselesi”nin sözlük anlamını hatırlatır. Filistin meselesi/davasası “Kadıyyetü Filistin” tabiriyle ifade edilmektedir. Sözlük anlamı olarak kadıyye; bir meselenin hak talebi ve çözüm bulma amacıyla yargıya taşınması demektir.³⁰⁷

³⁰⁴ Ebu Ziyne, age, s. 336

³⁰⁵ Yaser Jawabreh “Sülasıyyetü ‘Sittine amen rihletüs’-sahrâ’ ” Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2018, s. 131, 132/ Selmân Nâtur, *Sittüne ‘âmen rihletu’s-sahrâ*, Amman: Dâru’ş-Şurûk, 2008, s.448, 449

³⁰⁶ Nâtur, age, s.451

³⁰⁷ bkz.: “Kadıyye”, Almaany Arapça Arapça Sözlük

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9/> (erişim: 04.06.2021)C

Mecazi anlamıyla kadıyye; ‘ülkü’ anlamında kullanılır. Nâtur, “davayı şiarı dönüştürmek” ifadesiyle; katil ve maktul arasında hukuki bir süreç olan kadıyyenin, bir ülkü bir şiar haline, bir amaç haline dönüştürülmesini eleştirmektedir.

Said, entelektüelin kendisini sonuna kadar adadığı bir mücadelenin, onu parti liderleri ve siyasetle mücessem olmuş bir milliyetçi koroya dahil olması sonucunu doğurması tehlikesine işaret eder. Zira ne olursa olsun sanatçı için; halkı adına gücünün yettiği her şeyi yapmak zorunda kaldığı savaşın en meşakkatli durumlarında bile “seçenekleri analiz etmeyi gerektiren, hangi amaca hizmet edildiği sorusu vardır ortada.”³⁰⁸

Verilen örnekler yalnızca sanatçının entelektüel olarak saf tutma problemine ilişkin değildir. Gazâvi, İntifada gibi kendisinin de ön saflarda katıldığı en şiddetli savaş sahnelerini destansı kahramanlıklar ve karşıt kutuplarıyla anlatır. Savaşı gerçekliğiyle anlatması, karakterlerini derinliksiz kalmaya mahkûm ederken kurşunları, uçak seslerini yaşanan tüm fevranı kimi sahnelerde oldukça güçlü olarak merkeze alır. ‘Âşûr ise Filistin içindeki direnişçiyi insani bağlama oturtmaya çabalar. Bunun için trajediye değil gündelik tutuklanmalara ve çatışmalara yer verir. Ne denli gündelik olursa olsun bu çatışma ancak kara mizah ile temsil edilebilir ve yer yer düşmanın tutumlarını karikatürleştirir. Nâtur, yadırgatma tekniğini kullanarak, yüksek sesle söylenen kabulleri yerinden oynatma gayretindedir.

Kimi zaman Filistinli yazar, geride bırakmak istediği trajediyi ulusal bir hedef uğruna tekrarlar. Şimdi yaşadığı kayıpları kayıt altına alırken kimi zaman kendinden başka her sesi yutan savaşın trajedisini yazar, kimi zaman Filistinlinin “basit” çatışmalarını aktararak trajediyi damıtma yoluna gider. Bazen de tüm sınırlarıyla sabitlenmiş gerçeklikte yadırgatma tekniğiyle yeni ufuklar göstermeye çabalar.

3.2.4. Aktarılmış Hafıza Nesnelere

Hafıza, Romantik Dönem ve Aydınlanma düşünürleri için bireyle ilgiliydi.³⁰⁹ Öznel bir deneyim olarak hafızayı *saf bellek* (Pure Memory) kavramıyla ortaya koyan Bergson, hatırlama eylemini yas, melankoli ve travma olguları kapsamında ele alan Freud, yine Bergson etkisinde *istemsiz bellek* kavramını geliştiren Proust gibi düşünürlerin etkisiyle, hafıza

---

³⁰⁸ Said, age, s. 49

³⁰⁹ Whitehead, age, s. 50-51, 63

çalışmalarının birçok sahada; tarihten psikolojiye, toplumsal olandan bireysel olana doğru temayülü söz konusudur.

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan katliamlar, felaketler, soykırımlar gibi toplumsal olaylar tarih, kimlik ve milliyetçilik çalışmalarına olan ilgiyi artırmıştır. Buna binaen hafıza ve travma olguları; kolektif bellek, tarihsel bellek, ulusal bellek gibi üretilen kavramlarla tartışılmıştır.³¹⁰ Edebi metinlerce topluca yaşanan travmatik olayların da bu çerçevede fazlaca ele alınmıştır. Filistin romanında da ulusal hafızaya ait pek çok olay, olgu ve motifin bulunduğu aşıkardır.

Ev, vatanla irtibatlı olduğunda, öznel olan ve ulusal olanın birbirine karışma tehlikesinden bahseder Boym. Kitabının girişi; Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında koşarak annesinden bir ömür boyu dinlediği vatani arayan, ancak dinlediklerinden eser bulamayan nostaljiklerin yaşadıkları hüsrana dair bir gazete kupürüyle ilgilidir.³¹¹ Bu örnek yardımıyla, başkalarının hikayelerini taşıyan hafızanın trajikomik durumunu resmeder. Boym, bu örnekten hareketle teorisinde iki kavram ortaya koyar. “Yeniden kurucu nostaljik” ve “düşünsel nostaljik”³¹². Yeniden kurucu nostaljik; ulusal hikayelerle beslenir, milliyetçidir. Evi vurgular. Dönüşün hayalini kurar ve buna örgütler. “Düşünsel nostaljik” evi değil, özlemi vurgular. Geçen zamanın geri getirilemeyeceğinin farkında olarak eve dönüşün mümkün olamayacağını bilir.

Söz konusu Filistin edebiyatı olduğunda şimdiye kadarki pek çok örnekte görüldüğü üzere Filistin'in kendine özgü yaşam problemleri sürmesi nedeniyle Filistin milliyetçiliği canlılığını korumaktadır. Filistin dışında yaşayan Filistinlilerin pek çoğunun, Gazze ve Batı Şeria'da kalanların tamamının dünya üzerinde örneği bulunmayan ikamet, pasaport, aile parçalanmışlığı, kimliksizlik gibi onlarca sorunu vardır. Bunlar devam ettiği sürece, ikinci kuşak Filistinlilerin dahi, Boym'un örneğini verdiği gibi koşarak annesinin anlattığı nehrin suyunu içerek hayal kırıklığı yaşayan romantik nostaljikler olarak tanımlanması zordur. Seçilen

---

³¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Whitehead, age, s. 123-152

³¹¹ Boym, age, s. XIII-XVII

³¹² Kavramların çevirisi ve bundan sonraki atıflar için bkz: Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği* (çev: Ferit Burak Ayder) İstanbul: Metis, 2009.

örneklerde de görülen, Filistin edebiyatında diğer pek çok temalarda olduğu gibi, bireysel ev hikayesinin toplu tecrübelerden ayırmanın neredeyse olanaksız olduğuydu.

Buna rağmen bütün anlatıların bu minvalde tam özdeşlik taşımadığı, Medhûn'un *Mesâ'îr* romanından iki farklı tecrübe aracılığıyla kanıtlanır. Romanda, İngiltere'de yaşayan Velid ve eşi Julie'nin eve dönüş hikayeleri 'özel' ve 'toplumsal' tecrübeye işaretler taşır. Filistinli bir Ermeni olan İvâna, ölümünden sonra bedeninin yakılmasını ve küllerinin gençken terk ettiği evinin bahçesine savrulmasını vasiyet eder. Julie annesinin vasiyetini yerine getirmek üzere Filistinli eşi Velid ile Filistin'e gider. Annesinin çocukluk evine gitmek üzere evden çıkan Julie akşam yemeğinde eşi Velid'e yaşadıklarını heyecanla aktarır. Bir rehber yardımıyla adresteki evi bulmuş, kapısına gitmiştir: "*Merdivenin sonuna ulaştım. Ani bir endişe ve korku beni ele geçirdi. Titriyordum elimdeki çömlek heykel de titriyordu.*"³¹³ Korkusu ve endişesi diner, çünkü kapı evi yaşaması için açılacaktır. Üstelik nakışlı elbisesiyle güler yüzüyle Sümeyye tarafından. Filistinlilerin geleneksel nakışlı elbisesiyle başlayan sahne, okura ev ziyaretinin korkulanın aksine suhuletle gerçekleşeceğinin habercisidir. Sümeyye Julie'yi eve davet eder. Julie evi şöyle betimler: "*Dekor geleneksel Arap mimarisindeydi. Kırmızı, seccade kumaşına benzer döşemesiyle, soluk ve tozlu birkaç kanep, üzerine atılmış birkaç minder.*" Ev sahibi Sümeyye, evin küçük bir pansiyona dönüştürüleceğini ancak eşyaların çoğunun bilhassa "*Doğunun sihrine meftun Avrupalılar için*" Arap stilinde muhafaza edileceğini söyler. Julie, ev sahibine bir zamanlar bu yapıda ailesiyle yaşayan annesi İvana'nın hikayesini aktarır. Ev sahibi çok etkilenir ve ismine henüz karar vermediği bu pansiyonun "İvana Pansiyonu" olarak adlandırmaya karar verir. Velid, eşi Julie'den, annesinin evine gitmesini, bir Yahudi yerine Sümeyye'yle karşılaşmasını ve aralarında geçen diyalogu dinlediğinde hayretini gizlemez. Julie, annesinin evinde yaşadıklarını eşinin şaşkınlığına aldırmandan anlatmaya devam eder: "*Sümeyye ellerimden tuttu. Evin ortasındaki demir merdivenlere doğru beni götürdü ve çıkmam için yol gösterdi. 'Madem annen sana tüm ayrıntılardan bahsetti yukarı çık, sola dön, bildiğin ayrıntıları görmem lazım.'*"³¹⁴

Bachelard'a göre evin değeri, düşleri korumasıdır. Çünkü "düşler aracılığıyla yaşamımızda yer alan farklı yuvalar birbirinin içine girer ve geçmiş günlerin hazinesini

---

³¹³ Medhûn, age, s. 47

³¹⁴ Medhûn, s. 48

korur.”³¹⁵ Julie de annesinden kendisine saklanmış anıları yeniden yaşamak için gezer evi. Bu nedenle kapıyı güler yüzüyle açan Sümeyye'nin rehberliğine buradan sonra ihtiyaç yoktur. Kendi sakladığı düşlerinde yalnız gezinmesi gerekir:

Tek başıma dokuz basamaklı demir merdivenlerden çıktım. Sola döndüm. Dikkatimi duvarda asılı olan ahşap saat çekti. Dedemin saati, inanmadım, neredeyse gözlerimden yaşlar boşalacak, ağlayacaktım. (...)18 Mayıs 1948'in sabahında durmuş olan zamanına baktım, dedemin evden son kez ayrılışından iki gün önceye. Füzeler, açlık ve susuzlukla mücadele eden birçok Akkalı gibi deniz tarafına doğru gidişine...Şehrin camilerinde sabah ezanının okunduğunu hayal ettim, namaza giden kimseyi görmedim.³¹⁶

Romanın ilerleyen sayfalarında Julie'nin, Velid'e yapmış olduğu itirafı aracılığıyla öğreniriz ki Julie, basamak sayısına kadar betimlediği bu eve, kovulduğu için hiç girememiştir. Julie'nin dönüşü hayal ürünüdür. Velid tüm bu hikâyeyi Julie'nin neden uydurmuş olduğuna anlam veremez.

Velid'in Nekba olaylarında bıraktığı Askalan'da, -kime ait olduğuna emin bile olamadığı- Rûme'nin evine ziyareti ile, Julie'nin annesinin evini gezmesi arasında bir ayrım söz konusu mudur? Sümeyye'nin Julie'nin hikayesinden etkilenerak pansiyonuna “İvana” ismini seçmesi yalnızca Velid'i değil okur için de mübalağalıdır. Velid'in, Askalan'da biçare dolaşarak gözleri yaşlı evini aradığı sahnelerin canlılığına rağmen, Julie'nin düşlerinde yaptığı ziyaretin benzer olmayışının asıl nedeni bu tiyatral hayal olabilir mi? Romanın bu iki ev ziyaretiyle, iki dönüş hikayesi ile, bireysel hafıza ve kolektif hafıza ayrımını fark ettirdiği söylenebilir mi?

Velid, aslında kimin olduğunu bile bilmediği bir evi gezerken, Filistinlilerin yaşadığı dramın bir parçası olsa da kendi geçmişine odaklanmıştır. Kaybettiği çocukluğu, taşıdığı yabancılik kamburu ile ne yapacağını bilemez bir haldedir. Rûme'nin evinden ayrılırken, bu ziyarette kendisine eşlik eden eşi Julie ve en yakın dostlarından hiçbirinin kendi haleti ruhiyesinden haberdar olmadığını sonuna kadar hisseder. Evin içinde, eşi Julie'nin evlerine

---

³¹⁵ Bachelard, age, s. 33-34

³¹⁶ Medhûn, age, s. 47

yerleşen Yahudi Rûme'yle sevecen konuşması kendisine çok uzaktır. Kendi memleketini Rûme'nin rehberliğinde eşi ve yakın dostlarıyla gezerler. Mecdel Eczahanesi önünden geçerken, içinden geçirdikleri kendi biricik hikayesine işaret eder. Rûme, eczaneyi tanıttınca, bu mekânın ne eşi ne yanındaki arkadaşları için bir şey ifade etmediğini bilir, ortak tecrübesi olan annesini aramak ister:

Hepimiz birlikte sessizce yürüyorduk. Toprak sokağa yayılmış çakıl taşlarının ayaklarımıza sürtünme sesi bize eşlik ediyordu. (...) 'Bu Zeharya Eczanesi' dedi.

Ya Rabbi!

Tek kişi bendim sessiz, sedasız bir çığlık atan. Yalnızca bendim; annesini aradığında onun çok sevineceğini söyleyen.³¹⁷

Julie'nin ve Velid'in evlerindeki duvar saatleri de iki dönüş arasındaki ayrımı daha yakından gösteren bir turnusol gibidir. Julie, insanlarda -bu eşyaya dair bir anısı olmayanlar dahil- belirgin bir nostalji nesnesi olarak kullanılan duvar saatini dekorun en heyecan verici parçası olarak tahayyül eder. Sürgün olanlar için ayrıca saatin farklı bir anlamı daha vardır. Boym, göçmenlerin birçoğunun evinin duvarında eski duvar saatleriyle karşılaşmasındaki şaşkınlığı yazar. Bu evlerde saatler ve takvimler artık günlerini programlayıcıları değil, "hafıza kılavuzu" na dönüşmüştür.³¹⁸ Julie'nin eve dönüşü de yitirdiği çocukluğuna değil kökenine dönüşü anlatır. Anderson'un deyimiyle 'hayali cemaati' ne dönüşüne benzer.³¹⁹ Bu yüzden saat Filistinlilerin kaderindeki en önemli tarih olan 1948'de sabitlenmiştir. Elbette ki her sürgün biyografisi salt kolektif bir hafızaya olan bağlılığı içeren anlatılar değildir. Ancak "Anne ve babalarının, dedelerinin ve ninelerinin koşullarıyla başlayan"³²⁰ hikayeler, genellikle hayali memleket anlatıları kapsamındadır. Julie'nin döndüğü evde; birçok sürgün evinde tanık olunan, sürgün tarihinde durdurulmuş bir duvar saati vardır. Velid, baba evinden ayrılırken, kendi kayıp saatlerinin acısını hatırlar, saate bakar, zaman akıyordu, çocukluğu bitmiştir "artık saatlerimi göstermeyen saatle vedalaştım" der.³²¹

---

³¹⁷ Medhûn, age, s. 61

³¹⁸ Boym, age, s. 466

³¹⁹ Boym, age, s 363. Geçmişin uluslar tarafından yeniden inşasıyla ilgili Anderson'un düşüncesi için ayrıca bkz Benedict Anderson, *Imagined Communities Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*

³²⁰ Boym, age, s. 364

³²¹ Medhûn, age, s. 61

Julie, klasik bir nostaljik gibi, İngiltere'den ayrılıp Akka'da bir ev alma hayalini düşler. Velid, eşinin işgal altındaki vatanda yaşama teklifini dahi kabullenemez. Eşinin, ortak arkadaşlarıyla bir aradayken, Filistin'de yaşamak üzerine romantik ve keyifli hayaller kurma sohbetlerine dahil olamaz. Bu sadece vatanın, asıl sahipleri için mengeneyle dönüşmesiyle açıklanabilir değildir. Nitekim Velid, bir yetişkinin kolaylıkla yapabileceği şekilde itiraz etmez. Tam tersine kendi düşüncesini gerekçelendirme yoluna bile girmeden sessizleşir, içine kapanır. Kendi öznel tecrübesinin yoğunluğunu yaşamaktadır. Kendisinin ve ailesinin ağır anılarıyla yoğunlaşmıştır. Velid, elinden kaçan çocukluğu gibi, evin bir daha asla yakalanamayacak bir *zaman* olduğunun bilincindedir.

3.2.5. Kökene Bağlılık Simgeleri

Nesneler romanda kimi zaman kimlik simgesi olarak konumlandırılır ve kökene bağlılığı ifade eder. Bu da eşyaların ait oldukları ortamlardan farklı bir mekâna yerleştirilmeleriyle yeni yorumlar kazanması. Bunun en bilindik örneği, köy yaşamında kullanılan kimi eşyaların işlevselliğinden ayrı olarak kentte dekoratif anlamlarla taşınmasıdır. Köy olmayan yere 'köy havası' vermektir amaç. Kişilerin kendi memleketlerine özgü yerel figürleri sergileme davranışları da buna örnektir. Bu eşyalar, memlekete duyulan şiddetli özlemin, dönme arzusunun ifadesinden ziyade, yeni kurulan düzenli yaşamlarda sılıya bağlılığı ifade ederler.

Mesâ'ir romanında Julie'nin annesinin evini tahayyül edişi buna örnektir. Evin Arap stilinde yapılmış dekorasyonu, kanepelerin döşemeleri, ev sahibesinin Filistin yerel el sanatları kullanılmış nakışlı elbisesi otantiktir. İsrail'de yaşayan Araplara ait tarihi bir ev olduğu iddiasıyla korunan ve dönüştürülen Rûme'nin evi de otantik bir semboldür. Evin içindeki eşyalar -Velid'e kendi aile geçmişini hatırlatsa da- bir müze nesnesidir.

Boym, özellikle siyasi nedenlerle göç etmemiş ve adapte olmuş göçmenlerin evlerine yaptığı sayısız ziyaretlerden hemen hepsinin evinde benzer güdülerle sergilenen eşyalar bulunduğu dair gözlemini paylaşır.³²² Bu nesnelere, yalnızca geçmişin anısını hatırlamak için değil, turistik bir gözle kökenini ifade unsuruna dönüşmüştür. Rus bir göçmenin dilinden, sergilediği matruşka bebekleri, vatanda olsa asla sergilemeyeceğini ifade ettiğini görürüz.

---

³²² Boym, age, s. 465-467

Rusya'ya özgü bir ögenin bile “yerli” bağlamında yorumlanmadığını gösterir bu. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin Umman'da gelininin ailesine yaptığı ilk tanışma ziyaretinde gördüğü tablolar da bunlara benzer. Gösterişli devasa mobilyalarıyla artık yerleşik yaşama sahip olduklarını anladığımız bu Filistinli ailenin duvarındaki tabloları Rukayye şöyle betimler:

*Varaklı çerçeveleriyle üç tane tablo dikkatimi çekti. Ortadaki; bir hamal veya bir sakinin resmiydi, sırtında Mescid-i Aksa'nın resmini taşıyordu Tablonun diğer yanında durgun bir deniz resmi vardı. Diğerinde ise masa üzerine koyulmuş, içinde pastel renkli meyvelerin bulunduğu bir tabak vardı.*³²³

Mescidi Aksa'nın olduğu tablo kişisel bir hafıza mekânı değildir. Manzara ve bir meyve tabağı gibi alışılmış estetik imajların tam ortasında yerini almış bir tür memleket/köken imajıdır. Bu noktada Leyâne Bedr'in sürgün boyunca taşınırken, ilk önce valizine yerleştirdiği kendisiyle diyar diyar gezen Nablus sabunundan farklıdır. Başlangıçta “terk edilen vatana dair yürek parçalayıcı bir sembolizm”³²⁴ içerdiği sanılan kimi nesnelerin sürgünlerin evinde de bu kökene bağlılığın bir anımsatıcı olması da pekâlâ mümkündür.

Bergûsi *Raeytü Ramallah*'ta diğer uluslarda da bu aidiyet sembollerinin var olduğuna dair gözlemini paylaşır. Otuz yıl sonra Filistin topraklarına hakiki anlamıyla ayaklarını bastığında sembolik Filistin'in kaybolduğunu şöyle anlatır:

Şu anda Filistin, sürgündeki kadınlarımızın boynunu süsleyen, altın zincirle asılmış, altından bir harita değil. Kanadalı, Nijeryalı ya da Çinli kadınların, bizim kadınlarımızın yaptığı gibi memleketlerinin haritalarını gerdanlarına astıklarını gördüğümde şaşırırdım. (...)Filistin;e elbisesinde zincir bir takı ya da anı gibi ya da altından bir mushaf gibi olduğunda kaybolup gizleniyor. Yani, ayakkabımızla toprağında yürüdüğümüz, gömleklerimizin yakasından tozunu silkelediğimiz zaman ve sıkıcı basit gündelik işlerimizi yapmak için adımladığımızda, sıcağından, soğuğundan,

---

³²³ ‘Âşûr, age, s. 177

³²⁴ Boym, age, s. 466

*rutubetinde uzun süre yaşamaktan söylendiğimiz zaman, işte o zaman Filistin bize gerçekten yaklaşmış olacak.*³²⁵

Boym, genellikle orta sınıf siyasi olmayan göçmenlerin kişisel müzelerine dönüşen evlerinde sergilenen eşyalarla ilgili şu çıkarımları yapar. “Diaspora yadigarları kişinin kökenlerine ilişkin anlatıyı yeniden kurmaz, sürgün hikayesini anlatır. Bunlar sembol değil, çoğul aidiyeti yansıtan geçici nesnelere. Kişinin köklerinin olduğu ülke, genellikle yabancı turistlerin hayran olduğu sanatlar ve zanaatler aracılığıyla temsil edilen egzotik bir yere dönüşür.”³²⁶

Kimi zaman bu eşyalar eski eve saplantıyı ifade eden mutsuzluk sembolleri değil, aksine yeni evlerine bağlanabilme, günlük yaşamı daha anlamlı hale getirebilme çabalarıdır. *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin kızı Meryem, Beyrut'tan Ebu Dabi'ye oradan İskenderiye'ye uzanan yolculuk dolu yaşam sürmektedir. Yolculukların içinde doğmuştur eve dönmeyi hayal etmez aksine yeni yerler görme konusunda heyecanlıdır. Abisinin yanına Fransa'ya yerleşme kararı öncesinde Lübnan'ın Sayda kentine annesi ile yaptığı seyahatte topladığı eşyalar, yolculuk dolu yaşamının kişisel müzesini kurma çabasıdır. Oymacılar çarşısından ahşap bir kutu, bir çift takunya ve elek alır. Rukayye, kızı Meryem'e dekoratif amaçlı tercih ediyorsa sedef işlemeli Şam takunyaları almayı önerir. Annesinin bir ömür boynunda taşıdığı evinin anahtarını, aynı itinayla boynunda taşımakta olan Rukayye kızının oluşturduğu yeni koleksiyonu tuhaf karşılar: “*Kokonolar gibi oldun Meryem. Eleği duvara asacaksın, oturma odasına takunyaları koyacaksın. Eski zamanlardan folklorik anılar. Fransa'daki evinin duvarına asmak için nakışlı köylü elbisesi istemezsin umarım!*”³²⁷

Oysa Meryem sürgün yaşantılarında sıklıkla gözlemlendiği gibi bu nesnelere aracılığıyla günlük yaşamına ritüelistik bir katkı peşindedir. Ahşap kutuyu Lübnan İç Savaşı'nda kaybolan babasının fotoğrafını ve bir gün mutlaka gelecek olan aşk mektubunu saklamak üzere almıştır. Elek akşamları yatmadan önce duygu ve düşüncelerini elemeyi anımsatması için yatağının kenarında duracaktır. Takunyalar, ayağını yere vurduğunda çıkan tıkırtısıyla kendi mevcudiyetinden emin olmasını sağlayacaktır.³²⁸ Adeta sürgünde geçmiş,

---

³²⁵ M.Bergûsi, age, s. 30

³²⁶ Boym, age, s. 477

³²⁷ ‘Aşûr, age, s. 380-381

³²⁸ ‘Aşûr, age, s. 381

gelecek ve şimdiki tasarlamak için seçilmiş üç nesne. Bunların hiçbiri bir ulusa aidiyet ya da geçmişte terkedilen eve/yurda dair derin özlem taşıyan bir bağlılık ögesi değil, bilakis oradan oraya taşınırken yaşamını kendine ait kılma çabasıdır.

Filistin romanında eşyaları beş başlık altında sınıflandırılarak incelenen örneklerde işgal, yerinden edilme, sürgün ve göç temalarının nesnelere konumlandırılmasında etkisi barizdir. Nesnelere daha yakından bakıldığında eşyayla kurulan bağın ve eşyanın temsilinin tek tip olmadığı fark edilir. İlk başlık eşyayı tasvir yoluyla yazarların nasıl yerleşik yaşamı temsil ettiğini gösterir. Yerleşik hayatın temsili olan eşyalar, sürgün Filistinli için oldukça yabancıdır. İşgal öncesi zamanların temsillerinde benzer şekilde yerleşik hayat işareti olan mobilyalar, keder ve hasretin bir parçası olarak yer alır. Durmaksızın yer değiştiren sürgün için ise eşyalar; hep geride kalan, bağlanılmayan varlıklardır.

Nesnelere eski ve yeni sahipleri arasındaki ilişkiye temas eden ikinci başlık, yazarın eşyalar aracılığıyla Filistinlilerin, uğradığı hak kaybını somutlaştırırken, çatışmayı gösterir. Hafıza mekânı olarak nesnelere ele alan üçüncü başlık, Filistinli yazarın anılarını korumak için bizzat metnin kendisini araçsallaştırdığını ifade eder. Sürgün yazarın kurgusunda hafızanın etkileri takip edilebilirdir. Yazının çift yönlü şifa-zehir nitelikleri taşıması, Filistinlinin unutma ve hatırlama arasındaki temayüllerini göstermek bakımından yol göstericidir. Filistinli yazarın, halkının mücadelesine destek olmak için yaşadığı travmatik tecrübeleri duyurmak ve kayıt altına almak konusunda yüklendiği misyon, Filistinli yazarın ulusal davasıyla bütünüyle özdeşleşme konusunda yaşadığı gerilimi gösterir. Dördüncü başlıkta, iki ayrı dönüş tecrübesinin nasıl birbirinden farklı temsil edildiği, öznel tecrübeler ve kolektif tecrübelerin eşyalara bakışı birbirinden nasıl farklı kıldığı daha net anlaşılmaktadır.

Göçmenlerin kurdukları yeni evlerde nesnelere sergileme biçimlerine temas eden son başlık, ulusal motiflerin kimi zaman yeni hayatın inşasında nasıl rol oynadığına dair örnekler sunar.

Sonuç olarak Filistin romanında eşyalar, tek gözüken toplumsal tecrübenin insan yaşamındaki ince akislerini görebilmemiz için birçok örnek sunmaktadır. Çünkü ancak edebiyat dili, hayatın madeninden ‘hakikat’i ve ‘öz’ü süzebilir. *“Bir tasvirde, tasvir edilen mekânda bulunan nesnelere, sonu gelmeyen bir liste halinde peş peşe dizilebilir, ama gerçek sadece*

yazarın iki farklı nesneyi alıp aralarındaki ilişkiyi, bilimde benzersiz nedensellik yasasının sağladığı ilişkinin sanat alemindeki karşılığını saptadığı ve onları güzel bir üslubun zorunlu halkaları içine hapsettiği an ortaya çıkacaktır.”³²⁹

3.3. Yemekler

Bu başlıkta, seçili romanlar eşliğinde, yemekler, mutfak gelenekleri ve sofranın kurgulanışı incelenmeye çalışılacaktır. Yemekler, ilk başlıkta; savaş, abluka yahut sürgün şartları altında yaşayan Filistinlilerin yaşam göstergeleri olarak ele alınacaktır. Bunu, yemeklerin, Filistin kültürü ve geleneğinin parçası biçiminde sunumu takip edecektir. Son olarak, tat ve hafıza ilişkisinden hareketle, anılarda iz bırakan yemeklerle başlık tamamlanacaktır.

İnsanın en önemli fizyolojik ihtiyacı olan yemeklerin, tarih boyunca kültürel, coğrafi ve dinî kodlar barındırdığı şüphesizdir. Yemekler ayrıca hazırlanışından sunumuna ve tüketilmesine kadar günlük yaşamın toplumsal ve bireysel ritüelleriyle ilgili pek çok katmana sahiptir. Sanat eserlerinde yemekler, mutfak ve sofraya temsilleri bu bağlamlarıyla dikkate değer doneler taşır.

Yemekler, belirtilen hususlar nedeniyle kültür, sosyoloji ve folklor çalışmalarının ilgi alanına girmektedir. Ayrıca edebiyat ve yemek üzerinde de literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Filistin romanında yemeklerle ilgili tespit edebildiğimiz tek makale Muhammed Hemedan'ın “*The Orange Was Dried Up And Shriveled*’: *Oranges And The Crisis Of Nationalism In Ghassan Kanafani And Smilansky Yizhar*” isimli makalesidir. Araştırmacı iki yazar arasında portakal sembolünü ele almıştır. Bunun dışında Nasser Ebu Farha'nın, “*Land Of Symbols: Cactus, Poppies, Orange And Olive Trees In Palestine*” başlıklı makalesi, Filistin'de sembolik hale gelen yiyecekleri, kimlik çalışmaları disiplini altında incelemiştir.

3.3.1. İstikrar Göstergeleri

Bireyin önemli rutinlerinden biri olan yemekler, edebiyat metinlerinde günlük hayatla ilgili pek çok şey anlatır. Eagleton “Post yapısalcı bir metin gibi, yemek sonsuz yorumlanabilir”

---

³²⁹ Proust, *Yakalanın Zaman*, (çev: Roza Hakmen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 197

der.³³⁰ Bergûsi ise, Filistinlilerin yaşadıkları siyasi tecrübelerin, bireyin günlük yaşamının tam ortasında nasıl tezahür ettiğini göstermek için sofraya temsilini kullanır:

Siyaset, kahvaltı sofrasında ailenin oturma düzenidir. Masaya kim oturdu, kim oturmadı ve neden? Kim kimi özledi; kahve, cezveden fincanlara ağır ağır dökülürken? Kahvaltı yapacak paran var mı mesela? Tam şurada, her zamanki sandalyelerine, sonsuza kadar oturamayacak olan evlatların nerede? Bu sabah kime hasret çekiyorsun? (...) Siyaset, masadaki kahve fincanlarının sayısıdır.³³¹

Savaş ve diasporanın yarattığı sonuçların tamamını bu temsilde mevcuttur: Ölüm, yas acısı, fakirlik, ayrılık, hasret ve yalnızlık.

Bedensel gereksinimler bağlamında beslenme düzeninin, sekteye uğramaması günlük yaşamın 'sıradan' seyrini gösterir. Bu nedenle, işgal öncesi Filistin tasvirlerinde hayatın tabii halde akışını gösteren pek çok örnek, yemekler aracılığıyla aktarılır. Rukayye karakteri, Hayfa'da okuyan abilerinin, tatil günleri eve geliş heyecanının mutfak telaşına nasıl dönüştüğünü anlatır. Annesi, cuma günü her gün yaptığından farklı yemekler hazırlamaktadır:

"Çünkü cuma günü" idi. Çünkü iki çocuk, "Göz bebeklerim, Hayfa'da garip kalacaklar, bekârlar da bir hafta boyunca ne yiyip ne içecekler" di(...) Cuma günü yemekler pişer, taşar, annem bir yandan koyar, bir yandan indirir: "Rukayye şunu getir! Rukayye şunu yap!", "Şu sarımsakları bana bi' soy!", "Şu soğanları bana bi' doğra!" "Şu kabı, Ebu Cemil dayımın karısına götür; sütlacı sever." "Şu tabağı komşuya götür. Bak, peygamber yedi kapı komşuya kadar vasiyet etti." Sıkıldım.³³²

Görüldüğü gibi yemekler üzerine tek bir pasaj; annelik tutumları, akrabalık ilişkileri, dinî inançların oluşturduğu ananeler yanında geleneksel aile içinde kız ve erkek çocuğun konumundan evlilik kurumuna yüklenen anlamlara kadar geniş bir yelpazede birçok gösterge taşımaktadır. Öte yandan 'sıkılmak', 'söylenmek', 'işten gizlice kaçıp deniz kenarına gitmek' gibi anlatıma dâhil olan parçaların hepsi, sorunsuz yaşamın temsilleri olarak okura ulaşır.

³³⁰ Terry Eagleton, "Edible écriture", *Consuming Passions: Food in the Age of Anxiety* ed: Sian Griffiths, Jennifer Wallace, Manchester: Mandolin, (1998):203-208, s. 204

³³¹ M.Bergûsi, age, s. 54, 55

³³² 'Âşûr, age, s. 44

Bergûsi de işgalin son saatine kadar Filistin’de hayatın nasıl sürdüğünü anlatmak için ocaktaki yemek görüntüsünden yararlanır: “1948’de mülteciler, bir süreliğine, saflarını düzenlemek için komşu ülkelere sığınmışlardı. Birkaç saat sonra döneceklerini düşünerek ateşte yemeklerini bıraktılar.”³³³

Yaşamın tabii seyrinde akışını gösteren öge olarak çay ve kahve de aynı şekilde karşımıza çıkar. Bergûsi, İsrail sınırından, otuz yıl sonra ilk kez yurduna giriş yaptığında, sınırda bekletildiği güvenlik odasını tasvir eder. Çalışma masası ve duvarlardaki turistik posterlerden bahsettikten sonra şunları ekler: “...kahve ve çay hazırlamak için elektrikli ocak. Sıradan bir güvenlik odası. Güvenlik, vatanımızı koruyor... Bizden!”³³⁴ Alışlageldik görüntüler arasına yerleşmiş işgal askeri, yazarın zihin dünyasında tezatlık oluşturur. Bergûsi’nin, Yahudi yerleşimcilerin muhkem duvarlı evlerini ilk gördüğü sahnede de benzer bir durum vardır. Yıllardır bildiği, sayılarını ve oranlarını yakinen takip ettiği Yahudi yerleşimcilere şahit olmak onun için yine de şok edicidir. Filistin’de uyandığı ilk sabah, verandada kendisine hazırlanmış kahvaltı masasında bu tezatlığı hisseder. Karşı tepede dizilmiş evlerin ne olduğunu sorduğunda aldığı cevap Yahudi yerleşimcilerin, içeride yaşayan Filistinliler tarafından ne kadar alışıldık olduğunu gösterir: “– Bu lüks evler de ne Ebu Hazım? diye soruyorum. (...) ‘Yerleşimcilerin yeri.’ Sonra ekliyor: ‘Çay? Kahve? Kahvaltı hazır.’ Vatanımla yeniden bağ kurmak için nasıl bir başlangıç ama!”³³⁵ Yazar hem yerleşimciler hem durumun kanıksanması karşısında duyduğu hayreti aktarmak için, günlük yaşamımızın temel içeceklerinin zihnimizde oluşturduğu imajları devreye sokar.

Göç, sürgün, savaş, kıtlık, hapis, abluka gibi hayatı tepetaklak eden olguların yiyecekler bağlamında edebiyata yansması tabiidir. Savaşın insan hayatlarına etkisini ele alan sinema ve edebiyat sanatı temel gıdaya erişim problemlerini sıklıkla işler. Filistin romanında da bu problem bariz olarak işlenir. Gerek hikâye zamanı Osmanlı’nın zayıflama ve İngiliz işgali dönemleri olsun, gerek 21. yüzyıl savaş ve olayları olsun, yemekler işgal ve savaş şartlarının parçası olarak karşımıza çıkar. I. Dünya Savaşı’nı ele alan eserlerde savaşın getirdiği kıtlık, ağır vergilerin yansması yiyecekler bağlamında ele alınır. Dîme Simmân’nın *Burcu’l-Lukluk* romanında, bir köylünün, ziyaret edeceği doktora hediye olarak elinde taşıdığı bir yiyecek

---

³³³ M.Bergûsi, age, s. 32,33

³³⁴ M.Bergûsi, age, s. 20

³³⁵ H. Bergûsi, age, s. 43

sepetini, yolda aç çocuklara yakalanmaktan korkarak götürür.³³⁶ ‘Âşûr’ın *Tantûriyye* romanında, Rukayye’nin 1948’de, annesiyle evden ayrılmak zorunda kaldıkları sahne yanlarına tedbiren aldıkları ama kamyonlara bindirilmeden önce el koyulan yiyeceklerle başlar.³³⁷ Civar köylere sürülen köylüler “*Kendi köyümüzde buğdaylar iki metreyi aşmışken biz burada aç kalıyoruz.*”³³⁸ diyerek işgal şartlarını ortaya koyarlar. Mültecilerin sığındıkları Manastırda mültecilik yaşamı yine yiyecekler aracılığıyla anlatılır.³³⁹ Mülteci kamplarına yapılan yardımlar da gıda destekleri bağlamında zikredilir.³⁴⁰ Bedr’in *Nücûmu Erîha* romanında Şatilla kampındaki katliamdan kaçan Ümmü Ahmet’in “evinin tam kapısının önünde” vahşice ölümü, evde üç gündür açlıktan ağlayan çocuklarına “birkaç lokma ekme ve tahin” alabilmek için geri döndüğünde gerçekleşir.³⁴¹ Seher Halife’nin, Arafat’ın karargahının bulunduğu Ramallah ablukasını (2002-2004) konu alan romanı *Rebî‘ Hâr*’da (Yakıcı İlkbahar) sağlık ve gıda yardımlarına erişimle ilgili fazlasıyla örnek bulunur. Günümüz Filistininde ele alan eserlerde de aynı örneklerin görülmesi mümkündür. Şehirleri birbirinden ayıran *Batı Şeria/Ayrım Duvarının* etkileri yine beslenme ihtiyacının engellenmesi olarak çıkar. ‘Azmi Bişâre, *El-Hâciz: Şazâya Rivâye*, romanında barikat ve bariyerler altında yaşamı şu şekilde anlatır: “*İnsanlar yolculuk yapsa da yapmasa da barikatların gölgesinde yaşar. Ayrılrsa da ayrılmasa da. Varlığı her şeyi bastırır. Hayatın her ayrıntısına dahil olur. Her şeyi rengine boyar. İnsan canı, bariyerin oradan gelecek ekmeğe bağlıdır.*”³⁴² Hikaye zamanlarına göre kronolojik olarak verilen bu örneklerin tamamında yemekler, savaş ve işgal altında insani ihtiyaçlardan mahrum bırakılmakla ilişkili olarak yer almıştır.

Yukarıdaki örneklerin aksine, kurgusal zamanı İsrail işgali öncesi olan eserlerde, yemeklerin “eski güzel günlerin” saadetinin bir sembolü olduğunu da görebiliriz. Bu kategoride çoğunlukla bırakılan topraklar ve köy yaşamının bereketiyle ilgili duygusal bir üslup vardır. Taşra, fakirliğine rağmen insanların kendi topraklarından emeklerinin karşılığını aldığı bir mekândır. Sürgün öncesi günler “soğan bağları ve rençper kıyafetlerinden, vatan aşkının

---

³³⁶ es-Sîmân, age, s. 32, 34

³³⁷ ‘Âşûr, age, s. 54,55

³³⁸ ‘Âşûr, age, s. 58

³³⁹ ‘Âşûr, age, s. 59

³⁴⁰ ‘Âşûr, age, s. 82

³⁴¹ Bedr, age, s.16

³⁴² ‘Azmi Bişâre, *el-Hâciz: Şazâya rivâye*, Beyrut : Merkezi’s-Sekâfi el-’Arabî,, 2006, s. 13

devşirildiği romantik kasideler...”³⁴³ aracılığıyla anlatılır. Bergûsi ise eserinin pek çok yerinde geçmişin tatlarına teslim olsa da bolluk ve bereketli Filistin köy sembolünü hem kendisi hem de çağdaşları açısından sorgular:

Haydi kabul edelim, köydeyken şehrin yaşamını istemiyor muyduk?

İşgal bizi eski suretimizde bıraktı. Onun suçu bu.

İşgal, bizi, olduğu gibi ortada duran, geçmişteki tandırların önünden çekip almadı, ileride

*Gerçekleştireceğimiz müphem güzelliklerden alıkoydu.*³⁴⁴

Ona göre, yaşamın işgal öncesi cennet gibi olup olmadığının bir önemi yoktur. Köydeyken Bağdat’ı, Beyrut’u, Kahire’yi düşlerken, işgal artık hayalleri, çocukluk köylerine sabitlemiştir. Bu sebeple işgal; düşman tarafından sınırlandırılmış bir hayata ve hayale sahip olmaktır.

Bedr’in *Nücûmu Eriha* romanında ise geçmiş günlerin yemek kültürü, somut örneklerle anlatılır. Vakıf kurumu zikredilmek suretiyle, mevcut medeniyetin, sosyal yaşama, gündelik dile nasıl nüfuz ettiği gösterilir. Anlatıcının, halasıyla yaptığı mutfak sohbetlerinde, halasının celallenip ev ahalisine kızdığı zamanlarda, onları yemeklerden mahrum etmekle tehdit ettiği görülür. Tehdit cümleleri her defasında; artık yemek yapmayacağını ve ev halkını “tekkenin önünde yoksullara dağıtılan firik çorbası aramaya mecbur” bırakacağını, söylemesiyle sona erer.³⁴⁵ Anlatıcı bir seferinde, halasına cevaben zaten Kudüslülerin hep sokakta yemek yediklerini söyler. Halası, kızarak Kudüs’ün vakıflarından bahseder. Sultanın “Rus asıllı olmasına rağmen gönlüne düşen güzel kadın Haseki Sultan tarafından inşa ettirilen tekkenin fakirlere, açlara ve yoksullara vakfedildiğini anlatmaya başlar. Yeğenin bunları iyi öğrenmesi “Her duyduğunu papağan gibi tekrar etmemesi” gereklidir.³⁴⁶ “Osmanlı günleri” diye anılan bu günlerle alakalı olarak halanın bu uyarısı, Arap düşüncesindeki “müstebdit” Osmanlı imajına bir gönderme gibidir.

³⁴³ Yusuf Hutaynî, *Mükevvinatu’s-serd fir’rivâyeti’l- Filistiniyye*, Dimeşk: İttihâdu’l-küttabi’l-‘Arab,1999, s 92

³⁴⁴ M.Bergûsi, age,s.74

³⁴⁵ Bedr, age, s. 26

³⁴⁶ Bedr, age, s. 27

Yemekler yalnızca somut ihtiyaçlar değildir. Eaglaton, yemeklerin nesne gibi gözükmeye rağmen ilişkiler olduğunun, bunun edebi metinlerde de farklı olmadığını altını çizer.³⁴⁷ Mülteci yardım ajansları tarafından dağıtılan somut paketler olsun, tekkelerde verilen yiyecekler olsun tamamı sosyal ilişki unsurlarıdır. İlişki bağlamında yemekleri yine Bedr'in, Ümmü Ahmet karakterinde görürüz. Çocuklarını doyurabilmek için canından olan Ümmü Ahmet'i, ölümüne tezatlık oluşturan ikram sahneleriyle hatırasında canlandırır yazar. Mülteci kampındaki okuma yazma kursuna her gelişinde Ümmü Ahmet'in elinde büyük bir tencere vardır. Kâh ayıklamak için elinde fasulye, kâh dolma yapmak için madenî oyma bıçağıyla ve kıymalarla geldiği sahnelenir. Nüktedan sohbetiyle, kocaman gülümsemesiyle derslerde herkese yiyecek, çay veya kahve servisi yaparak ikramlarda bulunur. Anlatıcının şimdiye kadar gördüğü en büyük "Arap kahvesi cezvesi" Ümmü Ahmet'e aittir.³⁴⁸ Lupton, yemek ve yiyecek paylaşımını tüm toplumlarda akrabalık ve arkadaşlık bağlarının hayati bir parçası olarak zikreder.³⁴⁹

Bu durumda bu bağların kopartılması, paylaşımın da ortadan kalkması demektir. M.Bergûsi, çocukluk evinin avlusunda hayalindeki ağaç yerine "beton bir kütle"yle karşılaştığında, incir ağacını kimin kestğini sorar yengesine. Yengesi ağacın hikayesini şöyle anlatır:

*Ağaç iyice dallandı budaklandı. Göçen göçtü, ölen öldü. İnciri kime yedireyim, a yavrum? Ne toplayan var ne yiyen. İncir tepesinde kuruyana kadar bekliyor, bütün avluyu berbat ediyordu. Hakkından geledim. Kestim rahatladım.*³⁵⁰

M.Bergûsi'nin kesildiği için ıstırap duyduğu incir ağacı, işgal ve zorunlu göçlerin parçaladığı hayati bağlardır. Tam beş aileyi çatısı altında toplayan asırlık evin avlusunda, tek başına duran yenge ise M. Bergûsi'nin içten içe ağaca yaktığı ağda rağmen, trajik gözükmeyen. Mekânı sahiplenen, çekip çeviren, eski toprak olarak duyumsarız onu. İncir ağacıyla

---

³⁴⁷ Eaglaton, age, s. 203

³⁴⁸ Bedr, age, s. 15

³⁴⁹ Debarah Lupton, *Food, the Body and the Self*, Sage: London, 1996, s. 37

³⁵⁰ M.Bergûsi, age, s 68

mücessemleşmiş, kesilen tüm o bağlara rağmen mekânla ilişki kuran kişi. Nitekim, yazar da sonradan, yengesi Ümmü Telal'ı mekânın ve incirin asıl sahibi olarak zikredecektir.³⁵¹

Eaglaton yiyecekleri bir ilişki nesnesi olarak altını çizmiştir. Yiyecekler ilişkinin bazen doğrudan öznesi de olabilir. Bilhassa *tevhit* düşüncesinde tebarüz ettiği gibi insanın, toprakla ve kendi mahsulleri olan yiyeceklerle de aralarında güçlü bir ilişki vardır. M.Bergûsi, amcasının toprakla kurduğu ilişkiyi nebatat yoluyla anlatır:

'Aynu 'd-deyr'e, amcam Ebu Mû 'tî'nin krallığına gitmek mümkün değildi. Seksen yılını ekip biçerek geçiren, su kanalları açan, dağın eteklerine halatlar çekip, toprak kaymasına engel olmak için istinat duvarları yapan amcam. Yüzyılın başından, vefatından birkaç sene öncesine kadar, zeytini ezip, Ebu Seyf'in yağhanesine sıkması, testiye doldurması için götürdü. Bu memleketin ikliminde yetişebilecek ne varsa, Ayn 'ud-Deyr'de ekti: Bal elması, her cins incir; yeşil, siyah, beyaz, hortumâni, hodarî, safârî, zurâkî, hamadî. Portakal, limon, greyfurt, pomelo, nar, ayva, kocayemiş, dut, soğan, sarımsak, maydanoz, marul, her cinsten ve her renkten biber, patates, karnabahar, lahana, muluhiye, ispanak.

*Bizzat itina göstermeden biten; ebegümece, adaçayı, papatya, kanarya otu, deve dikenini gibi yabanî bitkilere itibar etmezdi. Hem de bana tuhaf isimlerini ve hastalıklara iyi gelen daha tuhaf özelliklerini öğretme konusundaki ısrarlı çabasına rağmen.*³⁵²

İşgal yalnızca aileler arasındaki bağları değil, toprağın emanetçisiyle ilişkisini de koparmıştır. Toprağı kollayan, dilinden anlayan, çıkan nebatın hususiyetlerini bilen, “suyun kralı” olarak onu en verimli olarak kullanan ve destansı meyveler yetiştiren kişi göçtükten sonra, köy harabeye dönmüştür. Ahududular, yabanî meyveler bile ölmüştür. Artık tepelerinde çakallar ulumaktadır “Git kendi gözlerinle gör.” denildiğinde yazar duygularını şöyle ifade eder. “Gitmedim. Gitmek istemiyorum.”³⁵³

Yemek paylaşımı ve ikram her zaman olumlu duyguları uyandıran alanlar olmamaktadır. Özellikle davetler, içtenlikten uzak kimi ilişki biçimlerini gösteren bir sahne aracı olabilirler. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin, Ebu Dabi'de yaşayan oğlunun

³⁵¹ M.Bergûsi, age, s.114

³⁵² M.Bergûsi, age, s. 104

³⁵³ M.Bergûsi, age, s. 104

evinde yaşadıkları buna örnektir. Lübnan iç savaşı sonrası bu şehre yerleşmesi münasebetiyle düzenlenen davetin tasviri kimi olumsuz duyguların canlanmasına sebep olur. Kolalı önlükleriyle tek tip üniforma giymiş hizmetçilerin, gümüş tepsilerde gezdirdiği envâi çeşit içecek sahnelenir. Dantel örtüler üzerine özenle yerleştirilmiş, parlak çatal kaşıklarıyla koltukların önüne konumlanmış servis sehpaları, hiç durmadan dolup boşalan farklı ebatlı tabaklar, lüks yaşam göstergeleri olarak tüm ayrıntılarıyla betimlenir.³⁵⁴ Barthes'ın hatırlattığı gibi misafirlere sunulan yemekler, basit birer tüketim nesnesi değil, tıpkı kıyafetler gibi birer teşhir nesnesidir.³⁵⁵ Rukayye, emirler yağdırılıp, talimatlar verilerek hazırlığı üç gün süren bu davette duygularını şöyle anlatır:

*Bu ilk davet bütünüyle ve detaylarıyla hayatımda ilk defa şahit olduğum bir şeydi. Akşam yemeğinden önce, sonra ve yemek esnasında; hizmetli kızlar, çay, kahve ve beyaz çay dolaştırıyorlardı. Sanki eski lâl halime dönmüşüm gibi, davet boyunca dudağımdan tek kelime çıkmadı.*³⁵⁶

Oğlu Sadık, misafirler gittiğinde annesinin sessiz kalışına sitem ederek, davetlilerin annesiyle tanışmaya can attığını ve Lübnan “havadislerini” merak etmiş olduklarını söyler. Rukayye, oğluna oldukça sert üslubuyla, olayları merak edenlerin, haberlerden izleyip, gazetelerden dinlemelerini salık verir. Rukayye odasına çekildiğinde, kendi kendine neden öfkeli olduğunu sorgular. En çok oğlunun onu anlamamasına öfkeli. Sadık “çok duyarlı ve akıllı olmasına rağmen” annesinden konuklarla sohbet ederek nezaket göstermesini beklemektedir. Oysa eşinin üç gün boyunca hazırlamak için bu kadar emek verdiği bir davette konuştuğunda, keyiflerin kaçacağını tahmin etmelidir. Bu davet Rukayye’ye yıllar önce Amman’da nişan yemeğinde kendi ailesini mülteci olarak takdim etmesinden sonra ortamın gerginleşmesini ve Sadık’ın kendisine öfkelenmesini anımsatmıştır:

Amman’a nişana gittiğimizde onun eşinin ailesine, “Biz mülteci çocuklarıyız.” dediğim zaman öfkelenmişti ya. Bu iki davetin arasına üç savaş ve bir soykırım girmişti.

---

³⁵⁴ ‘Aşûr, age, s. 248, 249

³⁵⁵ Roland Barthes “Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption,” *Food and Culture: A Reader*, ed: Carole Counihan, Penny Van Esterik, New York: Routledge, (2008): 23-31, s. 24

³⁵⁶ ‘Aşûr, age, s. 249

Rukayye İsrail'in Lübnan'a saldırısına, Sabra ve Şatilla soykırımına, Lübnan İç Savaşı'na tanık olmuş, savaşın en dehşet anlarını ailesiyle yaşamıştır. Aşırı sağ Falanjistlerce kaçırılan oğlunu kurtarmış ancak savaşın meçhul kayıpları arasına giren eşini geride bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşadıkları, gazete ve haberlerde okunacak yahut davet sofrasındaki meraklılara aktarılacak “havadis” değildir. Rukayye bu nedenle susmuştur. Çünkü yas ve kaybın büyüklüğü oranında duyguların dışı vurulması zorlaşır. Rukayye de on üç yaşında Nakba olayında yaşadığı travmatik olaya, konuşma yetisini kaybetmiş gibi yıllarca ‘lâl’ kalarak reaksiyon vermiştir. Bir tür dünyayla ilişkilerini koparma araya mesafe koyma olan bu dilsizlik halini, bu davette kendisine yabancı hayat biçimlerine karşı da hatırlaması bundandır.

Sevilen birinin ani ve şiddet içeren biçimde ölümü sonucunda kayıp yaşayan kimselerde oluşan tepkiler, *travmatik yas* olarak tanımlanır.³⁵⁷ Bu deneyimi çocukluğunda yaşasan Rukayye'nin normal yas sürecini doğal seyrinde yaşayamaması, dünyayla arasında kopukluk hissi ve donuklaşma doğurmuştur. Rukayye, ‘lâl’ kalışını sesinin içine kaçması olarak tanımlar. Çünkü acıyı konuşma ve ifade etme, normal yas sürecinin parçası olarak yaşanır.³⁵⁸

Toplu ve bireysel olarak yaşanan travmatik olayların edebiyatta işlenmesinin sosyal ve bireysel işlevlerine değinen çalışmalar bulunmaktadır. Winter, travmatik deneyimleri ele alan edebiyatın travma sonrası stres bozukluğu yaşayan kimselerin özdeşleşme yoluyla bireysel yüzleşmesine katkısından bahsederken, Molino bu türü, son yüzyılda yaşanan korkunç toplumsal olaylara gecikmiş bir cevap olarak görür.³⁵⁹

Fark edildiği üzere anlatılmak istenmeyen, konuşulamayan en önemlisi temsile gelmeyen kişisel/toplumsal travmanın edebiyat diliyle ifadesi kendi içinde bir paradoks taşımaktadır. Böyle bir durumda, travmanın edebiyatta konuşulması için kimi zaman farklı kurgu katmanlarına ve araçlara ihtiyaç duyulabilir. Rukayye'nin kendi dilinden, henüz iyileşmemiş yaralarının ifade edilmesi, konuşulamayanın tasviri yahut tanımlanabilmesi de çelişki barındır. Bunun bir çözümü olarak eserde hikâye zamanı ve anlatı zamanının ayrıldığını görürüz. Rukayye, travmasından ancak seneler sonra oğlunun ısrarı üzerine yaşadıklarını yazmaktadır. Ancak bu yaşananların yazıya dökülmesinin kendisi için kolay olmadığını bir

³⁵⁷ T. Bildik, “ Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas.” *Ege Tıp Dergisi / Ege Journal of Medicine* 52/4(2013):223-229, s. 227

³⁵⁸ Bildik, age, s. 227/ Tablo 2- *Patolojik ve Travmatik Yas Ölçütleri*

³⁵⁹ İsmail Avcu, “Bellek, Travma ve Edebiyat.” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 63, Aralık (2019):627-646, s. 640

tür “yara deşme” eylemi olduğunun sıklıkla altını çizer. Buna rağmen, hikâye akışının sağlıklı devam etmesi, anlatıcının duygu ve bilgi düzeyine uyum sağlaması gibi bir problem söz konusudur. Bu saikle, doğrudan anlatım yerine, çeşitli vesileler elzendir. Söz konusu davet betimlemesi, aslında konuşulamayan travmanın, sosyal ilişki kurmayı, günlük yaşam algısını nasıl etkilediğini göstermeyi mümkün kılmaktadır.

Yemekler aracılığıyla olumsuz duyguların anlatılması, her zaman Filistinlilerin yaşamış olduğu toplumsal problemlerin kişisel yaşamlara yansması olarak karşımıza çıkmaz. Filistin’in genç kuşak romancılarından olan Maya Ebu’l-Hayyât’ın *La ahadun ya ’rifu fasilete demihi* (2013) (Kimse Kan Grubunu Bilmez) romanında yiyeceklerin üstlendiği rol böyledir. Filistinli bir baba ve Lübnanlı bir anneden doğan Cumâna karakteri, halasının evinde ablasıyla birlikte geçirmek zorunda kaldığı çocukluğuyla ilgili pek çok durumu yemekler aracılığıyla anlatır.

Halamın verdiği yemekten daha fazlasını isteyemedim. Bu da genellikle bir yufka ekmeğinin çeyreği ve bir domates olurdu. Aç olduğuma karar vermesi durumunda böyleydi ama genellikle böyle olmadığımı düşünürdü.³⁶⁰

Anne ve babanın gözetimi olmaksızın kendini bu evde sığıntı olarak hisseden Cumâna’nın duygularını anlatan önemli bir unsur olmuştur yemekler. Çocuğun, bakımını üstlenen kimseyle mesafeli ilişkisi ve ihtiyaçlarını ifade edememesi yoksunluk oluşturur. Çocuk havsalasında bunu ifade eden en somut örneklerden biri de yemek yemektir. Çocuk edebiyatı türünde eserler vermesi yanında, çocuk medyası üzerine de çalışmaları bulunan Hayyât, “yetim” bir çocuğun günlük yaşamını algılama biçiminde yemeklerin teşkil ettiği yeri, odağa yerleştirmeyi başarır. Aç hissettiği için uyumakta zorlanması, halasının verdiği okul harçlıklarını birleştirerek ablasıyla bir sandviçi paylaşmak zorunda kalması bunlara örnektir.³⁶¹

3.3.2. Kimlik ve Gelenek

Yiyecekler tarih boyunca toplumların kimlik ve geleneklerinin bir unsuru olagelmıştır. Yiyeceklerin, seçiminden hazırlanışına, sunumundan tüketilmesine kadar kültürel, dinî, sosyolojik ve ekonomik göstergeler taşıması sosyoloji, tarih, antropoloji gibi birçok alanın

---

³⁶⁰ Ebu’l-Hayyât, age, s. 15

³⁶¹ Ebu’l-Hayyât, age, s. 22

ilgisini çekmektedir. ‘Yediğiniz şey, sizsinizdir’ diye yaygın bir ifade bulan bu durum, kimlik ve milliyetçilik çalışmalarının da ilgisini çekmektedir. Yemekler, içinde taşıdıkları bu temsil özellikleriyle ulusal kimliklerin bir parçası olmaktadır. Şüphesiz edebi metinler bu kimliklerin ortaya koyulması ve pekiştirilmesi için başat alanlardır. Yaklaşık bir asırdır varlık mücadelesi içinde olan Filistinlilerin, yemekleri, mutfak gelenekleri ve kültürü edebi metinlerde Filistin kimliğinin bir parçası olarak karşımıza çıkar.

Filistin kimliğinin ve tarihinin anlatısı için birçok meyve sembolik anlamlar kazanmıştır. Sürgün olanların vatanlarından uzaklığı, içeride kalanların yaşadığı tecrit ve işgal, onların toprakla bağını son derece güçlü kılmaktadır. Bu nedenle edebiyatçılar, vatanlarında anlatılmadık toprak parçası bırakmadığı gibi o topraklar üzerinde yeşeren hiçbir bitkiyi atlamadan yazmışlardır. Bu yeşeren meyvelerden bir kısmı kendi özellikleri nedeniyle, bir kısmı da mekânsal bağları nedeniyle sembolleşmiş ve edebiyat diliyle yaygınlık kazanmıştır.

Filistin’den ilk sürgünler sahil şeridindeki yerleşim birimlerinden çıkmıştı. Akka’dan Mecdel’e uzanan yerleşim birimlerinde geniş çaplı portakal üretimi bulunuyordu. 1930-1940 arasında oldukça gelişen portakal endüstrisi, ürünlerini Ortadoğu ve Avrupa’ya ihraç etmekteydi. Yafa Portakalı ‘Filistinli ürün’ ün ilk markalarından olarak gurur kaynağıydı.³⁶² 1948’de Yahudi devleti Filistin’in tüm kıyı şeridini ele geçirmiş oldu. Tüm portakal bahçelerinin ele geçirilmesiyle Yafa portakalı da tescillenerek, İsrail Devleti’nin sembolü haline geldi. İlk sürgün Filistinlilerin bu bölgelerden olması nedeniyle, ulusal bir sembol haline gelen meyve, bir ulusun toprağının, kimliğinin çalınmasının ve mülteciliğin sembolü haline geldi.³⁶³ Hiç şüphesiz Filistin edebiyatının gelmiş geçmiş en önemli kalemlerinden olan Gassân Kanafâni’nin (1932-1972) ‘*Ardu’l-Portakâli’l-hazîn* (1960) (Hüzünlü Portakallar Diyarı) isimli eseri bu sembolün edebiyat diliyle yaygınlaşmasında oldukça etkili olmuştur. Kanafâni bir çocuğun dilinden mültecilik hikayesini anlatırken, kamyonda bir sepette taşınan portakallar

---

³⁶² Nasser AbuFarha, “Land Of Symbols: Cactus, Poppies, Orange And Olive Trees In Palestine.” *Global Studies in Culture and Power* S.15, (2008) - *Issue 3: Middle Eastern Belongings* s 248/
<https://doi.org/10.1080/10702890802073274>, Walid Khalidi, *Before Their Diaspora: A Photographic History of the Palestinians 1876–1948* Washington, 1984 Institute for Palestine Studies.

³⁶³ Konuyla ilgili bkz Muhammed Hemedan, “The Orange Was Dried Up And Shriveled’: Oranges And The Crisis Of Nationalism In Ghassan Kanafani And Smilansky Yizhar” *National Identities* S.20 (2018) :331-336
<https://doi.org/10.1080/14608944.2016.1256981>

Ayrıca Yafa portakalının siyasi bir krize dönüşmeden önce Arap ve Yahudilerin ortak mahsulü olarak kaydeden bir çalışma için bkz: Adam Lebor, *City of Oranges: An Intimate History of Arabs and Jews in Jaffa*

merkezdedir. Kadınlar ve erkekler, ellerinde tuttıkları portakala bakarak, geride bıraktıkları portakal bahçelerine çocuklar gibi ağlar. Günümüz Filistin romanında işgal öncesi dönemi ele alan anlatılarda portakal bahçeleri ve portakal günlük yaşamın bir parçası olarak karşımıza çıktığı gibi sembolik mânâsını da yitirmiş değildir.

Hüseyin Cemil Bergûsi, *Seekûnu beyne 'l-levz* isimli otobiyografik anlatısında kanser tedavisi gördüğü Ramallah Hastahanesi'nde tecrübelerini paylaşır. Hastalığıyla birlikte kendisi ve diğer sağlıklı insanlar arasındaki yabancılaşma duygusunu betimlemeye çalışırken, bir portakaldan bahseder. Anlatıcının servis sehpası önünde bir portakal durmaktadır. Yazar, hasta yakınlarından bir refakatçinin gözünün kendi önündeki portakala iliştiğini ama hızlıca hoşnutsuzca gözünü portakaldan sakındığını fark eder. “çünkü o artık hastanın portakalı”dır. Hastanın başına gelenin, “kendi başına gelme ihtimaline dair korkuları ayaklandıran” bir portakala dönüşmüştür. H. Bergûsi “insanlardan başka bir tür oldum.”³⁶⁴ dedikten sonra Filistinli şair Mahmut Derviş'e ait şu dizeleri atıf yapmadan kullanır :

Portakal, gurbetimizi aydınlatıyor

Portakal aydınlatıyor,

Ve yasemin uyandırıyor uzletimizi

*Ve yasemin bundan azâde*³⁶⁵

İlginçtir ki, Filistinli mülteci için yabancılaşma, aidiyetsizliğin, vatandan ayrı düşüp bozulmanın sembolü olarak nakşolan imge, Filistinli yazar için duyumsadığı bireysel yabancılaşmanın imajı olarak havsalasında belirmiştir.

Birçok dinde ve kültürde metaforik anlamlar taşıyan *zeytin* Filistin'in sembolü olarak göne çıkan bir diğer semboldür . Nâsır Ebu Ferhâ; zeytin sembolünün Filistin'den kalan son parça olan Batı Şeria ve Gazze'nin elden bırakılmayacağı fikriyle birlikte geliştiğini aktarır. Bu bölgelerde asırlardır devam eden zeytin ekimi, toprağa bağlılığın ve kalıcılığın simgesiyle ilgili olarak seksenli yıllardan sonra sembolleşmiştir.³⁶⁶

---

³⁶⁴ H. Bergûsi, s. 88,89

³⁶⁵ H. Bergûsi, age, s. 89

³⁶⁶ Nasser AbuFarha, “Land Of Symbols: Cactus, Poppies, Orange And Olive Trees In Palestine.” *Global Studies in Culture and Power* S.15 (2008): 343–68 - *Issue 3: Middle Eastern Belongings* 343-368 s 352
<https://doi.org/10.1080/10702890802073274>

Filistin topraklarında yetişen zeytin, Filistin'in tamamı için sembol haline gelmiştir. Bu metafor ayrıca bu ağaçların bağlı olduğu toprakta yüzyıllarca sabit kalışının, Filistin halkının bu coğrafyadaki tarihine ve ileride de yaşamaya devam edeceğine dair bir benzetme taşır. Zeytin ağaçları görsellerinin Filistin kartpostallarında “Biz buradaydık, burada kalmaya devam edeceğiz.” ibareleri ile karşımıza çıkması bunu gösterir.³⁶⁷

Zeytin, bunun dışında eserlerde birçok medeniyet ve din için taşıdığı öneme gönderme yapmak suretiyle de yer alır. Hüseyin Cemil Bergûsi, eserinde kendi köyü Cevvâne'yi zeytin teşbihiyle anlatır. “*Cevvâne köyü ne batıya ne doğuya ait mübarek bir zeytindir. Onun yağı neredeyse ateş bile dokunmasa ışık saçılacaktır.*”³⁶⁸ Yazar bu teşbihinde, edebiyatın metinlerarası yöntemini kullanarak, Nur suresi 35. ayette geçen ibareleri, bizzat metinde alıntılama yoluna gitmiştir. “*Allah ışıktır göklerin ve yeryüzünün. Işığının örneği, kandil konan bir yere benzer, orada bir kandil var, kandil, bir sırça içinde, sırça da parıl parıl parlayan bir yıldız sanki; doğuda da olmayan, batıda da olmayan kutlu zeytin ağacından yakılmış; ateş dokunmadan da yağı, hemen ışık verecek; nur üstüne nur. Allah, doğru yolu gösterir nuruyla dilediğine ve Allah, örnekler getirir insanlara ve Allah, her şeyi bilir.*”³⁶⁹

Sembolik anlamlarının yanı sıra, Filistin günlük yaşamının bir parçası olarak zeytin ve mamulleriyle her eserde karşılaştığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. Ekimi, hasadı, ticareti, nakliyesi, evlerde tüketilmesi ve pek tabii özlenmesiyle ilgili birçok sahne zeytinin Filistinli yaşamında merkez olduğunu gösterir. Bedr, *Nücûmu Erîha*'da, zeytinyağlı sabunun kokusunu yurduyla özdeşleştirir.³⁷⁰ ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye, kendisine Filistin'den gönderilen zeytinyağını ancak özel günlerde kullanır.³⁷¹ Ebu'l-Hayyât'ın *La ahadun ya'rifu fasilete demihi* romanında Cumâna, Filistinli akrabaların Amman'a ziyaretlerinde getirdiği zeytinyağı tenekelerine ekilen çiçeklerden bahseder.³⁷² M.Bergûsi, *Raeytü Ramallah*'ta Filistinlilerin temel geçim kaynağı olarak zeytini zikreder. İçeride kalan Filistinliler ve diaspora arasındaki en önemli bağ zeytin üreticiliğidir. Yurt dışından sermaye gönderen Filistinli iş

³⁶⁷ AbuFarha, agm, s. 359, figure 2

³⁶⁸ H.Bergûsi, age, s. 56

³⁶⁹ Abdülbaki Gölpınarlı Meali. Kuranmeali.com / Nur Suresi: 35. Ayet, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=35>

³⁷⁰ Bedr, age, s. 17

³⁷¹ ‘Âşûr, age, s. 183

³⁷² Ebu'l-Hayyât, age, s. 24

adamları ülkede zeytinciliğin devamını sağlar. Dışarıya çıkma izini olanlar aracılığıyla mahsullerin satışı sağlanır. Ancak yazara göre abluka şartlarının gittikçe artması ve birçok devletin Filistin içindeki bankalara uyguladığı ambargo nedeniyle bugün bu bağlantı kesilme noktasına gelmiştir.³⁷³ Bu bağlantının kesilmesi, Filistin halkının hayatının idamesini zorlaştırmaktadır. Bergûsi, Filistinli aile için zeytinin önemini şu cümlelerle ifade eder:

*Zeytin yağı Filistinli için, yolcunun götürdüğü hediyedir, gelinin sekinetidir, sonbaharın mükafatıdır. Asırlar boyu ailenin servetidir. Yıl döngüsünde çiftçinin cakasıdır. Kilerin gururudur.*³⁷⁴

Zeytin dışında incir, dut, dikenli incir gibi bu iklimde yetişen pek çok meyve romanlarda karşımıza çıkar. Ebu Ferhâ, dikenli incirin Nekba öncesinde Filistin yaşamında önemli bir figür olduğundan hareketle sembolik anlamlar içerdiğine dikkat çeker. Boullata bu meyvenin ilk defa 1933'te Filistinli sanatçı Zülfa el-Sâ'di ile metafor anlamı kazandığını söyler.³⁷⁵ Bu sergide sanatçı direnişe karşı Arap kahramanlarının portrelerinin yanında yerleştiği bu meyve sonraki sanatçılar tarafından da takip edilerek bir ulusal sembole dönüşmüştür.

Arapça kaktüs anlamına gelen “Sâbbâr” kelimesiyle müsemma olan bu meyve her türlü koşulda yetişir. Kelime anlamı *çok sabırlı* demek olan dikenli incir, Filistin halkının göğüs gerdiği zorluklara gönderme içerir. Filistin tarlalarında sınır çizgisi olarak ekilen, yan komşuyla ortak olan meyvesi hasat zamanlarında şehirlilerle paylaşılmasıyla köylüler arasında olduğu kadar köylü ve şehir arasında kimi geleneklerin doğmasına neden olmuştur.³⁷⁶ Dışındaki oldukça sert dikenleri nedeniyle soyması son derece maharet isteyen bu meyvenin aile içinde kesilmesi de aile için fedakârlık yapan baba veya dede tarafından kesilmesi ile bir ritüele dönüşmüştür. ‘Aşûr’un *Tantûriyye* romanında, henüz köyden sürülmeden önce Rukayye'nin evin arkasında ekili olan ağaçtan bu meyveden toplayarak evde kestiğini görürüz. Annesi kızının bu meşakkatli işe kalkıştığını görünce “*Aman nazar değmesin, nereden bu gayret*”

---

³⁷³ M. Bergûsi, age, s. 68, 69

³⁷⁴ M. Bergûsi, age, s. 70

³⁷⁵ Kamal Boullata, “ ‘Asim Abu Shaqra: The artist eye and the cactus tree’ ” *Journal of Palestine Studies*, 30(4): 68–82. S.30/4 (2001): 68–82. <https://doi.org/10.1525/jps.2001.30.4.68>.

³⁷⁶ Abufarha, agm, s. 247

diyerek adeta bu güzel ikrama vesile olan durumu merak eder.³⁷⁷ Rukayye, bu toprakların kızı olarak, meyveyi nasıl keseceğini, bıçağı nasıl tutacağını iyi bilmektedir.

Filistin romanında belirgin bir şekilde karşımıza çıkan bir diğer ağaç badem ağacıdır. *Tantûriyye* romanında Rukayye, badem ağacını ‘baharın sultanı’ olarak isimlendirir. Bademlerin çiçeklenişini ve çağlayken toplayışlarını yâd eder.³⁷⁸ Murîd Bergûsi, kocaman ağacı olmasına rağmen tek bir meyvesini bile almalarına müsaade etmeyen yaşlı bir köylü kadının ağacından aşırıkları “koparması ömre bedel” bademlere şiir yazar.³⁷⁹ Hüseyin Cemil Bergûsi’nin otobiyografik anlatısı için *Bademler Arasında Olacağım* diye bir isim seçmiştir. Kanserin son evresinde kaleme aldığı bu eserin başlığıyla, dostlarına ruhunun artık badem ağaçları arasında aranmasına salık verir. Eserinde pek çok sahnede badem ağacının gerek çocukluk anılarında gerek yazarın nezdinde edindiği yeri müşahede edilir. Anlatıcı/yazar babasının, gelin gittiği köyde yabancılık çekmesin diye annesi için kapıya bir badem ağacı diktiğini anlatır. Ramallah’ta hastahane ziyaretine gelen üç yaşındaki oğlu ona, elinde üzerinde taze bademler olan bir dal getirir.³⁸⁰ Yine taburcu olduğu zaman hemşire “Artık gidebilirsiniz.” diye başladığında “badem ağacına.” diye tamamlar cümleyi içinden.³⁸¹ Badem ağaçları, Cemil Bergûsi’nin çocukluğu, oğlunun geleceği ve ruhunun dinleneceği cennetidir.

Meyveler, yemişler ve bitki örtüsü tüm bu örneklerde coğrafyayla bağı, tanışık olmayı ifade ederler. Yemekler ise o coğrafyada münbit olan lezzetlerin, asırlar boyunca oluşmuş damak tadına dönüşmesini gösterir. Bu nedenle yemekler, Filistinli yazarlarda kültürel mirasın birikimi olarak karşımıza çıkar. Bedr, Filistin’in kendine özgü yemeklerine, tatlarına eserinde yer ayırır. Yazar, sürgünden seneler sonra Erîha’ya dönüşünde, halasının bir zamanlar yaşadığı ve her Cuma gittiği evi düşünür. Bu günleri, onun mutfağıyla anarken okura Filistin yerel mutfağını tanıtır:

Bugün Cuma, tarihi Kudüs’teki halamın evine asla gidemeyeceğim. Bana süzme yoğurt içinde yüzen kabak dolması yedirirdi. Kudüslülerin yaptığı gibi bütün sebzeleri oyup içine pirinç doldurmak, bu dünyada kimsenin aklına gelmez. Balkabağını

---

³⁷⁷ ‘Âşûr, age, s. 8

³⁷⁸ ‘Âşûr, age, s. 21

³⁷⁹ M. Bergûsi, age, s. 93

³⁸⁰ H. Bergûsi, age, s. 80

³⁸¹ H. Bergûsi, age, s. 91

*doldururlar, kabağı, mor ve beyaz patlıcanı, salatalığı, domatesi, patatesi, asma yaprağını, sığır dilini, kuzukulağını. Sebzelerin karnını oyup bir parmak boğumu kadar kalmayacak her yeri doldururlar. Halamın salata yaparken domates ve salatalıkları incecik kıyarak doğramasını izlerken soruyorum: Mercimeği de oyuyor musunuz? Yoksa sadece koyun ve küçük kuşlarla mı yetiniyorsunuz?*³⁸²

Tantûriyye romanında da Filistin'e özgü yemeklere rastlarız. Muluhiye, müceddere, musahhan, zaterli saç böreği gibi Levanten mutfağın öne çıkan lezzetlerini Filistin ve Lübnan mutfağında zikredildiğini görürüz.³⁸³ Muluhiyye, ıspanak benzeri aynı isimde ottan yapılan bir yemektir. Müceddere, yeşil mercimekle yapılan ve kızarmış soğanla servis edilen bir tür bulgur pilavıdır. Musahhan Filistin mutfağına özgü; çam fıstığı, sumak ve safranla baharatlanan bir tür fırın yemeğidir ve Filistin milli yemeği kabul edilir. Zaterli saç böreği ise özel susam ve baharatlarla karıştırılmış kekikle yapılan bir tür saç böreğidir.

Günlük yaşamda yemek törelerinin ve damak tadının oluşturduğu geleneklerin, “biz”, “bize ait” olanı tanımlaması, milliyetçilik çalışmalarının ilgisini çekmektedir.³⁸⁴ Yemeklerin; tarifleri, sunumu ve tüketim biçimleri aracılığıyla bir takım ulusal sınırlar çizdiği ve böylelikle günlük yaşamda milliyetçiliğin yeniden üretilerek yaşandığı savunulmuştur. Milliyetçilik ve yemek arasındaki ilişki *gastromilliyetçilik* gibi birtakım kavramlar aracılığıyla tartışmalara konu olmuştur. Yemekler, kimi zaman çizdikleri ulusal sınırlarla başka kimlikleri dışlamalara da yol açarlar. Yiyeceklerin menşeinden, gastronomik değerlerine kadar bir dizi politik savaş, yiyeceklerin ulusu pekiştirici/dışlayıcı özellikleriyle sağlanır. Sınır ötesi deneyimi olan yazarlarda farklı lezzet ve kültür tecrübelerinin de eserlerine katkısını görürüz. Kendi geleneksel lezzetini ortaya koyan yazar, “öteki”nden farkı üzerine kıyaslamalar ve dışlayıcı tanımlamalar yapabilir. Ebu'l-Hayyât'ın *La ehad ya'rifu fasilete demihi* eserinde Arap dünyasındaki farklı yeme alışkanlarının, ulusal kimliklerin vurgulayıcısı olarak görürüz. Mesela, Ümmü Atif karakteri Gazzeli olduğu için muluhiyye ve bamyanın nasıl yapıldığını iyi bilir. Ancak “eşref saatinde” ise Lübnan usulü tabbule salatası ve içli köfte de yapabilir.³⁸⁵

---

³⁸² Bedr, age, s. 21

³⁸³ 'Âşûr, age, s. 89, 135, 149, 360, 337.

³⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Emre Yıldırım, “Yemek, Ulusal Kimlik ve Milliyetçilik İlişkisi Üzerine: “Çiya” Markası ve “Turquality” Programı Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım Denemesi” *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2019): 188-203, DOI: 10.30784/epfad.580249

³⁸⁵ Ebu'l-Hayyât, age, s. 42

Tunus'ta içinde fıstık ve karanfille servis edilen çayı görürüz.³⁸⁶ Lübnan lokantasında kahvaltıda felafel, ezilmiş ful ve humus yanında Arap ekmeği vardır. Fakat Tunus mutfağı Cumâna karakteri için yabancıdır. “Tunusluların kendisini ve türevlerinin hiçbirini bilmediği ev yapımı tahinle” gelir Gazzeli Ümmü Atıf sofraya. Tunusluların kahvaltı alışkanlıklarıyla ilgili ise şunları kaydeder: “*Tunusluların tam olarak ne yediklerini kestirmek zor, kızarmış balık, baget ekmeği, haşlanmış yumurta.*” Kahvaltı için mideye uygun olmadığına iması yanında, anlatıcı kahvaltıda humus, peynir ve felafel gibi lezzetlerden bihaber oluşlarını da yadsır.³⁸⁷

Massimo Montanari *Food is Culture* eserinde topraktan çıkan doğada var olan tüm yiyeceklerin, hazırlanmasıyla birlikte artık *kültüre* dönüştüğünü söyler.³⁸⁸ Romanlarda yemeklerin hazırlanmasıyla ilgili detaylar Filistin kültürünü aktarır. Bedr, *Nücûmu Eriha* romanında, arife günü halasının mutfağındaki hazırlığı anlatır. Kasaptan alınmış koyun kaburgasının, keskin kokulu baharatlarla marine edilişi, bayram hazırlıklarının bir parçasıdır.³⁸⁹ Bayramlar, düğünler ve cenazelerde yiyecekler, toplumsal yapı yanında dini gelenekleri de gösterir. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanı, sahilde yapılan köy düğünlerinde ve nişan merasimlerinde koç kesildiğini, kazanlar kurulduğunu, bir uçtan bir uca serilen yaygıların üzerinde kurulan ziyafetlerin kokusunun ve dumanının gökyüzüne yükseldiğini anlatır.³⁹⁰

Hüseyin Cemil Bergûsi, *Seekûnu beyne'l-levz* isimli eserinde çocukken şahit olduğu, bir bahar törenini paylaşır. Köylerinde *Hamîsu'l-emvât (Ölülerin beşi)* denilen bir tören olur. Baharın gelişinin beşinci gününde, kırmızı soğanla birlikte kaynatılan yumurtalar kahverengi ve kırmızı harel bir renk alır. Sonra yaptıkları saç ekmeğini o topraklarda yetişen aspir bitkisinin tohumuyla kızartarak ‘limon sarısı’ renk elde ederler. Kadınlar tüm bunları adeta bir mühendislik harikası olarak tepsilere dizerek kabristana gider ve orada hazırladıklarını indirirler. Baharın ılık beşinci günü burada yiyeceklerini çocuklara dağıtırlar. Kabirlerin üstü tam bu mevsimde iri mavi yapraklarını açmış *el-boslon* ağacının çiçekleriyle örtülüdür. Kırmızı yumurtalar, limon sarısı tandır ekmeği ve mavi çiçekler renk cümbüşü oluşturur. Bu şekilde ölülerinin, baharda kabuğundan kurtularak fışkıran otlar gibi, tavuktan çıkan kabuklu

³⁸⁶ Ebu'l-Hayyât, age, s. 50

³⁸⁷ Ebu'l-Hayyât, age, s. 50,51

³⁸⁸ Massimo Montanari, *Food is Culture*, (çev:Albert Sonnenfeld3), Columbia University Press, 2006, s. xxi, 7, 11

³⁸⁹ Bedr, age, s. 23

³⁹⁰ ‘Âşûr, age, s. 10, 13

yumurtanın kabuğunun dökülüşü gibi ve baharın renkleri gibi dirileceğini umarlar. Bu törene köyün yalnızca kadınları ve çocukları katılır.³⁹¹ Filistinli romancılarda Kenaniler, Roma, Eyyubi, Osmanlı döneminden kalan tarihi yapılara ait malumata fazlasıyla rastlarız. Çünkü bölgenin tarihsel olarak ispatı bu yazarlar için son derece önemlidir. Bu yapılar, o toprakların geçmiş medeniyetlerle bağını gösterir. Hüseyin Bergûsi'nin yaptığı, resmi Siyonist tarihe karşı bir tarih yazımını inşası değildir. Paylaştığı Kenâniler ve Roma döneminden kalma olduğunu ifade ettiği bu adetlerle, bu medeniyetlerin, günlük yaşama nüfuz etmiş veçhelerini göstermektedir. Bu yüzden diğer pek çok yazarın yaptığından farklı olarak, bizzat insanın, bu kadim coğrafya ile bağını temsil eder.

Çok zaman kültür, yiyeceklerin sunumunda da içkindir. 'Âşûr'un *Tantûriyye* romanında Ümmü Emin, eşinin peynirleriyle ünlü Nablus seyahatini şöyle anlatır:

*"Amcan Ebu Emin- Allah rahmet etsin- vakti zamanında Nablus'a gitmişti. Nablus künefesi üstüne yok, ama ne yazık ki yemekten önce ikram ediyorlar, diye anlatırdı."*³⁹²

Yiyeceklerin sunumu, sadece kişisel mekânlarda kültürel öğeler barındırmaz. Bunların ticaret nesnesi haline gelişi de bizzat kültüre ilişkindir. Her kültürün, kendi yaşam tasavvurunu cezbedici bir formda sunduğu kendi "pazar"ları vardır. Barthes, bizlere gıdanın ambalajlanmasıyla birçok vaadi de içine alan bir pakete dönüştüğünü söyler.³⁹³ Raflarda yerini alan ürünler artık bir ilişki nesnesi haline gelir. Bu nedenle "sergiler" sadece onu sunan kültüre mensup kişiler için değil, "öteki" için de onu seyreden herkes için tesirlidir. Şehrin dokusuna kendini kaptıran seyyahlar için tarihi şehirlerin çarşılarının, büyüleyici gözüktüğü muhakkaktır. Bedr, tüm renkleriyle okuru Doğunun kapalı çarşılarına "masalsı bir yolculuğa"³⁹⁴ taşır:

Karanlık çarşılar. Batılı turistlerin güzelliğe ve meyhanelere olan ilgisine gülen dükkân sahipleri ile iplere geçirilmiş dükkânların tavanından sarkan tütün yaprakları arasından geçiyoruz. Dükkânların içindeki boyalı derilerin arasından. Ilık kokusunu yayarak içinden bal özü akıtan katmer ve lokum satıcıları arasından. Gülsuyuna bulanmış beyaz şeker kaplı leblebi külahları arasından. Nereye gidersek gidelim,

³⁹¹ H. Bergûsi, age, s. 73, 74

³⁹² 'Âşûr, age, s. 173

³⁹³ Barthes, agm, s. 25

³⁹⁴ Bedr, age, s. 14

*nereye yönelirsek yönelelim, bize güven ve bereket duygusu veren şehrin surları, her yerden boylu boyunca önümüze uzanıyor.*³⁹⁵

Tüm bu örnekler yardımı sonucunda rahatlıkla söylenebilir ki; bir kurguda da yiyeceklerin kültürel referanslarıyla birlikte teşhiri, o yiyeceklerin ait olduğu menbâlara götüren birer davetiyelerdir.

3.3.3. Hafıza Tatları

Geçmişin duygularını uyandırmanın araçlarından birisi de hafızada kalan tatlardır. Filistinli romancı için geçmişin kayıp deneyimlerinin ne denli önemli olduğuna, üst başlıklarda temas edilmişti. Bu nedenle hafıza ve tat arasındaki ilişkiyi hesaba katarak yapılan değerlendirmeler, bizlere farklı yorum olanakları sunacaktır.

Geçmiş anımsarken, geçmişe ait tatların kendiliğinden uyandığını görürüz. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye, kendisiyle aynı köyde yaşayan çocukluğunun önemli simalarından olan yengesi Ebu Cemil’i sıklıkla hatırlar. Anımsama deneyiminde yiyeceklerin rolünü şöyle paylaşır:

*Gün geçmiyor ki onun söylediği bir deyiş ya da bulunduğu sahne aklımdan geçmesin. Simâsını gözümde canlandıramıyorum. Bizi evine musahhan yemeye davet ettiği günü hatırlıyorum da... Evine yaklaşınca bizi tandır ekmeği kokusuyla, sumak ve zeytinyağı kokusu karşıladı. Ümmü Cemil bizi sık mı davet ederdi yoksa yemekleri unutulmayacak derecede lezzetli olduğu için mi onlarca kez yemişiz gibi aklımda kalmış?*³⁹⁶

Tat ve kokuların, hafızayı canlandırma ve uyandırma etkisi vardır. Yaşamın sıradan gözükken bağlantılarını, derin perdelerini keşfedebilen sanatçı için bu tesirin daha fazla tebarüz edeceği muhakkaktır. Bugün nöro bilimden, genetik ve psikolojiye kadar birçok disiplinin kabul ettiği, duyuların hafızayı canlandırmasını ifade eden bu etkinin, literatüre bir edebiyat deneyimiyle geçmiş olması tesadüf değildir. Diğer duyulardan farklı olarak kokunun

---

³⁹⁵ Bedr, age, s. 14

³⁹⁶ ‘Âşûr, age, s. 337

hatırlamaya etkisini ifade eden *Proust etkisi/Proust effect* teriminin doğuşuna yol açan meşhur Madlen keki deneyimini burada konuyla irtibatlı olduğu için hatırlamakta fayda vardır:

*...o kasvetli günün ve iç karartıcı bir yarının beklentisiyle bunalmış bir halde, yaptığım şeye dikkat etmeden, yumuşasın diye içine bir parça madlen attığım çaydan bir kaşık alıp ağzıma götürdüm. Ama içinde kek kırıntıları bulunan çay damağıma değdiği anda irkilerek, içimde olup biten olağanüstü şeye dikkat kesildim. Sebebi hakkında en ufak bir fikre bile sahip olmadığım, soyutlanmış, harikulade bir haz, benliğimi sarmıştı.*³⁹⁷

Proust, çay ve kekin verdiği tadı “kat kat aşan” bu duyumsama halini derinlemesine düşündükçe, nicedir aklının ucundan geçmeyen Combray şehrine ait anıların canlandığını fark eder ve bu günlerini okurla paylaşır. Proust’un bu paylaşımını önemli kılan, elbette tat vesilesiyle paylaştığı anıları değil, tıpkı bir sinirbilimci gibi hafızanın bu bağlantılara götüren yönleri üzerine pratiklerini ve düşüncelerini aktarmasıydı. Bu paylaşımın basamaklığında duyuların hafızaya etkisi üzerine farklı disiplinlerde birçok çalışma doğdu.³⁹⁸

Bedr, *Nücumu Eriha* romanında birer “film şeridi gibi üst üste yığılan” ve bitap düşüren anılarını *muhafaza* için kâğıt ve kaleme sığındığında tatların ve kokuların tesirinin oldukça farkındadır. İşte bu nedenle bizzat kendi yazma eylemini şu şekilde tanımlar:

*Bu yaptığım bana deva için verilen bir halk tarifine benziyor gibi geldi: Biraz mercanköşk, taze zencefil, bir tutam toz karanfil, andız otu ve bir miktar anı...*³⁹⁹

Hüseyin Bergûsi, köydeki çocukluk evinin önünde otururken rüzgârın getirdiği nane kokularını duyumsadığında şöyle der: *Eski kokular yayıldı. Kokladım; maziden nane kokuları. Hafızanın topraklarında medfun benzerlikler.*⁴⁰⁰

³⁹⁷ Marcel Proust, *Kayıp Zamanın İzinde 1, Swanlar Tarafı*, (çev: Roza Hakmen), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 57

³⁹⁸ Koku duyusunun hafıza ilişkisiyle ilgili bkz: Ceyda Sömez, “Proust Etkisi: Kokular Neden Anıları Hatırlatır?” *Gebze Teknik Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik*, <https://www.bezelyedergi.net/post/proust-etkisi-kokular-neden-an%C4%B1lar%C4%B1-hat%C4%B1rlat%C4%B1r> Sinirbilim ışığında sanatın bilimle ilişkisi üzerine ayrıca bakınız: Jonah Lehrer, *Proust Bir Sinirbilimciydi*, (çev: Ferit Burak Ayder) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi yayınları, 2009.

³⁹⁹ Bedr, age, s. 18

⁴⁰⁰ H. Bergûsi, age, s. 84

Romanda mekânın, zamanı taşımanın bir yolu olduğu örneklenmişti. Mekânı anımsamakla meşgul bellek, kokuları da beraberinde getirir. M. Bergûsi, yıllar sonra bomboş köy meydanından geçerken, çocukluğundaki imajlar tüm gerçekliğiyle karşısında canlanır. *Raeytü Ramallah'ta* misafirhane önündeki hasırın üzerinde oturan yüzlerin tamamının tek tek gözünün önünde canlanışını anlattığında kokuları da taşır:

Ahşap teknesinin önünde, ritimli tınlarla kahve döven Yusuf Cebin'in oturmuş olduğu misafirhanenin sağ köşesinden, ansızın yoğun kahve ve kakule kokusu fişkırdı.⁴⁰¹

Bedr'in Nücûmu Eriha romanında, yazar tarihî Kudüs'te, babasının elinden tutmuş, Hristiyan mahallesinde yer alan Ermeni diş hekimine gidişini hatırlarken, kokuların canlanışı da benzerdir. Zeytin hanı kapısından geçip, Hristiyan mahallesine götürülen uzun taş basamaklı yoldan yürürken, yarıklarından ve duvar diplerinden yaban otları fişkırarak kavisli kemerleri şöyle anımsar:

Büyük ahşap kapılar yanından geçerken ardından duyulan alkol ve yoğun anason kokusu, muz salkımları gibi asılmış pastırma ve sucuk satıcıları, Luis'in benim varlığımı unuttuğunda konuştuğu dili konuşan insanlar.⁴⁰²

Mekânın kimliğinde kokuların ne denli önemli olduğunu M. Bergûsî'nin hayalinde taşıdığı köyüyle hakiki karşılaşmasında da görürüz. Köy yazarın gözleri önünde, bütün sokakları, taşları, mezarlığı, bitki örtüsüyle artık “mücessem” hale gelmektedir.

Minaresi olmayan camisiyle. Meydanın göğsünde duran misafirhanesiyle, kubbeleri, kemerleri, çobanların tarlalara ve su gözelerine götürdüğü sürülerinin kokusuyla. Testisi başının üstünde Ninem Ümmü Ata'sıyla. Aynu'd-Deyr'den, susuzluğumuza, yemeğimize, yıkanmamıza taşıdığı testisi. Ve ibriğe; tandırda pişmiş yöresel musahhan yemeğini bitirdikten sonra, misafirlerin ellerine bize içinden nasıl su döküleceğini öğrettiği hani.⁴⁰³

---

⁴⁰¹ M. Bergûsi, s.102

⁴⁰² Bedr, s 13

⁴⁰³ M. Bergûsi, s 79

Bergûsi'nin önünde mücessem hale gelen aslında mekân değil, geçmiştir. Kokular ve tatların geçmişi hatırlatmakta ne denli etkin olduğu dile dahi sirayet etmiştir. Geçmiş anlatılırken, “eski günlerin tadı kalmadı” denir. El-Mesâ'ir romanında Velid, köyüne geri döndüğünde sokaklarda “Çocukluğumun tadını arıyorum” der. Aklına ilk gelen imaj, amcasının ağaçtan koparttığı bir yaş hurmadır. أماكننا المشتاهة

ليست الا اوقات der, ayrıca M. Bergûsi. “Arzulanan mekânlarımız, zamandan başkası değildir.”⁴⁰⁴ Arzulanan diye çevirilen müştâha kelimesinin; iştahâ uyandırıcı, iştah kabartan anlamları dikkate alınır, zihnin vakti kayıt altına alırken tatlarla nasıl bağlantı kurduğu daha net görülecektir. Geçmiş özmek bu nedenle geçmişin tatlarını da özlemeyi birlikte getirir. Bu noktada sürgün ve göç tecrübelerinin beslediği hasretin bir parçası da yemek nostaljisidir. Jarrar'ın, A Map of Home romanında Nidâli'nin babası, gittiği her yerde yanına bir şişe Filistin zeytinyağı taşıırken acı çeker.⁴⁰⁵ M. Bergûsi, ise zeytinyağını sürgün yılları boyunca dışarıdan satın almadığını belirtir. Viyana'da yaklaşık bir dolara satın aldığı incirleri yediğinde aile evini anarak, “Dâru'r-Ra'd hanedanlığına” karşı suç işlediğini söyler. “Ninem Ebu Ata bunu bir duysa...” der ailesine ve kendisini Beytül'lahm'e göndereceğini, çünkü akıl hastanesinin orada olduğunu ifade eder.⁴⁰⁶ M. Bergûsi'nin sürgünde yıllar boyu çocukluk tatlarını tekrar deneyimlememesi, geçmişin hafızasını koruma çabasıdır.

Seher Halife, vatana dönme arzusunun, geçmişin tatlarıyla nasıl güçlü bir ilişki kurduğunu şöyle gösterir:

Ürdün'de hayalini kuruyordu, sonra Lübnan'da, sonra Tunus'ta kurdu: “Beni taşı ve zeytin ağacının altına at, bana bir yufka ekmeği, soğan ve tuz, yanında bir tabak zeytin ver.” İşte şimdi zeytinin önünde, ablukayla sarılmış bir yolda, önünde tenekeden yüksek duvarlar var. Rüya bitti.”⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ M.Bergûsi, age, s. 105

⁴⁰⁵ Jarrar, age, s. 178

⁴⁰⁶ M. Bergûsi, age, s. 71

⁴⁰⁷ Seher Halife, *Mîras*, Dâru'l-Adâb, 1997, 1.baskı, s 243

Halife'nin seçtiği lezzetlere bakarsak, yufka ekmeği, soğan, tuz her birinin köy yaşamının ortak nostaljik tatları olduğunu görürüz. Bedr'in ev hasretinin de en önemli parçası mutfak ve kokulardır:

Lusi evimize gelmezdi ki mutfaktan tatlı ve macunlardan bir koku festivali dökülmesin. Mutfağa girer, o eski gençlik duruşuyla dikilir ve önlüğü dolgun beline bağlardı. Artık ev ahalisinden kimse onu görmezdi ki, dikdörtgenler ve dairelerden sıralanmış tatlılar kimsenin asla onun gibi yapamadığı kocaman üzümlü kekinin yanına dizilmiş olmasın. Annem, onun her ay yaptığı ziyaretleri, en lezzetli tatlıları yapması için beklerdi.⁴⁰⁸

Robert Hemmings, çocuk edebiyatında yer alan yemekleri incelediği çalışmasında bizlere verdiği örneklerde, yemeklerin “çocukların burnunu uyandıran”, “rahatlatıcı” ve “nostaljik” olduğunu söyler.⁴⁰⁹ Frances Dolan, modern çocuk edebiyatından merccek altına aldığı yiyecekler yardımıyla bu tatların ulaşılabilir, ortak ve zararsız olduğunu altını çizer.⁴¹⁰ Hatırlanılan çocukluk tatlarının da bu özellikleri taşıyan meyveler ve şekerli lezzetler olması şaşırtıcı değildir. Bedr'in taşıdığı “koku festivali” de hayatın rahatlatıcı yüzünü okura gösterirken, herkes için ortak, ulaşılabilir ve tanıdık bir kokuyu “üzümlü kek”i seçmiştir. Maya Ebu'l-Hayyât'ın *La ahadun ya 'rifu fasilete demihi* romanında Cumâna da bizlere bir çocuğun olayları nasıl lezzetlerle irtibatlandırıldığını gösterir. Halasından bahsederken onu gördüğü zamanı tanımlarken, çocuk hafızasının zamanı lezzetle nasıl kodlamış olduğunu gösterir.

Oğlunu ancak Şamdan örgü peyniri ve halamın anahtarla kilitletiği dolapta sakladığı çikolatalar taşıyarak geldiği yaz tatillerinde görürdük.⁴¹¹

Tatlı ve şekerlemeler içlerinde barındırdıkları keyif, rahatlama gibi göstergelerle de edebiyatta yer alırlar. Barthes'ın, gıdanın *grameri* diye isimlendirdiği gibi, sunulan gıdaların her biri birçok tema, durum, zaman ve kategoriyi de beraber taşır. Şekerse bir dizi imgeyi, hayali, zevki, seçimi ve değeri ima eder, bütün bunların toplamı olarak aslında başlı başına

---

⁴⁰⁸ Bedr, age, s. 12

⁴⁰⁹ Frances E. Dolan “Toast and the Familiar in Children’s Literature” *Food and Literature* (ed: Gitanjali G. Shahani) Cambridge 2018, s. 297 / Robert Hemmings, “A Taste of Nostalgia: Children’s Books from the Golden Age – Carroll, Grahame, and Milne.” *Children’s Literature* 35 (2007): 54–79, s. 62

⁴¹⁰ Dolan, age s. 299

⁴¹¹ Ebu'l-Hayyât, age, s. 26

“şeker bir zamandır.”⁴¹² M. Bergûsi şortla gezdiği, parklarda geçen lise yıllarını, Ramallah’ta kremalı lezzetleriyle anımsar.

*Rukab’ın bahçesine ve kafeteryalarına giderken kızlar, erkekler meraklı gözlerden uzak olurduk. Beyaz çakıl taşlı yolu ve ağaçlarının gölgelerinde çikolatalı kremalarımız, şeftali melbalarımızı, banana splitleri ve milk shakerimizi yudumlardık.*⁴¹³

Köpüklü, uçucu tatlar aldırıışsız, hercâi zamanların tüm lezzetini olduğu gibi yazıya taşır.

Ebu’l-Hayyât’ın, *La ehad ya’rifu fasilete demihi* romanında, Cumâna karakteri, istemediği anılardan kaçmak isterken gözlerini kapadığında ansızın gözlerinin önüne gelen bir sahneyi paylaşır. Tunus’taki evin mutfağında, babası kızına okula götürmesi için özenle sandviç hazırlamaktadır; baget ekmeklerin arasına koyduğu haşlanmış yumurta ve ekmeği ıslatan domates ve turşu. Cumâna, beslenmesini açtığına tüm çocukların etrafından kaçmasına neden olan sandviçlerin kokusunu hatırlarken tebessüm eder: “*Bu sandviçlerden nefret etmiş olmama ve onları bir ceza olarak görmeme rağmen tebessüm ettim.*” Esasında Proust’un madleni yerken nereden geldiğini keşfedemediği “bitimsiz haz” da onun Combray şehrinde yaşadığı mutlulukla tam bir özdeşlik içinde değildir. Yazar eserin yedinci cildinde, bu hatırlama anının, “gücün varsa beni geçerken yakala, sana sunduğum mutluluk bilmecesini çözmeye çalış”⁴¹⁴ der gibi geçip gittiğini söyler. Deleuze de Proust’a şimdi yediği kekin, Combray’da yediği keklerin aynı olması nedeniyle, yazara orada yaşanan anıları anımsatmasını, *çağrışım psikolojisine* indirgemeyi kabul etmez. Çünkü Proust’un peşine düştüğü bu hatırlama, şimdi yaşanan duygulanımın etkisiyle, geçmişte yaşanan duygulanımın çağrışımını fazlasıyla aşan bir durumdur. Deleuze bu noktada iki duygulanım arasında basit bir benzerlikle, çağrışımın açıklanamayan, “olağanüstü sevinç duygusu”nun altını çizer. Böyle bir anımsama anında geçmiş, yaşandığı biçimiyle değil “gerçeklikle asla eşdeğeri olmayan bir muhteşem hakikatle” ortaya çıkar.⁴¹⁵ Buradan hareketle, hakiki anlamda yakalanan bu anımsama anının, sanat dilinde

---

⁴¹² Barthes, age, s. 23, 25

⁴¹³ M. Bergûsi, age, s. 48

⁴¹⁴ Proust, *Kayıp Zamanın İzinde :Yakalanan Zaman*, Kitap 7, (çev: Roza Hakmen, Ahmet Güntan), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 175

⁴¹⁵ Deleuze, age, s. 62,63

duyusalı aşması da bundandır . Ve böyle bir anın ifadesi okurda ancak duyusalı aşan, kendi tanıdık duygulanımlarını uyandırabilir. Bedr, misafirlerin ardından evde sıradan ve basit yaşamın akmaya başladığını şöyle hatırlar:

Yeniden dönerdi; sarı bakır karışmış Arap kahvesinin kokusu ve Nablus sabununun köpüğü sabah ışığı dolmuş evin zemininde rayahasını salarak. Zemindeki gül rengi mermerlerin yüzeyinden, zeher suyuyla pişmiş haytaliyye muhallebisinin kokusu büzülerek çekilirdi. Ancak eve çat kapı bir misafir gelmesi dışında göremeyeceğimiz o beyaz çayın fincanlarının izi silinir giderdi.⁴¹⁶

Misafirin gelişi ve gidişiyle yaşanan değişim; renk, koku ve ışıkla anımsanmaktadır. Zeher denilen bitkinin öz suyundan elde edilen daha çok sütlü tatlılarda kullanılan aromatik kokuyla pişmiş muhallebinin, gül rengi mermerlerin içine sinmesi, koku, doku ve renk açısından bütünlük taşır. Misafirlerin gidişiyle eve dolan farklı atmosferin, onların gidişiyle ince bir duman gibi ağır ağır toparlanıp çekilişinin ve yerini aşına kokulara bırakmasının tasvirini görürüz. Asılı olan havanın; renkleri, kokusu ve ışığıyla yer değiştirmesi tüm hareketiyle gözlerimizin önüne taşınır.

M. Bergûsi köyünü gördüğünde içinden taşan tüm duyguları tahlil ettiğinde, meselenin mekân değil, zaman olduğunu fark etmiştir.

Daru'r-R'ad bir mekân değil. O aynı zamanda bir 'vakit'. Sabah ezanıyla kalkıp, "fecrin ışıklarıyla toplanmış" incirleri tatma vakti. Kırağıyla yıkanmış ve zinde serçelerce gagalanmış olan. (...) Ebu Seyf'in yağhanesinden, okula tam gitmeden önce elimdeki sıcak tandır ekmeğine yetişen zeytin yağı testisi zamanı.⁴¹⁷

Yazarın çocukluk evine adım attığında, tatlar ve kokularla birlikte geçmiş uyanır. Yazarın canlanan hafıza tatları da aşkın bir anımsama deneyimine işaret eder.

Örnekler yardımıyla edebi eserlerde birçok gösterge taşıyan yiyeceklerin birbirinden çok farklı yorumlanabildiğini yakından gördük. Bir dizi bağlam içinde karşılaşılan yiyeceklerin Filistin romanında özet olarak negatif ve pozitif durumlarda yer aldığı söylenebilir. Savaş ve

---

⁴¹⁶ Bedr, age, s. 23

⁴¹⁷ M. Bergûsi, s.105

işgal altındaki Filistin’de yiyecekler temel ihtiyaçların karşılanamayışına dair kanıtlardır. Öte yandan işgal ve savaş hayatın sadece maddi boyutunu etkilememektedir. İkrâm ve dostluk emareleriyle, manevi doyum unsuru olan yiyeceklerle kurulan bağları da ınkıtaya uğratmaktadır. Bu durum sürgünün vatan dışında kurduğu sosyal ilişkiler kadar, yiyeceklerle de ilişkisini etkilemektedir. Travmatik deneyimlerin hayatın tabii halde akışına verdiği reaksiyonlar için sofraların nasıl uygun sahneleme aracı oluşu da bunu gösterir. Geçmişin bellekte kokular ve tatlarla korunmasının edebi eserlerde tezahürüne yakından bakıldığında göç edebiyatında yiyeceklerin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Geçmişin bereket ve huzur dolu günlerinin temsilinde yiyecekler birincil örneklerdir. Bunun dışında bitki örtüsü ve tabii ürünler kadar Filistin’e özgü yiyecekler de Filistin kimliğinin ve geleneklerinin somut anlatımlarında belirgindir. Özellikle bir kimlik iddiasında bulunan Filistinli yazarlar için toprakla bağın en önemli figürü olarak yiyecekler karşımıza çıkar. Bu minvalde Filistin’de tarihi süreç içinde bilhassa bazı bitki ve meyveler sembol değeri kazanmıştır. Öte yandan kimi yiyeceklerin Filistin günlük yaşamının parçası olarak öznel hikayelerde ve hafızasında tartışılmaz yeri olduğu açıktır.

Sonuç olarak Filistinlilerin kişisel mekânları olan evleri sunma biçimleri yanında, eşyalarla ve yiyeceklerle kurdukları ilişkiye yakından baktığımızda son derece geniş bir yelpaze karşımıza çıkar. Bu yelpazenin biçimlenmesinde ideolojik dil kadar kişisel tecrübelerin farkının da oldukça etkili olduğu ortadadır.

4. DIŞ MEKÂNDÂ GÜNLÜK YAŞAM

Filistinli romancı açısından dış mekân temsilinin temel belirleyicisi iç mekân temsillerinde de olduğu gibi sürgün ve işgal şartlarıdır. Bu başlık hem Filistin’de yaşayan hem diaspora Filistinliler açısından dış mekân temsillerini *yolculuk* ve *İŞgal edilmiş Filistinde Günlük Yaşam: Parçalanma ve Abluka* başlıkları altında ortaya çıkarma amacı taşımaktadır.

Filistinlinin hayatının bir parçası olan sürgün olgusu daha genel tecrübeleri ve tercihleri de ihtiva eden ‘yolculuk’ teması altında incelenecektir. İster kendi ulusal problemlerini kaleme alsın ister kişisel hikayelerinin bir parçası olarak yer alsın, vatandan ayrılık Filistinli romancıyı doğrudan etkilemiştir. Genel olarak Filistin romanında yolculuk, vatandan toplu şekilde sürgün veya göç deneyimini anlatır. Bunun yanı sıra farklı ülkelerde siyasi sınır dış edilmeler ve kısıtlamalar konu edilir. Yine sosyal ve ailevi nedenlerle oluşan bireysel yolculuk tipleri de romanda kendine yer bulur. Bu başlıkta romancıların, yolculuğu Filistinlinin günlük yaşamının temel belirleyicisi olarak hangi kurgulara dahil ettiklerine hangi hedeflerle ele aldıklarına yakından bakılacaktır. *Yolculuk* başlığı *Valizler*, *Ulaşım Araçları* ve *Hudutlar* olmak üzere üç alt başlık içerir. Filistin romanı etrafında yolculuk temasının işlenme biçimleri, bu tema etrafında gelişen sembolik anlatımlar, kurgusal ve biçimsel özellikler tespit edilecektir. Ayrıca yolculuk teması etrafında gelişen metaforik anlatımlar incelenirken, yazarlar arasındaki farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Filistin romanında yolculuk ve göç temsili, ‘vatan’, ‘kimlik’ ve ‘öteki’ algılarına dair pek çok veri taşır. Filistin romanında, yolculuk temasının ele alınışında ideolojik hedeflerin yanı sıra bireysel tecrübeler ve vakıalar da ön plana çıkar

Filistin topraklarında ve İsrail’de yaşayan Filistinlilerin günlük yaşam temsilindeki bir diğer olgu ise işgaldir. Filistin topraklarında 1949 ateşkes anlaşmasında belirlenen Yeşil Hat’tın iki katını aşan uzunlukta inşa edilen, binlerce Filistinliyi birbirinden izole eden Batı Şeria Duvarı (West Bank Wall) ve kontrol noktaları nedeniyle ađırlaŐan abluka şartları bölgede hüküm sürmektedir. Bu coğrafyada; çalışma, eğitim, ulaşım, sosyal hayat gibi günlük yaşamın temel belirleyicileri olan olgular; Batı Şeria Duvarı, İsrail bariyerleri, tecrit ve YahudileŐtirme politikaları gibi nedenlerle kısıtlamalar altındadır. Filistin’de günlük yaşamı dolaylı ya da

dolaysız olarak resmetmekle karşı karşıya kalan romancı zorunlu olarak bu işgal ve abluka kısıtlamaları çerçevesinde kalacaktır. İkinci başlıkta İşgal Altındaki Filistin’de günlük yaşamın işgal şartlarıyla nasıl irtibatlı olarak kurgulandığı analiz edilecektir.

Yazarların günlük yaşamı abluka ve yolculuk teması etrafında ele alışımın ideolojik yönü olduğu muhakkaktır. Öte yandan Filistin’de siyasi koşulların, edebi metinleri içerik ve biçim olarak şekillendirmesinin bu denli baskın oluşu kimi estetik tartışma ve çıkmazları beraberinde taşır. Bu nedenle günlük yaşamın hareketini kısıtlayan siyasi şartların, metinsel sonuçlarına da değinilecektir.

4.1. Yolculuk

Modern dünyayı tanımlayan en önemli fenomenlerden birisi olarak görülen göç, günümüzde savaş, siyasi baskı, eğitim, iş vb. gibi nedenlerle gerçekleşmektedir. Siyasi, sosyal ve bireysel sebeplere dayanan göçlerin yanı sıra ikamet değiştirmeksizin yapılan pek çok yeni seyahat çeşidi küreselleşmiş dünyada yerini almış durumdadır. Doğa ve kültür seyahatleri yanında artık yemek turizmi ve konumuzla da yakından ilgisi olan aile kökenlerinin bulunduğu ata topraklarına ziyaretler artmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak diasporanın bir tür “hac” olarak tanımladığı bu seyahatler turizm sektöründe yerini aldığı gibi edebi literatürde de anlatıları yaygınlaşmaktadır.

Filistin diasporası özelinde değerlendirildiğinde bu hareketliliğin birincil etmeni savaş koşulları ve sürgündür. Mülteci Filistinlilere yardım amacıyla BM tarafından 1949 yılında geçici olarak kurulan ancak çalışmalarını kalıcı hale getirmek zorunda kalan UNWRA’nın 2015 resmi kayıtlarına göre dünya üzerinde beş milyon üzerinde mülteci Filistinli bulunmaktadır.⁴¹⁸ Bu rakamlara göre bu sayının yaklaşık iki milyon kadarı Gazze ve Batı Şeria mülteci kamplarında yaşamaktadır. Kalanı Ürdün, Suriye ve Lübnan’dadır. Öte yandan mülteci yardım kuruluşlarına dahil olmayan dünyanın farklı ülkelerinde iki milyonun üzerinde Filistin diasporası bulunmaktadır. Filistin İstatistik Kurumu resmi raporları da Filistinli kayıt altındaki mültecilerin yarısından fazlasının Filistin dışında, kalanının Gazze ve Batı Şeria mülteci

---

⁴¹⁸ UNWRA (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East)
<https://www.unrwa.org/resources/un-unrwa/resolution-7085-operations-united-nations-relief-and-works-agency-palestine> (erişim: 20.07.2021)

kamplarında yaşadığını doğrular.⁴¹⁹ 2022 sayımlarına göre mülteci kamplarındakiler dahil, Gazze ve Batı Şeria'da beş milyon üç yüz bin Filistinli yaşamaktadır.⁴²⁰ Sonuç itibariyle yeryüzündeki Filistin nüfusunun yüzde ellisinden fazlası resmi rakamlara göre mülteci konumundadır.

Filistin popülasyonunun dünya üzerindeki dağılımı ve göç deneyimlerine yer veren edebiyatçıların yüksek oranı, Filistin edebiyatını göçmen edebiyatının bir parçası olarak düşünülmesini kolaylaştırmaktadır. Yolculuk merkezinde gelişen birçok temanın Filistin romanında öne çıkması bunu kanıtlar. Yolculuk teması, Filistin edebiyatında göçmen edebiyatında karşımıza çıkan konular ve anlatım biçimleri yanında Filistinlinin kendine özgü seyahat ve kimlik problemlerini de konu edinir. Yolculuklar, oteller, seyahat tipleri, ulaşım araçları, pasaportlar, kimlik ve pek tabii ulusal sınırlara dair vurgular göç anlatılarının ortak temalarından sayılabilir. Ancak tüm bu anlatılar Filistin romanında üç temel olgu vurgusunda ele alınır: Sürgün, işgal ve devletsizlik. Filistinlilerin toplu olarak gerçekleşen sürgün hikayesi özellikle Nekba olaylarının geçtiği eserlerde savaş ve soykırım anlatılarında yer bulur. Buna ilaveten yolculuklar, dünyanın dört bir yanına dağılmış devletsiz Filistinlilerin bireysel gündelik hayatının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar.

Yolculuk başlığı; valizler, ulaşım araçları ve hudutlar olmak üzere üç alt başlık içermektedir. Bunlar, Filistin romanında kendine özgü problemler çerçevesinde gelişen içerik, anlatım biçimleri ve sembolleri ortaya koyma hedefi yanında dünya edebiyatıyla da kesiştiği noktaları vurgulama gayreti taşımaktadır.

4.1.1. Valizler

Göçmen edebiyatlarında, taşınan hayatların simgesi olarak karşılaştığımız önemli nesnelere birisi de valizlerdir. Rus siyasi göçmen yazar Nabokov, otobiyografik eseri *Konuş, Hafıza* isimli eserinde, kendisine annesinden kalan valizini; biçimi, derisi, kapağı ve kulpuyla betimler. Kendisine kırk altı eyalette, iki yüzden fazla otel odasında eşlik eden bu emektar

---

⁴¹⁹ Palestinian Central Bureau of Statistics (Filistin Merkez İstatistik Bürosu) <https://www.pcbs.gov.ps/Portals/Rainbow/Documents/Registered-Refugees-by-Country-Diaspora-E-2017.html> (erişim: 20.07.2021)

⁴²⁰ Palestinian Central Bureau of Statistics (Filistin Merkez İstatistik Bürosu) https://www.pcbs.gov.ps/site/lang_en/881/default.aspx#Population (erişim: 26.04.2022)

valizle ilgili şunları söyler : “Rusya ’dan getirdiğimiz miras içinde en sebatlı çıkan parçanın bir seyahat çantası olması hem mantığa uygundur hem de bunun sembolik bir anlamı vardır.”⁴²¹

Filistinlilerin yaşamında da valizler ve çantalar hayatın vazgeçilmez nesnelere dir. Bedr’in, *Nücûmu Eriha* romanında anlatıcı hali hazırda yazdığı romanına vereceği ismi düşünürken, istikrarsız yaşam içinde öğrenmek zorunda kaldığı becerilere gönderme yapar:

Romanım için şöyle bir isim bulmak güzel olurdu: “Diyarlar arasında ve Bavullar : Haberlerin Taşınmasıyla İlgili İftihar” ya da “Kedilerin Son Saçılışı: Sıçrama ve Uzaklaşmayla İlgili Hünerler”⁴²²

Arap dilinde, klasik dönem eserlerde tercih edilen secî üslubunu kullanarak, romanı için isim denemelerinde bulunan anlatıcı, hayatının merkezine valizleri koymuştur. Anlatıcının oluşturduğu ‘kedilerin dağılışı ’ شذرات القطط ibaresinde geçen شذرات (şezzerât) kelimesi lügat anlamıyla; damlacıklar, çil yavrusu gibi saçılan şey, demektir.

Filistinli araştırmacı Selmân Ebu Sitte’nin konudan bağımsız olarak yapmış olduğu ‘Şetât/diaspora’ kelimesiyle ilgili sözünü burada anmak anlamlı olacaktır. Sitte bize Arapça ‘şetât’ kelimesinin fonetik ve semantik olarak ‘şezzerât’ kelimesine çağrışım yaptığını şöyle hatırlatır: “Şetât (diaspora) kelimesi kadim Filistinlilerin, elbiseleri kirlendiğinde kullandıkları testilerden saçılan su damlayışlarının (şezzerât) akışına benzer bir ima”⁴²³ barındırır. *Nücûmu Eriha* romanında anlatıcı yazarın eserine düşündüğü “ Kedilerin Son Saçılışı” isminde geçen ‘şezzerât’ kelimesi de hem sözlük anlamıyla hem fonetiğiyle yazara diasporayı anımsattığı için “Şezzerâtu’l-kıtat” (Kedilerin Dağılması) ibarelerini seçmiştir.

Taşınmak hayatın bir parçası olduğunda, yolcuların da bu sıkıştırılmış ve göçebe yaşama adapte olduğunu gösteren en iyi örnek valizleridir. Aşûr’un *Tantûriyye*, romanında ‘Abid karakteri, tüm yolculuklarında içinde bir çift yedek kıyafet bulunan, omzuna asılı bir heybeyle anlatılır.⁴²⁴ M.Bergûsi de *Raeytü Ramallah* eserinde vatana Ürdün sınırından girişini anlatırken, kendini omzundaki küçük el çantasıyla tarif eder. Bu dönüşün ilk adımlarında aklına

⁴²¹ Nabokov, age, s. 141

⁴²² Bedr, age, s. 9

⁴²³ Râmi Ebu’ş-Şihâb, age, s. 75

⁴²⁴ ‘Aşûr, age, s. 303

geçicilik ve taşınmanın sembolü olan çantanın gelmesi anlamlıdır. Yine sık yolculukların kendisine kazandırdığı alışkanlıklarından şöyle bahseder:

*Yolculuk yaptığımda mümkün olan en hafif ve en küçüğünü yanımda taşıyım. Çantaların yolculara yaptığı şeyi sevmem. Ne aradığını bilmediğim memura, içindekileri dökmek zorunda kalmaktan hoşlanmam.*⁴²⁵

M. Bergûsi'nin romanında son sahnede yine küçük çantası zikredilir. “Küçük bavulumu, köprüden dönmek için hazırlayacağım.”⁴²⁶ Çantanın devreye girişiyle bir yolculuk zinciri takip edilir ; Amman, Fas, Kahire, Amman ve sonra yine Filistin plandadır. Fas'ta arkadaşlarıyla bir araya gelecek, ancak geçici olarak oturum alabildiği Kahire'de oğlu ve eşiyle buluşarak Amman'daki annesini ve kardeşiyle yaz tatilini geçirmek üzere Ürdün'e geçecek ve oğlunun kimlik işlemlerini yapacaktır, şayet Filistin'e oğlu için giriş iznini ayarlayabilirse oğlunun kendisiyle birlikte Filistin'i görmesini sağlayacaktır.

1967 mültecilerine Filistin'e giriş hakkı tanıyan Oslo Anlaşması sonrasında yazarların tecrübeleriyle gelişen dönüş edebiyatında Ürdün Köprüsü “vatana dönüş”ün önemli bir figürü olarak karşımıza çıkar. M. *Raeytü Ramallah* eserinin ilk sayfasından bu köprüyü şöyle anlatır:

*Feyruz ona 'Avdet/Dönüş Köprüsü' diyor, Ürdünlüler Melik Hüseyin köprüsü, Filistin Devleti Keramet köprüsü, insanların çoğu, otobüs, taksi şoförleri de Nebi köprüsü. Annem, ondan önce ninem, babam, amcamın karısı Ümmü Telal basitçe şöyle derdi: köprü.*⁴²⁷

Birkaç nesil içinde Filistinlinin günlük yaşamında basit bir köprü'nün işgalle nasıl sembolik anlamlara büründüğünü bu pasaj yardımıyla görürüz. Son sahnede, Filistin'den ayrılırken çantanın hazırlanışı ifade edilirken yazarın seçtiği tabir köprüye yüklenen anlamları yeniden sorgulatır: “Küçük çantamı köprüye dönüş için hazırlıyorum.” Metinde yazar köprü'nün yaygın kullanımını olan “cisru'l-avde” ‘dönüş köprüsü’ kalıbını tersten söylemeyi seçer: “Avde ilel-cisri” “köprüye dönüş”. Köprüye dönmek, yazarın sürgününe dönüşün başlangıcıdır ve peşinden tüm sınır ötesi seyahat planlarını zikreder. Dönüşün sembolü haline gelmiş köprüyü

---

⁴²⁵ M.Bergûsi, age, s. 28

⁴²⁶ M.Bergûsi, age, s. 220

⁴²⁷ M.Bergûsi, age, s. 25

yazar adeta sürgünü için sembolleştirir. Zira 1967 mültecilerine dönüş hakkı veren Oslo Antlaşması, 1948 mültecileri için aynı hakkı vermemektedir. Öte yandan Batı Şeria ve Gazze'nin idaresi de vadedildiği gibi Filistin bağımsız idaresi altında değil, İsrail Devleti tahakkümündedir. Romanın başındaki 'Avdet Köprüsü'nün eserin sonunda vatandan ayrılırken sürgün noktası olması tabiidir.

Filistin romanında valizler, her zaman kişisel planlamaların ve tercihlerin bir parçası olarak yer almaz. Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanında, anlatıcı, odasında açık duran valizi gözüne iliştiğinde bu görüntüden rahatsızlık duyar. 'Ne olur ne olmaz' düşüncesiyle her an hazır ve kapalı olmalıdır çantası. Bu duruma şöyle hayıflanır:

*Ya rabbim, Filistin meselesini başkalarına aktarabilmek konusunda bu kadar başarılı olmalarına rağmen, çanta ve valizleri her yönüyle taşıma sanatını bize öğretmeyi düşünememeleri ne kadar saçma!*⁴²⁸

Siyasi dilin, Filistin meselesiyle ilgili harcadığı mesaiye eleştiri taşıyan ibare, siyaset tartışmalarının Filistinli yaşamının basit gündelik meselelerine temas etmediğine bîhaber olduğuna dair ince bir alay taşımaktadır.

M. Bergûsi *Raeytü Ramallah*'ta eşi ve tek çocuğuyla yaşadığı Mısır'dan sürülme olayını, evlerine giren iki istihbaratçı gözetiminde bir valiz hazırlayışıyla anlatır. İki yaşındaki çocuğunun onu görmeyince ertesi gün ve sonraki günlerde ne düşüneceğine dair taşıdığı endişeler eşliğinde alacaklarını hazırlar.⁴²⁹ Valiz, ani siyasi kararlara bağlı yolculuklar ve sürgünler için merkezdedir. Yazarın bu bölümde "Kendi milletine mensup bir kişi olarak belki de kusurlu kabul edilecek şekilde" hiçbir siyasi kurum, hareket içinde olmayan bir baba olarak kendini açıklaması ise Filistinlinin yaşadığı gerilimi son derece net aktarır. Devamında belirttiği üzere yazar yaşamını tabiatı gereği doğrudan ideolojik ve siyasi bir hareket içinde tanımlamamasıyla bir yandan kendini Filistin meselesinin merkezinde gören pek çok oluşum tarafından eleştiriye maruz kalmaktadır. Buna rağmen bu hareketler, bizzat eleştirdikleri duruşa ait şiirleri icra etmesi için kendisini pek çok organizasyonda davet ederek çalışmalarını güçlendireceklerini düşünmekte adeta kendi içlerinde de çelişkiye düşmektedir.⁴³⁰ Bir diğer

---

⁴²⁸ Bedr, age, s. 7- 8

⁴²⁹ M. Bergûsi, age, s. 52

⁴³⁰ M. Bergûsi age, s. 52

yandan bitmeyen işgal, uluslararası siyasi kararlar ve hatta gündelik siyaset kişisel hayatını bütünüyle kontrol etmektedir. “Yenilen ve zulme uğrayanların siyasetten berî kalabilmesi mümkün mü?” diye sorgular.⁴³¹

Çantalar, çatışma altında teyakkuz içinde olmanın da önemli bir figürüdür. ‘Aşûr’un *Tantûriyye* romanında, İsrail-Lübnan Savaşı’nı anlatan bölümlerde çantalar, insanların değişen yaşamının önemli bir parçası olarak sahnededir. Rukayye, Beyrut’ta şehir bombardımana uğradığında çalan sirenlerle binanın sığınağa inmesi gerektiğinde “elzemin elzemini” taşımayı öğrenir. Kapının önünde acil durum çantaları vardır ve içindeki gıdaların kullanıma elverişli olup olmadığının kontrolü yaşam sorumlulukları içinde yerini almıştır. Gece-gündüz demeden süren bombardıman altında, tahliye gerçekleşirken, kimin hangi eliyle hangi çantayı taşıyacağına kadar detaylar belirlenmiştir.⁴³²

Ani, beklenmedik vakıalar ve felaketler karşısında insanlar genellikle ortak tepkiler verirler. Sanat dili ise istisnalara muhtaçtır. Uzun bir süre aynı problemlerin ortasında kalan Filistinli romancının savaşın tek düze anlatım dilini kırmak gibi bir zorunluluğu oluşur. Romancı, kimi zaman savaş şartlarının daimî hale gelerek sıradanlaşması durumunu, edebi bir imkân olarak kullanabilir. Zira savaş ve teyakkuz durumunun günlük rutinin bir parçası olması halinde, insanların kişisel özelliklerine göre reaksiyonları da farklılaşmaya başlar. *Tantûriyye* romanında, savaş nedeniyle yıkılan evlerin betimlemesi buna örnektir. “Bombardıman altında duvarlar bile güvenilir kibarlıklarını kaybetmişler de evin mahremini patavatsızca ortaya dökmüşler.” Bombardımanın öldürmediği ve bir odada toplanmış sanslı aile ortada kalınca “yoldan geçip gidenlere başını kaldırıp ‘iyi akşamlar’ demek kalmış. Ya da yönlerini çevirip görmezlikten gelerek geçip gitmek.”⁴³³ Kişinin mahremiyetinin, eşyalarının ortaya dökülüşü, ev ahalisinin şaşkınlığı, bunun karşısında kimi zaman yoldan geçenlerin yönlerini çevirmesi savaşın günlük yaşamda kanıksandığını ifade eden betimlemelerdir. Aynı eserde Filistinli Ümmü Ali, Beyrut bombalanırken sığınağa evine çıkıp namazını kılar, sığınakta annesinin kucağına sarılmış çocuklara şeker ve yiyecek taşır. Mütevekkil ve güçlüdür. Saatler süren bombardımana rağmen evinden çıkmadığı bir gün Rukayye onu evinde çocuklar için hamur mayalarken bulur. Rukayye’nin “kıyamet kopuyorken” Ümmü Ali’nin bu davranışına kızarak

---

⁴³¹ M. Bergûsi, age, s. 53

⁴³² ‘Aşûr, age, s. 190-196

⁴³³ ‘Aşûr, age, s. 189

tepki verdiğini görürüz. Ümmü Ali'nin söyledikleri karakterine uygundur: “Ömürler Allah'ın elinde Rukayye”. Üstelik kıyamet kopuyorsa, bu durumda adalet ve mizan da yakındır.⁴³⁴ Filistin romanında bilhassa kadın karakterde gördüğümüz tevekkül, îsar, güç, cesaret, problem çözebilme gibi vasıflarla donatılmış bir karakterdir Ümmü Ali.

Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanında, Tunus'ta Filistinlilerin kaldığı bir otelin bomba ihbarı aldığı sahne de benzerdir. Otelde Filistinli misafirlere yönelik suikast amaçlı bomba ihbarı üzerine çalan acil tahliye sirenlerine, Filistinlilerin hızlıca ve maharetli biçimde yanıt vermesi anlamlıdır. Süratle taşınan valizler, yine devrededir. Anlatıcı, oteldeki çocukluk arkadaşı 'Ayda'yı otelin lobisindeki tahliye kargaşası içinde göremeyince onun uyuya kaldığından endişelenerek odasına çıkar. Arkadaşı 'Ayda, uyanık ve umursamaz bir şekilde beklemektedir. İnmek istemediğini, şayet bu defa ihbar gerçekse kurtulacağını umduğunu söyler. Neden inmediğinin cevabı “Çünkü bu hayattan bıktım.” olur.⁴³⁵ Oldukça dalgalı ve trajik bir hayat hikayesine sahip 'Ayda karakteri bize ilgili sahnede, cesur, her türlü baskıya, yıldırıma karşı dirençli ideal Filistinli imajından uzak bir portre sunmaktadır.

4.1.2. Ulaşım Araçları

Bir edebi metinde ulaşım araçlarının ilk göstergesi, hikâye zamanıdır. Atla çekilen faytonlardan, motorlu taşıtlara geçerken yaşanan dönüşüm; sanatsal anlatılarda dönem göstergeleri için benzersizdir. Ancak ulaşım araçlarının göstergeleri de köyü, kenti ya da yüzyılı ifade etmenin sınırlarını çok zaman aşmıştır. Kağrı, Türk Edebiyatında; sadece Kurtuluş Savaşı döneminin göstergesi değildir. Kuvayı Milliye, kahramanlık, milli seferberlik, zorluk, sabır, azamet ve pek tabii Anadolu kadınına dair bir anlam ve duygu silsilesi ihtiva eder. Bunun gibi göçmen ve sürgün edebiyatlarında, ulaşım araçlarının çeşitliliği de yalnızca teknolojinin tarihsel gelişimi bağlamında yer almaz. Günlük yaşamın bir parçası olan bu araçlar çok daha farklı imaları da beraberinde taşıyabilir.

Filistin romanında da yolculukların pek çok sebebi ve bununla irtibatlı olarak farklı ulaşım araçları zikredilir. At, tren, kamyon, gemi, uçak vb. farklı ulaşım araçları Filistin romanında yolculuk deneyimlerindeki çeşitliliği anlatan unsurların başında gelir.

---

⁴³⁴ 'Aşûr, age, s. 200

⁴³⁵ Bedr, age, s. 65

Sürgün ve diaspora şartları Filistinlinin birincil meselesi olduğu için, ulaşım araçları Filistin edebiyatında mecazi anlamlar da kazanmıştır. Hikâye zamanı Osmanlı son dönemine değinen iki eser yardımıyla, farklı tasavvurları ortaya koymak konusunda iki ulaşım nesnesinin, nasıl gösterge olarak rol oynadığını inceleyebiliriz. İbrahim Nasrallah'ın *Zemenü'l-huyûlü'l-Beydâ* (2009) (Beyaz Atlar Zamanı) romanı 19. Yüzyılın son çeyreğinden Nekba olayına kadar bir zaman dilimini konu edinir.⁴³⁶ Üç kitaptan oluşan romanın ilk bölümü olan *Rih* (Rüzgâr) Osmanlı son dönemi gelişmelerini ele alır.⁴³⁷ Basit bir Filistin köyünde geçen romanın en önemli karakterlerinden birisi olan Hâlid, zekâsı, cesareti ve atlara olan düşkünlüğüyle bölümün ana karakteridir. Bunun yanında Osmanlı idaresi tarafından vazifelendirilmiş, Kaimu makâm (kaymakam) lakabını taşıyan ancak ismi verilmeyen yönetici, köylere Osmanlı adına vergi memurları tayin etmektedir. Eserde, vergi memurlarının köylerde yaptığı zorbalık ve istibdadın her türlüünü görürüz. Tarım ve hayvancılıkla geçinen halkın temellüklerini gasp, insanlara korku salmak için vahşice katle varan zulümler sahnelenir. Hâlid, cesaretiyle vergi memurlarının zulmüne direnerek, en sevdiği atı olan Hemâme'ye el koymalarına müsaade etmez. Hâlid'in bu direnişi karşısında kendisi için çıkan idam emri nedeniyle atıyla firar ettiğini görürüz. Filistin sarp dağlarında ve vadilerinde yapılan bu yolculuk da Hâlid'in karakteri gibi gerçeküstü ve masalsi bir betimlemeyle anlatılır. Eserde, safkan atların Arap toplumu için önemi fazlasıyla vurgulanır.⁴³⁸ Romanda bir atın asaletinin tayin edilmesi ve ona 'eş' seçimi ile ilgili ritüeller, uygulama gelenekleri tüm detaylarıyla anlatılmaktadır. Öyle ki atın soyu, cinsinin bozulmaması adına sahipleri tarafından kuşaklar boyu takip edilmektedir. Hâlid'in, yöneticilerin zulmüne yaptığı direnişin nesnesi olan cins Arap atı ve atla yaptığı yolculuk bu bağlamda oldukça semboliktir. Arap toplumunda atlara verilen kıymeti de göz önünde bulundurduğumuzda, eserde atın nesebi üzerine verilen tafsilat da bu sembolün vurgusunu

⁴³⁶ İbrahim Nasrallah, *Zemenü'l-huyûlü'l-beydâ*, Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye lid'dirâsât ve'n-neşr, 2007, s. 8-182

⁴³⁷ İlgili romanda Osmanlı dönemine dair bakış açısıyla ilgili bkz Nisreen Oqlah: "ed'devle Osmaniyye fi'r-rivâyati'l-Arabiyye zemani'l-huyuli'l-beydâ nemûzecen." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XIX, S.35 (2017): 169-194

⁴³⁸ Filistin romanı eleştirmeni 'Adil Usta, romanda atların asil olmasıyla ilgili anlatımın inandırıcılıktan uzak ve hikâyenin akışı için fazlasıyla uzun bulduğunu söyler. Ancak sembolik anlatım olarak yorumlamaz. Keza ona göre eserde, Filistin köy adetleri olarak gördüğümüz, evlenmek isteyen gencin evde tabak kırması adetine "başka bir Filistinli adeti bilmiyormuş gibi" yazarın durmaksızın vurgusu da abestir. Öte yandan eleştirmen eserin Filistinlinin dönemin günlük yaşamına nüfuz etmediği ve pek çok hata barındırdığı iddiasındadır. Bkz: Adil Usta "Kanadilü Meleki'l-Celîl" el-Eyyam 02.09.2014

https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=d382ddb221785563Yd382ddb (26/04/2022)

artırır. Romanda at, kendisine uzanan yabancı elden korunması gereken bir ulusu ve ona dair değerlerin tamamını ihtiva eder gibidir.

Toplumun değerlerine ve birikimine el uzatan, kendisine verilen otoriteyi suiistimal eden idareciler imajının aksine; varlığı ve otoritesiyle Arap ve İslam coğrafyasını bir arada tutan yönetim imajı ‘Aşûr’un *Tantûriyye* romanında karşımıza çıkar. Nasrallah’ın romanında safkan Arap atıyla gördüğümüz Arap milliyetçiliğinin tezadı olarak, *Tantûriyye* romanında Osmanlı devlet politikalarının simgesi olarak Hicaz Demir yolu durur.

Tantûriyye romanının hikâye zamanı, Nekba süreciyle başlayarak 2000 senesine kadar uzanmaktadır ancak karakterlerin dilinden 1. Dünya Savaşı şartları dönemine ilişkin pek çok bilgi ve yorum paylaşılır. Romanın anlatıcısı olan Rukayye’nin babası Ebu Sadık ve amcası Ebu Emin romanın öne çıkan karakterlerindedir. Köylerinde balıkçılıkla geçinen bu kardeşler, İsrail devleti henüz kurulmadan önce durumun ciddiyetini görmüş, kitlesel Yahudi göçüne tepki olarak 1936-1939 yıllarında çıkan Arap ayaklanmalarına karşı her türlü imkanlarıyla seferber olmuşlardır. Ebu Emin, ölümüne kadar İsrail ürünlerini boykot eden, ilerleyen yaşına rağmen mücadeleden ümidini kesmeyip Lübnan’ın dört bir yanında mezheplerine ve etnik kimliklerine bakmadan şehit cenazelerine ve sokak eylemlerine iştirak eden bir direnişçi portresi sunar. Ebu Emin Filistin’in kaybıyla ilgili tahlillerinde, eleştirilerini daima Arap siyasetçilerin tutumlarına ve ayrımcı ideolojilere yöneltir. Ümmet anlayışına bağlı olarak kendisiyle aynı safta savaşan Yugoslav, Hindistanlı, Türkmenistanlı ve Anadolulu gençleri anar.⁴³⁹ Hicaz Demiryolu; tüm istasyonları, sömürgelerle değişen renkleri ve isimleriyle direniş tarihinin bir parçası olarak onun hikayesinde baş rol oynar.⁴⁴⁰

Ebu Sadık, kızı Rukayye’ye Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’ndaki Filistin Cephesi’ni sonra Filistinli halkın direniş mücadelelerini anlatırken demiryolu ağını şöyle anlatır:

Hicaz Demiryolu Hayfa’yı Dera’ya, Dera’yı da Şam ve Amman’a bağlardı. Oradan da Medine-i Münevvere’ye kadar giderdi. İnsanlar ona Hamidiyye Demiryolu derdi. Çünkü Sultan Abdülhamit bu proje için çok büyük gayret göstermiş, başlanmasını

---

⁴³⁹ ‘Aşûr, age, s. 80

⁴⁴⁰ ‘Aşûr, age, s. 78, 79

emretmiş, inşâ edilebilmesi için ilk başışı o yapmıştı. Hicaz'da bu trene 'sultan merkebi' diye isim takmışlardı.⁴⁴¹

Eserde Filistin'in düşüşü Hicaz demiryolunun kaderiyle birlikte anlatılır:

Bu yol Müslümanların başışlarıyla inşâ edildi. Araplar, Türkler, İranlılar, Hintler. Bu nedenle İslam vakfı kabul edilir. Yapılmasının amacı Medine-i Münevvere'yi Mekke'ye, oradan da Yemen'e bağlamaktı. Türkiye bölgeden çekilip, İngiltere gelince proje durduruldu. Filistin içindeki demiryolu, İngilizlerin idaresine geçti. Adını Palestine Railways diye değıştirdiler, Semakh'ı son durak yaptılar. Suriye'de devam eden demiryolunu da Fransız sömürge yönetimi eline aldı.⁴⁴²

Görüldüğü gibi eserde Hicaz Demiryolu ağıyla, bölgenin tarihi birlikte anlatılır. I. Dünya Savaşı öncesinde Hicaz Demiryolu, aynı medeniyetin topraklarını birbirine bağlayan bir ağıdır. Osmanlı'nın yenilgisiyle Hicaz Demiryolunun birleştirdiği ağların bir kısmının Fransa, bir kısmının İngiltere denetimine geçmesiyle şehirler bile tam ortadan ayrılmıştır. Artık bir uçtan bir uca yapılan yolculukların yerine sınır duraklarında pasaport ibrazı gerekmektedir. Palestinian Railways ismi, İngiltere'nin bölgeyi ayırıp müstakil hale getirişiyile doğmuştur. Eserde Hicaz Demiryolu ağının, sömürge devletleri tarafından ayrılışının ifade edilmesi, Suriye ve Filistin ayrımının ulusal bir bağımsızlık mücadelesiyle irtibatı olmadığını vurgulamaktadır. Ebu Sadık karakteri, savaştan tam iki sene öncesine kadar, babasının bu trenle yaptığı hac seferi hikayesine geçerek Osmanlı'nın birleştirdiği coğrafyanın İslam mukaddes mekânlarıyla bağına da vurgular.

Esasında trenler, dünya edebiyatında, buldukları coğrafyanın tarihine göre çeşitli göstergelerle edebi metinlerde karşımıza çıkar. 19. yüzyılda modernleşmenin en önemli amblemlerinden birisi trenler olmuştur.⁴⁴³ Teknolojinin somut devasa göstergesi haline gelen demiryolu ağları, ulusal ilerlemenin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak sömürge ülkelerinde farklı imajları beraberinde doğurmuştur. Amerikan yerlileri Kızılderililer açısından trenin

---

⁴⁴¹ 'Aşûr, age, s. 50

⁴⁴² 'Aşûr, age, s. 50

⁴⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nicholas Daly, *Literature, Technology, and Modernity*, 1860-2000, Cambridge University Press, 2009, s. 10-34. Ayrıca treni modernitenin kilit temsillerinden biri olarak edebi metinler yardımıyla inceleyen bir çalışma olarak bkz :*The Railway and Modernity: Time, Space, and the Machine Ensemble*, ed Matthew Beaumont, Michael J. Freeman, Peter Lang: 2007.

demirden düşmanlığı, edebiyat ve sinemada sayısız figürle zihinlere kazınmıştır.⁴⁴⁴ Amerikan tarihçisi Manu Karuka, kolonyalizmin sözlük anlamına dikkat çekerek kelimenin, yerleşim yoluyla sömürgeleştirme anlamına geldiğini söyler. Araştırmacıya göre kıtalararası demiryolları, yeni yerleşimleri teşvik ederek batının kolonyal sistemini kolaylaştırmıştır. Araştırmacı bu nedenle dünyada emperyalizmin temel altyapısı olarak demiryollarını görür.⁴⁴⁵ Konuyu edebi literatürde tartışan Miriam Aguar, kimi düşünürlerin Batının teknolojik ilerlemesini, onun medeniyetinin bir parçası olarak görmesi nedeniyle teknolojik ilerlemeye de eleştirel yaklaştıklarını hatırlatır. Mesela Mahatma Ghandi 1900 yılında yazdığı bir mektupta, “Hindistan’ı yöneten İngilizler değil, demiryolları, telgrafları, telefonları ve her defasında modern medeniyetin zaferi ilan edilen buluşlarıdır.” diye yazar.⁴⁴⁶ Bu düşünceden hareketle, Hindistan romanında tren, sömürgeciliğin mecazı olarak kullanılmaktadır.⁴⁴⁷ Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olan Hicaz Demiryolu ise *Tantûriyye* romanında, Osmanlı devlet politikasının barışçıl ve bütünleştirici yönüne imalar taşımaktadır. Ancak metinde, ağın idaresinin İngiltere’ye geçişiyle birlikte tren, Aguiar’ın altını çizdiği sömürgeciliği ifade eden sembolik anlama geçiş yapar. Romanda, Tantûra köyünden geçen trenin anlatıldığı bölüm başlığının “Gulyabâni” diye isimlendirilişi bu nedenle oldukça dikkat çekicidir ve bize ‘demirden canavar’ imajını anımsatır. Romanda treni daha çok İngiliz askerler bazen Yahudi yerleşimciler kullanır. Filistinli köylüler, trenle ulaşım sağlayabilecekleri iç lokasyonlar için bile başka vasıtaları tercih ederler. Rukayye, bu sahil köyünün belirgin kimliği olarak denizi defaatle anlatırken, trenle ilgili şunları söyler: “Deniz, köyde ikamet ediyordu. Trense sadece zaman geçirirdi, gulyabâni gibi aniden ortaya çıkıp sonra gözden kaybolurdu.”⁴⁴⁸ Bilindiği gibi İngiltere ve Fransa’nın sömürgeciliği gittikleri hiçbir toprakta kalıcı olma iddiası

---

⁴⁴⁴ Kuzey Pasifik Demiryoluna saldıran Kızılderililerin illüstrasyonunu ilk aklımıza gelenlerden biri olarak zikredebiliriz. Bkz: Le Petit Journal’: North American Indians who have left their Reservation, attacking a train on the South Pacific Railroad, Arizona. Paris, 25 February, 1906. <https://www.alamy.com/stock-photo-north-american-indians-who-have-left-their-reservation-attacking-a-57297025.html> (26/02/2022)

⁴⁴⁵ Manu Karuka, röportaj: Sam Vong: The impact of the Transcontinental Railroad on Native Americans, June 3, 2019 <https://americanhistory.si.edu/blog/TRR> ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Karuka; *Empire’s Tracks: Indigenous Nations, Chinese Workers, and the Transcontinental Railroad*, 2019

⁴⁴⁶ Aguiar, “Making Modernity: Inside the Technological Space of the Railway” *Cultural Critique*, Winter, 2008, No. 68(s 66-85), <https://doi.org/10.1353/cul.2008.0009>. s 71 / M.K. Gandhi, *Hind Swaraj and Other Writings*, (ed. Anthony Parel.) Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s 130

⁴⁴⁷ Bkz Marian Aguiar “*Making Modernity: Inside the Technological Space of the Railway*” *Cultural Critique*, Winter, 2008, No. 68 (Winter, 2008):66-85, Ayrıca bkz :Aguiar: *Tracking Modernity India’s Railway and the Culture of Mobility*. London: University of Minnesota Press,, 2011.

⁴⁴⁸ ‘Aşûr, age, s. 11

taşınamaktaydı. Yazar açık bir şekilde treni, postkolonyal edebiyatlarda görüldüğü gibi sömürgeciliğin sembolü olarak kullanmaktadır. Bu nedenle, köyün sabit kimliği olarak sıklıkla zikrettiği denizin aksine tren, sadece köyde vakit geçirmekte köylülerin yaşamına sesi dışında nüfuz etmemektedir. Ancak İsrail'in varlığı, gitme vaadi taşıyan bu sömürgelemlerden farklı olarak kalıcı hale gelmiştir. Bu durum, vatanlarından kovulan Filistinlilerin sürgün edilmesiyle ilgili bir başka aracın edebi sembol olarak gelişmesine yol açmıştır: Kamyon.

Kamyon, Filistin romanında Nekba sürgünü için bir sembol olmuştur. Bu sembolün zihinlerde yerleşmesinde Kanafâni'nin kamyonetlerle vatanlarından sürgün edilen Filistinlilerin sahnelendiği *'Arzu'l-Portakali'l-Hazîn* (1962) ve tankerlerle sınırdan kaçmaya çalışan üç adamın trajik öyküsü olan *Ricâlün fi'ş-şems* (1962) isimli romanı oldukça etkindir. *Ricâlün fi'ş-şems* romanında tanker, hikâyenin kilit noktasıdır. Roman, sömürgeleşmiş toplumun, içselleşmiş çaresizliğini metaforik olarak işler. Olay, Filistin'den farklı sebeplerle yasa dışı göç için bindikleri tankerde havasız kalarak trajik biçimde ölen üç adamın hikayesidir. Esasında göçmenlerin trajik yolculuğunun ilk akla gelen vasıtalarından birisi olarak kamyon ve tankerler, Kanafâni'nin eseriyle Filistin toplu sürgünlerinin ve bireysel göçlerin aracı olarak sembolleşmiş oldu. 'Aşûr'un *Tantûriyye* romanında da Nekba ile, köylerden sürülürken toplu olarak kamyonlara bindirilen halk sahnelenir. Eserin anlatıcısı Rukayye, annesi ve köyün diğer kadın ve çocuklarıyla kamyonlara bindirilerek civar köylere taşınmasını paylaşır. Bu paylaşımda sürgünün güçlü sembolü kamyonudur ve tren yine bağlamdadır. "*Annem hayatı boyunca trene binmeden öldü. Hayfa'ya hiç gitmedi. Ne binek ne de araba, onu ne Aynu Gazel'e ne de Fureydis dışında komşu bir köye taşıdı. Oraya da kamyonla gidecekti.*"⁴⁴⁹

Uçaklar, günlük yaşamın bir parçası olarak romanda karşımıza çıkan bir diğer belirgin araçlardır. Filistin romanında uçak, dünyanın dört bir kıtasında Filistinlilerin ikamet değişikliklerini gösterir. Jarrar'ın *A Map of Home* romanı bütünüyle bir yolculuk hikayesi gibidir. Eserin anlatıcısı Nidâli, aile ağacını şekillendiren hikâyenin merkezine yolculukları koyar:

Babam Ürdün'den gemiyle Mısır'a gelir, annemi bulur ve evlenirler. Sonra bir uçağa binip, Amerika'ya giderler ve ben olurum. Sonra hep beraber bir uçağa biner ve

---

⁴⁴⁹ 'Aşûr, age, s. 15

*Kuveyt'e gideriz.(...)Bilmiyorum benim hikayem nerede bitecek ya da kaç tane uçak, araç, araba, gemi benim çocuklarım ve onların nesillerini götürecektir.*⁴⁵⁰

Uçaklar sadece kişisel yer değiştirmelerin değil, Filistin diasporasının kıtalar arasındaki dağınıklığının da bir göstergesidir. 'Aşûr'un *Tânturiyye* romanında Rukayye tatil bitimlerini şöyle anlatır:

*...bir aylık tatilin bitiminden sonra çocuklarla vedalaşıyorum. Gelen uçak programı, gidenlerle yer değiştiriyor. Ebu Dabi'ye, Toronto'ya, Paris'e, Larnaka veya Atina üzerinden Lod'a, Amman ve köprü üzerinden Nablus'a. Havaalanına gidiyor, dönüyor sonra yine gidiyoruz.*⁴⁵¹

Uçaklar daimî yolculuğun ve Filistin devletsizliğinin sembolüdür. Aynı eserde Rukayye, gözünün önünden hayatının bir film şeridi gibi akışını şöyle özetler:

*Yirmi dört yaşında Rukayye, en küçüğü emzikli, üç küçük çocuk peşinde. Emin'le Beyrut'ta. Çocuklar okulda. Çocuklar üniversitede. Eylemde. Siperlerin arkasında. Rukayye onları bariyerlerle karşı karşıya gelmemeleri konusunda tehdit ediyor. Çocuklar uçaklarda. Rukayye Beyrut'ta bombalar altında.*⁴⁵²

Hayatta daimî ikamet değişikliklerinin, hareket halinin, dilde yaygın bir ifadesi olarak 'yollarda' denir. Ancak yazar, bunun vermiş olduğu aşinalık hissini kırmaya baş vurmuş ve yerine daha vurgulu olarak "Çocuklar uçaklarda." demeyi tercih etmiştir. Elbette uçak, ayakları yere basan bir yoldan daha mübalağalı olarak yersizliği ifade etmektedir.

Bu yolculuk ağında, mekân olarak havaalanları da hikayelerde rol alır. Jarrar'ın eseri *A Map of Home*'da Nidâli'nin hikayesi, Boston, Kahire, İskenderiye, Amman, Kuveyt havaalanları ve pasaport sıraları etrafındadır.⁴⁵³ Anlatıcı her birini diğeriyle; penceresi, büyüklükleri, yapısal özellikleri ve yolcu yoğunluğu bakımından kıyaslayabilir. M. Bergûsi de havaalanlarına ve pasaport kontrollerine alışkındır. Ve onları daha ziyade kimlik problemleri çerçevesinde vurgular. *Raeytü Ramallah*'ta Mısır havaalanlarının yolcular için pek "kolay"

⁴⁵⁰ Jarrar, age, s. 159, 160

⁴⁵¹ 'Aşûr, age, s 19

⁴⁵² 'Aşûr age, s 58

⁴⁵³ Jarrar, age, s. 9, 38,44, 73, 93, 160, 204, 214, 215, 216, 243

olmadığının altını çizer. Yine vatana dönüşte, güvenlik odasında bekletilirken şunları kaydeder: “Ben beklemeye alışkınım. Hiçbir Arap ülkesine kolayca girmedim. Bu öğlen saatinde de asla kolayca girmeyeceğim.”⁴⁵⁴

Filistinli için yolculuklar, eserlerde genellikle zorunluluklar çerçevesinde ele alınır. Kendini Filistinli olarak tanımlamayan Jarrar’ın roman karakteri Nidâlî için bile yolculuklar büyük ölçüde bu kapsamda geçmektedir. Mısır havalimanındaki yolculara bakarken içinden şunları geçirir: “Sırf seyahat uğruna seyahat etmenin ne kadar güzel olacağını, bir ülkeyi başka bir ülke için isteyerek terk etmenin ne kadar güzel olacağını düşündüm... Eğlence için!”⁴⁵⁵ Rebi ‘î el-Medhûn’un *Mesa’ir* romanında Velid, uçakta karşılaştığı bir başka yolcuyu görünce ancak yarım asır sonra kendi yurda dönmesini mümkün kılan şartları ve *ötekinin* yolculuğunu kıyaslar. Aynı uçakta Amerikalı genç bir Yahudi yolcu, Kudüs’e “sadece dinî gerekçeler ve destek amacıyla yolculuk” etmektedir.⁴⁵⁶

Uçaklar, yolculuk dışında Filistin romanında savaş ve saldırı koşulları koşulları ile ilgili de yer alır. İsrail’in gerek Filistin içindeki köylerde yapmış olduğu, gerek Lübnan’da yaptığı hava saldırıları birçok eserde işlenmiştir. ‘Aşûr’un *Tantûriyye* romanında Aynu’l-Helva mülteci kampında İsrail uçaklarının “insanları katletmek rutin bir ödevmiş gibi düzenli olarak” mülteci kamplarını bombaladıklarını yazar.⁴⁵⁷ İsrail’in Filistinli mülteci nüfusun ağırlıklı olduğu Güney Lübnan’ı işgali sırasında, Sayda kentinde 5 Haziran 1982’de, 125 sivilin ölümüyle sonuçlanan ve Lübnan tarihinde *Câd Apartmanı Katliamı* olarak geçen saldırı da eserde yer alır.⁴⁵⁸ Apartmanın uçaklarla bombalandığını, içindeki tüm sivillerin sığınmakta yok olduğunu görürüz.⁴⁵⁹ Yine Lübnan İç Savaşı (1975-1990) esnasında İsrail’in Beyrut’a saldırılarında da uçaklar ön plandadır.

Uçaklar füze fırlatıyor. (...) Allah’ın semaları gün boyunca sana düşmanlık yapıyor. Altı yönden abluka. Termobarik bombalar binalara düşüyor; sakinlerini, arkasında

---

⁴⁵⁴ M. Bergûsi, age, s. 26

⁴⁵⁵ Jarrar, age, s. 159

⁴⁵⁶ Medhûn, age, s. 141

⁴⁵⁷ ‘Aşûr, age, s. 295

⁴⁵⁸ Câd Katliamıyla ilgili kısa bir belgesel yapımı için bakınız : *Binâyetü Câd rihletü’l-bahsi an Nâciin*, Haz: Meryem Deyrânî Montaj: Ali Halife, Saida tv. <http://www.saidatv.tv/news.php?go=fullnews&newsid=197711>

⁴⁵⁹ ‘Aşûr, age, s. 383

*derin, çukur bir enkaz bırakarak yakıp uçuruyor. 'Hâviye' tasavvuru ve cehennemle ilgili hayallerimiz, bunun yanında küçük kalır.*⁴⁶⁰

Savaş uçaklarının Filistinlinin imgeleminde nasıl bir yer edindiğini gösterme hususunda anlatıcı Rukayye'nin teşbihleri yol göstericidir. Rukayye, oğlunun ısrarıyla yazdığı anıların ağırlığından mustarip bir halde, bu yazma eylemini tarif eder. Seçtiği teşbihlerde 'göç', 'savaş uçaklarının tehdidi' gibi benzetmeler görürüz. Acılı anılarını yazmak, hikayenin anlatıcısı Rukayye tarafından, savaş uçaklarının bomba tehdidi altında iken toprağı kazma çalışmasına benzetilir. Rukayye anılarını yazdığı iki defteri çöpe atıp arkasını bir daha dönüp bakmamayı planlarken şöyle der: “*Dönüş olan her yolu tıkayacağım. Bir memlekette diğerine göç edermiş gibi. Çünkü bir uçak başımın üzerinde dönüp duruyor, bomba atıp tavanı üzerime düşürüp, beni öldürmekle tehdit ediyor.*”⁴⁶¹

Savaşın acımasızlığını ve savaşın Filistin yaşamında hayatın nasıl ayrılmaz parçası olduğunu anlatmak için çocuklar, yelerde önemli rol üstlenirler. Çocukların çevrelerinde olup biteni algılama biçimi savaşın dramatik yönlerini anlatmak konusunda yazara imkân verir. Çünkü çocuklar hayatı ancak, doğup büyüdükleri ortam aracılığıyla tanımlarlar. Bedr, *Nücumû Eriha* romanında anlatıcının dilinden Lübnan mülteci kamplarında geçen çocukluğunu şöyle anlatır:

*O günlerde her şeye gülerdik. Dünyaya. Kendimize. Göğün mavisine, denizin kurşun rengine. Batı Beyrut'un dönemeçlerindeyken içimizdeki gizli korkuya. Başımızın üstünde daireler çizen nişancı uçaklara.*⁴⁶²

Yine bu saldırılardan birinde çocukluk arkadaşı Ömer'i kaybeder. Aynı şekilde yazarın çocukluk havsalasında derin izleri olan bir diğer karakter de Mermere'dir. Eriha anılarında özel bir yeri olan Mermere, eserin bütününde ölümü ve hayatıyla yer alır. Mermere'nin, anne ve babasıyla Eriha'da kendi araçlarında İsrail'in 1967 İsrail hava saldırısında öldüğünü öğreniriz.⁴⁶³

---

⁴⁶⁰ 'Aşûr, age, s. 188

⁴⁶¹ 'Aşûr, age, s.212

⁴⁶² Bedr, age, s. 31

⁴⁶³ 'Aşûr, age, s. 171, 173, 189

Hüseyin Bergûsi'nin *Seekûnu beyne'l-levz* eserinde de anlatıcı için uçakların nasıl bir imgeleme tesiri olduğunu görürüz. Anlatıcı yazar, doğumunda “Yerkürenin sathındaki ilk gününe hoş geldin”⁴⁶⁴ dediği oğlu Âsâr'ı Filistin'de büyütme arzusuyla doludur. Evini betimlerken, doğumuyla hissettiği heyecanın, aşkın duyguların nasıl uçak sesleriyle yerini hızla endişeye bıraktığını izleriz:

*“Âsâr burada büyüyecek. Benim hafızamın yanı başında. Ben, annesi ve yağı sonbaharda gelen iki zeytin ağacıyla. Ağaçların üstünde İsrail helikopterlerinin gürültülü nişan atışları geliyordu. ‘Yerkürenin yüzeyindeki ilk günü’nden beri.”*⁴⁶⁵

Oğlu henüz bebekken, geceleri hafif bir loş ışık altında, uçakların seslerini duymaya ve gözleriyle “kaderini takip eder gibi” uçakların ışıklarını takibe başlar. O zaman babası, “Benim gibi müphem bir yolda yürüyecek.” diye düşünür. “Konuştuğu zaman dilinden çıkan ilk kelime ‘uçak’ oldu.” der. Üstelik kendisinin de çocukluğuna dair ilk anısı, Beyrut'tan ailesinin uçakla “yabancı uluslar” gibi çıkartılışıdır. Bu nedenle uçağı, oğlunun hayatı ve kendi hayatının kesişme noktası olarak tanımlar.⁴⁶⁶ Uçak, metinde savaş ve sürgün sembollerinin kesişme noktası olduğu gibi iki neslin de kesişme noktasıdır.

Filistin'in işgal şartlarının bir diğer aracı olarak buldozerleri görürüz. Buldozer, Filistin romanında, şehrin tahrip edilmesinin, yıkımın ve katliamların aracıdır. Seher Halife'nin *Rebî' Hâr'* (Sıcak İlkbahar) romanında 2. İntifada olayları (2000-2005) yer almaktadır. Refah'ta Filistinlilerin evlerini yıkmaya olaylarının anlatımında zırhlı buldozerler merkezdedir. Yazar buldozerleri bir dinazor benzetmesiyle anlatır; ağaçları köklemekte, taşları sökmekte ve toprağı deşmektedir.⁴⁶⁷ Eserin son sahnesinde Amerikalı aktivist Rachel Corrie'nin 16 Mart 2003'te buldozer altında ölümü yer alır. “Demirden kütle” taşlara, dur seslerine aldırmandan ağır ağır yaklaşır. İnsana benzemeyen operatör “kurbağa gibi gözlükleriyle” duyma, işitme gibi emareler taşımadan önündekileri altına almaktadır. Romanın baş karakteri ambulansla yaralıları

---

⁴⁶⁴ H. Bergûsi, age, s. 59

⁴⁶⁵ H. Bergûsi, age, s. 60

⁴⁶⁶ H. Bergûsi, age, s. 60

⁴⁶⁷ Halife, *Rebî' Hâr'*: *Rihletü's-sabri ve's-sabbâr*. Ramallah: Merkezu ûgârî es-sekâfi li'n-neşr ve't- terceme, 2004. s. 118

taşıyan Filistinli Ahmet de arkadaşıyla birlikte aynı sahnededir: “Baba haykırdı: Oğlum şehid oldu! Ertesi gün haberi duyduk. Terörist dediler.”⁴⁶⁸

Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında Velid, Askalan’da evini ararken taş ve moloz yığılı “Caterpillar’ın suretini temizlediği arsa” lara bakarak şöyle der: “*Günün birinde evimizin orada olduğuna inanmak zor. Ev boş bir arsa olmuş.*”⁴⁶⁹ Aynı eserde Velid, uçakta yanına oturan Amerikalı bir yolcuyla tanışması esnasında yolcunun Caterpillar şirketinde buldozerlerden sorumlu olarak Kudüs’te çalıştığını öğrenir. Çalıştığı firmanın adına “kesin biliyordur” diyerek şerh koyan Amerikalı yolcuya Velid, “*Sadece duydum.*” Diyerek cevap verir ve susar. Ancak sadece dışı sessizdir ve içinden çok iyi bildiğini şöyle ifade eder:

*Devasa harıl harıl çalışan Amerikan buldozerleri, Batı Şeria ve Gazze’nin coğrafyasını baştan başa değiştirmeye muktedir olan buldozerler, Irkçı Duvarın inşasında çalışmadı mı? Binlerce Filistinlinin yerlerini yurtlarını yıkıp, kazmadı mı? İsrail’in favorisi bu buldozerleriniz sizin memleketiniz Rachel Corrie’yi 16 Mart 2003’te öldürmedi mi? Gerçekten böyle bir adam Kudüs’te bilmediğimiz başka ne yapacak, neyi yıkıp sökecek?*⁴⁷⁰

Sonuç itibariyle Filistinli romancının kurgusunda, Filistin meselesinin problemlerini anlatma hedefi güttüğü düşünülen kurgularda ulaşım araçları benzer imgeler ve semboller taşır. Bunun yanında Hüseyin Bergûsi’nin *Seekûnu beyne’l-levz* eserinde olduğu gibi yazarın ulusal bir problemden daha ziyade yaşam, ölüm, bireysel seçimler gibi felsefi birçok problem üzerine sorular sorduğu bir eserde de bu durumun değişmediğini gözlemleriz.

4.2. Hudutlar

Bu başlık, Filistin romanında yolculuk bağlamında karşımıza ‘kimlik’, ‘öteki’, ‘vatan’ algılarını dört alt başlıkta tespit etmektedir.

Sınırötesi Yolculuklar adını taşıyan ilk başlıkta, yolculukların kurgusal zeminde nasıl karşımıza çıktığına yakından bakılacaktır. Sınır ötesi yolculukların Filistin halkının yaşamında

---

⁴⁶⁸ Halife, age, s. 119,120

⁴⁶⁹ Medhûn, age, s. 55

⁴⁷⁰ Medhûn, age, s. 139

belirgin oluşu, yazma tecrübelerinde de karşımıza çıkar. Dünya devletlerinin siyasi sınırları, Filistin diasporasının kıtalar arası dağılımı yanında maruz kaldıkları devletsiz Filistinlinin kimlik problemlerini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Filistinli yazarın kendisinin de birey olarak bizzat tecrübe ettiği istikrarsızlığı dillendirme gibi ideolojik hedefi vardır. Öte yandan içinde bulunduğu koşullar bu hedef çerçevesinde kalmak istese de istemese de kendi yazma tecrübesini de etkilemektedir. Vakıada Filistinlilerin yüzleşmek zorunda kaldığı devletsizliğine bağlı ikamet problemleri, dış mekânda günlük yaşamı kurgulamak isteyen yazar açısından çözmek zorunda kaldığı kimi karmaşıklıkları da beraberinde getirir.

Sınır ötesi yolculuklar Filistin yazarında elbette kaybedilen haklar, yaşanan zorlukların dillendirilmesi kadar ulus fikrinin tartışıldığı bağlamların başında gelir. *Yolculuk ve Kimlik* adını taşıyan ikinci alt başlıkta Filistinli yazarda ulus ve kimlik algılarını çözümlenmeye çalışılacaktır. Konunun post kolonyal teori çerçevesinde ele alınışına da temas edilerek, kimi teorisyenlerin iddia ettiği gibi, yolculukların göçmen yazarların ulusal kimliklerine olan bağlarını zayıflatan bir olgu olup olmadığı seçili örnekler ışığında değerlendirilecektir.

Filistinli kimliğinin tespitinde ‘öteki’yle kurduğu sınırlar da önemlidir. Üçüncü başlık olan *Ötekiyle Sınırlar* başlığında, Filistin romanında ötekinin konumlandırılışı analiz edilecektir. Filistin romanında ‘işgalci’, ‘düşman’, ‘zalim’ gibi Yahudi portrelerinin yanında ‘işgal taraftarı’, ‘hain’, ‘zayıf iradeli’ gibi öteki algılarını görebiliriz. Günlük yaşamın içerisinde ötekinin edebi metinlerde temsil meselesinin, Filistin’in siyasi tartışmalarından ayrı olmayışı ise çarpıcıdır.

Son olarak *Vatanın Sınırları* başlığı, Filistinli romancının vatan algısı üzerinedir. Filistin romanında çizilen Filistin’in sınırları, kaybedilen vatan ve parçalanmış Filistin toprakları vurgusu ile yer alır. Yine İsrail tahakkümü altında yaşayan Filistinlilerin yaşadığı kimlik ve vatandaşlık problemleri bu çerçevede işlenir. Öte yandan Filistin’in işgalle değişen sınırları yalnızca uluslararası bir problem çerçevesine indirgenemez. Filistinli romancı için vatanın kaybolan sınırları; kimi zaman çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği, bazen ailesinden kendisine intikal eden hikayelerden öğrendiği memleketidir. Bu durumda çok zaman memleket anlatılarına hasret, nostalji ve kayıp hissi eşlik eder.

4.2.1. Sınırötesi Yolculuklar

Filistin popülasyonunun çoğunluğunun Filistin toprakları dışında yaşıyor oluşu, yolculuk temasını Filistinlinin hikayesinde neredeyse vazgeçilmez kılmıştır. Romanlarda genellikle ana hikâye, diasporanın yolculukları ekseninde anlatılır. Bedr'in *Nücûmu Erîha*'sında anlatıcının Erîha'dan Amman'a sonra Beyrut'a oradan Tunus'a uzanan yolculuğunu görürüz. 'Aşûr'un *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin Hayfa'dan Lübnan'a sürgünü oradan Mısır'a ve Ebu Dabi'ye sonra yine Lübnan'a dönüşü vardır. Medhûn'n *Mesâ'ir* romanında karakterlerin her birinin hikayesi temelde bir yolculuk hikayesidir. Velid karakteri-yazarın kendisi gibi – ailesiyle ve akrabalarıyla Mecdel'den Hânı Yusuf mülteci kampına sürülen 1948 mültecilerindendir. Farklı ülkelerdeki tecrübeleri ardından Filistin asıllı Ermeni eşiyile İngiltere'de hayatını sürdürür. Velid'in eşi Julie, Bir İngiliz subayla kaçarak İngiltere'ye yerleşmiş Akkalı bir kadının çocuğudur. Julie'nin hiç görmediği dedesi ve anneanesi Akka'dan işgal nedeniyle Lübnan'a sürülen binlerce Hristiyan Filistinli aile arasındadır. Jarrar'ın *A Map of Home* romanında Nidâli karakteri -yazarın kendi deneyimlediği- Amerika, Mısır ve Kuveyt ve yine Amerika'ya uzanan aile yolculuklarını anlatır.

Filistin romanında karakterlerin, genellikle bu karakterin nereden nasıl geldiği, nerelere yolculuk yaptığı gibi tanımlamalar çerçevesinde verilmesi dikkat çekicidir. Romanda yolculuk sebepleri zikredildiğinde genellikle sürgün, siyasi olaylar ve savaşlar zikredilir. Bunlardan 1948 Nekba, 1967 Neksa sürgünleri, Lübnan İç Savaşı, Körfez Savaşı, Mısır'ın Filistinlilerin oturumunu yasaklayan politikaları gibi başlıklar özellikle yer alır. M. Bergûsi, *Raeytü Ramallah* eserinde üniversite eğitimi için gittiği Kahire'de üniversite son sınıfında verdiği son sınavını 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın bitişiyle anlatır. Arap cephesinin yenilgisi akabinde İsrail'in sınırları genişlemiştir ve bir daha ülkesine giriş yapamaz. Bunu “Diplomam vardı ama asacak bir duvarım artık yoktu.”⁴⁷¹ Diyerek anlatır. Ardından evlenerek yaşamaya başladığı Mısır'da, politik kararların kurbanı olarak sürülen Filistinlilerden birisi olur. Jarrar'ın *A Map of Home* romanında Filistinli bir baba ve Mısırlı bir anneye sahip olan Nidâli'nin çok sevdiği ve kendisine vatan olarak tanımladığı Mısır'dan ticaretle ilgilenen babasının Filistinli oluşu nedeniyle ayrılmak zorunda kaldığını görürüz. Bu ayrılış Nidâli'yi derinden etkilemiştir.

---

⁴⁷¹ M. Bergûsi, age, s. 7

Filistin romanında Lübnan İç Savaşı (1975-1990) işlenen başlıca konular arasında yer almaktadır. Filistin'den sürülen ve Lübnan'a yerleşen Filistinli mültecilere yönelik siyasi ve sosyal tepkiler, Lübnan içinde aşırı milliyetçi kanat İsrail yanlısı Hristiyan Falanjistlerin 16 Eylül 1982'de gerçekleştirdiği Filistinli mültecilerin yerleştiği Sabra ve Şatilla kamplarına yönelik katliamı gibi Lübnan İç Savaşı olayları romanda işlenen başlıca konulardandır. Lübnan İç Savaşı sonrası Filistin Kurtuluş Örgütü ofisinin Lübnan'dan çıkartılma kararı sonrası Filistinli mültecilerin ve Filistin Kurtuluş Örgütü bürosunun Tunus'a yolculukları da işlenen konulardandır. Bedr'in *Nücûmu Eriha*'sında yazarın kendi tanıklığındaki olaylar insan hikayeleri bağlamında kısa göndermeler ve yer yer müphem ifadelerle yer alırken, 'Aşûr'un *Tantûriyye* romanında savaşın tüm safhaları, başrolleri, sonuçları siyasi tarih olarak tüm tafsilatıyla belgelenir.

Filistin romanında aynı tarihleri ve tecrübeleri ele alan bahsettiğimiz bu iki eser Filistinlinin diaspora yolculuklarının kurgulanışına dair bize iki örnek verir. 1967 mültecilerinden olan Bedr'in kendi tanıklığına dayanan kurgusu, Filistin diasporasının oradan oraya savruluşunu biçimsel olarak da bizlere hissettirir. Zihinsel sıçramalar, tarihsel sıçramalar hikâyeye hakimdir. Vatanından ayrılmak zorunda kalan Filistinlinin tutunma çabalarını okurken hikâyenin akışının da benzer kopukluklar ve müphemlikler içerdiğini görürüz. Yazar bu karmaşık hikâyeyi nedenleriyle açıklamanın da akış açısından zorluğunu farketmiş gibidir. Sebepleri ve nedenleri yer yer ihmal ederek, okuru daha çok sürgün vurgusunda bırakır. 'Aşûr'un *Tantûriyye* romanı düz bir tarihsel doğru takip ederek 1948'de köyünden çıkan Filistinli Rukayye'nin ve çocuklarının deneyimini anlatır. Ağırlıklı olarak tarihi sırayla verilen gelişmeler yine de hikâyenin akışında kopukluklara sahip olmasına engel olamamıştır. Hayfa, Lübnan, Mısır, Ebu Dabi, Fransa, Yunanistan gibi pek çok noktaya yolculukların yanı sıra bizzat Filistin'de yaşayanların da çıkışları ile ilgili problemler eserde yer almaktadır. Kimi yolculukların sebebi okuyucunun siyasi bilgisiyle anlaşılmaktadır. Kimi olayların nedenleri bizzat anlatıcı tarafından şerhe ihtiyaç duymuştur. Tafsilatlara ve tarihi sıralamasına rağmen yazarın okurun takibi için çabaları bazı diyaloglarda ortaya çıkmaktadır. Eserin bizzat kendisi de elli sekiz bağımsız başlığıyla, mülteci Filistinlilerin yaşadığı dağınıklığın işareti gibidir.

Filistin diasporasının bir başka toplu sürgünü de Kuveyt'te gerçekleşmiştir. Körfez Savaşı'nda Kuveyt'in kendi ülkesinde yaşayan mülteci Filistinlileri tehlike görerek sınır dışı

etmesine birçok eserde temas edilir. Jarrar'ın eserinde Nidâli'nin, babasının ticaret yapmaktayken şirketi kapatıldığı için Kuveyt'ten ayrılmak zorunda kaldığını görürüz. Bedr, *Nücûmu Eriha*'da Kudüs'te yaşayan halasının alt komşusu olan Nühletî'yle yaşadığı eğlenceli anıları yadeder. Ardından halasının birçok akrabası orada olduğu için Kuveyt'e yerleşerek başka bir savaş ortasında kendini bulduğunu ve sonra ikinci kez Amman'da mültecilik yaşadığını anlatır ancak siyasi tarihe dair tafsilatlar yoktur. Üstelik yazar zincirleme isim tamlamalarına başvurarak sürgünün başlangıcından ileriye yönelik halkaları takipte okuyucuyu adeta zorlar:

*Halam, ah halacığım! Örtülere bürünmüş Nühletî'nin anılarıyla şimdi ne yapayım? Daha önce hiç tahayyül etmediğin bir savaşa şahitlik etmek için akrabalarının seni çekip götürdüğü Kuveyt'ten sonra gittiğin Amman dağının eteklerindeki dairelerden birine doğru beni sana yöneltecek gücü toplayacak mıyım? Vatandan sürgün edilenler ve Körfezin kumlarından göç edenlerle ağırlaşmış şehrin köşelerinden birinde sana geleceğim.*⁴⁷²

M. Bergûsi *Raeytü Ramallah*'ta bu sürgünün sadece Kuveytliler açısından değil Filistin'de yaşayanlar açısından da ekonomik sonuçları olduğunu paylaşır. Zira Kuveyt'e yaşayan Filistinlilerin çoğu işsiz kaldığı için, Filistin'deki köylerine ve ailelerine destek için kurdukları yardım sandıklarının gelirleri kesilmiş olur. Dönebilme imkânı olanlardan bir kısmı Filistin'deki köylerine geri dönerler. Mesela Kuveyt'te özel bir kütüphane işletmeciliği yapan Reyân artık Gassâne köyünde çobanlık yapmaktadır. Kimisi işsiz biçimde köyde elindeki birikimiyle kıt kanaat geçinmektedir. Kimisi de ilerleyen yaşına rağmen yeniden azimle o topraklarda zeytincilik işine sıfırdan başlamıştır.⁴⁷³

Filistinlinin yolculukları bazen siyasi olaylar ve detaylar olmaksızın verilir. M. Bergûsi *Raeytü Ramallah* romanında dayısının hikayesinden bahsettikten sonra ailenin parçalanışına geçer: “Dayım ben Budapeşte'deyken öldü. Kızları ve oğulları, Suud'a, Ürdün'e, Nems'a'ya, Emirlikler'e ve Şam'a dağıldı.”⁴⁷⁴ Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanında da yolculuklar

---

⁴⁷² Bedr, age, s. 30

⁴⁷³ M. Bergûsi, age, s. 69, 70

⁴⁷⁴ M. Bergûsi, age, s. 92

okura sebepleriyle değil kimi zaman muğlak imalar ile anlatılır. Bu yolla tafsilat yerine ana tema olan daimî sürgün belirginlik kazanır.

*Suat mesela. Onu Yafa'dan ailesiyle birlikte Amman'a ne getirdi? Ve oradan Hüseyin Dağı Mülteci Kampı'na? Oradan da Lübnan'daki Şatilla mülteci kampına onu sürükleyen ne oldu? Sonra Yermuk Mülteci kampına ne getirdi?*⁴⁷⁵

M. Bergûsi de kendi hikayesini tedrici olarak detaylandırmaksızın benzer vurguya ulaşır. “*Hadiseler, beni Deyr Gassane'den Ramallah'a Kahire'ye, Beyrut'a Budapeşte'ye sürükledi*” Yazar bu döngüyü sıklıkla yaşadığını, hiçbir zaman ikametini kendi iradesiyle değil, aksine devlet iradeleriyle olduğunu söyler:

*Bağdat'tan Beyrut'a oradan Budapeşte'ye derken Amman'a ve tekrar Kahire'ye. Muayyen bir mekâna tutunmak imkansızdı. Mekân sahibinin iradesiyle çarpışmaya girdiğimde kırılan hep benim iradem oldu.*⁴⁷⁶

Filistin romanında sürgünün neden olduğu parçalanmış aileler sıklıkla farklı yollarla konu edilir. M. Bergûsi'nin *Raeytü Ramallah* eserinde kuzeninin Beyrut'ta öldürülüşünü haber almasını anlatırken zihnine kazınan detaylar dramatiktir. Filistin'in sürgün haritasının karmaşıklığını, yazar adeta dilsel olarak da yansıtmayı planlayarak durumu tek cümleye toplar:

*Ben Amerika'dayken Münif ; Fehim'in Beyrut'ta şehit oluşunu ve Kuveyt'te defnedileceğini ve Deyri Gassâne'deki ninem Ümmü Ata'ya ve Fehim'in Nablus'taki anneannesine ve Ürdün'deki anneme haber vermemiz gerektiğini söylemek için bizi Katar'dan aradı, ben ve Radvâ, Roma üzerinden Kahire'ye geçmek üzere bilet rezervasyonu yaptık.*⁴⁷⁷

Sürgün gerçekliğinin Filistinlinin günlük yaşamının arasına sıkışmışlığını gösteren pek çok sahne Filistin romanında bulunur. M. Bergûsi, eşi Radvâ Âşûr'un doktoradan mezuniyeti vesilesiyle Amerika'da danışmanıya bir akşam yemeği organize edilmesini aktarırken paylaşır kuzeninin ölüm haberini. Bir kutlama sofrasında alınan şehitlik haberinden

---

⁴⁷⁵ Bedr, age, s. 36

⁴⁷⁶ M. Bergûsi, age, s. 110

⁴⁷⁷ M. Bergûsi, age, s. 129

sonra, gurbeti sessizce masada yüklendiğini anlatır. “Her zamanki gibi son vedada yerimi alamadım.” diyerek aktarır durumu. Jarrar’ın *A Map of Home* romanında Nidâli karakteri, babasının ülkeye sokulmadığı için babaannesinin cenazesine katılmadığında yaşadığı hüznü anlatır. Ebu’l-Hayyât’ın *La ahad ye’rifu zemrete demihi* romanında Cumâna karakteri, erkeklerin kahveye kâğıt oynamaya gelişlerini “Çocuklarından ve hiç durmadan yaz tatillerinde Mısır, Ürdün veya Lübnan’daki ailelerine gittikleri yaz tatilinin ayrıntılarını tekrar edip duran eşlerinden kaçmak için gelirler.”⁴⁷⁸ diyerek gerekçelendirir.

M. Bergûsi ailenin bu şekilde dağılmasının öte yandan aileye bağlanmayı öğrettiğini söyler. On yıl sonra ilk defa ebeveynleri ve kardeşleriyle bütün fertlerin bir otelde bir araya gelişinde yaşanan hisleri ve gerilimi şöyle dile getirir:

*Otel, haddi zatında ‘otel’ fikriydi. Buluşmanın geçici olduğu düşüncesini yakinen içinde taşıyordu. Geçici, belirlenmiş, bitmeye çok yakın...Kaygı, neşeye karışmaya başladı. Salatayı zeytinyağlı mı istesek istemesek mi? Limonlu mu limonsuz mu anlayamıyorduk; biri soslu sever diğeri sade vb. Çıkış programlarında gerginlik daha da açığa çıkıyordu...Fakat bu hal, havasını anımsadığım kendilerini hatırlamadığım şakalar, atışmalar, günlük takılmalardan geri kalmıyordu.*⁴⁷⁹

Yolculuk tecrübelerinin Filistin romanında yaşamı algılama biçimini de etkilediğini görürüz. Bilhassa kendi yurtsuzlukları karşısında İsrail’in de yerli olmadığını anımsatan pek çok pasaja rastlanır. M. Bergûsi, İsrail askerine bakarak şunları söyler:

*Babaları Havzin ya da Davha’dan mı geldi? Yoksa Brooklyn’den gelen vatandaşlardan mı? Avrupa’nın ortasından, Afrika’nın kuzeyinden? Latin Amerika? Göçmen Ruslardan mı? Burada doğdu ve kendinin neden burada olduğunu sorgulamadan, kendini burada mı buldu? Devletinin savaşlarından birinde, ya da devletine karşı yaptığımız intifada da bizden birisini öldürdü mü?*⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁸ Ebu’l-Hayyât, age, s. 41

⁴⁷⁹ M. Bergûsi, age, s. 32

⁴⁸⁰ M. Bergûsi, age, s. 19

Bu düşüncelerin peşi sıra hemen yazar “O da şu lahza, benim insani varlığımın farkında mı?” diyerek adeta empati kurduğu için kendini sorgular.

Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında Velîd, çocukluğunda sürgün olarak çıktığı Mecdel’e yarım asır sonra dönüşünü anlatırken benzer soruları sorar. Kendisini gezdirmek için eşlik eden Rûme’ye bakarak onun yol hikayelerini merak eder. Dört yaşında Yemen’den gelerek Filistin’e yerleşen Yahudi yerleşimci Rûme ile ilgili içinden şunlar geçer:

*Rûme de bizde Yemenli çocukluğunu arıyor muydu? Buraya gelinceye kadar kaybettiği dört yılını? Yoksa bizim gibi mazarlarını arama turları için para veren kişilere, turist rehberliği rolünden memnun muydu?*⁴⁸¹

4.2.2. Göç ve Kimlik

Kimliği nedeniyle pek çok yolculuk tecrübesi geçiren Filistinli romancı deneyimlerini aktarırken, siyasi sınırlar, ulusal kimlik gibi kimi kavramları da tartışma alanı bulur.

Sürgün ve göç, post kolonyal teorisyenlerin ilgisini çekmiş, yazı ve yolculuk arasındaki ilişkiyi mercek altına almışlardır. Bilindiği üzere post kolonyal eleştiri, geçmişte sömürgeleşmiş veya sömürge dönemine ait yapıları barındırmaya devam eden ülkelerde verilen edebiyat eserlerini inceler. Buna ilaveten sömürgeleştiren ülkelerde, sömürgeleşen toplumları konu edinen edebiyat eserleri de bu eleştirinin araştırma sahasına girer. post kolonyal teori, göç tecrübelerini, ulusal kimlik algısını etkileyen faktörler arasında sayar. Andrew Smith, insanların ülkeler arasındaki hareketinin artışıyla, ulusal sınırların çözüldüğünü savunur. Üstelik bu sadece sömürge tarihiyle bağlantılı olmayan tecrübeleri de kapsar.⁴⁸² Göç, bu teorisyenlerce kişinin anavatan ve kimliği arasındaki bağları parçalayan bir metafor olarak ele alınmaktadır.⁴⁸³ Said, göçmen yazarların diğer yazarlardan farklı olarak, birden fazla kültürün farkına varacak yetenekler kazandığını söyler.⁴⁸⁴ Smith post kolonyal teorisyenlerin, yolculuk anlatılarını devlet kontrolü, ulusal sınırlar ve devletlerin teşvik ettiği vatandaşlık anlayışından kopuş olarak

⁴⁸¹ M. Bergûsi, age, s. 63

⁴⁸¹ Cleary, age, s. 16

⁴⁸² Andrew Smith, “Migrancy, hybridity and postcolonial literary studies.” Lazarus, N. (ed.) *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge: Cambridge University Press,(2004): 241-261, s. 244, 245

⁴⁸³ Sean Carter, “The geopolitics of diaspora”. *Area*, S.37/1, Mart (2005): 54-63, s 54
DOI:10.1111/j.1475-4762.2005.00601.x

⁴⁸⁴ Said, age, s. 185,186,190

yorumladığını söyler. Öyle ki göçmen yazarlar, dünyayı “soy, pasaport ve kimlik” temelli görmeye meydan okuyacak güçte olarak görülmüştür.⁴⁸⁵ Bu ekolün milliyetçi ideolojinin, sömürge devletlerince desteklendiğine dair iddiaları nedeniyle bu ideolojiye mesafeli tutum içinde olduklarını da eklemeliyiz.⁴⁸⁶ Ulus devletlerin inşasında azınlıkların haklarının yok sayılmasına yol açan ideolojilerin, bilhassa etnik kimlikleri nedeniyle sürgün edilen yazarlarda ulusal kimlikleri reddeden tavırları algılanabilir. Bu minvalde göç ve yolculuk konularının metaforik yorumu uzak olmayacaktır.

Ancak birçok eleştirmen, göçmen yazarların geçmiş deneyimlerindeki farklılıkların tek bir sonuca indirgenmesine karşı çıkmaktadır. Smith tüm göçmen yazarların anavatanından ayrı olmalarını, devlet kontrolünden kaçış olarak yorumlanmasını gerçekçi bulmaz.⁴⁸⁷ Aijazz Ahmad benzer şekilde, post kolonyal teorisyenlerin göç deneyimini farklılıklarını gözetmeden aynı kategoriye indirgemek konusunda eleştirir.⁴⁸⁸ Van Der Veer’in kimi teorisyenlerin edebi metni, eser sahibiyle özdeş kabul etmek gibi bir hataya düştüklerinin altını çizmesi ise anlamlıdır.⁴⁸⁹ Zira Veer’in de ifade ettiği gibi romancının, romanına karşı konumu analiz edilmesi gereken bir husustur.

Filistin romanında post kolonyal teorisyenlerin kabul ettikleri gibi göç tecrübesinin ulusal kimliğe olan aidiyeti zayıflatması sonucunu doğurduğunu ve eserlerde bütünüyle bunu teyit eden anlamlar kazanmış olduğunu söylemek zordur. Hatta çok zaman asimileyle karşı karşıya kalan diaspora, kimliklerini ve geleneklerini daha fazla vurgulama ihtiyacına girmektedir. Modern Arap edebiyatının öne çıkan isimlerinden Filistinli yazar Cebra İbrahim Cebra (1919-1994) Filistin diasporasıyla ilgili tespiti bu konuda önemlidir. Yazar, İsrail Devleti’nin kuruluş aşamasında İsrail’in yaptığı en yanlış hesaplamanın, sürülen Filistinlilerin Arap olması nedeniyle diğer Arap ülkelerine kolaylıkla yerleşeceklerini ve asimile olacaklarını

---

⁴⁸⁵ Smith, age, s. 245

⁴⁸⁶ Laura Chrisman. “Nationalism and postcolonial studies.” ed : Lazarus, N. *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, (2004):183-198, s. 184
<https://doi.org/10.1017/ccol0521826942.010>.

⁴⁸⁷ Smith, age, s. 245

⁴⁸⁸ Ahmad Aijazz, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London, Verso., 2000, s. 86

⁴⁸⁹ Peter Van Der Veer, “The enigma of arrival: Hybridity and authenticity in the global space.” *Debating Cultural Hybridity: Multiculturalism and the Politics of Anti-Racism*. (ed: P Werbner. & T. Modood) London, New Jersey: Zed Books Ltd, (1997): 90-105. s. 103 <https://doi.org/10.5040/9781350219496.ch-006>.

düşünmesi olduğunu söyler.⁴⁹⁰ Oysa 1918 yılında Osmanlı'nın Sina-Filistin cephesinde aldığı yenilgiyle Fransa mandası olarak sınırları ayrılan ve 1946'da bağımsızlığını ilan eden Lübnan içinde bile mülteci Filistin varlığı, uluslararası ve ulusal boyutta bir çok siyasi ve sosyal problemlere yol açmıştır.⁴⁹¹ Râmi Ebu'ş-Şihâb Filistin diasporasının yerleştikleri ülkelerde temel haklara erişemediklerinin, kimlik ve oturma problemleriyle ilgili mücadele etmek zorunda kaldıklarının altını çizer. Araştırmacıya göre Filistinli yazarın birincil meselesi, Filistin kimliğini ifade etmek, Filistinlilerin yaşadıkları tarihsel süreçleri aktarmak olmuştur. Şihâb, Filistinli yazarların Filistin folkloruna, müziğine, geleneklerine, adetlerine, yemeklerine yaptıkları vurguyu bu hedef doğrultusunda görür. Öyle ki Filistinliler bu doğrultuda pek çok sembolü yeniden üretmek zorunda kalmışlardır. Şerif Kenaane, Arap dünyasında kimi bölgelerde erkeklerin başlarını örtmek için kullandığı bir giysi olan kefiyenin Filistin kefiyesi olarak sembolleşmesini kimlik inşa kaygısıyla yeniden üretilmesi minvalinde zikreder.⁴⁹²

Filistin romanında da yazarların deneyimlerinin ve ideolojik tutumlarının farklılığı hesap edildiğinde sınırlar ve yolculuk anlatıları ile ilgili tek tip bir ideolojik yaklaşımdan söz edilemez. Dahası Filistin gibi bağımsızlık mücadelesi süren topraklarda, Filistin ulusal kimliğini yahut milliyetçi ideolojiyi kabul etmeyen yazarlar için dahi sınırlarla ilgili nerede durduklarının tespiti yeterince kolay değildir.

Randa Jarrar'ın *A Map of Home* romanında göç, post kolonyal teorisyenleri destekler biçimde anlatılır. Üç ayrı pasaporta sahip olarak yolculuk tipine göre kullanılacak kimlik, siyasi sınırları parçalamasına rağmen Nidâli'nin kişisel kimliğinin parçası değildir. Nidâli, babasına çizdiği Filistin haritasında köyünün nerede olduğunu sorar. Ancak babası bugün oranın nerede olduğunu kimsenin bilemeyeceğini ifade eder. Hayretler içinde esasında babasının bilmediği bir yeri özlediğini farkederek Nidâli, kimsenin sınırlarını bilmediği vatanın haritasına uzun uzun bakar. Tüm sınırları bir silgi alıp sildiğinde hissettiği özgürlük, doğrudan Nidâli'nin tutumunu gösterir :

---

⁴⁹⁰ İbrahim Jebra, Jebra "The Palestinian exile as writer." *Journal of Palestine Studies*, 8/2 (1979): 77-87, s. 86 <https://doi.org/10.2307/2536510>.

⁴⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Walid Khalidi, *Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East*, Cambridge: Center for International Affairs, Harvard University, 1984.

⁴⁹² Ebu'ş-Şihâb, age, s. 112 / Sharif Kanaana, "Towards the preservation of Palestinian national identity." *The Palestinian Diaspora* (ed Abbas Shibliak) s 115

Çizdiğim haritayı odama götürdüm, kalemimi çevirdim ve silginin ucunu sayfaya getirdim. Batı sınırını, kuzey sınırını sildim. Güney ve doğu sınırını sildim. Kalanları araştırdım: Celile dışında boş bir sayfa. Uzun süre kâğıdın kenarlarının beyazlığına baktım. Sayfanın beyazlığı çarşafplarımın beyazlığıyla harmanlandı. "Sen buradasın" diye düşündüm sayfaya ve etrafıma bakarken. Ve tuhaf bir şekilde, kendimi özgür hissettim.⁴⁹³

Nidâli'nin anne ve babasının Amerika'da paylaştıkları anı da aynı bakış açısını destekler niteliktedir.⁴⁹⁴ Anne ve babası Amerika'da yapacakları ilk kahvaltıda gittikleri kafeteryada çay ve kahveyi bir arada içmek üzere sipariş ederler. Garson ise onların yabancı oldukları için kendilerini tam olarak ifade edemediklerini düşünür. Garson, kimi milletlerin kahvaltayı çayla, kimisinin kahveyle yaptığını bildiğini, bu nedenle bir süre siparişi anlamakta zorlandığını açıklar. Kahvaltıda aynı anda içmek üzere talep edilen çay ve kahve iki kimliğin meczu gibi anlatıda yer almaktadır. Garson siparişi anladığında şaşkınlıkla Nidâli'nin anne ve babasına nereli olduklarını sorar. 'Neptündeniz' yanıtı da yazarın roman boyunca altını çizdiği sınır ötesi kimlik tasavvurunu göstermektedir.

Jarrar'ın aksine pek çok Filistin romanında Filistin'in haritası ayrı bir önem taşır. 'Aşûr'un *Tanturiyye* romanında vatanın silinen sınırlarının, dededen toruna ezberletilerek korunma geleneği söz konusudur. Yine Rukayye yaşlılığında, vatanına 'kapı' olarak gördüğü Lübnan-Filistin sınırında yer alan Sayda şehrinde yaşamaya karar verir. 'Kapı' teşbihi açıkça vatanın kayıp sınırlarına dair hakkı gösterirken, bu sınırlara muhafaza edilmesi gereken kutsallık atfedilir. Bunun yanı sıra eserin tamamında yiyecekleri, aile gelenekleri, törenleri, dansları, müzikleri, kıyafetleriyle Filistin kimliği aktarılır. Filistin halk şarkılarının yanı sıra Filistin mücadelesinin öne çıkan isimleri de karşımıza çıkar. Öte yandan etnik kimlik üzerine yapılan ayrımcı tutumlar konusunda yazarın mesafesi açıktır. Bu sadece Filistin kimliğine yönelik tutumu kapsamaz. Mesela, yazar eserinde Lübnan milliyetçiliği adı altında Filistinlilere yönelik yapılan katliamlar yanında, Lübnan'da azınlık olan Dürzilere yönelik yapılmış katliamlarla ilgili bir bölüm ayırır. Filistin romanında Filistin meselesinin evrensel bir

---

⁴⁹³ Jarrar, age, s. 193

⁴⁹⁴ Jarrar, age, s. 213-215

düzlemde algılanabilmesi adına farklı coğrafyalardaki etnisite problemlerine temas edildiği gözlemlenmektedir.

Romanda anlatıcı Rukayye'nin aile büyüklerinin dilinden sınırların olmadığı zamanlara dair anıları ise manidardır. Amcasının ve babasının pasaportsuz yolculukları birden fazla kez metinde yer alır. Yine dayısının Osmanlı dönemlerini şu şekilde özlemle yad ettiğini aktarır:

*Dayım elini özlemle sallayarak konuya girerdi: 'Türkiye zamanında dünyanın her yeri birbirine açıldı...Arap veya Müslüman diyarında olduğu sürece herkes istediği yere göçer, istediği yerde konaklardı.'*⁴⁹⁵

Yazar yolculuk temasını sıklıkla insan hakları ve Filistinlilerin yaşadığı kimlik problemleri bağlamında ele alır. Eserde ulusal kimliklere dayalı sınır problemleri çerçevesinde konuyu vurgulayan pek çok durum anlatılır.

Filistinlilerin tarihi süreç içinde yaşadıkları kimlik problemleri son derece karmaşıktır. Bunların işlenişi de kimi zaman eserlerde benzer anlamda açmazlara neden olur. Hikâyenin ana çatısında kimlik problemlerini ve seyahat kısıtlamalarını konu edinmeyen gerçekçi bir eser açısından düşünüldüğünde bile, yazarın aşması gereken kimi engeller bulunduğunu rahatlıkla fark edebiliriz. Filistin'e yahut Filistin'in belirli bir bölgesine girişi mümkün olmayan Filistinli romancıların Filistin'le ilgili yahut Filistinlilere dair üretimleri kimi soru işaretleri taşımaktadır. Bir yazar için girmesi yahut doğrudan geçişi mümkün olmayan bir mekânı vasfetme durumuyla karşı karşıya kalması bunlardan biri olabilir. Filistinlilerin basit gündelik yaşamlarına dair Filistin romanında çizilmiş olan kurgusal durumların gerçeğe uygun olup olmadığı üzerine tartışmalar da bu çerçevede tezimizi destekler. Eleştirmen Adil Usta kimi romanları hedef alarak, kimi gerçekçi romanların günümüz Kudüs'ünü mevcuttan bambaşka olarak anlatmasını yazarın tahayyül imkânı değil, bilgisizliği olarak görür.⁴⁹⁶ Romancı Enver Hamid, kendisinin

⁴⁹⁵ 'Aşûr, age, s. 338

⁴⁹⁶ Adil Usta "er-Rivâi ve'tecrîbe: Temessülü'zzaman ve'l-mekân" *Füşha* 05.02.2017
[https://www.arab48.com/%D9%81%D8%B3%D8%AD%D8%A9/%D9%88%D8%B1%D9%82/%D8%A3%D8%AF%D8%A8/2017/02/05/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A6%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%B1%D8%A8%D8%A9-%D8%AA%D9%85%D8%AB%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-\[2-2\]](https://www.arab48.com/%D9%81%D8%B3%D8%AD%D8%A9/%D9%88%D8%B1%D9%82/%D8%A3%D8%AF%D8%A8/2017/02/05/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A6%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%B1%D8%A8%D8%A9-%D8%AA%D9%85%D8%AB%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-[2-2]) (erişim: 16.06.2021)

de dahil olduğu kimi romancılara yöneltilen bu eleştiriye cevaben eser sahibine yazdığı her şeyi tecrübe etmek gibi bir yükümlüğün manasız olacağını hatırlatır. Ayrıca bu beklentinin, bu toprakları ya da bilhassa Kudüs gibi girişleri bambaşka problemler teşkil eden şehirleri yalnızca burada yaşayan Filistinlilerin tekelinde bırakacağını iddia eder. Tüm bu tartışmalar Filistinli romancının bizatihi yaşadığı problemlerin, edebi metinde temsilinde de kimi açmazları olduğunu kanıtlar.

Kurgunun vakıya uygunluğu probleminin yanı sıra Filistinlilerin gündelik sorunlarının, hikâyenin akışı açısından da sorunlar doğurduğu söylenebilir. ‘Aşur’un *Tantûriyye* romanı gibi kimlik problemlerinin amaçsal olarak işlendiği bir eserde bile hikâyenin genel okuyucu açısından kimi boşluklar doğurduğunu, diyaloglara yedirilmeye çalışılan şerhler yardımıyla bunun aşılmaya çalışıldığını fark edebiliriz. Eserde Kanada’da yaşayan Hasan, annesi Rukayye’ye bir kızla evlenme niyetini açarken ortada ciddi bir problem olduğunu söyler. Gelin adayı Lod şehrinde yaşamaktadır. Rukayye’nin dilinden, durumun vehameti şöyle dile gelir:

*Böyle bir şey aklıma gelmemişti. Aklıma kızın ondan daha büyük olduğu, boşanmış ve çocuklu olabileceği, belki evli, henüz tam boşanamamış olduğu geldi. Yabancı olması mümkün değildi. İsmi Fatıma’ydi.*⁴⁹⁷

Genel okuyucu açısından müphemlik taşıyan ifadelerin ardından gelinin Lod şehrinde olmasının orada yaşayan diğer Filistinliler gibi İsrail vatandaşı olması demek olduğu doğrudan ifade edilmez ancak bunun yol açabileceği problemler anlatılırken konu dolaylı yoldan anlaşılır. Sadık’ın kardeşinin evliliğine şiddetle karşı çıkmasıyla bu durum kısmen açıklanır. Zira bu evlilik, kardeşi Hasan’ın yaşamını altüst edecek kadar zorluklara yol açabilecektir. Bu evlilikle birlikte, İsrail vatandaşlarını sınırlarına kabul etmeyen Arap ülkelerine girişi, imkansızlaşacaktır. Mısır’da çalışma ve oturma izni alamayacaktır. Şimdilik giriş yapabilecek olsa da ileride yaşanacak siyasi krizlerle bu durum da her an değişebilir. Ancak Hasan, tüm bu olumsuzluklara rağmen evlilik kararında ısrarcıdır. Sadık, çaresiz kardeşi Hasan’ın düğünü için herkesin rahatça girebileceği lokasyon olarak seçilmiş Atina’da bir düğün planlar. Sadık Lod’da yaşayan gelinin ailesi için Atina biletlerini alınması esnasında, İsrail’in

---

⁴⁹⁷ ‘Aşur, age, s. 275

“varlığını” kabul edeceği için öfkelidir: “Her zaman iş yaptığım seyahat şirketine gidip de Tel-Aviv/Atina uçak bileti nasıl alacağım ki? Tel Aviv!”⁴⁹⁸ Sadık’ın öfkesini annesi Rukayye, ilk nesil Nekba sürgünü olan dedesinin öfkesine benzetir. Sadık tam olarak mülteci olarak kayıtlara geçmeyi reddeden dedesi gibidir. İdeolojisi ve gerçekler arasında çatışma yaşayan Sadık’ın durumunu Rukayye bize şöyle anlatır: “Yüzünü ekşiterek bana baktı, Hasan’a, kendine, Tantûra’ya, Lod’a ve bu paramparça diasporayı kaderimize yazan Filistin’e lanetler okudu.”⁴⁹⁹

Siyasi sınırların, Filistinliler ve azınlıklar açısından problem teşkil etmesi meselesinin neredeyse tüm hikayeyi şekillendirdiği *Tantûriyye* romanında her ne kadar Osmanlı zamanında insanların özgürce seyahat edebildiği, herkesin kendini istediği sevdiği şehre nispet edebildiği günler özlemle yad edilse de eserde millet olgusunu reddeden bir ideolojiden söz etmek mümkün değildir.

Yahudi milliyetçiliğinin siyaseti sonucunda dünyanın dört bir köşesinde azınlık olarak kalan ve Filistin milliyetçiliğine tutunan kimi yazarların bu ideolojilerini sorguladıkları da vakidir. *Medhûn Mesâ’ir* romanında sık sık Nekba ve Holokost katliamları üzerine mukayeseler yaparak sorular sorar. Eserde Velîd karakteri Kudüs’te yer alan Holokost müzesini gezerken kendileri bir soykırıma kurban olan Yahudilerin nasıl olup da Nekba’da kendi kurbanlarını yarattıklarını düşünür.

Filistinli tarihçi Salim Tamari, *The Great War and the Remaking of Palestine* eserinde, Filistinli entelektüelin, milliyetçi ideolojiyi sorgulamasına karşın, Filistin milliyetçiliğinin savunuculuğu içinde kalışının handikapına dikkat çeker.⁵⁰⁰ M. Bergûsi *Raeytü Ramallah* romanında da Tamari’nin vurguladığı dilemma açıkça yer alır:

Sınırlardan nefret ediyorum. (...)Sahiden Filistin için bir sınır istiyor muyum? Sınırların var olması daha iyi olmak zorunda mı? Sadece yabancılar, yabancı hudutlarda zorluk çekmezler. Vatandaşlar da gün ışığını nadiren görürler kendi

---

⁴⁹⁸ ‘Aşûr, age, s. 276

⁴⁹⁹ ‘Aşûr, age, s. 277

⁵⁰⁰ Salim Tamari, (röp: Sam Dolbee) *The Great War and the Remaking of Palestine*, Episode 367 <https://www.ottomanhistorypodcast.com/2018/07/tamari.html?m=1>

*vatanlarının sınırları içinde. Sorulara hudut yok. Vatana sınır olmaz. Şimdi ise vatanıma sonradan nefret edeceğim bir sınır istiyorum.*⁵⁰¹

4.2.3. Ötekiyle Sınırlar

‘Biz’ ve ‘öteki’ni ayıran pek çok sınır vardır. Ancak çok zaman ‘öteki’nin nerede başladığının ve nerede bittiğinin tespiti yeterince net değildir. Filistin özelinde bakıldığında çatışmanın büyüklüğü oranında konunun griftliği aşıkardır. Daha önce de temas edildiği gibi Filistinli yazarlar arasında; ilk kuşak mülteciler, ilk kuşağın kimi problemlerini ebeveynleri dolayısıyla yaşamaya devam eden ikinci kuşak yazarlar, kendilerini bilhassa Ürdün, Lübnan gibi ülkeler başta olmak üzere yetişip büyüdükleri ülkeyle tanımlayan yerleşik yazarlar, İbranice dahil Arapça dışında dillerde eser verenler, İsrail bölgesinde kalan kimi İsrail vatandaşı olan yazarlar gibi pek çok çeşitlilik göze çarpar. Bu çeşitlilik nedeniyle, yazarın seçtiği dil ve ulusal kimliğinden ziyade, Filistin halkının meselelerini kendi meselesi saymasıyla irtibatlı olarak ulusal edebiyat çerçevesi çizme çabaları da bulunmaktaydı.

Sınırlar çoğu zaman ‘biz’ olanla, olmayanı ayırt etmekten çok daha karmaşıktır. Joe Cleary, koloni tarihi olan ülkelerde ulusal sınırlar oluşturulurken genellikle sömürge devletlerine karşı kazanılan özgürlükler akabinde olduğunu ve sömürge devletleri tarafından çizilen sınırların kalıcı hale geldiğini bize hatırlatır. Hindistan/ Pakistan, Kuzey Kore/ Güney Kore, örneğindeki gibi Filistin/İsrail gibi bölünme yaşayan bölgeleri de bambaşka örnekler olarak düşünmemiz gerektiğini söyler.⁵⁰² Çünkü bu toplumlarda edebi eserler yaşanan katliamları, kayıpları, haksızlıkları, terörike edilmiş devlet işleyişlerini anlatmak için apayrı bir misyon yüklenir. Her ne kadar İsrail-Filistin çatışması olarak ele alınsa da Filistin’de sınırlar, Araplar ‘biz’ ve Yahudi ‘öteki’ diye indirgenebilmekten daha derindir. İsrail vatandaşlığını alan Filistinlilerin varlığı gibi meseleler de göz önüne alındığında konu daha da farklı nitelikler kazanmaktadır.

Modern öncesi dönemlerde hudutlar, bir hakimiyet ifadesi değil daha çok dışarıdan gelen saldırıları engellemek içindi. Dolayısıyla sosyal yaşamı bütünüyle ayıran bir yapıyı ifade

---

⁵⁰¹ M. Bergüsi, age, s. 48

⁵⁰² Cleary, age. s. 16

etmiyordu.⁵⁰³ Hudut ve ulus kavramını ayıran Antony Giddens, hudutların modern ulus-devletleri ile sınırlara dönüşmesinden bahseder.⁵⁰⁴ Filistin'in ulusal sınırları meselesinin 20. Yüzyıl Siyonist göçlerinin planlı hale gelmesi ve devletleşmesinden sonra ortaya çıktığını söyleyebiliriz. II. Dünya Savaşı akabinde soykırımdan kaçan Yahudilerin düzensiz göçlerinden sonra bölgenin aldığı durumla ilgili son derece ilginç bir örnek karşımıza çıkar. Filistinli yazar İshak Mûsa Hüseyinî, *Müzekkerâtü Decâce* (1943) isimli eserinde bir tavuğun dilinden yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeleri anlatırken şöyle der:

*'Bak bakalım, tüm bu çiçekler arasında husumet, anlaşmazlık vuku bulur mu?' 'Bulmaz', dedim. 'Bir çiçek bir başka çiçeğe tahsis edilmiş yer için ayaklanır mı?' Güldü ve ekledi: 'Bu çiçekler, fitratın verdiği ilhamla filizlenir ve yaşar. Fitratın akli melekeleri vardır. Bir çiçek bir mekânın dar olduğunu fark ederse bir miktar eğilir ve diğer mekânlara doğru yayılır.'*⁵⁰⁵

Hüseyinî aynı eserinde, gökyüzünde birbirlerine çarpmadan, birbirlerini rahatsız etmeden, zorbalık yapmadan yayılmış yıldızlar örneğini kullanarak hikmet, adalet ve barış tecellisi üzerine fikriyatını belirtir. Edebiyat araştırmacısı Vâsıf Ebu'ş-Şebâb, Hüseyinî'nin teşbihinin, Filistinlilerin yaşadığı duruma karşı teslimiyet içinde bulunduğunu ve bu yorumun hoşgörü dilinde olduğunu söyler.⁵⁰⁶ Hüseyinî'nin çiçek ve yıldız metaforu, Siyonist-Filistin çatışmasına rağmen sınırların sosyal yaşamı ayırmak için olmadığı modern öncesi dönemlere ait bir tasavvuru yansıtır.

II. Dünya Savaşı döneminde devam eden sistematik Yahudi göçü ile sayıları yarım milyona ulaşan Yahudilerin sosyal ve siyasi yapılanmaları Orta Doğu'da dengeleri değiştirdi. Artan çatışmalar nedeniyle İngiltere, Manda yönetimini sonlandırmak ve bölgeden çekilmek üzere 1947'de resmen BM'e başvurmuştu. 1948'de BM Taksim Kararı ile nüfusun yüzde altısını oluşturan Yahudilere, Tel-Aviv, Hayfa civarındaki sahil bölgesi ile Necef, Hule vadileri Yızreel bölgesi veriliyordu. Böylelikle kurulacak Yahudi Devleti için toprakların yüzde elli

⁵⁰³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, İstanbul, Açılım Kitap, 2014.

⁵⁰⁴ Arda Ümit Saygın, "Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları" *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, Cilt 1, S. 2, (2016) : 69-80, s. 73/ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (çev. Cumhuriyet Atay) İstanbul: Kalkedon Yayınları. 2008, s. 165

⁵⁰⁵ Ebu'ş-Şebâb, age s. 148/İshak Mûsa Hüseyinî, *Müzekkerâtü Decâce* s 138, 145

⁵⁰⁶ Ebu'ş-Şebâb, age, s. 148, 149

yedilik kısmı verilmiş oldu. Arap devleti kalan yüzde de Gazze ve Refah Sahil Şeridi, Celile, Nablus, el-Halil ve Berşeva civarında kalacaktı. Kudüs Şehri üç semavi din için kutsal olması nedeniyle Corpus Separatum statüsü kazanarak uluslararası kontrole geçiyordu.⁵⁰⁷ Karar akabinde boşaltılan ve İsrail'e verilen sahil köylerinde yaşayan Filistinliler iç kesimlere sürüldü. Filistin topraklarında başlayan bu hareketlilik Filistinli romancının da eserlerinde yer alır.

Murîd Bergûsi, *Raeytü Ramallah* romanında, bu olaylarla ilgili "işgalcinin katkısını asla küçümseme" mekle birlikte kendi toplumuna bir özeleştiri getirir. Köyünde ve Filistinli halk arasında İsrail'in sürdüğü ve vatanın bir parçasından diğer parçasına mecburen taşınan bu kimselere 'muhacir' veya 'mülteci' olarak isim verdiklerini söyler. Öyle ki çocukların lisanında anlamı bilinmez bir şekilde bu tanımlamalar kullanılmakta, bu lakaplar yetişkinler tarafından normal karşılanmaktadır. "*Biz Batı Şeria'da, kendi halkımıza mülteci muamelesi yaptık! (...) Kim bu büyük karmaşayı açıklayabilir? O zamanlar bu kelimelerin anlamlarını kendimize neden sormadık?*"⁵⁰⁸ Leyâne Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanında da aynı tanımlamaları görürüz. Eriha'da basit yaşamlara sahip insanların, 1948'de sahil köylerinden ayrılarak kendi kasabalarına yerleşen yerinden edilmiş halkı yabancı algıladığı, mülteci oldukları için kız vermeye çekindikleri görülür. Aynı eserde anlatıcı, Eriha'da Filistinli bir gençle evlenen İngiliz bir kadının toplumsal hayata dahil olmadığını ve bu nedenle oldukça merak uyandırdığını ve nihayetinde eşiyile birlikte memleketine gittiklerini anlatır. 'Âşûr'un *Tantûriyye* romanında basit halkın yaşadığı travmayı anlatmak için yazar benzer bir hikâyeyi kullanır. Rukayye'nin annesi, kızını yirmi dört kilometre uzaktaki bir köyde yaşayan Filistinli bir gençle dahi uzaklaşacağı korkusuyla evlendirmek konusunda bile endişe duyarken zorlu yollarla ve mücadelelerle başka ülkelere mülteci olmak zorunda kalmıştır.

Romanlarda geleneksel toplumun yabancılaşma algısını gösteren bir başka örnek de halkın ilk Yahudi göçlerine olan tepkileridir. Filistinli romancı Abdullah Tâyh Osmanlı son dönemini ele aldığı *Kamer fi beyti derras* (Beytü Derras'ta Dolunay) romanında bir Filistin köyü örneğinde, bölgenin siyasi, sosyal değişimini, coğrafi koşullarını aile ağaçlarını zikrederek belgesel niteliğiyle ele alır.⁵⁰⁹ Eser yirminci yüzyılın başlarında kurulan ilk

---

⁵⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Berna Süer, Ayşe Ömür Atmaca, Arap- İsrail Uyuşmazlığı, Ankara: ODTÜ yayıncılık, s 30-32

⁵⁰⁸ M. Bergûsi, age, s 50

⁵⁰⁹ Ebu Ziyne, age, s. 173

Kibutzlardan birinin örneğinde Yahudi göçünde İngiltere rolüne değinir. Eserde Beytü Derras'ta kurulan Kibutz'un yakınında ev yapma fikrine "Yahudilerin yakınında" olduğu gerekçesiyle karşı çıkıldığını görürüz.⁵¹⁰ Yerleşimci Doktor Tuseymih'in Filistinlileri tedavi için köye geldiğini, Yahudiler ve yerli halk arasında alış-veriş gibi ilişkiler bulunduğunu görürüz. Yerleşimcilerin değirmenini kullanmak ve tedavi için civar Filistinli köylülerin yerleşimcileri ziyaret ettiği anlatılır.⁵¹¹ Fakat zaman içinde bölge halkı için kendi ekmek parası için geldikleri düşünülen muhacir konumunda algılanan Yahudilerin gittikçe artan sayıları kaygı oluşturmaya başlar.⁵¹² Burak Devrimi'nden (1929) sonra Kibutzlardan ateş açılması çatışmanın köylüler nazarında başlamasına yol açar.⁵¹³ İngilizler yardımıyla tahliye edilen yerleşim yeri yeniden yapılır. Kimi Filistinlilerin inşasında yardım ettiklerini görürüz. Benzer şekilde köylülerin irtibatı eski doğal haliyle sürer.⁵¹⁴ Ancak zaman içinde Yahudiler köyü tamamen almak için çatışmaya başlar ve İngilizlerin savunma güçlerini bırakıp bölgeden çekilmesiyle Filistin-İsrail çatışması başlamış olur.⁵¹⁵

Filistinli romancılar, Filistin'in kaybediliş ve işgali olaylarını yeniden kaleme alırken, tarihsel olayları inceleyerek hezimetin sebeplerini ortaya koymaya çalışır. Nekba olaylarını ele alan romanlar Filistin romanında Osmanlı, İngiliz ve Yahudi imajlarının tespiti için olanak sağlar.

İbrahim Nasrallah'ın *Zemenü'l-huyûli'l-beydâ* romanında Osmanlı'nın istibdat ve zulmü altında ezilen Filistinliler görürüz. Bilhassa kırsal kesimde yaşayan köylüler, siyasi gelişmelerin hızı karşısında şaşkındır. Abdullah Tayih *Kamer fi Beyti Derrâs* eserinde özellikle Filistin kırsalında yaşayan halkın siyasi gelişmeleri yeterince idrak etmeyişiğini vurgulayarak eleştirir.⁵¹⁶ Kudüs ve Yafa'daki aydın kesim, İngiltere'nin bölge politikalarının ve Yahudi Devleti tehlikesinin farkına varıp erken tarihlerde direniş için siyasi olarak örgütlenme içine girmişken, cahil halktan bazı insanların Osmanlı cephelerinde savaşmaktan kaçarak yurdunu sahipsiz bıraktığını anlatır. Cahil halk, İngiltere'nin vaatleri ile Osmanlı vergilerinden

---

⁵¹⁰ Ebu Ziyne, s. 246 / Abdullah Tayih, *Kamer fi Beyti Derrâs*, s. 58

⁵¹¹ Tâyah, age, s. 59-60

⁵¹² Tâyah, age, s. 60

⁵¹³ Tâyah, age, s.69-74

⁵¹⁴ Tâyah, age, s. 108-109

⁵¹⁵ Tâyah, age, s. 178-199

⁵¹⁶ Ebu Ziyne, age, s. 246-249

kaçacağını hayal ederken kendisini bekleyen çok büyük felaketlerin eşiğinde olduğunu fark edemez. Tayih, halk arasındaki fikir ayrılıklarının yanında Filistinli köylüleri dört bir yandan sararak hareket edemez hale İngiliz baskıcı yönetimini de aktarmayı ihmal etmez. Halkın Osmanlı'nın talep ettiği vergilerini ödemekten aciz düştüğü için toprağını satmaya mecbur bırakıldığı ekonomik şartları, Yahudilere arazi satışını yapan komisyoncu çetelerce, satışa yanaşmayanların hapis veya ölümle sonuçlanan akıbetleri gibi sosyal şartlar da dönemin koşulları olarak anlatılır. Yine eser, Osmanlı ordusunu zayıf düşüren geniş cepheleri, salgın hastalıkları, Filistinli halkının zayıf düzensiz askeri birliklerini, Nekba olayını hazırlayan sebepler arasında sayar. Nitekim Yahudi çeteleri, sayıca ve teknik bakımından çok daha hazırlıklıdır. Tayih, Arap yöneticileri de iktidarları için Filistinlileri yalnız bırakmakla eleştirir.

Modern Filistin romanında Nekba olaylarını ele alan, dönemin zorlu sosyal ve siyasi şartları vasfedildiğinde bile genellikle Tayih'in eserinde gördüğümüz paralellikte bir Osmanlı imajı karşımıza çıkar. Filistin'in Osmanlı'nın çekilmesiyle bağımsızlığını yitirmesi arasındaki paralellik Filistinli yazarlarca yer yer hatırlatılır. Filistin son dönem romancılarından Ahmet Refik 'İvad'ın yetmişli yıllarda Filistin'in yaşadığı toplumsal değişimi ve yozlaşmayı ele aldığı *Kıdrûn* romanında Osman el-Azim karakteri, ismiyle de bu bakış açısını hatırlatır. Türkleri seven, Osmanlı döneminde saflarda savaşmış, görmüş geçirmiş, hikmetli, kültürüne toprağına bağlı yaşlı bir adamdır.⁵¹⁷ "Fakirlik, zillet, yenilgi, hıyanet, aldatma, nifak"⁵¹⁸ onun için ölümden daha kötüdür. Genç nesillerin kısa vadeli kazançlar için İsraililerle iş birliği içine girmelerini eleştirir. Geçmiş günlerin değerlerine tutunmayı, ilimle hareket etmeyi önemser. Tarihin tekerrür edeceğine olan inancı vardır. Gençlerin toprakla olan bağını kurmaya çalışır.⁵¹⁹ 'Âşûr'un Tantûriyye romanında Ebu Emin karakteri de Filistin romanında görmüş olduğumuz I. Dünya Savaşına katılmış kuşağı temsil eden, hikmetli, evlatlarına ümmet bilincini aşılamaaya çalışan Osmanlıyı sitayişle yad eden karaktere bir diğer örnektir. Filistinli kadın yazar Suâd 'Amirî'nin İsrail'de çalışan Filistinli işçi problemlerine tanıklığını mizahi üslubuyla aktaran *Mûrad, Mûrad*, konuyla ilgili bir başka örneği bize aktarır. Eserde gençleri zorluklara karşı motive etmeye çalışan eski toprak Filistinli karakterinin, gençleri gördüğü an bırakmayıp, geçmişten dersler aktarmayı fırsata dönüştüren durumunu hafif mizahi bir dille okura aktarır.

---

⁵¹⁷ Ebu Ziyne, age, s. 639

⁵¹⁸ Ebu Ziyne, age, s. 639/ Ahmet Refik 'İvad, *Kıdrûn*, s. 16

⁵¹⁹ Ebu Ziyne, age, s. 640

Aktarılan pasaj, Arap dünyasındaki resmi tarih söylemlerinin pek çoğundan farklı olarak halk nezdinde Osmanlı algısını göstermesi bakımından oldukça manidardır.

*Yaşlı bir amca İngilizlerin yaptıklarını gençlere anlatarak onlara geçmişin, günümüzden daha kolay olmadığına dair hikmetli sözler söylüyor. 'İngilizler bizi hapseden bizi abluka altına alan Yahudileri getirdiler. Osmanlı padişahı Abdülhamit, hükümdarlığı döneminde herkesten daha hikmetliydi, Yahudilere arazi satılmasına müsaade etmedi.'*⁵²⁰

İşgal ve savaş ortamlarında 'öteki' yalnızca işgalci güç olmaz. Kişisel menfaatleri için vatanın, halkının faydasını hiçe sayan 'hain' portreleri Filistin romanında önemli bir yer edinir. Siyasi yetersizlikler, mal, mülk ve mevkiye karşı kişisel zaafılar, çıkarıcı idareciler gibi konular fazlasıyla işlenir. Şehveti peşinde şerefini ve malını kaybetme, yasak ilişkiler içine girme, hıyanet gibi kurguların kadın-erkek ilişkilerindeki olaylarla sembolize edilmesi oldukça yaygındır.⁵²¹ Ahmet Refik 'İvad'ın romanlarında fuhuş yoluyla arazi ve evlerin satılması planı için çalışan Yahudi kadın karakteri buna örnektir.⁵²² *Kıdrûn* romanında yine Kıdrûn Belediye Başkanının Yahudilere toprak satma karşılığı zengin olduğunu görürüz.⁵²³

Birinci İntifada olaylarını ele alan Muhammed Nisar, *Tecelliyâtü'r-rûh* eserinde bilhassa tüccarların kazançlarının devamını düşündükleri için intifadayı desteklemediğini, kendi kişisel çıkarları peşinde olduklarını öfke dolu bir dille aktarır. Benzer şekilde Müslüman ve Arapların tamamının vazifelerini yeterince ifa edemediklerine inanır.⁵²⁴ Seher Halife'nin de eserlerinde halkın problemlerine inemeyen, idari vazifelerini hakkıyla yerine getiremeyen zayıf siyasetçiler ve mücadeleyi bırakan halk eleştirisi konusudur. Yazarın I. İntifada dönemini ele alan *Rebi'î Hâr* romanında Oslo Antlaşması'nın yarattığı atmosfer ele alınır. Gençlerin vatan meselelerinden uzaklaşarak kişisel heva ve heveslerine kapıldığını anlatır. Yine bilhassa üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşan, uyuşturucu, kaçakçılık, casusluk gibi konulara değinir.⁵²⁵ İntifada olaylarında bir yandan canla başla gündelik yaşamları arasında mücadele

⁵²⁰ 'Âmîri, age, s. 120

⁵²¹ Ebu Ziyne, age, s. 554

⁵²² Ebu Ziyne, age, s. 605-606/ Ahmet Refik 'İvad, *Kıdrûn*, s. 30, 66, 104, 224

⁵²³ Ebu Ziyne, age, s.606/ Ahmet Refik İvâd, *Kıdrûn*, s. 143,224

⁵²⁴ Ebu Ziyne, age s 550/Muhammed Nisâr, *Tecelliyâtü'r-ruh*, s. 32

⁵²⁵ Halife, *Rebi'î Hâr*, s 54, 65,81, 90, 262

safhaları sürerken öte yandan gençlerin ümitsizlikleri tasvir olunur. “Gençler artık ümitsiz... Bir sene boyunca devam eden boğucu bir abluka. Sonra iki sene. Sonra seneler... Herhangi bir ümit var mı? Herhangi bir kaçış var mı?”⁵²⁶

Savaş ve çatışma ortamlarında siyasi ve ideolojik farklılıkların sert kutuplaşmalar doğurması neredeyse kaçınılmazdır. Romanlarda yazarların ideolojik tutumlarına göre farklı siyasi görüşleri şiddetle eleştirdiğini görebiliriz. Kimi eserlerde bu kutuplaşmanın kendisi eleştiri konusudur. ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye Lübnan İç Savaşı’nda Lübnan Şii Emel hareketinin Filistinli mültecilere savaş açmasını dehşetle karşılar. Siyasi kanadın vermiş kararların gençler nezdinde doğurduğu sonuçları kabul edemez. Anlatıcıya göre abluka, İsrail uçakları hatta soykırım bile anlaşılır bir şeydir ama mülteci kamplarındaki savaşlar akıl dışıdır.

*Emel ve ordu Şatilla’yı bombalıyordu. Kampın mescidini bombalıyordu. Emel’in çocukları İsraili olmuştu ya Rabbim! Sanki mülteci çocukları Şia düşmanı olmuş gibilerdi. Sanki bu gençler daha önce orada burada beraber savaşmış tek bir siperin ardında kanları birbirine karışmamış gibi. Sorumlusu kimdi? Emel’in kumandanı? Ebu Ammar’ın siyaseti?*⁵²⁷

Yazar bu savaşın sorumlusunun Emel mi yoksa Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Arafat’ın mı olduğunu sormasına rağmen pek çok yerde Hizbullah’ın ve Şii Emel Hareketinin Lübnan İç Savaşı’nda Filistinlilere karşı başlattığı silahlı saldırı ve infazları eleştirir.⁵²⁸

Filistin içindeki fikir ayrılıkları ve kararlarla ilgili romanlarda pek çok siyasi tartışma bulmak mümkündür. Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında Velîd karakteri, toplum içinde çok zaman iki ana damar olan Hamas ve Fetih arasındaki kavgayı, amcasının çocukları üzerinden karikatürize eder.

Abtulfettah ve karısı arkalarından bir sürü erkek evlat bıraktı. Ki; hala çocuklar. Bir sürü de kız evlat; hepsi yetişkin kadın oldular. Adamlar karşılıklı savaşacak kimse

---

⁵²⁶ Halife, age, s. 154

⁵²⁷ ‘Âşûr, age, s 251

⁵²⁸ ‘Âşûr, age, s. 242

bulamadılar ve kalkıp hiziplerini müdafaa için birbiriyle savaştılar. “Dehman Ailesinin Fetihçileri” ve “Dehman Ailesinin Hamasçuları oldular.”⁵²⁹

Filistin’de arazilerin yahut konutların satışı ile ilgili meseleler İsrail’in kuruluş dönemiyle sınırlı değildir. Üç ayrı parçaya bölünmüş Batı Şeria’da ve oradan izole olarak yaşayan Gazze Şeridi ve Kudüs’te imar planları, ev yenileme izinleri ve yapı yıkımları İsrail denetimine tabidir. Filistin İstatistik kurumunun 2020 resmi rakamlarına göre yıkımı gerçekleştirilen ev sayısı önceki seneye oranla %45 artış göstermiş ve 975 meskene ulaşmıştır. Batı Şeria’da 151 yerleşim bölgesinde yedi yüz bin Yahudi yaşamaktadır.⁵³⁰ Filistin romanında İsrail devletinin gerçekleştirdiği tahliye politikaları, imar kanunları gibi pek çok mesele dışında ev sahipleri tarafından evin satışı meselesi de işlenen konular arasında karşımıza çıkar.

Verdiğimiz örneklerde gördüğümüz gibi kişisel menfaatleri uğruna evini satan, düşmanla iş birliği içinde olan ‘hain’, ‘fırsatçı’ yahut ‘cahil’ gibi keskin portrelerin dışında konuyu insan öyküleri çerçevesinde işleyen, Filistinli bireyin karşı karşıya kaldığı durumun daha ince boyutlarını kaleme alan pek çok eser de bulunmaktadır. Murîd Bergûsi *Raeytü Ramallah* eserinde köyündeki pek çok evin İsrail’in tadilat yapmasına müsaade etmediği için terkedildiğinden bu nedenle köyün yer değiştirdiğinden söz eder.⁵³¹ Leyane Bedr’in *Nücûmu Eriha*’sında Ebû Semîr karakterinin yarım asırlık mücadelesinden sonra yaşlılığında Kudüs’ten ayrılarak kimliğini kaybedişi anlatılır.⁵³² Anlatıcı, çocukluk arkadaşı Mermere’nin babası Ebu Semir’i Amman’da ziyarete gider. Onun Kudüs kimliğini bıraktığını öğrenince şaşkına döner.

Ebu Semir, Kudüs kimliğine sahip tüm mülteciler gibi Kudüs’e girişinin izne tabii olduğunu anlatır. Vatana giriş hakkını kaybetmemek için, Kudüs’e periyodik olarak giriş yapmakta kendisine verilen mühlette vatanını ziyaret etmektedir. Âmâ eşini bırakarak yaptığı son yolculuğunda evrak yineleme işlemleri kırk gün boyunca sürmüştür. Ebu Semir, yabancı bir bakıcıya teslim ettiği bakıma muhtaç eşinin, hastalanma yahut acil ihtiyaçlarının olması gibi ihtimalleri düşünerek bu süreyi nasıl cehennem azabı çekerek geçirdiğini anlatır. İşlemleri bitmeden Amman’a dönerse Kudüs’e dair tüm haklarını kaybedecektir. Hasta eşini çağırıp

---

⁵²⁹ Medhûn, age, s. 60

⁵³⁰ Palestinian Central Bureau of Statistics (Filistin Merkez İstatistik Bürosu)
https://www.pcbs.gov.ps/portals/pcbs/PressRelease/Press_Ar_30-12-2021-pop-ar.pdf (17/04/2022)

⁵³¹ M. Bergûsî, age, s.80

⁵³² Bedr, age, s. 200-202

Kudüs'teki evine yerleşmeyi ise göze alamamaktadır. Kudüs'te fanatik Yahudi yerleşimcilerin Filistinlilere yönelik tacizleri yaşlıların tahammül edemeyeceği kadar artmıştır. Öte yandan Kudüs'e yerleşmeleri demek, muhtaç dönemlerinde evlatlarından ayrı ve yapayalnız yaşamaları anlamına gelmektedir. Zira "işgal devleti" kendi çocuklarına Kudüs'ü ziyaret için bile izin vermemektedir. Kırk günün sonunda İsrail askerî hâkimi, Ebu Semir'in Kudüs'te ardışık ikametine dair evrakların dosyalarda eksik olduğunu iddia eder. Kudüs'ten çıkış onayı vermez. Ebu Samir Amman'da bıraktığı yaşlı eşinden söz etse de hâkim ancak kimlik haklarından feragat ederek bir daha dönmemesi üzerine çıkış izni verebileceğini söyler. Ebu Semir, masaya kimliğini atarak çıkmayı tercih istediğini söyler. Hikâyeyi dinleyen anlatıcı dehşete kapılır. "Nasıl yaparsın Samir Amca! Bir hal çaresi bulunurdu! Kimliksiz kaldım, dönüş hakkını kaybettin bu makul mü?"⁵³³ diye sorar. Anlatıcı ıyıldırımlar karşısında Ebu Semir'in attığı geri adımı büyük bir ıztırapla sorgular.

*Ebu Semir belki yarın hayata veda edecek. Fakat kimliğini terk etmesi zaten onun erken ölümü anlamına geliyor. Tam bir sene boyunca eşinden ayrı kalacak olsa bile Ümmü Semir'in başına bundan daha kötü ne gelebilirdi ki? Kayıp zamanın anlamını Mermere'nin ölümüyle tamamen tanımış değil miydi zaten? Hem ayrıca askerî hâkimin kafasına göre yaptığı teklifi onaylamasının, kızının katiline layık tek direnişe kıymak olduğunu idrak edemiyor mu? Ah bilmiyor mu onun yokluğu beni sonsuza kadar çocukluğun dostluğundan yoksun kıldı!*⁵³⁴

Anlatıcıya göre, Altmış yedi yenilgisinde ailenin taşıdığı vahşi anıların ötesinde herhangi bir gerekçe, geri adımı anlamlandırır gibi değildir. Ebu Semir'in sessizliği karşısında anlatıcı bakış açısını çözümleme yoluna gider. Onun bu ilerleyen yaşında belki de "düşmanın istediği zaman verdiği istediği zaman aldığı bir kimliği" önemsemediğini düşünür.⁵³⁵ Ebu Semir'in kararı yazarın eleştirisine ve isyanına maruz kalsa da sanatsal yapıttan beklenen şekilde olayların siyah-beyaz olmadığını göstermek konusunda düşündürücüdür. Ebu Semir Ailesinin dönüşümü, evin dönüşümünü betimleme yoluyla verilir. Kudüs'teki dirlik ve düzen sembolü, içinde neşeli saatlerin hatırlandığı ev ile Amman'ın kenar mahallerinde çöp kokularıyla ağırlaşmış kirli sokaklarda bakımsız bir apartman dairesindeki perişan ve hazin

---

⁵³³ Bedr, age, s. 202

⁵³⁴ Bedr, age, s. 202

⁵³⁵ Bedr, age, s. 203

halleri tezatlık oluşturur. Ebu Semir'in hikayesi, 'vatanını satan' Filistinli hikayesi olmaktan çok uzaktır. İşgalin hukuksuz ve yıldırıcı prosedürleri karşısında bireyin çaresizliğinin hikayesidir.

'Âmirî'nin *Mûrad Mûrad* romanında, yazar İsrail tarafına geçtiğinde bir zamanlar bir Filistin köyünün meydanı olan mekâna bakarak düşüncelere dalar. Yetmiş kadar yıl önce Filistinli köylülerin mülklerini ahlaken ve kanunen Yahudiye satışı konusunda toparlanıp tartıştıklarını hayalinde canlandırır. "Sonuç ne olursa olsun gelecekte Melbes Köyü Tah Kelfeh olacak."⁵³⁶

Medhûn'un *Mesâ'ir* romanında Akka şehri özelinde Filistin'de emlak meselesinin, taraf olmaksızın tespiti söz konusudur. Akkalı Filistinliler tarihi eser konumundaki evlerini restore etme yükümlülüğü gibi zorunluluklara tabi olabilmekte, bunu gerçekleştiremeyenler İsrail devletine devredilmektedir.

Yahudiler, köklü aslen Akkalı Filistinlilerden yüksek ücretlerle evlerini satın alıyor. Fakirlikten soluğu kesilenler ya da etraftaki Yahudi baskısından bıkanlar satıyor. Kimliğine, vatanına evlerine sahip çıkanlar tırnaklarıyla Akka'nın taşlarına tutunuyor. (...) "Evim satılık değildir" "Satılık ev" afişleri Akka'da. (...) İlanlar ilanlarla savaşıyor. Sloganlar sloganlarla savaşıyor. Beşbin beş yüz eski ev sakini kalmış, Yahudileştirilmeye kurban gitmeyi bekliyor. Tıpkı Mealik Mahallesinde Eyalim Cemiyeti tarafından restore edilip, Yahudi öğrenci evine döndürülen beş tarihi ev gibi.⁵³⁷

'Âmirî'nin, Filistinli işçilerle birlikte kaçak olarak İsrail tarafına geçme deneyimini ele aldığı *Mûrad, Mûrad* eserinde işçilerin arasında geçen diyaloglar, işgalin kucağına doğan gençlerin haleti ruhiyesini yansıtır. Filistin tarafında hayatın kötüden daha kötüye gittiğini tecrübe eden gençler, sınırın diğer tarafında kalanlarla kendilerini kıyaslar.

Ne antlaşması biz onları tanıyoruz onlar bizi değil, biz onların ürünlerini alıyoruz onlar bizimkini değil, anlaşma değil geri adım. Gazze'ye bak, zavallı çiftçiler ne çiçekler güller yetiştiriyor, koyunlar develer yiyor. (...) Boşver, varsın geri adım olsun.

⁵³⁶ 'Âmirî, age, 193

⁵³⁷ Medhûn, age, s 40, 41

İstedığımız tek şey onlar gibi hareket edebilmek, çocuklarımızı doyurmak. (...)2000 yılında İkinci İntifadayı yaptık da ne oldu, “Aksa Aksa!” aptal bir sloganla kendimizi yaktık. Kudüs sadece bizim mi? Bırakalım alsınlar. Bırakalım istedikleri ne varsa alsınlar. 1948 Araplarına bak, sattılar şimdi her şeyleri var İsrail’de güzel bir yaşam yaşıyorlar.⁵³⁸

Diyalog, birçoğu çocukken çalışmaya başlayan, yirmili yaşların başındaki gençler arasında geçer. Her gün işler yolunda giderse yedi saat süren işe gitme macerası esnasında gece yarısı İsrail askerlerinin ateş hattında kaldıktan sonra verdikleri molada yazarın deyimiyle her Filistinli gibi günden güne değişen fikirler uçuşur: Sınırın ötesine geçme, kalma, taviz vermeme, geri adım atma ya da “ebedî nimetlerle nimetlenecekleri son” ümidine sahip olma.⁵³⁹

Düşmanla iş birliği içinde olmakla ilgili romanda karşımıza çıkan bir diğer mesele ise İsrail vatandaşlığı ile ilgilidir. 1948 İsrail kuruluşunda İsrail devletine bağlı bölgelerde kalan Filistinlilerin kimlik meselesi bunlardan biidir. Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında bir arada yaşama tecrübesi pek çok boyutu birden fazla karakterin tecrübesi ile ele alınır. Cenîn ve Basim çifti Yafa’da yaşanan Filistinlilerdendir. Karşılaştıkları pek çok zorluğun yanında Basim’in çalışma izni alamayışıyla mücadele etmek zorundadırlar.⁵⁴⁰ Bâsim, Cenin’i sınırın öte tarafına, ailesinin yaşadığı “Filistin’e geçmeye ikna etmek ister. Acil hastalanacak olsa kapıdaki arabasını bile kullanabilmesi için izini yoktur, ambulansın gelişini beklemek zorundadırlar. Cenîn ise kalmanın her şeye rağmen tüm eşitsizliklere, yıldırıcı kanunlara, elinden alınan haklara rağmen tutunmanın bir mücadele türü olduğuna yürekten inanır. Bir roman yazarı olan Cenîn’in aile geçmişinden esinlenerek yarattığı Mahmûd Dehman’ın hikayesi de Arafta kalan bir Filistinliyi anlatır. Mahmûd, 1948’de sınırın öte tarafında kalmayı tercih eden, köylüleri tarafından “Bâki Hünak” ‘Orada Kalan’ diye lakap takılan ilk kuşak Filistinlilerdendir. Yakın akrabaları tarafından bile “İsraili oldu” diyerek dışlanır. Hakkında “Hacca gittiğini duysam, ziyaretine gitmem.” denilen bir ‘öteki’dir. Öte yandan Yahudi komşularıyla ilişki kurmakta zorlanmaktadırlar. Mahmûd’un eşi Hüsniye, sınırın bu tarafında, Yahudiler dayalı döşeli evlerde yaşarken, bu evlerin asıl sahipleri olan köylülerinin Gazze’de denizin diğer kıyısında

---

⁵³⁸ ‘Âmîrî, age, s 128,129

⁵³⁹ ‘Âmîrî, age,s. 133

⁵⁴⁰ Medhûn, age, s. 94-98, 111,113

kumlarda, çadırlarda yaşadığını bilmenin ağırlığını taşır.⁵⁴¹ Filistin tarafında tartışma konusu olan İsraili Filistinliler, Yahudi tarafında da ‘öteki’ olarak kalmışlardır. Eserde 1967 Savaşı çıktığında Yahudi komşunun, Hüsniye’ye Arapların kazanması halinde kendisini saklayıp saklayamayacağını sorduğunu görürüz. Hüsniye, kazanan tarafın Yahudiler olması durumunda sonucun ne olacağını tahmin etmektedir.⁵⁴²

Sınırın öte tarafında yaşamı seçme meselesi üzerine bir diğer tartışma Velid ve Julie çifti üzerinden konu olur. Çift, Hayfa’da yaşayan Rusya’da üniversiteyi birlikte okuduğu arkadaşları Filistinli Cemil ve Rus Luda’nın evini ziyaret ederler. Cemil ve Luda Hayfa’da üç katlı altı dairesel apartmanda beş Yahudi ailesi ile birlikte yaşarlar. Velid bu evde kaldığı gece 1967’de yaşadıkları savaş kabuslarıyla uyanırken eşinin huzurla uyduğunu fark eder. Cemil’in ‘normal insanlar’ diye tanımladığı komşuları ile sevgi dolu ilişkisinden, günlük problemlerin çözümü için apartman yönetiminde üye olduğundan, komşularıyla aralarındaki müşterek mevzulardaki düzenden bahsederken Julie onu ilgiyle ve huzurla dinlediğini anımsar:

Ben Cemil’in söylediği hiçbir şeye yorum yapmadım, kendimi ikna ettim, Julie sonunda anlayacak, apartman yönetiminin hükümet olmadığını. Ya da İsrail’in Filistinlilere işkence için yasa çıkarma konusunda uzman olduğunu anlayacak. Cemil, komşuluk demokrasisine ve normal insanların normalliğine bağlı apartmandan daha çıkar çıkmaz, vatandaşlık haklarının yarısını kaybediyor. Yahudi komşularıyla evlerinde ve dışında tam vatandaşlık haklarından istifade edebilecekler. Ölülerine mezar seçmek de dahil.⁵⁴³

Velid eşi Julie’nin Hayfa’da yaşama teklifi karşısında Julie’nin sonunda “Burada turist gibi gezdiğimizizi anlayacak” diye düşünür. “Vatana burada yabancı gibi yaşamak için dönmeyeceğim.”⁵⁴⁴ der.

Filistin romanında ‘normal’ Yahudi temsili, birey olarak Yahudi’nin temsil edilip edilmeyeceği meselesi eleştiri dünyasını da meşgul eden konulardan biri olmuştur. Filistin romanında Yahudiler, işgalci, gaspçı her türlü insani kırmızı çizgiyi aşan düşman olarak

---

⁵⁴¹ Medhûn, age, s. 145, 146, 152-155,157, 202

⁵⁴² Medhûn, age, s. 152, 154

⁵⁴³ Medhûn, age, s 64

⁵⁴⁴ Medhûn age, s 64

fazlasıyla karşımıza çıkar. Soykırım, savaş, hapis, işkence, yıkım tasvirlerinde vahşetin mücessem hali olarak İsrail askerini ve polisini görürüz. Birey olarak, insan olarak Yahudi temsilinin Filistin romanında yeterince bulunmayışı, bunun bir eksiklik olup olmadığı edebi çevrelerde yoğun tartışma konusu olmuştur. Filistin edebiyatında birey olarak Yahudi'yi ele alan empati deneyimi taşıyan eserlerin تطبيع doğallaşma adı altında etiketlenmesi ve eleştirilmesi konunun en ilgi çekici yönlerindedir.

İbrahim Nasrallah, Filistin romanında Yahudi temsilinin olmayışının bir eksiklik olduğundan hareketle, 1948'de Filistin direnişine destek olan Kudüs'te yaşayan Yahudi etnik gruplarının hikayesi üzerine bir çalışma yaptığını ifade eder.⁵⁴⁵ Filistin'in önemli romancılarından Ahmet Refik 'İvad, kendisiyle yapılan bir röportajında yazarın romanlarında Yahudi temsilinin olmayışı ile ilgili soruyu şöyle yanıtlar "İsrail diğer sömürgeciler gibi bir sömürgecidir. Onu insani boyutlara indirgemek yahut onunla bir ittifakta olmak diğer Filistinli yazarlarda olduğu gibi benim için mümkün değildir."⁵⁴⁶ Aynı röportajda yer alan "Peki Yahudi yazarların Araplarla bir arada yaşama tecrübesi üzerine yazdıklarına ne diyorsunuz?" sorusuna "Yoruma ihtiyaç yok" diye yanıtlar.⁵⁴⁷

Çalışmamıza konu olan romanlara gelecek olursak hepsinde Yahudi işgalci askerinin işledikleri savaş suçlarına dair sayısız kesit vardır. 'Âşûr'un *Tantûriyye* romanında Gazze'nin kendine özgü direnişi anlatılır. Gazze'ye ağır silahlarla giren İsrail askerlerinin çocukların sapan taşlarından korkuşu alaylı bir üslupla tasvir edilir. Askerlerin önemli bir kısmı ise er, ne yaptığını bilmeyen çocuklardır.⁵⁴⁸

Esasında Filistin ve İsrail arasında eşitliğe dayalı bir arada yaşama tecrübesinin bulunduğu ifade edilemez. Gazze bölgesi Filistin İdaresi altındadır. Batı Şeria ve Kudüs'teki Yahudi yerleşimciler günden güne sayılarını artırsa da toplumsal olarak bir karışma söz konusu değildir. Mûrid Bergûsi Ramallah'ta Yahudi yerleşimcilerin konutlarına giden yüksek duvarlarla çevrili, herhangi bir Filistinliyle karşılaşma ihtimallerini yok eden ayrılmış oto banlardan söz eder.⁵⁴⁹ Söz konusu bölgeler, Filistinlilerin evlerini, tarlalarını ve su kaynaklarını

---

⁵⁴⁵ İbrahim Nasrallah, kişisel görüşme, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, 19.02.2018

⁵⁴⁶ Tâjâ, age, s 21

⁵⁴⁷ Tâjâ, age, s 21

⁵⁴⁸ 'Âşûr, age, s 287-288

⁵⁴⁹ M.Bergûsi, s 76

uluslararası hukuka rağmen işgal etmiş, dikenli tellerin arkasında uzaktan ışıkları yanan “sömürgeciler” olarak tasvir edilir.⁵⁵⁰

Medhûn *Mesâ'ir* romanında bu topraklarda defnedilen Yahudilerin kıyamet günü ilk olarak dirileceklerine ve Cennetin kapısına ilk ulaşanların kendilerinin olacağına dair inançlarını aktarır. Romanda bu akideyle ilgili olarak bir Filistinli “ Öyleyse bana bir fırsat sağlayın da dünyayı Filistinlilere dar eden ve ahiretteki nasiplerini de gasp etmek isteyen yerleşimciler gökyüzünü kaplamadan önce bir parça külle bu sırada yer ayırabileyim.” der.⁵⁵¹

Seher Halife'nin *Rebi'î Hâr* romanında Yahudi yerleşimcilerin çocuğu olarak Mira'yı görürüz. Araştırmacı Ebu Ziyne, Mira'nın Filistin romanındaki muhtemelen tek Yahudi çocuk karakter olduğunu belirtir.⁵⁵² Romanın ana karakteri olan Ahmet, Yahudi yerleşimcilerin oturduğu bölgede “yeşillerin içinde, tellerin arkasında”⁵⁵³ Mira'yı görür.

*Bu kız Yahudi yerleşimci, babası da Yahudi yerleşimci. Bu da demek oluyor ki babasının favorileri var, elinde makineli tüfek. Aynı zamanda da insanların en pisi. Babası 'en pis insanlar kimler?' diye sorar 'İnsanların en pisi yerleşimciler!' derdi. Öyleyse onun babası en pis insanlardan demek. Bu kız da o zaman en pis insanlardan. Ama kirlî değil, çirkin de pis de gözükmüyor. Aksine tatlı.*⁵⁵⁴

Salıncakta sallanırken gülen, dudakları arasından beyaz dişleri gözüken bu kız çocuğuna bakınca şaşırır Ahmet. “Bu mu pis? Bu mu çirkin?”⁵⁵⁵ Ahmet'in Mira'yla arasını ayıran onunla doğrudan diyalog kurmasına engel bir dikenli tel olduğunu fark ettiğini görürüz.⁵⁵⁶ Ahmet onunla diyaloga girmiş olsa da gelişen hikâyede gasp eden ve mazlum arasındaki tezatlık kaçınılmazdır. Ahmet Mira'yla arkadaş olmak istese de babasından çok korkmaktadır. Silah taşıyan bir yerleşimcidir. Ahmet'in kedisi Amber'in yerleşimcilerin bölgesine kaçmasıyla olaylar gelişir. Mira'nın babası kızı kediyi çok sevdiği için kediyi alıkoyar. Ahmet kedisini gizlice almak için yerleşimcilerin bölgesinde çalışan İsa'yla birlikte

⁵⁵⁰ Bkz. Murîd Bergûsi; *Raeytü Ramallah*, s 19, Hüseyin Bergûsi ; *Seekûnu beynel'levz* s. 26, 36, Seher Halife, *Rebi'î Hâr* s 12 .

⁵⁵¹ Medhûn, age, s 32

⁵⁵² Ebu Ziyne, age, s. 358

⁵⁵³ Halife, *Rebi'î Hâr*, s. 16

⁵⁵⁴ Halife, age, s. 16

⁵⁵⁵ Halife, age s. 29

⁵⁵⁶ Halife, age s.35

siteye girdiğinde yakalanır. Mayın döşeme teşebbüsüyle suçlanıp tutuklanırlar. Ahmet erken yaşta hapisle tanışan binlerce Filistinli çocuktan biridir.⁵⁵⁷ İlerleyen hikâyede zayıf ve çekingen Ahmet hapisten çıktıktan sonra cesur hakkını arayan bir direnişçi olur. Eserin son bölümünde Ahmet, Mira'yı Filistinlilere ait evlerin yıkılışını protesto eden aktivistlerin arasında görür.

Medhûn'un *Mesâ'ir* romanında çalışmanın diğer başlıklarında değinildiği gibi Yemen'den İsrail'e yerleşmiş Yahudi Rûme karakterini görürüz. Ancak eserde onun bakış açısından hikayesi aktarılmaz. Aynı eserde İsrail tarafında yaşayan Bâsim ve Cenîn'in sabahları günaydın, merhaba diye selamlaştıkları Yahudi komşularını görürüz. İsrail tarafında kalmayı seçen Mahmut Dehman'ın ve eşi Hüsniye'nin Efifâ isimli komşuları da bir diğer örnektir. Efifa, içinde bulunduğu durumu sorgulamayan bir Yahudi karakterdir. Evine yerleştiği Filistinlilerin eşyalarının hepsinin eski olduğundan şikayetçidir. Eski sahiplerinin yattıkları yatağı bile tamir etmemiş oldukları hususunda komşusu Hüsniye'ye yakınır. Hüsniye'nin bu komşuluktan fazlasıyla daraldığını görürüz. Mahmut Dehman'ın, eşi Hüsniye'ye 'Bizim kalbimiz bütün insanlardan daha geniş, sevmesen de normal ilişki kur' dediğini görürüz. Zamanla Hüsniye için de komşulukları normalleşir.⁵⁵⁸

Mûrid Bergûsi'nin *Raeytü Ramallah* romanında Filistin'e girerken karşılaştığı askerin duyguları, nereden geldiği gibi konulara kafa yordüğünü görürüz. Ancak askerin insanîyetini sorgularken, kendine şaşırır. Tüfekli işgal askerinin, her gün kontrolden geçen karşılaştığı yüzlerce Filistinlinin insanîyetini sorgulamadığına emindir.⁵⁵⁹

'Azmi Beşâre'nin *Hâciz* romanında kontrol noktalarında durmaksızın bekleyen İsrail askerlerinin sıkıldığını, satıcılık yapan Filistinli çocuklarla gevezelik etmeye çalıştığını görürüz.⁵⁶⁰ 'Âmirî'nin *Mûrad Mûrad* romanında Filistinli bir işçi kimliksiz yakalandığında İsrail devriye polisinin kendisinden Arap şarkıcı Nancy Agram'ın fotoğraflarını sorduğunu, şarkılarını söylerse serbest bırakacağını söylediğini aktarır.⁵⁶¹ Bu örnekler Filistin romanında İsrail askerinin insani özellikleriyle var olmaya başladığını gösterir. Adil Usta Filistin

---

⁵⁵⁷ Halife, age s.116-132

⁵⁵⁸ Medhûn, age, s.154

⁵⁵⁹ M.Bergûsi, age, s. 19

⁵⁶⁰ Beşâre, age, s. 12, 19

⁵⁶¹ Âmirî, age, s. 77

romanında Yahudi imajına dair çalışmasında, Filistin romanında sadece ‘gasp eden’, “düşman” imajından “öteki” imajına bir geçişin var olduğunun tahlilini yapar. Yazara göre durumda büyük ölçüde İsrail Devletinin tesisinin gerçekliği kadar Arap dünyasındaki siyasi gelişmelerin de rolü bulunmaktadır.⁵⁶² Yaklaşık yetmiş yıldır süren çatışma ortamında her iki taraf için de farklı nesillerde farklı tecrübeler eklenmeye devam etmektedir. Ramallah’ta yaşayan Filistinli romancı ‘Âmirî’nin sınırın ötesine ilk defa geçmeyi deneyimlediğinde kendi durumuyla bunu her gün yaşayan Filistinli işçinin durumunu kıyaslar: Şunu *anladım, benim için ve birçoğları için İsrail farz edilmiş bir olgu, ama Murat açısından İsrail acı verici bir vakıa. Bir gerçeklik.*

Filistin romanında mekân olarak İsrail’in birden fazla cephesi vardır. ‘İvad’ın Kıdrûn romanında İsrail romanda gelişmiş, temiz ve vatandaşlarına imkanları bol bol veren bir ülke olarak yer alır.⁵⁶³ Özellikle Tel-Aviv, Filistinli işçiler için cazibe merkezidir. Ancak alkol, fuhuş, ahlaki bozukluklar gibi birçok özelliğe de sahip olarak anlatılır. Filistinli işçilerin hayranlığı eserde şöyle aktarılır:

*Burada yaşayan insanlar ne zaman Tel Aviv’deki kadınların bebek gibi olduğunu öğrenecek? İnsanların Tel-Aviv’de birbirinin işine burnunu sokmadıklarını. Temizlik, nizam, özgürlük burada. Burayı bilmiyorlar mı? Gördükleri bir şeyi de taklit etmiyorlar mı?*⁵⁶⁴

‘Âmirî’nin İsrail’de çalışan Filistinlilerin çalışma tecrübesini aktardığı *Mûrad, Mûrad* romanı ötekine dair; İsraili asker, işveren, sivil, yabancı ülke algısı üzerinde pek çok katman bulunduğunu çarpıcı bir şekilde anlatır. Filistinli işçiler arasından biri “İsraililer Araplardan bin kat daha iyi” dediğinde içlerinden diğeri “Lanet olsun, bizden daha iyi falan değiller sadece bizden daha çok para veriyor.” diyerek itiraz eder.⁵⁶⁵ Diğeri aynı kapıya çıktığını söyler. Oysa Tayvan’dan, Çin’den, Ukrayna’dan da işçiler geldiğini en ucuz iş gücünün Filistin olduğunu görürüz.⁵⁶⁶ Eser, çalışma koşullarıyla ilgili olarak verdiği örnekte, yirmi sekiz yıl boyunca İsrail tarafında çalışan işçilerin hala çalışma iznine sahip olamadıklarını da aktarır. Kimi işçilerin Batı

---

⁵⁶² Muhammed Devâbişe, Zuhûr Devabişe, “Sûretü’l-âher fi ‘Makdesiyyetü ene.” DOI.1012816/0009666 / Adil Usta, el-Yehûd fi’l-edebi’l Filistinî: 1913-1987, s. 55

⁵⁶³ İvad, age, s 30, 66, 104,224

⁵⁶⁴ ‘İvad, ss.136

⁵⁶⁵ ‘Âmirî, age, s. 108

⁵⁶⁶ ‘Âmirî, age, s.57

Şeria'daki Yahudi yerleşim bölgesinde çalışma izinleri olmasına rağmen daha yüksek gündelikler için canlarını riske attığı görülür. Ulaşımın günün en az 8 saatine mal olmaktadır. Sınırın diğer tarafına kaçak yollarla geçebilmek için gece yarısı tarlalardan, ateş hattından geçerek hendekleri aşır, sekiz metrelik duvardan tırmanırlar. Çalışmamak, eve boş dönmek onlar için ölümden daha kötüdür.⁵⁶⁷ Sınır devriyelerinin veya İsraili polisin ortak tutum sergilemediğini görürüz. Kimisi yakaladığı işçinin yaşına bakmadan ölesiye döver, kimisi ona yolu göstermesi karşılığında serbest bırakır, kimisi görmemezlikten gelmek vazifesiyle bizzat konuşlandırılmıştır.⁵⁶⁸ Roman Yahudi sivillere dair de ortak portre çizmez. Yahudi işverenlerden kimisi yaptırdığı işin karşılığını hakkıyla yahut fazlasıyla verir, bir kısmı sabah beş buçuktan sonra geçen Filistinlileri yok pahasına çalıştırır. Kimisi günlerce çalıştırdıktan sonra emeğinin karşılığını vermeden izinsiz işçi olduğunu polise ihbar ederek işçinin darp edilmesini veya tutuklanmasını sağlar. Kimisi de bu durumlara şahit olduğunda taraf olarak buna engel olur: “Kaç kez sınır polisinin elinden dövesiye dayaktan kurtardı beni İsraili öğretmenler.”⁵⁶⁹

Mekân olarak İsrail'in tesiri de iki yönlüdür. Yazar karşı tarafa geçtiği andan itibaren artık vurulma, kovalanma, dövülme ve tartaklanma ihtimallerinin yok olup 'güvende' oluşlarına dair tezattan şaşkındır. Birlikte minibüse bindiklerinde Filistinli rehberi Mûrad ile kendisi arasındaki farkı gözlemler. Filistin tarafında telefonun ışığıyla yakalanmaktan korkan, fısıltıyla konuşan Mûrad, burada ülkesinde gibidir. Diğer yolcuların tedirginliğine aldırmadan bağırarak Arapça konuşmakta, İsrail askerlerinin Arap işçiler gölgesinde uyumasın diye portakal bahçelerini yok ettiğini anlatmaktadır.⁵⁷⁰ Yazar, tanımadığı manzara karşısında yabancılik hisseder. İbranicenin eziciliği, kendisinin İsraili bir yolcu gibi olmasının utancı, “askerlerin zorbalığı, tarihin zulmü, mantığın yokluğu, tahammül edilemez gerçeklik nedeniyle”⁵⁷¹ yabancıdır. Mûrad ise vatanındaymış gibi tamamen rahattır:

---

⁵⁶⁷ ‘Âmirî, age, s. 113

⁵⁶⁸ ‘Âmirî, age, s. 139

⁵⁶⁹ ‘Âmirî, age, s. 131, 170, 115, 109

⁵⁷⁰ ‘Âmirî, age, s. 173

⁵⁷¹ ‘Âmirî, age, s. 173

*Her halükârda Vatan nedir? Murat ve arkadaşları için burası vatan değil mi? Yedi yıl önce buraya gelenler için burası vatan değil mi? Murat'ın yaşı 21. Buraya ömrünün üçte birinde gelmiş. 13 yaşında gelmiş zaten.*⁵⁷²

Etrafta gördüğü bahçeler, yeşillikler, gezinti alanları karşısında hafızası devreye girer. Bunların tamamının yok edilmiş 68 Filistin köyü üzerine inşa edildiğini hatırlar:

Atmış yıl önce buradan kovulan üç milyon Arap'tan birine ait bir Arap evi görememek beni en fazla rahatsız eden oldu ki ailemde onlardan biriydi.

*Yerel ağaçları aradım, Filistinlilerin favori ağaçlarını. Ramallah'taki bahçemin ağaçlarını: İncir, nar, dut, ceviz, ceviz, şeftali, yenidünya. İçlerinden birini bile göremedim. Daha da tuhafı tek bir portakal ağacı bile görmedim.*⁵⁷³

Tel-Aviv yazara göre ne modern şehirlerin karmaşık yapısını ne tarihi şehirlerin sihrini taşır. Akdeniz balkonları yerine demirli balkonlar, karmaşık çirkin reklamlar vardır. Mimarlık alanında doktora sahibi olan yazar, bu düşüncelerini paylaşırken okuru şu sözlerle ikna etme ihtiyacı hisseder: “İnanın bunu siyasi bir duruş olarak söylemiyorum.”⁵⁷⁴ Filistinli yazarın siyasi alana ne denli hapsediğinin bir göstergesidir bu sözler.

İsrail'de Arapların girmesi yasak olan Tel-Aviv garı, Lod Havaalanı gibi mekânlar eserde yer alır. Lod Havaalanı Bin Gerion Matyar ismiyle değişmiştir. Arapça tabelalar yoktur. Gazzeli ve Batı Şeritali Filistinlilerin Lod Havaalanını kullanması yasaktır. Ramallah'tan yarım saat mesafe yerine Filistinliler iki günlük uzaklıktaki Amman Havalimanından ülkeye giriş yapabilir.⁵⁷⁵

*Evet bu lanet olasıca havaalanını özliyorum. Yüzleştiğim tüm zulümler ve zorlamalar içinde (Londra'da dans imtihanım dahil) orada oluşumu ve oradan çıkışımı özliyorum. Şaşırıyorum başka biri, sevgiliyi değil de havaalanını özler mi?*⁵⁷⁶

---

⁵⁷² ‘Âmîrî, age, s. 174

⁵⁷³ ‘Âmîrî, age, s. 183

⁵⁷⁴ ‘Âmîrî, age, s. 200

⁵⁷⁵ ‘Âmîrî age, s. 200-204

⁵⁷⁶ ‘Âmîrî age, s. 204

Eserin geneline hâkim olan karamizah üslubu, İsrail tasvirlerinde melankolik bir hal alır.

Filistin romanında aşına olduğumuz bir biçimde mekânda geçmişin izini ararken, vakıanın sertliğini tasvir eden bir tezatlık görürüz. “Kalbim sevinçle doldu sadece Ramallah ismini gördüm diye, üstelik Modioun Yahudi Yerleşim bölgesine işaret eden levhanın daha büyük olmasına rağmen.”⁵⁷⁷ Ağaçlarda tarihi aramanın tuhaflığına dikkat çeken yazar Filistinlinin yüzleştiği gerçekler karşısındaki halini şöyle özetler: “Bu topraklarda hala kaldığımızı hissetmek için yol tabelaları gibi basit şeylere bile muhtaç oluşumuz tuhaf değil mi?”⁵⁷⁸

Filistin romanında, işgalciyle iş birliği içinde olduğu için ‘öteki’ olarak eserlerde yer alan bir diğer kesim Dürzi Filistinlilerdir. Anadilleri Arapça olan ve İsrail’in kuruluşundan bu yana korunma anlaşmalarıyla İsrail tarafında kalan Filistinli Dürziler, 1956 yılından beri İsrail’de askerlik karşılığında köylerine dokunulmazlık elde etmiştir. Günümüzde İsrail nüfusunun yaklaşık 1.7 sini oluşturmaktadır.⁵⁷⁹ İsrail Hükümetinin 2018 yılında ulus devlet yasasını onaylamasıyla İsrail’de ikinci sınıf vatandaş olarak ayrımcılıkla karşı karşıya kalan Dürzilerin önemli bir kısmı kendini İsraili olarak tanımlamaktadır.⁵⁸⁰

Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında Hayfa trenine binen Velîd ve Julie’nin karşısına askeri üniformalı omuzunda silah taşıyan, elinde ücretsiz dağıtılan sağcı İsrail gazetesi tutan bir asker anlatılır. İnecekleri durak konusunda tereddüt taşıyan çifte, karşılarında oturan asker “Filistinlilerle yüz yıl yaşasa bile kazanamayacağı bir Filistin lehçesiyle”⁵⁸¹ trenin güzergahıyla ilgili bilgi verir. Julie kendisinden güzel konuşan askere Filistinli olup olmadığını sorar. Velîd onun kendisini tanımlamasını şu şekilde okura aktarır.

*Herhangi bir tepkiden uzak, net bir şekilde, öfkemi ayaklandıran bir özgüven içinde ‘
‘Hayır, ben İsrailiyim’ dedi.*

⁵⁷⁷ ‘Âmîrî age, s. 204

⁵⁷⁸ ‘Âmîrî age, s. 205

⁵⁷⁹ Jewish Virtual Library: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-the-israeli-druze> (17/05/2022)

⁵⁸⁰ Filistin Dürzilerinin kimlik tanımlamalarıyla ilgili yasa sonrası güncel tartışmalarla ilgili bkz: Esat Fırat: İsraildeki Dürziler Kimlik Sorunu Yaşıyor, Anadolu Ajansı, (05.09.2018), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israildeki-durziler-kimlik-sorunu-yasiyor/1246837> (10/04/2022), Yara Hawari :The Druze and the nation-state bill, al-Jazeera: (16.08.2018) <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/8/16/the-druze-and-the-nation-state-bill/> (10/04/2022)

⁵⁸¹ Medhûn, age, s. 235

*Tüm evrenin hacmi kadar bir düğümle yutkundum.*⁵⁸²

Yazar burada “İsraili oluşuyla övünen ya da övünmeye mecbur tutulmuş” Dürzi asker örneğinde, öldüğünde Filistin köylerine ‘şehid’ olarak dönemeyen asker Dürziler üzerine düşüncelerini paylaşır. “Kendilerine yüklenen görevi reddetse, Dürzi İmamlarının kararlarından özgürleşmek için hapse girse olmaz mıydı?” diye sorgular.⁵⁸³ Yazar, İsrail vatandaşı Dürzi, Selman Nâtur’a ve onun yazdığı “*Ente Katelte Ya Şeyh!*” (Sen Öldürdün Ey Şeyh) eserinde Dürzi imama başkaldırarak İsrail askerlik görevini reddeden kahramanın hikayesine gönderme yapmaktadır.

‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Lübnan İç Savaşı’nda Lübnan’da Dürzilerin evlerinde top atışına uğrayarak katledildikleri bir sahne vardır.⁵⁸⁴ Bu örnekte de gördüğümüz gibi Filistin romanında ‘öteki’ etnik yahut ‘dini’ kimlikle ilişkilendirilir bir durum değildir. Filistin romanında yaşanan olaylarda, toplumda yaşayan diğer dinlere ve etnik kimliklere sahip yerli halkın toplu olarak mağduriyet yaşadığını görmemiz mümkündür. Filistin romanında bilhassa Kudüs’ün çok kültürlü yapısını, Hristiyan ve İslam dünyası için kutsal mekânların zikredildiğini görürüz.

Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında 1948 yılının 18 Mayıs’ında Akka’nın Yahudilerce işgaline karşı Ahmet Şükri Menna’ komutasında genciyle yaşlısıyla Ermenilerin aynı safta ibtidai tüfekleriyle silahlı direniş gösterdiğini ve kayıplar verdikleri anlatılır.⁵⁸⁵ Aynı şekilde mülteci problemlerinin bir parçası olarak hikayeleri yer alır. 1952 yılında Lübnan Hükümetin’den Filistin Mülteci Kurumu tarafından kiralanan Cesru’l-Başâ yakınlarında bir bölgede çok sayıda Akka, Yafa ve Hayfa Katolik ve Ortodoks Hristiyan mülteci zikredilir.⁵⁸⁶ Mülteci kampı, 1975’te iç savaşın önemli aktörlerinden Lübnan aşırı sağ partisi Ketaib tarafından bombalanır.⁵⁸⁷

Çağdaş Filistin romanında İslam’ın ilk kıblesi olan Mescidi Aksa, Hristiyanların hac alanları olarak kabul gören Kutsal Kabir Kilisesi başta olmak üzere pek çok tarihi mekân

---

⁵⁸² Medhûn, age, s. 234

⁵⁸³ Medhûn, age, s. 234-236

⁵⁸⁴ ‘Âşûr, age, s.

⁵⁸⁵ ‘Âşûr age, s. 31

⁵⁸⁶ ‘Âşûr age, s. 31-32

⁵⁸⁷ ‘Âşûr age s. 32

zikredilir. Ancak Filistin romanında “öteki” algısını incelediğimizde çatışmanın ne denli siyasi olduğunu dinler ve kimliklerle sınırlanmadığını açıkça fark ederiz. Dahası Filistin romanında “göklerdeki Kudüs” algısının bu anlamda Filistin’de yaşayan halkın insani durumlarını ve haklarını ifade etmek konusunda engel olduğunu vurgulayan pek çok yazar bulunur. Romanda, Filistin köylerinde doğup yetişmek, belli bir dine mensup olmak, belli bir dili konuşmak, İsrail’de çalışmak, Yahudilere toprak satmak, İsrail vatandaşı olmak dahası İsraili Yahudi olmak sınırları belirlemez. İbrahim Nasrallah, romanlarını yazarken, canlı tanıklıkları toplamasının nedeni olarak “Filistin meselesi siyasi bir mesele değildir. İnsanî bir meseledir.” der.⁵⁸⁸Nitekim M. Bergûsi’de konunun “kutsal” kavgası olmadığını şöyle ifade eder: “Marşımız geçmişten gelen kutsallığına değil. Şu anki hakkımıza dair. İşgalin devam etmesi bu hakkımızı gündün güne tekzip etmekte.”⁵⁸⁹ İşgalin gerçekliği karşısında Filistinli romancı için bu hakkın en çarpıcı ifadelerinden biri vatanın kayıp sınırlarıdır.

4.2.4. Vatanın Kayıp Sınırları

İsrail’in kurulmasından önceki Filistin sınırlarının, birkaç hedef doğrultusunda romanda yer aldığı söylenebilir. İlki, mekânın içinde somutlaşan tarihi çehreyi anlatmak ve bu yolla yeni nesillerde Filistin ulusal bağlılığını muhafaza ve inşa etmektir. ‘İzâm Ebu’s-Suûd, *Sabri* (2008) romanını yazma amacının bizzat toplumsal bellek inşâ etmek olduğunu ifade eder. Yazar, sadece o dönemi bilenlerin aktarabileceği birikimi, yeni nesillerin Kudüs’ü tanınması için yazdığını söyler.⁵⁹⁰ Filistinli romancı Ahmet Refik ‘İvad kendisiyle yapılan röportajda “Filistin, başkaları için benim tanıdığım Filistin değil. Bu nedenle mekâmı daha çok yazıyorum.” der.⁵⁹¹

‘Aşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye, buluşulan aile toplantılarını da aynı minvalde görür:

Gülüyoruz, nükteler, eski masallar... Başımızdan geçen komik olayları, tekrar ede ede gülüyoruz... Yalnız geçen ayların boşluklarını; onların, benim veya başkalarının başından geçen hikâyelerle dolduruyoruz. Aynu’l-Helva’da, Cenin’de, Tunus’ta

⁵⁸⁸ Kişisel görüşme, İstanbul Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, 19/02/2018.

⁵⁸⁹ M. Bergûsi, age, s. 11

⁵⁹⁰ ‘İzam Ebu’s-Suûd, *Sabri*, Kudüs: Dairetü’ssekâfiyye lil mesrahi’l-vatanî, 1. Baskı, 2008 Arka kapak yazısı.

⁵⁹¹ Vahîd Tâcâ, *er-Rivâye el-Filistiniyye: Hivarât nakdiyye*, takdim: Faysal Derrâc, Kudüs: Dâru’l-cundî di’n-neşri ve’tevvîf, 2014 s. 20

oturan yakınlarımızın ya da Fureydes 'te kalan veya komşu köylere dağılıp memlekette yaşayan tanıdıkların hikâyeleri.

Filistin'in kuşaklar boyunca aktarılan milli hafızasında, haritaların ve isimlerin önemi büyüktür. 'Aşûr'un *Tantûriyye* romanında Rukayye, köyü işgal edildiğinde, coğrafya dersini daha iyi dinlemediğine hayıflanır.⁵⁹² Aynı romanda Ebû Emin torunlarına sık sık vatanın haritasını çizdirir, onlara köyleri ve kasabaları konumları ile ezberletir.⁵⁹³ Jarrar'ın *A Map of Home* romanında Nidalî'nin babası bir harita çizmeye çalışarak, kızına Filistin'i tanıtmaya çalışır.⁵⁹⁴ Medhûn'un *Mesa 'îr* romanında, annesinin Velid'e, Hân-ı Yusuf mülteci kampında geçen çocukluğu boyunca Filistin'de geride bıraktıkları köyü bellettiğini görürüz. Velid seneler sonra vatana giriş yapabildiğinde, mülteci kampında dinlemiş olduğu hikayeleri, gördükleriyle birleştirmeye çalışır: "*Han-ı Yusuf mülteci kampından tanıdığım veya duyduğum Mecdel'im, şimdi gözlerimin sokaklardan topladığı ve ayaklarımın duyumsadığı ayrıntılara pay ettim.*"⁵⁹⁵ M. Bergûsi, *Raeytü Ramallah*'ta Filistinlilerin "Tarlaları, pınarları, dağlardaki mağaraları, tepeleri, nesilden nesile aktarılırken değişmesine rağmen tuhaf bir şekilde kitap gibi sabit kalan hikayeleri."⁵⁹⁶ birbirlerine anlattıklarını söyler. Çoğundan eser kalmamış, isimleri değişmiş aşına manzaraların, Filistinli romancılarda durmaksızın üretilmesi, Filistinlinin kendi vatandaşlarını yeniden bir ulusal tarihin içine yerleştirme çabasıdır.

İsrail'in, müttefiklerinin de yardımıyla edinmiş olduğu güç, Filistin'i kendi meselelerini uluslararası platformda aktarma konusunda oldukça zayıf düşürmektedir. Bu minvalde yazılan romanların, sadece Filistin ulusal kimliği adına olduğunu söyleyemeyiz. Bundan daha önemli vazifesi yaşanan kayıpları, devam eden mağduriyet ve zulümleri ispat içindir. Joe Cleary, Hindistan, Filistin, İrlanda gibi bölünmüş toplumlarda kültürel anlatıların çok önemli işlevleri olduğunu söyleyerek etnik temizlik, göç, vahşet, terörize olmuş devletler, azınlık durumuna düşen milletlerin problemleri, mülteci kampları gibi pek çok temanın bu çerçevede yer aldığını söyler.⁵⁹⁷

---

⁵⁹² 'Aşûr, age, s. 48

⁵⁹³ 'Aşûr, age, s. 110-113

⁵⁹⁴ Jarrar, age, s.192, 193

⁵⁹⁵ Medhûn, age, s. 61

⁵⁹⁶ M. Bergûsi, age, s 77

⁵⁹⁷ Cleary, age, s. 16

Emperyalizmin tarih yapıcılarının Franz Fanon'un ifadesiyle "Bu toprakları bizim tarafımızdan yaratıldı." iddiası ve "Eğer bırakırsak her şey yok olur ve ülke Orta Doğu'ya döner."⁵⁹⁸ Gerekçeleriyle sürdürdükleri işgale karşı Filistinli entelektüel bir misyon yüklenir.

Filistin, İsrail'in karşıt anlatılarına rağmen, değişen tüm isimlere rağmen, sınırlarını edebiyat aracılığıyla korumaya çalışır. Walid Khalidî'nin devâsa Filistin köyleri ansiklopedisi bu duruma eşsiz bir örnek sunar. Leyane Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanında Eriha'nın ve Kudüs'ün her türlü tabiat özelliği, çarşıları, hanları ve tarihi yapıları, mozaiklerinin renklerine kadar yer alır. 'Âşûr'un *Tantûriyye* romanında Rukayye'nin Hayfa'ya bağlı olan bir köyü olan Tantûra, evleri, okulu, tren yolu yanında köydeki tarihi binalarıyla ve denizindeki kaya adalarıyla anlatılır. Yazarın köy evlerinin diziliş şekli, ailelerin ismine kadar, Filistinlilerin kaydettikleri şahitlik içeren kaynaklardan yararlandığını fark ederiz.⁵⁹⁹ Medhûn'un *Mesâ'îr* romanında, Akka, Askalan ve Kudüs caddeleriyle, karakteristik yapıları ve caddeleriyle anılır. M.Bergûsi'nin *Raeytü Ramallah* eserinde Ramallah şehri ve Gassâne köyü meyveleri, parkları, bahçeleri ve mimarisi ile anlatılır.

Bu anlatılar, yaşanan dramı ve hak kaybını somutlaştırmanın bir vesilesi ve Filistin sınırları iddiası olduğu kadar bireysel anlatıların da bir parçasıdır. Hüseyin Bergûsi, *Seekûnu beyne'l-levz* eserinde betimlediği coğrafyada kendi köklerini ve hikayesini meczeder. Cevvâne köyünü sadece göletleri, tepeleri, patikalarıyla değil, hikayeleri ve efsaneleriyle betimler. Annesini evlat edinerek büyüten, annesinin amcası Kadûra'nın efsanesi de bunlardan biridir. Kadûra, yol kesicilik yapan, kimin bineği kaybolursa kendisinden bilinen biridir. Bir gece eşeğiyle köye dönerken zehirli bir yılanın ayaklarının altından yaklaşarak ısırması sonucu ölmüştür. Anlatıcının annesi, yılanın amcasını soktuktan sonra, Kâdûra öldüğü için zılgıt çekip göğe yükselerek uçtuğunu gözleriyle gördüğünü kasemler ederek anlatır.⁶⁰⁰ Yazar, otuz yıl sonra döndüğü köyünde Yahudî yerleşimcilerin alanlarına bakarak şöyle der:

*Harabeler arasında durmuş bakınıyorken aklıma hani şu "mekânın hafızası" geldi.
Batı tarafında, çam, servi ve palamut ağaçlarıyla örtülmüş dağın zirvesinde, İsrail*

⁵⁹⁸ Said, *Emparalism and Culture*, s. 268

⁵⁹⁹ Eserde geçen köyün konumu ve haritalarının Nekba şahitliklerinin arşivlendiği Palestine Remembered adresinde yer alan Tantûra köyüyle birebir örtüştüğünü görürüz: <https://www.palestineremembered.com/Haifa/al-Tantura/ar/index.html>

⁶⁰⁰ H. Bergûsi, *age*, s. 35

*sömürgecilerinin neon ışıkları parlıyor. Onların “Hilmîş” dediği, bizim “ Nebî Salih Sömürgesi” dediğimiz.*⁶⁰¹

Dikenli tellerin arasından, gölgelere izin vermeyen, her şeyi olduğu haliyle ortaya koyan soğuk ışıklar, “toprağa da tarihe de dokunamaz. Estonya’dan Rusya’dan sadece bir sene önce gelen bir sömürgeci, penceresini açtığında tarihin içinde yüzen ve ondan fışkıran ne görebilir? “*Asla hiçbir şekilde, harabelerin üzerinde zilgıt çeken ve uçan renkli yılanı göremez.(...)Tarihe dokunamaz, hatta kâhin bile olsa. Benim tarihime dokunamaz en azından.*”⁶⁰²

Şehirlerin hafızası, görüldüğü gibi sadece kolektif hafıza mekânları değildir. Bu nedenle romancı için artık kaybolmuş mekânlarını, yazıyla koruma ve ulaşamadığı diyarları yeniden yaşama dürtüsünden söz edilmesi gerekir. Filistinli romancı, adeta topografik bir çalışma gibi eserlerinde vatanın kayıp manzaralarını ; engebesi, dağları hatta bitki örtüsünü taşıdığı haneleriyle, kokusu ve gölgeleriyle betimler. Edebiyatçı ve eleştirmen Faysal Derrâc, Filistin romanında, özenle en ince ayrıntısına kadar çizilmiş dar alanlar olduğunu söyler. “Enis Sayıg’ın Taberiye’si, Şefik el-Hut’un Yafa’sı” her bir Filistinli yazarın çocukluğunun ya da gençliğinin geçtiği özel şehirler vardır.⁶⁰³ Bu şehirler, Filistin’in kaybolan tarihi yapılarını, değişen doğasını anlatırken aslında her bir yazarın kendi biricik mekânlarını anlatmasıdır. Travmanın büyüklüğü nedeniyle bu metinlerde güçlü bir hüznün, melankolik ve şiirsel bir dil bulunur. Bilhassa renkler, mekânı anımsama aracı olarak karşımıza çıkar. Gölgeler ve ışık zihnini hatırladığı mekânlara gerçeküstü bir hal katar. Hüseyin Bergûsî’nin Cevvâne’si, Bedr’in Kudüs’ü, Mûrid Bergûsî’nin Gassânesi buna örnektir. Ahmet Dahbûr, Hüseyin Bergûsî’nin *Seekunu beyne’l-levz* eserine yazdığı takdimde, yazarın eserinde mitolojinin sihriyle, çocukluk şaşkınlığının bir arada toplayan sürrealist bir dili olduğunu altını çizer.⁶⁰⁴ Gerçeküstü bir üslupla, çocukluk anılarının ve görüntülerin betimlemesinde renk ve ışıkların özel bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

---

⁶⁰¹ H.Bergûsî, age, s. 36

⁶⁰² H.Bergûsî, age, s. 36

⁶⁰³ Tâcâ, *er-Rivâyetü’l-Filistiniyye: Hivarât nakdiyye*, takdim: Faysal Derrâc, Kudüs: Dâru’l-cundî di’n-neşri ve’tevez’î, 2014 s. 10

⁶⁰⁴ Ahmet Dahbûr, “Hüseyin Bergûsî kemâ erâde: Beyne’l-levzi ve’r-rü’ya”, (s.7-27)/ Hüseyin Bergûsî, *Seekunu beyne’l-levz*, s. 21

Epeydir dönmeyi planlıyordum. Çocukluğumun dağlarını bir gece ziyaret ettim. Ay donunaydı. Sessizlik, yıkık ve eski köyü kaplamıştı.(...) Gölgelelerin ayrıntılarına baktım, devasa kayaların beyazlıklarına.⁶⁰⁵

Bedr'in Nücûmu *Eriha* romanında da benzer pek çok örnek vardır. Anlatıcının tatil Eriha'dan otobüse binerek gittiği yolculukları bunlardan biridir. Yolculuk manzaraları dışında Kudüs'te akşam saatlerinde ulaştığı halasının evini betimler. Uykulu gözlerle, ağır ağır sokağın basamaklarından çıkarken, eviyle karşılaşmasını anımsayışında ışığın yeri tartışılmazdır:

Gözlerimi o zaman sonuna kadar açıyorum; çünkü kalan az sayıdaki basamak beni birdenbire güneşli gecenin kubbesine taşıyacak. Yıldızlar, evin avlusunun gümüş ve inci ışıltılı beyazlığını aydınlatıyor. Ev yakın oluyor. Yaklaşmış. Kandil ışıkları gibi yayılmış nur salkımları. Tam o zaman son gücümü toparlıyorum ve büyük evin bize ait bölümüne beni ulaştıracak olan geniş merdivenleri tırmanmak için yelteniyorum. Ev değil. Aksine asırlardan devşirilen taşlardan yontulmuş devâsa bir toplu mesken.⁶⁰⁶

Yazarların çocukluk mekânlarını betimledikleri veya vatanın değişen sınırlarını ele aldıkları bölümlerin hemen hepsinde “ölümüne” bir sıra hasreti söz konusudur. Bedr'in 'Ayda karakteri Amerika'da kanserden ölüncüye kadar vatani bir kez görme arzusuyla yanıp tutuşurken vatanda gömülüşüne bile izin verilmez. Yahya Yahlef'in *Nehrun yestehimmu fi'l-buhayra* romanında, köyü Sumuh'u bir kez görebilmek için İsrail sınırını geçerken öldürülen Filistinli köylü “Ceylan karnına benzeyen gölü görebilmek için kalan ömrünü feda etmeye hazır”dır.⁶⁰⁷ Ancak onun cesedi de savaş rehini olmak üzere morgda unutulmuş bırakılır. Murîd Bergûsi *Raeytü Ramallah*'ta Ürdün köprüsü üzerinden vatana giriş yapmayı deneyen ama izin verilmeyen abisinin hikâyesini de böyle anlatır:

Üç sene önce günün birinde, onu köprüde bekletip sonra geri çevirdiler, birkaç ay sonra yeniden denedi. İkinci kez geri gönderdiler. Annem bu olayın üzerinden üç sene geçtikten sonra bile hâlâ onunla köprüde geçirdiği son dakikalarını unutmayı

---

⁶⁰⁵ H.Bergûsi, s. 34, 35

⁶⁰⁶ Bedr, age, s. 25

⁶⁰⁷ Yahya Yahlef, age, s. 134,

*beceremedi. On sekiz yaşında rızık peşinde terk ettiği Filistin'e girmeyi ölümüne istemişti.*⁶⁰⁸

Yazar akabinde abisinin ölümüyle ilgili şunları ekler. Vatana dönememesinin sebebi ölümü olmamıştır.: “Ölümü onu dönmekten alıkoymadı, bilakis dönüşünden alıkonulması onu sonunda öldürdü.”⁶⁰⁹ Hüseyin Bergûsi, yıllar önce eğitim için gittiği Amerika'dan ülkesine dönüş yaptığında, *İntifadadan önce havada ölüm kokusu sezer. Üstelik kanser tedavisi görmektedir. Eşini ve oğlunu alıp Kanada'ya dönme fikri aklındadır. Sonra Zeytun Dağı'na baktığında duyguları değişir: “Dağlarda bir şey bana; Zeytine ve ay gibi dala bakarak yaşayacak iki senen bile olsa, burada iki yıl, orada iki yüzyıldan daha derin. Kalk, bu toprak senin, kalk, dedi.*”⁶¹⁰

Filistin romanında hasret teması çerçevesinde; hakiki ya da zihinsel bir vatana dönüş kurgusu görürüz. Bedr'in *Nücûmu Eriha* romanı Atina'dan deniz yoluyla yurda dönme ümidi taşıyan mültecilerin bekleyişleri, ümitleri, geminin gitmekten vazgeçmesi karşısında yıkılan hayalleri resmeder.⁶¹¹ ‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında yüz yaşını geçmiş Ebu Halil karakteri mülteci kampından kaçarak gizlice eşek sırtında köyüne döner. Ebu Emin karakteri gizlice ülkesine dönüş yapar. Romanda vatana dönüş bir ‘hac’ ritüeli gibi anılır. Medhûn’un *Mesâ’ir* romanında da Velid’e annesi “ Mecdel’e gitmek on kez hacca gitmek gibidir.” der. Ve oğluna orada kılınan iki rekât namazın onlarca rekat namaza bedel olduğunu söyleyerek beynamaz olduğunu bilmesine rağmen kendisi adına iki rekat namaz kılmasını söyler.⁶¹² Sürgün yazarların eski mekânlarını yaşama arzusu, gittikleri ülkelerle bütünleşememeleri ve maruz kaldıkları olumsuz şartlar nedeniyle de şiddetlenir. Bedr, *Nücûmu Eriha* romanında Şam’da, kendisine daimî sürgünü hatırlatan mülteci kampından ayrıldıktan sonra, içindeki duygulardan uzaklaşmak için tarihi şehir merkezine gitmeye karar verişini şöyle dile getirir. Oradan oraya taşınan kampların istikrarsızlığından çıkma arayışındadır:

---

⁶⁰⁸ M. Bergûsi, age, s. 44

⁶⁰⁹ M. Bergûsi, age, s. 44

⁶¹⁰ H. Bergûsi, age, s. 62

⁶¹¹ Bedr, age, s. 46-71

⁶¹² Medhûn, age, s. 54

Zamanla bağlantı kurmuş, sabitlenmiş ve üstündeki insanların çeşitleri değişse de kendisi yerinde kalmış bir Arap şehrine gideceğim. Tarihi taşlarını inceleyeceğim, abidevi hanlarını, baki çarşılarını. Neden olmasın?⁶¹³

Ancak kendini uykusuz bırakan anılardan kurtulmak için gittiği bu gezi de yeterli olmaz. Dükkanların tavanlarından sarkan tütün yaprakları onu yine Zeytin Hanı'na götürür. *“Tamamen burada olduğumu bilmeme rağmen. Kudüs'te değilim. Biliyorum. Tamamen. Tamamen biliyorum.”*

Vatanın işgal öncesi sınırları ister ideolojik ister kişisel kaygılar eşliğinde anlatılsın, Filistin'in zihinlerde kalan haritalarıdır. *A Map of Home* romanında Nidâli, babasının üçüncü kere yaşadığı sürgün hüznünden endişelidir. Bunun üzerine babasından öğrendiği Filistin haritasını hafızadan çizerek ona gösterir. Ülkenin batı sınırını göstererek, doğru çizip çizmediğini onaylatmak ister. Babası ellerini silkerek “Kim bilir!” der. Nidâli babasının bilmemesine şaşkınlıkla ne demek istediğini ısrarla sorar. Babası ona öğrettiği bu haritanın yıllar önceye ait olduğunu, sonraki haritaların değiştiğini ve daha sonra gelecek olanların da başka olacağını söyler ve ekler: *“Demek istiyorum ki...Hiç kimse vatanın nerede başladığını ve nerede bittiğini söyleyemez.”*⁶¹⁴ Nidâlî babasının melankolisine hapsolmuş halini sorgular. İşgal ve savaş şartları idealize edilmiş yurt fikrini çok daha derinleştirir. Filistin'in hayali haritaları da işgal ve vatana dönüş hakkına sahip olmamakla beslenir. Vatanın varlığını kayıp sınırlar aracılığıyla ispat Filistinli romancının handikaplarından birisidir. M. Bergûsî dönüş hakkı olmayan milyonların yaşadığı ikilemi şöyle dile getirir:

İşte! İşgal bizden meçhul aşığı sevmekle yükümlü nesiller yaptı. Uzak. Zor. Gözcülerle ve surlarla kuşatılmış. Nükleer başlarıyla ve kaygan bir korkuyla...İşgal bizi Filistin evlatları olmaktan çıkarıp 'Filistin Fikri' nin çocuğuna dönüştürdü.⁶¹⁵

Uzun süren işgal yazara göre, İsrail'de kendilerine İsrail'den başka vatan bilmeyen nesiller yaratırken, diasporada Filistin'e yabancı Filistinliler yaratmaktadır. Bu nesiller sürgünün tüm sokaklarını tanırken kendi vatanından bîhaber, yalnızca hikâyelerden tanımaktadır. Gurbettekinin elinde bu aşktan başka hiçbir şey olmaması acı vericidir. Oysa

---

⁶¹³ Bedr, age, s. 36

⁶¹⁴ Jarrar, age, s.192, 193

⁶¹⁵ M.Bergûsî, age, s. 92

mekânın sahibi olmak haritasını bilmekten ötedir. “ İşgal; renkleri, kokuları ve sesleriyle hatırlanmayan mekânsız nesiller yarattı.”⁶¹⁶ der.

Yaşanan, deneyimlere ev sahipliği yapan, bazen bıkkın, istenildiği zaman terkedilen sahici bir vatan yerine kimi zaman çocukluk anılarıyla idealize edilmiş, hafızalardaki renk ve kokularla sabitlenmiş bir vatan vardır.

Vatanın işgaline karşı sınırlarını korumayı misyon edinen bir edebiyat açısından bu durum birden fazla dilemma barındırır. Filistinli romancı vatanın varlık ispatı için durmaksızın yokluğunu yazmak gibi bir paradoksa hapsolür. Said’in kolonyalizm karşıtı edebiyatın ilk hedefi olarak altını çizdiği gibi Filistinli romancının da döngüsü “Toprağı geri almak, yeniden adlandırmak ve yeniden yaşamak”⁶¹⁷ olur. H. Bergûsi’ye göre işgal, “vatanı marşa dönüştürmekten”, idealize etmekten başka çare bırakmamaktadır. İsrail askerine bakarak bunu şöyle ifade eder: “ Onun tüfeğı bizden kasidenin toprağını alıp, bize toprağın kasidesini bıraktı.”⁶¹⁸

Filistin romanı açısından *metinsel bağımsızlığın* bir diğer handikapı, farklı nesillerin, farklı tecrübelerini tek potada eritilmesi gibi bir zorlukla karşı karşıya kalışıdır. Yeni nesil yazarlardan Mâyâ Ebu’l-Hayyat eserinde *La Ehad yarifu fasilete demihi* romanında Bergûsi’nin düşünceleriyle paralel bir vurgu taşır. Filistin ideal bir yurt, her mensubunun hasret çektiğı, her noktasıyla aidiyet taşıdığı bir toprak olmayabilir. Ancak halkının, dilediğı zaman gideceğı, aile birliğı dağılmaksızın yaşayabileceğı, kontrol noktalarıyla bölünmüş sokaklar olmadan işgal güçlerinin tehditleri olmaksızın hayatını sürdürebileceğı, dilediğı zaman terk edebileceğı, işgalden kurtulmuş bir vatan olmak zorundadır.

Ancak Hayyât, bu hakkın ifadesinin tek bir söyleme indirgenemeyeceğinin farkındadır. Yârâ karakterinin dilinden, yeknesak bir vatan söylemi üretmeyi ironik olarak açar. İlkokul yaşlarında olan Yârâ, - hiçbir fikri olmadığı- Filistin sorunları nedeniyle kız kardeşi Cumânâ ile Amman’da halasıyla yaşamaktadır.

---

⁶¹⁶ M.Bergûsi, age, s. 75

⁶¹⁷ Said, *Culture and Emperyalism*, New York: Vintage books. 1994. s. 228/ Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, (çev Constance Farrington), New York: Grove, (1968), s. 88

⁶¹⁸ Bergûsi,age, s. 19

‘İşler yoluna girince ’ Filistin’e dönebilmemiz mümkün olsun diye Amman’da halamın evinde kalmamızı istiyorlar. Tuhaf olan şey şu ki “ dönmemiz” kelimesi benim ve Cûmâna için pek uygun değil; çünkü ikimiz oraya dönebilmenin mümkün olması için bir gün bile orada bulunmadık... Ve ben neden başka insanların yapmamızı istediği şekilde hissetmemiz gerektiğini anlamıyorum. Filistin hakkında, ‘kundura’ya benzeyen haritamızı öğretmeye çalışan tarih öğretmenimiz Hayri Hocanın dediklerinden başka bir şey bilmiyorum.⁶¹⁹

Yârâ ve Cûmana daha ilkokul çağlarında okulda konuşmaması gereken konular tembihlenerek büyür. Babasının Tunus’tan nadir ziyaretleri, babasının mesleği hatta Filistin kimlikleri bu yasaklı konulardandır. Hayyât, sonraki nesil Filistinlilerin yaşadıkları problemleri ve duygusal yükleri Yârâ’nın dilinden şöyle aktarır:

Okulda herkes dönüşten bahsediyor. Zeynep bu duruma karşı çok hararetle, sanki babam gibi konuşuyor. Fethi Hoca, Filistin’e dönüşümüzle ilgili konuşma yapıyor. Sevinç, coşku ve mutluluk...Benim hissetmediğim.⁶²⁰

Filistin söz konusu olduğunda ‘vatan’ tasavvurunun, hayali haritalar ve sınırlarla korunmasının barındırdığı problemleri keşfeden kimi romancılar Filistin’i imajlarda ve hafızalardaki haliyle değil “olduğu gibi” yazmak konusunda bir tavır sergilerler.

Trajediyi ve tarihi yazmanın karşıtı olarak yazarın elinde “an” vardır. Savaş ve çatışmanın olağanüstülüğünün karşıtı olarak, basit ve sıradan günlük yaşam bulunur. Ancak Filistinli yazarın sıradan günlük yaşamı da istisnai koşullardan uzak değildir. Bu durumda sıradan günlük yaşamı kurgulayan Filistinli romancı kendini büyük ölçüde aynı halkanın içinde bulur. Vatanın kayıp, hayali haritaları yerine, bunun bir başka aksi olan vatanın parçalanmış sınırlarını anlatmak zorunda kalır.

3.3. İşgal Edilmiş Filistin’de Günlük Yaşam Temsili : Parçalanma ve Abluka

Filistinli romanında Filistin içindeki günlük yaşamın temsilindeki en önemli olgu işgaldir. Hayatın akışını tersyüz eden savaş ve çatışma dönemlerinin dışında, Filistinliler günlük

---

⁶¹⁹ Ebu’l-Hayyât, age, s. 55

⁶²⁰ Ebu’l-Hayyât, age, s. 56

yaşamları içinde pek çok olumsuzlukla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Filistin topraklarının farklı siyasi ve coğrafi statülere bölünmesinin yanında, Filistinli bireyin bölgeler arasında değişen statülerine ilişkin problemler hayatı negatif olarak etkilemektedir. İşgal Edilmiş Filistin içindeki toprakları birbirinden izole eden 8 metre yüksekliğinde 708 km boyunca uzanan Batı Şeria Duvarı hayatı bütünüyle etkisi altına almaktadır.

Çağdaş Filistin romanında işgal altında günlük rutini sürdürmek konusunda bezdirici zorluklara rastlarız. Konuya dair kamuoyu oluşturmak amacıyla olan kimi düşünürlerin, roman türünde telife yönelmesi, romandan beklenen hedefleri göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında mazide ve hafızada kalmayan, “gerçek” ve “günün” Filistin tasvirini ve basit Filistinliyi anlatmak hedefinin altını çizen romancılar, özellikle “gündelik” olan hakkında yazma girişiminde bulunur. Ancak dünya üzerinde başka bir örneğine rastlanılmayan uygulamaların bulunuşu, başlı başına siyasi şartlardan bağımsız olarak basit ve günlük olanı, sıradan anlatmanın imkanını tartışılır kılmaktadır. Dolayısıyla işgalin, bir olgu olarak romanda bulunmasından daha öte; onun romanı üretim, biçim ve içerik olarak nasıl etkilediğini görmek mevzunun asıl hedeflerinden birisidir.

Hayatın olağan akışını bozmanın en somutlaşmış örnekleri olarak Filistin’in birbirinden izole edilmiş vatan parçaları ve Ayrım Duvarıdır. Genelden özele doğru giderek ilk başlığımıza hafızadaki vatan yerine, vakıada vatanın neresi olduğuna dair temsili Batı Şeria, Gazze ve Kudüs’te izole yaşayan Filistinlileri ele alacağız. İkinci olarak Batı Şeria Duvarı ile Filistinlilerin ellerinden alınan günlük yaşamı göreceğiz. Başlığımızda diğer bölümlerde kaynak olarak kullandığımız romanlara ilave olarak iki roman birincil kaynağımız olarak yer alacaktır. Bunlardan ilki Suâd ‘Amirî’nin *Murâd, Murâd : lâ şey’ taksiruh sivâ hayâtak* (2011) diğeri ‘Azmî Bişâre’nin *el-Hâciz : Şezâya rivâye* isimli eserleridir.

3.3.1. Parçalanmış Vatan

İşgal Edilmiş Filistin’in mevcut sınırları, Filistin romanında İsrail’in uluslararası hukuk ve statüleri tanımadan günden güne genişlettiği kontrol ve hakimiyetini dile getirirken, Filistinlilerin işgal altında yaşadığı karmaşık problemleri de ifade eden önemli temalardan birisidir.

Daha önce de ifade edildiği gibi I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere kolonisine dönüşen Filistin bölgesi, 1947’de İngiltere’nin bölgeden çekilmek üzere başvurusu üzerine BM Taksim Kararı almıştı. Buna binaen bölge nüfus yoğunluklarına göre Yahudilere tahsis edilen, Filistinlilerin ayrılmayacağı ve Uluslararası Kontrole devredilen Kudüs olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştı. Ancak bu karar da bölgedeki çatışmayı durdurmadı 1948 Savaşı İsrail sınırlarını Taksim Kararında tahsis edilen miktardan %21 daha fazla genişletti. 1967 Altı Gün Savaşları’nda İsrail Gazze şeridi dahil pek çok yeri işgal etmişti. BM Güvenlik Konseyi 1967’de 242 sayılı kararı ile Orta Doğu’da kalıcı barışın sağlanması için İsrail’in savaşa İşgal ettiği tüm topraklardan çekilme kararı aldı.⁶²¹ İsrail kendisini tanıması karşılığında Mısır lehine Sina Yarımadasından çekilmesi dışında bu kararı uygulamadı. Suriye’den aldığı Golan Tepelerindeki mülteciler de olmak üzere savaşın neden olduğu mülteci sayısı katlandı. Gazze şeridi 1967’den 2005 yılına kadar İsrail İşgali altında kaldı. 2005 yılında İsrail’in çekilmesi ile Filistin Özerk İdaresi’ne geçti. Gazze şeridi bütünüyle Filistin idaresinde olmasına rağmen Mısır Refah kapısı dışında tüm sınırlarıyla İsrail ablukası altındadır. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, Mısır’ın her geçen yıl sınırı kapatma sürelerinin uzadığını kaydederken 2021 yılında boyunca sınırın tamamen kapalı olduğunu rapor etmiştir.⁶²² Gazze Şeridi’nde gıda ve ilaç dahil her türlü ihtiyaç İsrail’in izni ve denetimiyle gerçekleşir. Balıkçılık faaliyetleri, deniz kullanımı ve hava sahası da benzer şekildedir. Dünyanın nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık bölgesi olan Gazze Şeridinde, işsizlik, konut sıkıntısı, enerji ve hammadde sıkıntıları yanında temiz su kaynaklarına erişim büyük problem teşkil etmektedir.

Filistin’in Filistin Kurtuluş Örgütü ile İsrail arasında imzalanan 1993 Oslo Anlaşmaları ile Batı Şeria’da her bölgede farklı düzeylerde Filistin özerkliğine sahip idari bölgeler oluşturdu. Buna göre, Filistin Yönetimi resmi olarak Batı Şeria’nın (A Alanı olarak bilinen) yaklaşık %11’ini oluşturan bir bölgeyi belediyeçilik ve güvenlik olarak kontrol etmektedir. B Bölgesi (yaklaşık %28), ortak İsrail-Filistin askeri ve Filistin sivil idaresine tabidir. İsrail’in tam sivil ve güvenlik kontrolünü elinde bulundurduğu C Bölgesi, Batı Şeria

---

⁶²¹ UN Transcription of session referring to Chapter VI prior to the introduction of the Resolution <http://web.archive.org/web/20090221085933/http://domino.un.org/unispal.nsf/db942872b9eae454852560f6005a76fb/9f5f09a80bb6878b0525672300565063!OpenDocument>

⁶²² Ocha : <https://www.ochaopt.org/data/crossing> (19.05.2021)

topraklarının %60'ından fazlasını oluşturmaktadır.⁶²³ Oslo Anlaşmasına göre İsrail bölgeden kademeli olarak çekileceğini askeri ve idari yapıyı Filistin idaresine devredeceğini vaad etse de bu gerçekleşmedi.

1947 Taksim Kararına göre Kudüs resmi olarak Corpus Ceperatum statüsünde uluslararası bağımsız yönetim kabul edilmişti. 1948 Savaşı'nda Batı Kudüs, İsrail'in Surların ve kutsal mekânların bulunduğu Doğu Kudüs Ürdün'ün eline geçti. 1949 Ateşkesiyle şehir Ürdün ve İsrail arasında ikiye bölündü. 1967'de Doğu Kudüs tekrar İsrail'in eline geçti. İsrail Parlamentosu 1980 Kudüs Yasası'nda Kudüs'ü "bütün ve birleşik olarak" İsrail'in başkenti olarak tanımıştır. İsrail Parlamentosu ve bakanlıkların tamamı Kudüs'tedir. Bugün Doğu Kudüs sınırları oldukça karmaşıktır. BM'ler 2009'da yayınladığı kararda İsrail'in Doğu Kudüs'te inşa ettiği yerleşim yerleri, Ayrım Duvarı nedeniyle İsrail'in ilhakını kanun dışı saymıştır. 2017 yılında ABD başkanı Donald Trump Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımıştır.⁶²⁴

Günümüzde BM tarafından da tanınan ifadeyle İşgal Edilmiş Filistin Toprakları; Gazze şeridi ve Batı Şeria dışında Doğu Kudüs'ü de içine almaktadır. İsrail, bu bölgede de kontrolünü *Ayrım Duvarı* ve artan yerleşimci kolonileriyle günden güne artırmaya devam etmektedir. Filistin diasporasının bölgeye dönüşü, seyahati ve ikameti değil bizzat Gazze ve Batı Şeria ve Kudüs'te yaşayanların günlük yaşamının İsrail denetiminde olması, Filistinlileri bir tür hapishane yaşamına mahkûm etmektedir. Roman, bu şartların oluşturduğu karmaşık problemleri anlatmak için oldukça elverişli bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşgal edilmiş Filistin'in sınırları dünya üzerinde hiçbir ülkenin, şehrin, yerleşim yerinin sınırına benzemez. M. Bergûsi *Raeytü Ramallah* romanında Ürdün Nehri üzerinden vatana girerken bunu şöyle ifade eder:

Şu anda, gurbetimden onların vatanına mı gidiyorum? Vatanıma? Şeria? Gazze? İşgal edilmiş topraklar? Mıntıklar? Yahuda ve Samira? Özerk İdare? İsrail? Filistin?

---

⁶²³ PCBS https://www.pcbs.gov.ps/portals/pcbs/PressRelease/PressEn_28-3-2019-land-en.pdf (19.05.2021) Ayrıca Bkz: Sezai Açar "Oslo Antlaşması'ndan Sonra Filistin Sorunu'nda Gelişmeler ve Arap-İsrail ilişkileri", Yüksek Lisans Tezi M.Ü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, s 101-105.

⁶²⁴ Süer, age, s.83-85

*Bütün dünyada, insanların isimlendirilmesinde böyle şaşırıp kaldığı bir tane daha memleket var mı?*⁶²⁵

Yahya Yahlef'in *Nehrun yestehimmu fi'l-buhayra* romanında anlatıcı yazarla yaşlı bir adam arasındaki diyalog da benzer karmaşayı gösterir:

-Gazzeli misin Şerialı mı?

Aniden cevap verdim:

- Gazzeli değilim. Şerialı değilim.

- Öyleyse nereden?

-1948'de işgal edilen Taberya gölünün kuzeyindeki Sumuh'tanım.

-Sumuhlu musun?

- Evet.

- Sumuhlu olduğuna göre Gazzelisin.

O gece yaşlı adamın koruma ve gözetme hali içine girmesine güldük. Benim yakınlık aidiyet hissetmemi, kendimi 48 mültecilerinden biri gibi hissetmemi istemiyordu."⁶²⁶

Filistin romanında Filistin topraklarının birbiriyle kesilen bağlantıları da romanda fazlasıyla işlenir.

Gazzelilerin günler süren yolculuklarla Mısır'a geçiş sağlayabildiğini, gizli tünelleri, belirli bölgeden dışarıya çıkması mümkün olmadığı için katlanan mülteci nüfusun zorlukları anlatılır.

'Âşûr'un *Tantûriyye* romanında Ebu Emin, gizli yollardan Cenin'e gidip şehitliği ziyaret eder. Torununun İsrail'den geçerek oraya gitmesine ve dönmesine şaşırıldığını görürüz. Ebu Emin de bu şaşkınlığı yadsımaz. "Memleketi parça parça böldüler, üç şak oldu."⁶²⁷ der.

Kudüs, tarihi ve dinî önemi itibariyle Filistinlilere uygulanan politikalarda sıklıkla romancıların gündemini meşgul eder. M.Bergûsi Kudüs'e gidemeyişini şöyle anlatır:

---

⁶²⁵ M.Bergûsi, age, s. 19

⁶²⁶ Yahlef, age, s. 11

⁶²⁷ 'Âşûr, age, s. 81

*Kudüs ise gözümle görmeme de girmeme de izin yok. Yürüyerek, binerek, uçarak ya da kanatlanarak. Hatta Ramallah'a giden yol Kudüs'ten geçiyordu. Tali yollar, caddeler inşa ettiler ki araba camlarından bile görmeyelim!*⁶²⁸

M. Bergûsi Kudüs'e ancak üstünde 'Vip' kartı bulunan bir Filistinli komutan refakatinde gidilebileceğinin altını çizer. "İsraililer için çok önemli bu şahıs için, sen çok önemli değilsen seni Kudüs'e yanına alıp götürmez."⁶²⁹

Maya Ebu'l-Hayyat'ın *La ahedun ya 'rifu fasilete demihi* romanında Jumâna karakteri, Kudüs'te babasının yattığı hastahane de ablası Yârâ ile refakatçi olarak kalmaktadır. Yâra evine gidip dönmesi gecikince kardeşi ablasının tutuklandığını düşünür. Zira Kudüs izni sadece hastahane ye girmek içindir ve dışarıdaki yollardan birinde tutuklanması olasıdır.⁶³⁰

Acıyı ve trajediyi tek bir metinsel çerçeve içine almadaki zorluk, Filistin'de basiti rutini anlatmak konusunda da ilginç yapıları ortaya çıkartır. Filistinlilerin gündelik yaşamlarında maruz kaldığı pek çok uygulama, Filistin romanında karamizah üslubunu belirgin bir imkân olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Suad 'Amirî *Murâd, Murâd* isimli eserinde Kudüs'e geçebilmek için köpeği Numara'yı götürme izni aldığını anlatır. Gazzeli ve Batı Şerialıların girmesi yasak olan Kudüs'e bu yolla giriş sağlayabildiğini anlatır: "Numara'nın şoförlüğünü yaptığımı, onun araç kullanmadığını iddia ederek pasaportuma onun fotoğrafını ekliyorum."⁶³¹

'Azmi Beşâre'nin *Hâciz* romanında iki Filistinli arasında geçen diyalog, Kudüs'ün "özel" durumunun barındırdığı ironiye dikkat çeker. Kendisine Kudüs'te ev bakan ve bunu kiralamak isteyen bir Filistinli, ev sahibinin istediği rakamı yüksek bulmaktadır. Zira ona göre ev, aslında Ramallah'tadır. Ev sahibinin, aracına resmi olarak Kudüs plakası verilmiş olması bu gerçeği değiştirmez çünkü ev kontrol noktasının diğer tarafındadır. Şayet iki metre ötede kontrol noktasından önce yer alsaydı ev Kudüs'te olacaktır. Ancak o zaman Filistinli için *Green Karttan* daha zor alınan mavi karttan edinebilme imkânı verecektir ve böylece Kudüs içinde rahatça işlerini halledebilecektir. Ayrıca bir memlekette sırf adı Kudüs diye içindeki her taşın

---

⁶²⁸ M.Bergûsi, age, s. 39

⁶²⁹ M. Bergûsi, age, s. 39

⁶³⁰ Ebu'l-Hayyât, age, s. 11

⁶³¹ 'Amirî, age, s. 12

mukaddes gibi olması ve “dünyanın öbür ucundan kimi deliler geldiği için” fiyatların bu kadar artması makul değildir. Kudüs’ün en merkezi yerlerinde evin sahibi ise bu itirazı kabullenemez:

- *Beytü Hanina, Şa’fat, Ebu Dîs gibi köyleri bile Kudüs’e kattılar. Hepsi Kudüs oldu. Ben Kudüs’te değilim çünkü bariyer böyle karar vermiş öyle mi?*
- *Tamam neyse mühim değil. Memleketin her yerini işgal ettiler zaten. Sizde kiraların daha ucuz olması lazım, bu ev Batı Şeria’da, Kudüs’te değil.*
- *Bu şekilde Kudüs’te olsaydı, diye konuşmaya devam edersen sana kira falan vermem.*⁶³²

Ülke içindeki parçalanmanın, Batı Şeria, Gazze ve Kudüs’te yaşayan Filistinlilere etkileri romanda farklı bağlamlarda sıklıkla dile getirilir. Diaspora için de bu parçalanmanın sonuçları vardır. M. Bergûsi Raeytü *Ramallah* romanında vatana dönüşte, kendisiyle aynı yaşta olmayanlara henüz dönüş hakkı tanımayan Oslo Anlaşmasına işaret ederek onların kaç otuz yıl sonra ülkelerini görebileceklerini sorgular. Suad ‘Amirî “Akıldışı alemde” Filistinlilerin Lod Havaalanını kullanmalarının yasak oluşunu sorgular.⁶³³ Filistin romanında parçalanmanın hayatın her noktasını nasıl etkilediğini gösteren ilginç örnekler görürüz. Mesâ’îr romanında Basim ve Cenin karakterleri de farklı kimliklere sahip oldukları için “boşanmış bir çift gibi”⁶³⁴ vatana ayrı giriş yapmak zorunda kalırlar. İsrail kimliğine sahip eşi Amman’dan havaalanıyla yurda inerken kendisi Melik Hüseyin Köprüsü üzerinden Batı Şeria’ya geçiş yapabilir. Basim, Melik Hüseyin köprüsüne daha yakın olan kayınpederinin evine önce giderek bir aile krizi yaşamak istemez. Bu durumda fazladan üç saat daha giderek önce babasının evine gider.⁶³⁵ Âmirî, *Ramallah*’ta iş arkadaşının “Akıl dışı alemde” Kudüs’te yaşayan eşini ve yeni doğan çocuğunu görmesi için ancak üç günlük giriş izni alabildiğini söyler. Kudüs’te doğan Filistinli Kayser’e ise herhangi bir nüfus kâğıdı verilmez. Bu örnekler Filistinlinin her şeye rağmen tüm yıldırma politikalarına rağmen “aklını feda ederek”⁶³⁶ direndiğini gösterir. ‘Amirî “akıl dışı

---

⁶³² Bişâre, age, s. 20, 21

⁶³³ ‘Amirî, age, s. 12

⁶³⁴ Medhûn, age, s. 88

⁶³⁵ Medhûn, age, s. 88, 89

⁶³⁶ ‘Amirî, age, s. 12

alem”in uygulamalarına örnekler vererek “ Hayatlarını Filistin’e feda ettiler ama maalesef karşılığında Filistin onlara pek bir şey vermedi.” der.⁶³⁷

‘Âşûr’un *Tantûriyye* romanında Rukayye’nin oğlu Sadık, Batı Şerialı bir kızla evlenmek istediğinde mülteci Filistinlilerin dönüş hakkı olmadığı için tanışma ve nişan Amman’da organize edilir.⁶³⁸

Filistin’e dışarıdan girişler değil, çıkışlar da benzer biçimde sıkı denetimler altındadır. M. Bergûsi, annesinin, ailede sadece kendisinin sahip olduğu Filistin’de ikamet hakkını kaybetmemek için sıklıkla Filistin’e giriş yapmak zorunda kalışını bunun için ailesinden ayrı yaşamayı göze aldığını anlatır. Buradan çıkıp ailesiyle görüşebilmek de zorlu süreçlere tabidir. Filistinlilerin “gündelik azaplarının” yürütüldüğü ofisi ise şöyle anlatır:

*‘Merkez’ nedir bilir misiniz? Annem İsrail askerinin isteyeceği bir tane evrakı çıkarıp verebilmek için güneş batana dek burada beklerdi. Davha’da, Kahire’de, ya da Beyrut’ta, Paris’te veya Budapeşte’deki çocuklarını, ya da Kuveyt’teki kardeşlerini görebilmek için her defasında yeni bir izin kâğıdı çıkarırdı. Ya da şayet hepsi gelmeyi başarırsa Amman Otelinde herkesle buluşabilmek için.*⁶³⁹

Abluka altındaki Gazze’de, idari ve askeri olarak üç ayrı statüye ayrılmış Batı Şeria’da ve ziyareti sıkı kurallara bağlanan Kudüs’te günlük yaşamın sağlıklı olarak idamesinin sürdürmek son derece zordur. Filistin’e girmesi mümkün olmayan Filistinli yazarların yahut süreli ziyaretlere dayanarak bölgeyi betimleyen kimi yazarların, vakıya uygun olmamalarının eleştiri dünyasında tartışma yarattığından bahsedilmişti. Filistin’de yaşayan yazarların da aynı çerçevede kimi sorunsalları olması pekâlâ mümkündür. Gazzeli bir yazarın Kudüs hakkında yazması/yazmaması, yazmayı tercih etmemesi hatta hikâye zamanı ve anlatı zamanında ayırma giderek önceki tarihlerini yazması, parçalanmanın edebiyatın muhtevasına değil doğrudan kurgusuna ne denli etkisi olduğunu kanıtlar.

Yazının sınırlarının, tüm savaş ve işgal koşullarına rağmen yazarın coğrafyasıyla sınırlı tutulması elbette büyük bir iddiadır. Ancak işgalin bu denli baskın koşullarına maruz

---

⁶³⁷ ‘Âmirî, age, s. 60

⁶³⁸ ‘Âşûr, age, s. 173

⁶³⁹ M. Bergûsi, s. 58

kalmak bu sınırı aşanlar için de kolay gözükmemektedir. İvad Ebu Ziyne'nin Esvat mine'l-Hisâr araştırması bu konuda bize ilginç istatistikler verir. Araştırmacının 1993-2005 arasında Gazze ve Batı Şeria'da yayınlanan ve sayısı doksani aşan romanların tamamını tematik olarak özetlediği çalışmasında karşımıza Filistin meselesini konu edinmeyen bir eserin çıkması imkânsız gibidir. Mekân seçimleri Filistin içinde sınırlı olmamakla beraber karakterlerin diaspora yaşamlarını sürdürdükleri Mısır, Lübnan, Tunus gibi pek çok ülke karşımıza çıkar. Ebu Ziyne çalışmasında 1994'te vatana dönerek yerleşen Nabluslu yazar Zekeriyya Muhammed'in (1950) *el-'Aynu'l-mu'teme 'Kör Göz'* (1996) isimli romanını ele aldığında, eserin belirsiz mekân ve zaman kurgusu seçtiğini söyler. Romanda gerçeküstü varlıklar, vahşi, dramatik eylemler, tuhaf olaylar konu edilir. Filistin meselesiyle bağlantılı herhangi bir çerçeveye taşımayan nadir konulardandır. Ancak araştırmacıyı, eseri sembolik dille açıklama eğilimine gittiğini görürüz. Söz konusu acayıplikler Ebu Ziyne'ye göre; İsrail'in "tasavvur ve tahayyülü aşan vahşeti"dir.⁶⁴⁰ Zekeriyya Muhammed'in *'Asa'r-râ'î (Çoban Değneği)* romanı da Gılgamış Destanı'ndan metinlerarası yöntemle kurgulanmış romanıdır. Hikâye büyük kardeşin, küçük kardeşini arama vazifesinde ümitsizliğe düşüşü, aramayı bırakışı, sonra yeniden ümide kapılacak olaylar yaşamasını anlatır. Kendisini kardeşini unutmakla itham eden bir şahıs, bir tür oyuna dönüşecek olaylarla büyük kardeşi, küçük kardeşini yeniden aramaya sevkeder. Nihayet hikâyenin sonunda bu şahsın kendi kardeşi olduğu anlaşılır.⁶⁴¹ İvad bu romanla ilgili de pek çok gönderme bulunduğunu dünür. Roman, Filistin'deki direnişin tarihsel süreci, vatanda kalanların ümitsizlikleri, sürgün olanların beklentileri ve Filistin aydınının problemleri gibi yazarın hayat hikayesiyle de irtibatlı pek çok sembol taşır. Burada söz konusu tahlilin isabetinden çok, Filistin meselesinde ideolojik unsurları doğrudan konu edinmeyen yaklaşık yüz roman arasından iki romanın ideolojik çerçevede tefsirine gidilmesidir. Coğrafi koşullarını aşmayı deneyen sürrealist eserlerin bile okurun sınırlarıyla karşılaşması olasıdır.

Realist unsurlar taşıyan bir romana dönecek olursak -eleştirmenlerin vakıya uygun olma beklentisini de taşıyarak- ölçeğini küçültmeyi denerse ve mahkûm olduğu sınırları ve gerçeklikleri gözetirse sonuç ne olur ? Filistinli romancı bu defa günlük yaşamın temsilinde işgalin adeta somutlaşmış yapısı olarak Batı Şeria Duvarıyla karşılaşmaktadır.

---

⁶⁴⁰ Ebu Ziyne, age, s. 138

⁶⁴¹ Ebu Ziyne, age, s. 136

3.3.2. Bariyerler Arasında Günlük Yaşam

İsrail'in İntifada döneminde artan intihar saldırılarını önlemek ve güvenlik gerekçeleriyle inşasına 2002 yılında başladığı Batı Şeria Duvarı/West Bank Wall, İbranicesi “ayırım duvarı” (חומת ההפרדה, Hōmat HaHafrada) ve “güvenlik parmaklığı” (גדר הביטחון, Geder HaBitahon) Arapçası ‘İrkçı Ayırım Duvarı’ جدار الفصل العنصري Cîdaru’l fasli’l-unsurî ya da Apertheid Duvarı, Filistinlilerin yaşamını pek çok yönden olumsuz etkilemektedir.

Yeşil Hat olarak adlandırılan 1949 İsrail-Filistin Ateşkes Anlaşmasında belirlenen 315 km uzanan sınırlar üzerinde inşası planlanan duvarın uzunluğu, yeşil hattın 2006 yılında iki katına ulaşmıştır.⁶⁴² Batı Şeria bölgesini ilhak edecek şekilde inşa faaliyetleri de devam etmektedir.⁶⁴³ Günümüzde uzunluğu bin iki yüz kilometreyi aşan, 8 metre yüksekliğindeki *bariyer*le ilgili 2002 yılında Uluslararası Adalet Divanı duvarın yasadışı olduğunu belirten bir karar aldı. 2003 Yılında BM Genel Kurulu duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve kaldırılması gerektiğini açıklayan bir karar aldı.⁶⁴⁴ BM raportörü John Dugard “Batı Şeria’da tam olarak güvenlik kisvesi altında görülür ve net şekilde toprak ilhakı yapıldığına tanık olmaktayız.” demektedir.⁶⁴⁵ İsraili İnsan Hakları Kurumu B’Tselem duvarın tasarımının Yerleşimcilerin yararıyla çeliştiği durumlarda, güvenlik gerekçelerinin nasıl ikinci plana atıldığını sorgular.⁶⁴⁶ Nitekim *duvar*, Batı Şeria’da kurulan yasadışı elli Yahudi yerleşim merkezini İsrail’e birleştiren bir plana sahiptir.⁶⁴⁷

Filistinlilerin köylerini kasabalardan izole eden Ayırım Duvarı nedeniyle, tarla ve ekim alanlarına, temiz su kaynaklarına, hastanelere, okullara, iş yerlerine, diğer yaşam alanlarına

⁶⁴² Ray Dolphin, *The West Bank Wall: Unmaking Palestine*, London: Pluto Press, 2006. s. X.

⁶⁴³ Bkz. Middle East Monitor haberine göre İsrail Savunma Bakanı Benny Gantz 45 km uzunluğunda yeni beton blokların inşa edildiğiyle ilgili açıklaması. Memo (22. Haziran 2022) Israel building new stretch of concrete Wall in west-bank <https://www.middleeastmonitor.com/20220622-israel-building-new-stretch-of-concrete-wall-in-west-bank/> (24.06.2022)

⁶⁴⁴ UN, Resolution Condemns Israeli Barrier, *New York Times*: (01.10. 2003) <https://www.nytimes.com/2003/10/22/international/middleeast/un-resolution-condemns-israeli-barrier.html> (22.05.2022)

⁶⁴⁵ John Dugard, Question of the violation of human rights in the occupied Arab territories, including Palestine : note / by the Secretary-General <https://digitallibrary.un.org/record/451145> (15.05.2022)

⁶⁴⁶ Dolphin, age, s. x, xi.

⁶⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: UN: Humanitarian Impact of the West Bank Barrier, Crossing the Barrier: Palestinian Access to Agricultural Land, January 2006. <https://web.archive.org/web/20070927023239/http://www.humanitarianinfo.org/opt/docs/UN/OCHA/OCHABarRprt-Updt6-En.pdf> (10.02.2021)

geçişler tamamıyla İsrail'in keyfi kapı açışlarına bağlıdır.⁶⁴⁸ İsrail İnsan Hakları Organizasyonu 2008 yılı itibariyle altmış altı kapıya sahip duvarın yirmi yedisinin tamamen kapalı, kalanın yalnızca otuz dokuzunun Filistinlilere açık olduğunu ifade eder. Bunların bir kısmı hasat zamanı sezonluk olarak açıkken bir kısmı belirli gün ve saatlerde açıktır. Hasat mevsiminde ekinlerini toplayacak Filistinlilerin geçişleri de resmi izin prosedürlerine bağlıdır. Yirmi dört saat açık olan yalnızca iki kapı bulunmaktadır.⁶⁴⁹ Ocha'nın ve B'Tslem'in raporlarında İşgal Edilmiş Filistin'de altı yüze yakın kalıcı kontrol noktası bin beş yüz kadar esnek kontrol noktaları rapor edilmiştir.⁶⁵⁰

Filistin içinde bariyer ve kontrol mekânizmalarının doğurduğu sonuçlar özellikle Filistin dahilinde bulunan kimi yazarlarca işlenmiştir.

Suâd 'Âmirî'nin Filistinli işçilerle birlikte sekiz metrelik duvara tırmanarak İsrail tarafına geçme deneyimini anlattığı *Mûrad*, *Mûrad* romanı bunlardan birisidir. Yazar duvarın inşası esnasında Gines Rekorlar Kitabına girecek kadar az bir zamanda bir buçuk milyon zeytin ağacının kökünden kesildiğini anlatırken, uluslararası İsrail algısını sorgular: “Bir turizm broşüründe okuyorum: *Dünyanın her bir yanından turistler çölde nasıl cennet yaptığını görmek için İsrail'in sahralarına geliyor.*”⁶⁵¹ Kültür varlıklarını koruma alanında mimar olarak çalışan yazar, yine duvarlar boyunca rastladığı kırık çinilerden bahsederek, Kenan, Finike ve bir çok medeniyete ait eserlerin yok olduğunu anlatır.⁶⁵²

Duvarlar sadece İsrail ve Filistin arasında değildir. “Atara, Filistin'i Filistin'den ayıran 360 kontrol noktasından biri. Atara, Ramallah'ı Nablus ve diğer kuzey komşu köylerin tamamından ayıran nokta.”⁶⁵³

---

⁶⁴⁸ Kapıların durumu ve açılış saatleriyle ilgili BM, 2006 raporu için bkz: UN: Humanitarian Impact of the West Bank Barrier, Crossing the Barrier: Palestinian Access to Agricultural Land, January 2006.s. 28

⁶⁴⁹ B'Tslem (The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories) The Separation Barrier - Statistics, https://www.btselem.org/separation_barrier/statistics (22.09.2021)

⁶⁵⁰ Ocha, Longstanding access restrictions continue to undermine the living conditions of West Bank Palestinians <https://www.ochaopt.org/content/longstanding-access-restrictions-continue-undermine-living-conditions-west-bank--palestinians> (10.02.2021)

⁶⁵¹ 'Âmirî, age, s. 153

⁶⁵² 'Âmirî, age, s. 151

⁶⁵³ 'Âmirî, age, s. 24

‘Azmi Bişâre’nin el-Hâciz: Şezâya rivayetinin romanı Filistinlilerin günlük yaşamında bariyerlerin ve kontrolün merkezi rol olduğunu işler. “Yeni konuşmaya başlayan çocukların ilk öğrendiği kelimelerden biri İbranice ‘Mahsum’, engel, halk kelimeyi İbrancesiyle kullanıyor. Arapça çoğul yapıyor, Mehasîm diye.”⁶⁵⁴ Anlatıcı, kelimenin henüz iki yaşında tuvalet eğitimi almamış kızının telaffuz ettiği ilk kelimelerden olduğunu söyler. Nitekim kreş çıkışında eve dönüş yolunda araçta uzun bekleyişleri ile tanışmış, ihtiyacı geldiğinde araçla geçiş sırası beklerken yaşadığı kaza ile unutulmaz olmuştur.

Filistinlinin günlük yaşamında duvarın tahayyül edilemeyecek kadar güçlü bir etkisi vardır. ‘Âmrî’nin *Mûrad Mûrad* eserinde, Filistinli bir işçi olan Münir, yazarın onların yaşadıkları “çileyi” kitap yazmak istediğini duyunca “Sonu olmayan ciltler yazması lazım.” der.⁶⁵⁵

İki yüz elli beş sayfalık eserinde bariyerler arasında günlük yaşam ilgili sayısız örnek veren Bişâre şöyle der:

İnsanlar yolculuk yapsa da yapmasa da barikatların gölgesinde yaşar. Ayrılrsa da ayrılmasa da. Varlığı her şeyi bastırır. Hayatın her ayrıntısına dahil olur. Her şeyi rengine boyar. İnsanın canı bariyerin oradan gelecek ekmeğe bağlıdır. Planları, programları. Geçim dertleri. Oturma yerleri, çocukların okulu, iş yerinin kararı bariyer “önüne” veya “arkasına” bağlıdır. Tüm tanımlar düşünceler barikatla başlar. Tüm hedeflerin, kendini onun mantığıyla temize çıkarması, onun tahtında kendini açıklaması gerekir.”⁶⁵⁶

Kontrol noktalarının fiziki olarak nasıl değişim gösterdiğini yazar şöyle aktarır:

Bariyerler eskiden geceleyin içinde ateş yakılan boş varillerden ibaretken, önce içine çimento doldu. Sonra plastik yol akışını düzenleyen yönergeler, yanına eklenen beton bloklar. Bariyer önünde bekleyen askerler önce açıktayken sonra üstüne yağmur vb.

---

⁶⁵⁴ Bişâre, age, s. 12

⁶⁵⁵ ‘Âmrî, age, s. 77

⁶⁵⁶ Bişâre, age, s.13

*şartlardan etkilenmemesi için çatı, zaman içinde hazır bloklar eklendi, silahlandıkça silahlandı.*⁶⁵⁷

Kontrol noktaları bir güvenlik ve geçiş noktası değildir. Araçlar ve kamyonlar burada bekler. Yüklerini indirip yeniden yükler. “Felafel kalabalığının asıl sebebinin Filistinliler olduğunu gösterir.” Geçişler sıralara ve kağıtlara kimi zaman aldırılmaz, ihtilal askerlerinden birisi, kendine küfretmen karşılığında geçmene izin verir.⁶⁵⁸ Erkekler araçta ve sıcakta saatler süren bekleme sonunda askerlerin önünde “ezilmiş erkekliğinin saygısını yeniden kazanmak için” öndeki araca, eşlerine yahut arka koltukta oturan çocuklarına burada sataşır.⁶⁵⁹

Romadaki şahısların pek çoğunun ismini zikretmeyen Bişâre, Filistin’in trajik kurbanlarının adına yer verir. Altı çocuğu altı ayrı hapisaneye atıldığı için her gün başka kapıda gezmekten ayakları bitap düşmüş Ümmü Muhammed’in, sadece bariyerdeki askerinin arkadaşına nasıl iyi nişan aldığını göstermek için öldürülüşü bunlardan biridir. “Çünkü bariyerler ülkesinde askerlere bir ceza yoktur.”⁶⁶⁰

Bişâre, bariyerlerin geçirdiği dönüşüm ile, Filistinlilerin günlük yaşamda nasıl değişim geçirdiğine dair ilginç anekdotlar paylaşır.

Zaman içinde bariyer noktalarında bekleyişlerin uzadığını, zorlukların ve sertliklerin günden güne dozunu artırdığını söyler. Ancak zorluklar arttıkça söylenmeler azalmıştır: “Kırbaçlarının artması, diğerlerinin derisinin kalınlaşmasından değil. Aksine bariyerlerin her an şikâyete imkan vermeyen bir infial içinde olmasından. Korku söylenmeye izin vermez.”⁶⁶¹

Zaman içerisinde bariyerler, bu infialden bıkip vazgeçenleri de bırakmayacak şekilde tasarım kazanır:

---

⁶⁵⁷ Bişâre, age, s. 19

⁶⁵⁸ Bişâre, age, s. 288,289

⁶⁵⁹ Bişâre, age, s. 15

⁶⁶⁰ Bişâre, age, s. 236-240

⁶⁶¹ Bişâre, age, s. 15

*Artık birisi abluka önünde beklemekten sıkılır yahut dönmesi gerekirse geri gitmesine engel olacak şekilde dizayn edilmiş durumda, dönmek isteyen kişi kendisine sıra gelip teftiş edildikten sonra ancak geri dönebiliyor.*⁶⁶²

Bir diğer değişiklik bariyerlerin telefon sohbet kalıplarını değiştirmesidir. Bîşâre günlük yaşamın genel telefon reflekslerinden söz ederek, eskiden telefonlarda “merhaba” yerine geçen “Neredesin? Ne yapıyorsun? ” soruları Filistin’ de kalkmıştır. Merhaba ve selamlaşma yerini daha önemli mesele olan “Ne dersin bugün bariyer açık mı?” Ya da “ Ne yaptın geçebildin mi sonunda?” sorusu almıştır. “Çok bekledin mi?” sorusu gerçekçiliğini artık yitirdiğinde, “İnşallah yarım saat bir saatten fazla beklemedin?” sorusu ortaya çıkar . Ümitler yok olduğunda “İki saate çok mu diyorsun? Allah’a şükür bugün kapıda uyumadık.” Diyalogları yer alır.⁶⁶³

Bişâre’nin “siyasetin somut çimentolaşmış mühendisliği” dediği bu bölünme, bize Michel Foucault’un *heterotopya* kavramını anımsatır. Foucault mekân-insan ilişkisine dair oluşturduğu heterotopya kavramını açıkladığı, “*Öteki Mekânlara Dair*”⁶⁶⁴ makalesinde içinde yaşadığı çağı mekân çağı olarak belirtir.⁶⁶⁵ Bachelard’ın *Mekânın Poetikası* eserinin önemine vurgu yapan düşünür, Bachelard’ın bu eserle mekânın boş bir mekân değil rüyalar, duygular ve pek çok içkin özellikler taşıyan bir mekân olduğunu bizlere hatırlattığının altını çizer. Bachelard’ın kuramını iç mekân için geliştirdiğini ancak kendisinin benzer noktadan analizlerinde dış mekânı konu aldığını söyler.⁶⁶⁶ Düşünüre göre Bachelard’ın “peteklerinde binlerce zamanı taşıyan mekân”ı nasıl geçmişimizi, çocukluğumuzu barındırmaktaysa heterotopya da insanla dış mekânda bir “ilişkiler seti”ni gösterir. Birbirine indirgenemeyen, üst üste gelmeyecek mekânları bir “ilişki seti” içinde yaşadığımızı söyleyen filozof, “öteki mekân” anlamına gelen heterotopyaları teorileştirir. Heterotopyaların tek bir türü yoktur. Tiyatrolar, festivaller, sinemalar, mezarlıklar, hapishaneler her biri mekânın içinde farklı misyonlar yüklenen heterotopyalardır ve kendi zamanlarını taşırlar. Her biri mekânın içinde kendi

⁶⁶² Bişâre, age, s. 12

⁶⁶³ Bişâre, age, s. 31,32

⁶⁶⁴ 1967 yılında “Des Espaces Autres” (Başka Mekânlara Dair) adıyla verdiği konferans metni önce 1984’te *Architecture-Mouvement-Continuité* dergisinde Fransızca, sonra 1986 yılında *Diacritics* dergisinde İngilizce olarak yayımlanır. Bkz. M. Foucault “Of Other Spaces”, *Diacritics*, Vol. 16, No. 1 (Spring, 1986):22-27. S. 22. Türkçesi: M. Foucault, “Öteki Mekânlara Dair”, (çev: Buray Boysan, Deniz Erksan), *DeFTER Dergisi*. S.4. (1988): 7-15.

⁶⁶⁵ Michel Foucault, “Öteki Mekânlara Dair”, (çev: Buray Boysan, Deniz Erksan), *DeFTER Dergisi*.S.4. 1988, s s. 7-15. s. 7

⁶⁶⁶ Foucault, agm, s. 9

kurallarıyla var olarak, kendi zamanlarını inşa ederler. Mesela tiyatrolar birer heterotopyadır. Mekânın içinde kendine ait zamanı sahneyi ve hayatı kurar. Mezarlıklar, şehirde yerleştirilen konumları, içinde belirlenmiş ritüelleriyle birer heterotopyadır.

Heterotopyalar her kültürde ve medeniyette vardır veya zaman içinde teşekkül eder. Tek bir türü yoktur. Kriz heterotopyaları ilkel toplumlarda kriz durumunda olan bireylere ayrılan kutsal ve yasaklı yerlerdir.⁶⁶⁷ Kapanma pratiklerini temsil eder. Modern dünyada ise *sapma heterotopyaları* vardır. Sapma heterotopyaları norm-dışı kişileri normalleştirmek üzere sistemleşen kurumlardır. Akıl hastaneleri, hastaneler ve hapisaneler birer sapma heterotopyalarıdır. Sapma heterotopyaları bir kontrol uygulamasıdır. Foucault heterotopyaların her zaman bir açılma ve kapanma sistemi getirdiğini, bu sistemle heterotopyaların tecrid edilebilir kılındığını söyler. Heterotopik mekânlar, serbestçe girilen mekânlar değil kışla ve hapisanelerde olduğu gibi kimi ritüellere veya izinlere bağlıdır.⁶⁶⁸

Ayrım Duvarı, mekânı bölerek *benin, ötekine* tahakküm kurduğu bir kapatma pratiği gerçekleştirir. Bîşâre, *el-Hâciz* romanında “bariyer ehlinin” Kudüs’ü bölüşünü ve bu bölmeyle mekânın içini/dışını nasıl tanımladığını gösterir. Yerleşimcilere göre kendilerine yapılan devasa konutlar “planlı” evlerdir. Kendiliğinden, geçen zaman içinde oluşmuş mahallelerdeki Filistinlilere ait binalar ise “Korsan bina” diye isimlendirilir bariyer sahiplerince. “ *Asıl sahiplerinin ancak plân dışı kalabildiği bu beldede; bina da ‘plan dışı’ kabul edilir.*”⁶⁶⁹ Foucault kimi heterotopyaların, kendisi dışında kalan mekânın tamamına dair bir işlevleri olduğunu söyler. Bu da “Düzensiz, savruk ve çarpık” mekâna karşı “mükemmel ve titiz mekân” yaratmaktır.⁶⁷⁰ Buna örnek olarak 17. yy.’ın ilk sömürgecilik damgalarını örnek olarak sunar, “İngilizlerin, Amerika’da kurdukları mükemmel ötesi” yerleri hatırlatır. “Koloniler heterotopyaların en uç noktalarıdır.”⁶⁷¹ İsrail’in Batı Şeria ve Kudüs’teki Yahudi yerleşim yerleri, kendilerine yönelten özel renkteki tabelaları, tahsis edilmiş yolları, plânlı kapıları ve şehrin tüm silüetine hakim yüksek tepelerde yer alan konumlarıyla 21.yüzyılın kolonyal yerleşim yerleridir.

---

⁶⁶⁷ Foucault, agm, s. 10

⁶⁶⁸ Foucault, agm, s. 13

⁶⁶⁹ Bîşâre, age, s. 17

⁶⁷⁰ Foucault, agm, s. 14

⁶⁷¹ Foucault agm, s. 14

Foucault hapisane benzeri kapatma yerlerinde, gözden irak tutma değil, göz önünde tutarak gözetleme mekânizmalarının geliştiğini ifade eder. Gözetlemenin ben ve öteki arasında tahakküm ilişkisi kurduğu muhakkaktır. ‘Âmirî, *Mûrad, Mûrad* eserinde Filistinlilerin araçlarıyla geçtiği geçiş kapılarında, kimi zaman geceleri, İsrail askerlerinin yerine bir kukla bırakıldığını anlatması çarpıcıdır. Kontrol noktasından geçerken asker göremeyince araçlarını yavaşlatarak ne yapacaklarını bilemez halde geçip geçmeme arasında tereddüt yaşarlar:

*Azim ve dikkatle ilerledim. Bir el ateş havaya, bir el ateş arka pencereye bir el ateş de başıma bekledim. Ama böyle bir şey gerçekleşmedi. Şüphesiz ki askerlerin yokluğu, varlığından, yüz yüze gelmekten daha fazla insanın sınırlarını geriyordu. Kırk yıldan fazla zamandır varlıklarına alıştık.*⁶⁷²

Heterotopya, “bizi kendi dışımıza çeken, özellikle yaşamımızın, zamanımızın ve tarihimizin erozyona uğradığı mekân, bizi kemiren ve aşındıran heterojen bir mekân”⁶⁷³ dır.

‘Azmi Bişâre “Kapsayıcı, tuhaf, hazır ve nazır, günlük, taşınmayan ve götürülmeyen ve davranışlarında ve tutumlarında hesaba beklentiye gelmeyen bariyer var olduğundan beri “neredesin?” sorusu kayboldu.”⁶⁷⁴der. Mekânın içinde bir tür karşıt mekân kuran ve mekânı bölen heterotopyadır bariyer. “Günlerinin tamamını alıyor, bütün gücünü, bütün sınırlarını. Hatta tüm gün bariyer önünde geçebilir. Zaman bile kendisi bu mekânda bekler.”⁶⁷⁵

Foucault, heteropyaların zamanla bağıntılı olduğunu söyleyerek *heterokroni* kavramını ortaya koyar. Ona göre, mekânın içinde kendi mekânını kurallarını normlarını oluşturan heterotopik mekân zamanı da böler. “Geleneksel zamandan bir tür mutlak kopuş yaşandığında heterotopya tam kapasite çalışır.”⁶⁷⁶ Bişâre bariyer önünde zamanın yok oluşunu şöyle anlatır: “Bariyerler mekânı ‘bariyer önü’, ‘bariyer arkası’ diye ikiye böler. Ama zamanı taksim etmeye gerek yoktur. Çünkü mekân, zamanı zaten tamamen emer.”⁶⁷⁷

Bişâri, “neredesin?” sorusunun Filistin’de “saçma” olmaya başladığını şöyle izah eder:

---

⁶⁷² ‘Âmirî, age, s. 27,28

⁶⁷³ Foucault, agm, s .9

⁶⁷⁴ Bişâre, age, s .30

⁶⁷⁵ Bişâre, age, s. 13

⁶⁷⁶ Foucault, age, s. 12

⁶⁷⁷ Bişâre, age, s. 32

*Bariyer gölgesinde bir hayatta nerede olmam beklenebilir? Bu şartlarda nerede olunabilir.? Ya sokağa çıkma yasağı vardır ve evdedir. Ya bariyerdedir ya da kendi mahallesindedir. Başka bir şehre gitmek istisnadır.*⁶⁷⁸

Edebi mekânla gerçek mekân arasında, edebi zamanla gerçek zaman arasındaki karşılıklı ilişki düşünüldüğünde, Filistin romanında bariyerlerin varlığında zaman ve mekân temsili nasıl olacaktır?

İşgal, telefon konuşmalarını, gündelik dilin ezberlerini de ele geçirmiştir: “Bugün yasak var mı?/ Yasak nasıl?/ Bugün niye yasak çıktı bilen var mı?/ İnşallah yarın yasak olmazsa görüşürüz! /Yasaktan sonra Allah’ın izniyle!”⁶⁷⁹ Tüm yaşlarıyla, tüm ekonomik ve sosyal sınıflarıyla, siyasi eğilimleriyle, meslekleriyle, zeka düzeyleriyle, eğitim seviyeleriyle, meşrepleriyle, herkes bariyer önünde “eşittir.” Yasak, herkesin evlerin eşliğinden adım atmalarını engeller.⁶⁸⁰ Öyleyse yazarın yahut metnin bu paydada eşitliği bozma imkânı nedir?

Akademisyen mimar Suad ‘Âmirî, II. İntifada’da kırk günden fazla süren Ramallah ablukasını yaşarken kendi evine yollar açık olmadığı için dönemeyen kayınvalidesiyle evde delirmemek için yazdığını söyler.⁶⁸¹ “İhtilal, beni Filistin’de kalan az sayıda yapıyı koruyabilmem için mimar yaptı. Kırk iki gün süren ancak kırk iki yıl gibi gelen dışarı çıkma yasağını tecrübe eden ben ve benim gibileri yazar yaptı ihtilal.”⁶⁸²

‘Âmirî’nin delirmemek için yazdığını söylediği, ondan fazla dile çevrilen, ilk romanı “*Sharon ve Hamâtî*” (Sharon ve Kaynanam) romanında yazar içeride ve dışarıda yaşadığı ablukayı mizahi bir dille anlatır. Kayınvalidesinin, evden dönebileceği ümidiyle, pişirmek üzere, mutfakta süzgeçte bıraktığı deniz salyangozları hakkında endişelenmesi ve durmaksızın sorması gibi günlük dertleri aktarır: “*Suad! Salyangozlar eleği geçip de mutfağın duvarına, yatak odama tırmanmış olmasın?!*” diye defaatle tekrarladığında “*Sorma kayınvalideciğim, tırmanıp Arafat’ın karargahına kadar çoktaan ulaşmıştır...*”⁶⁸³

⁶⁷⁸ Bişâre, age, s. 31

⁶⁷⁹ Bişâre, age, s. 32

⁶⁸⁰ Bişâre, age, s. 32, 33

⁶⁸¹ ‘Âmirî, age, s. 14

⁶⁸² ‘Âmirî, age, s. 13,14

⁶⁸³ ‘Âmirî, age, s. 14

Âmîrî, eserinde doğal olanı, alışlagelmiş olanı, eşyayı tuhaf hale getirerek yeniden sanatsal olarak sunma tekniği olan *yadırgatma* tekniğini kullanmaktadır. Başarısı, hemen her kültürde ailenin en alengirli ilişkisini, Filistinlinin günlük yaşamıyla kesiştirebilmesindedir. Âmîri, ise bu başarı ile ilgili şunu söyler. “ *İhtilal ordusu; şehrimi, mahallemi hatta bahçemi kuşatmışken, kayınvalidemin ihtilali de; evim, hayatım, özel yaşamımdayken, beden ve akıl sağlımı korumak için yazdım, bunun bir yetenek veya yaratıcılık olduğu iddiasında değilim.*”⁶⁸⁴ Yazar, sanatsal bir kurgu peşinde değildir, ancak dikkat çekici olan; sanatın yapmadığı, anlatmadığı gerçekliği anlatmak istediğini söyler.

*Filistin’i ve halkını; dram, acı ve ölümün sembolü haline getirdik, sanki ölümü arzulayan bir halkmış gibi. Gerçeği romanlaştırmadık; aşık olan hayatı seven bir halk değilmiş gibi. Bu halkı, sıradan yaşamı, aşkı, tasası, çalışması çabasıyla, yaşamaktan meneden, her yönüyle İsrail işgalinden başkası değil. Kahraman olmayan insanlar, diğerleri gibi sıradan insanlar. Bütün temennileri sıradan basit bir yaşam olan. Bu benim asıl yazmak istediğim şey.*⁶⁸⁵

Edebiyatçı olmayan bir başka ismin ‘Azmi Bişâre’nin roman deneyimi de konuya paraleldir. Bişâre, İsraili Arapların temsilcisi olarak parti kurmuş, seçimlere girerek fiilen İsrail Paramentosunda üç dönem milletvekilliği yapmış, felsefe ve siyaset alanında pek çok esere sahip bir düşünürdür. Roman eleştirmeni Faysal Derrâc, bu denli siyasi bir entelektüel roman yazmaya iten nedir? diye sorar. Derrâc’a göre bunun birden fazla nedeni vardır. Bunlardan biri -Edward Said’in deyiimiyle- Bişâre’nin bir entelektüel olarak “ *temenni üslubundan ve dua kültüründen uzak olarak hakikati apaçık konuşabilmek*” konusunda taşıdığı mesuliyettir.⁶⁸⁶ Bir diğer sebep, pek çok zaman eleştiriye konu olan Filistin düşünce dünyasının ataleti ile ilgilidir. Eser, Derrâc’a göre günlük yaşamın, Filistinlileri her türlü zihinsel düşünsel tavırdan nasıl alıkoyduğunu donuklaştırdığını ve atıl bıraktığını göstermektedir. Her hâlükârda eleştirmen, Bişâre’nin teorik dille ifade edilemeyecek mevzuları ihtiva edebilme gücünde olan edebiyatın “genişliği” ni tercih ettiğini söyler.

⁶⁸⁴ ‘Âmîrî, age, s.14

⁶⁸⁵ ‘Âmîrî, age, s. 15

⁶⁸⁶ Faysal Derrâc, “Rivâyetü’l-kevâbisi’l-Filistini fi bilâdi’l-hâvâciz: el-Hub fi mıntakati’z-zıl el-cehr bi’l-hakika.”, *Arab48.com*. 31.12.2005

<https://www.arab48.com/%D8%AB%D9%82%D8%A7%D9%81%D8%A9> (10.12.2021)

Filistinli romancıların, günlük yaşamının istikrarsızlığı nedeniyle muhkem bir Filistin romanı yazamayacağını söyleyen Derrâc, yine de romanın teorik olanı aşan bir genişlik sunduğunu-üstelik paradoksal olarak günlük yaşamı ele alırken- kabul etmektedir.

Edebiyatın imkanından söz edebiliyorsak; onun koşulların ve sınırların ötesinde bir dünya yaratma kabiliyetini de kabul ederiz. Yeni nesil yazarlardan Maya Ebu'l-Hayyât, gümetnin; kendisi için bizatihi mekân olduğunu söyleyerek olgusal gerçeklikle-metinsel gerçeklik arasında fark ettiği gerilimi anlatır:

*Metin, ben nerede istersem orada bir mekân şekillendirebiliyorsa, metnin kendisi bir mekândır. Asıl yazma eylemi aslında bu, metin beni kendi zamanından ve kendi mekânından özgürleştiriyor ve evrensel bir varlık olabiliyorsam. Hatta Filistinli bile olsam.*⁶⁸⁷

Filistin'in kendi zamanı ve mekânından kurtulmanın zorluğunu teslim eden Ebu'l-Hayyât Filistinli bir yazar olarak yazma eylemi konusunda ümitsizliğe düştüğünü de paylaşır.⁶⁸⁸ Yazara göre, romanın Filistin romanı olması vaazlar, sloganlar ve dramın meşruiyetini kanıtlamaz. Geriye yazacak ne kaldı ve nasıl yazılacak, sorusunun cevabını bir süre yazmayı bıraktıktan sonra, üç çocuk annesi olmasıyla yeniden keşfettiğini söyler. Hayyât'ın burada altını çizdiği, çocuk edebiyatında eser vermeye başlamasından daha fazlasıdır. “*Sembolik dilin ağırlığından kurtularak, günlük hayatın basit ayrıntıları*” na döner. “*İkinci İntifada'da iki ya da üç kez ölümden döndüm. Bu kadar sene boyunca yaşananları yazmak madem mümkün değil, kızımın Kalandiyeye kontrol noktasında sadece tuvalete gitmek için hiç susmadan ağlayışını anlatmaya döndüm.*”⁶⁸⁹

Görüldüğü gibi, romancı açısından temsile gelmeyen savaş ve travma yerine günlük yaşam bir alternatif olarak zikredilir. Moretti'nin; trajedi ve roman türleri arasındaki gerilimin ortasına koyduğu da *günlük hayattır*. Moretti'ye göre *trajik biçimle*, devletin istikrarı ve gücü arasında ters orantı vardır. Devlet güçlü olduğunda ulusal kültür onunla uğraşmak zorunda kalmaz ve siyasilikten uzaklaşır. Ancak tersi olduğunda, bu boşluğu doldurmak zorunda kalan

⁶⁸⁷ Mâyâ Ebu'l-Hayyât, “Rivâyetü'l-hayât, el-hayâtü'r-rivâye”, *Mecelletü'd-dirâsâti'l-Filistiniyye*, 96,(2013):169-171 s. 171

⁶⁸⁸ Ebu'l-Hayyât, agm, s. 170

⁶⁸⁹ Ebu'l-Hayyât, agm, s. 171

sanat bu boşluğu doldurmak için“ *ölümcül tarzda müdahale etmeye meyleder: Romansal gündelik hayat beyhude bir görüntüler dünyası olarak görülür ve bir kenara itilir.*”⁶⁹⁰

Trajedî biçiminin aksine modern roman, kahraman figür ve istisnâ olaylardan bireye ve günlük yaşamın temsiline meyleder. Günlük yaşamın alelade olanın sanatsal zeminde ele alınma problemi için kimi estetik çözümler vardır. Bunlardan en kadimi belki de belagât/retoriktir. Bayağı ve sıradan olan üslubun maharetiyle, söz sanatlarıyla, etkileyici estetik bir çehre edinebilir. Ancak burada da Filistinli yazarı yine bir tür çatışma bekler. Çünkü zorluk zamanlarında toplumun edebiyatçıdan beklediği doğrudan, net bir biçimde meseleyi anlatmasıdır. Murîd Bergûsi, insanların dolaysız şiire sadece istibdat zamanlarında pâyeye verdiklerini yazar. Ki aslında bu şiire değil cesarete verilen pâyedir: “*Fısıldayan, imâ eden, dolaylı olarak anlatan şiirden ise, sadece özgür vatandaşlar zevk alır. İsteddiği şeyi cehren söyleyebilen vatandaş.*”⁶⁹¹ Tam da bu yüzden Bergûsi, Arap toplumundaki Batı menşeli edebiyat teorilerini gülünç bulur.

Alelade olanı anlatmak için bir diğer yöntem; yirminci yüzyıl başlarında Bertholt Brecht tarafından ele alınarak geliştirilen ve sanatı, sanat olmayandan ayıran bir teknik olarak görülen *yadırgatmadır*. Brecht, “doğal” olanın yadırgatıcı niteliklere bürünmesi halinde sanatın amacına ulaştığını söyler. Var olduğu gibi ortaya koyulan gerçeklik, izleyicinin onun özünü anlamasına fark etmesine engel olur. Sanatın beklenen ivmeyi verebilmesi için okurun bütünüyle özdeşlik kurduğu kahramanlara, “ tam da bunu yaşadım,” hissi uyandıran olaylara değil “bunu hiç düşünmedim.” demesini sağlayacak bir şaşırma ihtiyacı vardır.⁶⁹²

Boym sanat ve günlük yaşamın arasındaki ilişkide, günlük yaşamın sanatsal çerçeveye yerleştiğini söyler, tersinin değil. Günlük yaşamın bayağı rutin, alışılmış taşları, sanat sayesinde yerinden oynatıldığında sanatsal perspektif kazanır. “Günlük yaşam ancak sanatı taklit ettiğinde kurtarılabilir, sanat günlük yaşamı taklit ettiğinde değil.”⁶⁹³ Boym da savaş

---

⁶⁹⁰ Moretti, age, s. 297

⁶⁹¹ M. Bergûsi, age, s. 17

⁶⁹² Oğuz Arıcı, “ Epik Tiyatro ve Gestus Kavramı Üzerine.” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10986> Ayrıca bkz: Victor Shklovzky, “Art as a Technique.” *Four formalist Essays*, Lincoln: University of Nebraska Press, (1965)3-24

⁶⁹³ Boym, age, s. 418

dönemlerinde günlük rutinin bozulmasının vardığı derecede *yadırgatmadan* bahsetmenin tuhaflığını farketmiştir.⁶⁹⁴

Nitekim savaşın, ablukanın alelade olduğu bir yer olan Filistin’de de yaşamın kendisi gerçek olmayacak kadar tuhaf ve absürttür. ‘Âmîrî’nin yaratıcılık iddiasında değilim, dediği nokta burasıdır. Bişâre, sanatın eşyayı daha yakından göstermesi, bu yolla gerçeğin farklı yönlerini gösterebilmesi meselesini şöyle yorumlar:

*Düşünmek için asla büyüteçe ihtiyacımız yok: Hasta ya da doğum sancısı çeken hamile bariyer önünde ne yapar? Tahayyül edemeyiz. Tahayyüle ihtiyacımız yok. Şiir, artık bizim muhayyilemizi artırmıyor. Yaratıcılık ve sanat gerçekliği ondan istifade etmek için tasvir eder, değiştirmek için değil. Bizse, gerçeklik(vâkıa); sanatı yaratıcılık ve hakikat konusunda aştığından beri bundan berî olduk.*⁶⁹⁵

---

⁶⁹⁴ Boym, age, s. 418

⁶⁹⁵ Bişâre, age, s. 15

SONUÇ

Filistin romanında günlük yaşam, bir asırdır savaş ve abluka koşullarında bulunan Filistin içindeki yaşamın zorluklarını, sürgün yaşamının fiziksel ve psikolojik etkilerini, devletsiz olmanın doğurduğu sonuçları aktarır. Ayrıca günlük yaşam, savaş ve kriz ortamında kalan romancının; istisnai olmayı, rutini, sıradanı anlatabilme meselesini gösteren ilginç bir örnektir. Sanatını kendi ulusal mücadelesinin hizmetinde kullanan, bireysel olarak da ulusunun maruz kaldığı problemlerle yüzleşmek durumunda kalan Filistinli yazarın, ulusal olan ve evrensel olan arasında, siyaset ve sanat arasında, toplumla birey arasında, ideal ve hayat arasında gerilim yaşaması kaçınılmazdır. Günlük yaşam Filistinli romancı için bu kutupların arasında denge kurabilmenin dikkat çekici bir enstrümanı olarak karşımıza çıkar.

Filistin'in edebi geleneği, asırlar boyunca bir parçası olduğu Arap dünyasıyla etkileşim içinde kalarak oluşmuştur. Filistinli yazarlar, 19. yy. 'dan itibaren Arap dünyasını etkisi altına alan, başta gazetecilik faaliyetleri ve roman aracılığıyla sürdürülen Batılılaşma (*Nahda*) hareketine belirli ölçekte katkı sağlamıştır. Filistin'in I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı siyasi gelişmelerse, kendine ait bir edebi serüvenin de asıl başlangıcı olmuştur .

Filistin bölgesinin Şam'dan ayrılarak Britanya Mandası haline gelmesi ve Siyonist göçlerine sahne olması ile edebiyat, sömürgeye reddiye olarak kendine özgü doğasını kazanmıştır. Edebiyat, bu dönemden sonra Filistin'in savunmacı milliyetçiliğinin inşasının temel aktörü olarak rol oynamıştır. Edebi metinler, Filistinlinin işgale karşı direnişini ayakta tutmak, halkını bu ideal uğruna örgütlemek ve yaşadığı hak kayıplarını uluslararası platformda duyurabilmenin birincil aracı olmuştur. Dünya tarihinin en karmaşık problemlerinden biri olan Filistin meselesinde özellikle nesir, Filistinlinin 1948'de yaşadığı Nekba travmasıyla deneyimlediği sürgünün, devam eden işgalin ve etkileri günümüze kadar uzanan sayısız karmaşık problemin anlatılması konusunda en önemli rolü üstlenir. Filistin romanı, yüklendiği bu hayatî vazifede Filistinlinin içinde yaşadığı paradoksları da göstermek bakımından kusursuzdur. Siyasi ve coğrafi olarak Filistin'in yaşadığı problemler, tenakuzlar; romanı yalnız

muhteva itibariyle değil, yapısal olarak da adeta “kendi imkânsızlığını kaydeden bir tür”⁶⁹⁶ haline getirir.

Filistin edebiyatının tanımlanması hususunda, daha ilk adımı atar atmaz ortaya çıkan sorular Filistin’in neresi olduğu, kimin Filistinli olduğu gibi çetrefilli meselelerdir. Filistin edebiyatı, yazarları taşıdıkları resmi hüviyetleriyle, dinî yahut etnik kimlikleriyle değil vatanî bağlarıyla bir araya getirir. Hangi dine mensup olursa olsun, nerede doğarsa doğsun, hangi dilde yazarsa yazsın, yazarın ideolojik tutumuna göre Filistinli olduğu belirlenir. Sanat, işgal devletine ve işgalciye karşı tutumunun nasıl olması gerektiğine dair beklentiler üzerine kuruludur. Filistinli yazar, Filistinlinin yirminci yüzyılda yaşadığı hak kaybını vurgulayarak halkının özgür, bağımsız bir devlet hakkını savunan ve mücadelesi için yanında yer alan yazardır. Bu çerçevenin bir sonucu olarak, Filistin’de doğan ve büyüyen, Arap İsrail vatandaşı olan Anton Şemmâs, Filistinlileri de kapsayan demokratik İsrail devleti önerdiği için Filistinli değildir. Belki bu çerçevenin bir uzantısı olarak yazarın, Filistin edebiyatına dahil edilmeyen İbranice yazılmış *Arabesk* (1986) romanı, sekiz dile çevrilirken Arapçaya çevrilmemiştir.⁶⁹⁷ Oysa Şemmas’la aynı kimliği taşımasına rağmen Filistinli kimliğini vurgulayan pek çok yazar Filistin edebiyatının önemli temsilcileri arasına girmiştir. Şammas gibi İsrail vatandaşı olan İmîl Habîbî’nin Arap romanının başyapıtları arasına giren *Müteşâil (Pesioptimist)* eseri, tarafların İsraili mi Filistinli mi olduğu konusunda kararsız kaldığı, kendisinin de kim olduğuna karar veremeyen Said Ebu Nahs’ın yaşadığı kimlik krizini dile getirir. Eser, günlük olaylar yardımıyla, kimliğin ideolojik inşası ile hayat arasındaki çelişkileri gösterir.

Filistinli kimliğinde kurucu unsur olarak görülen vatanın sınırlarının, Britanya Mandası tarafından çizildiği tarihten, günümüze kadar devam eden değişimi edebiyatçı açısından bir başka handikaptır. Yüzde ellisi Filistin dışında yaşayan Filistinlilerin pek çoğunun dönüş iznine sahip olmaları halinde bile dönebilecekleri “memleket” tanımında fiziki bir mekan kalmamıştır. Buna binaen Filistinlilerin yaşadığı *hakikat* ve edebiyatın savunduğu *hak* arasındaki uçurum barizdir. Filistin romanı, Filistin’in yıkılan köylerini, bütünüyle değişen silüetini, şehirlerinin hafızasını, tarihî ve kültürel dokusunu koruyarak, hayalî haritalarıyla “vatanı metinsel

---

⁶⁹⁶ Cleary, age, s. 195

⁶⁹⁷ ‘Adil Usta, “‘Arabesk’ Antûn Şemmâs ve telkîhâ fi’l-edeb.” 24.07.2016 al-Eyyâm, https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=11363604y288765444Y11363604 (erişim: 10.07.2021)

kurtarma”⁶⁹⁸ vazifesi üstlenir. “Vatan nedir? Harita bir cevap değildir.”⁶⁹⁹ diyerek Mahmûd Dervîş tam olarak Filistin ideali ile gerçekliği karşısında edebiyatçının hissettiği çelişkiyi hatırlatır. Roman, günlük yaşam aracılığıyla Filistinlinin ideal ve gerçeklik arasında yaşadığı çelişkilerin irdelenmesine olanak sağlar. Mûrid Bergûsi’nin *Raeytü Ramallah* eserinde, Ramallah’ta gezerken kupkuru tepelere bakarak ideallerdeki cennet imajını sorgular. Medhûn, *Mesâ’ir* romanında İsrail’de yaşayan Arap Filistinlilerin Yahudilerle komşuluk ilişkilerine yer verir. Âmirî’nin *Mûrad Mûrad* eserinde İsrail’e kaçak işçi olarak giden Filistinlilerin hikâyesini paylaşır.

Filistin edebiyatının taşıdığı bir diğer handikap, edebiyatın bizzat kendisinden beklenen ideali yerine getirmeye çalışırken bunu yerine getirmesine engel kimi zafiyetler taşımasıdır. Çünkü direniş edebiyatının, sömürgeye reddiye olarak oluşan varlık sebebi, hem yazarın üretimini hem de okurun beklentisini doğrudan şekillendirir. Filistinli yazarların pek çoğu, Filistin meselesinin doğurduğu sonuçları bilfiil yaşamış veya yaşamaya devam etmektedir. Filistinlinin yaşadığı dram edebiyatçının çok zaman Filistin meselesinden kopamayacak kadar varlığını kuşatır. Selmân Nâtur’un doğum gününü kutlayamaması üzerine söyledikleri, Filistinlinin günlük yaşamının en ince ayrıntılarıyla ne denli siyasi olduğunu kanıtlar. Mahmut Dervîş “neşelendiğimizde ihanet ediyoruz.”⁷⁰⁰ der. Ona göre işgal; vatani yahut dedenin mezarını kaybetmek değildir, insanî varoluşların yitirilmesi demektir. Bu nedenle Dervîş, “*Ne vakit hüzünlerimiz sıradan hüzünlere dönecek?*” diye sorar. Filistinli romancı Murîd Bergûsi de vatanın ancak; günlük konuşmaların arasında geçtiği zaman özgür kalacağını söyler. Yazara göre özgürlük, vatandan sıkıldığı zaman, havasını tozunu konuşabildiğin zaman hissedilecektir.⁷⁰¹ İşgal Filistinli yazarın insanî, basit, olağan problemleri anlatabilme imkanını kısıtlar. Filistinli romancı kendini çok zaman bilinçli yahut bilinçsizce savaşın, sürgünün ve işgalin tekrar eden tema ve sınırlarında yazarken bulur.

Okurun beklentileri de bu konuda kısıtlayıcıdır. Seher Halîfe’nin *Lem ne ‘ud cevâri lekum/ Size Cârîye Olmayacağız* isimli; Filistin’de kadının zorla akraba evliliği yapmasını ve aile içi şiddeti konu alan romanında olduğu gibi bireysel tecrübeler tikel ve teferruat

⁶⁹⁸ Said, *Culture and Emperyalism*, New York: Vintage books. 1994. s. 228

⁶⁹⁹ Mahmûd Dervîş, *Yevmiyyâtü l-hüzni l-âdî*, Beyrut: Dâru’l-‘avde, 1973, s. 16

⁷⁰⁰ Mahmûd Dervîş, age, s.79

⁷⁰¹ M. Bergûsi, age, s. 30

addedilebilir. Yazarın tam İntifada'nın en sıcak zamanlarında bu romanı yazmasının gerekçeleri tartışılabilir. Yine Zekeriyya Muhammed'in Filistin meselesinden tamamen uzak sürrealist '*Asa'r-râ'i*' (Çoban Değneği) romanında olduğu gibi savaşın, yinelenen kalıplarından ve temalarından uzaklaşma deneyimi bile okurun beklenti sınırlarıyla inşa edilerek Filistin bağlamında yorumlanabilmesi ve aynı çerçeveye indirgenebilmesi olasıdır. Zira tüm metinler Filistin meselesi ölçeğine vurulur. Değerler sistemi bütünüyle vatanîdir. Siyasi olanla, hâkim kabullerle özdeşlik taşımayan metinler periferiye itilme riskini taşıyabilir. Bu durum sanatın neredeyse resmîleşme tehlikesini de beraberinde getirebilir. Siyasi olanla edebi olan arasındaki tam bütünlük, siyah-beyaz arasındaki ayrıntıları da yok etme potansiyelini taşır. Bir açıdan bakıldığında bütünüyle siyasi koşutluk taşıyan bu edebiyat, zayıflayarak Filistin idealini kurma işlevini yüklenmekte yetersiz metinlere dönüşebilir.

Direnış edebiyatının didaktik, militarize edilmiş metinlerini, şiddetin kurguyu bastırarak tüm rolleri çaldığı temsillerini, ne yapacakları en baştan belirlenmiş tipolojilerini bir kenara koyduğumuzda dahi, Filistinli romancının kendini kuşatan gerçeklikle baş etmesi zordur. Ulusal olan ve evrensel olan arasında, siyaset ve sanat arasında, toplum ve birey arasında, ideolojiyle özgün deneyimler arasında denge kurma meselesi Filistinli romancıyı meşgul etmektedir. Sloganik dilin ezberlerini kırmaya çalışan, Filistin meselesinin daha derin boyutlarına inmek isteyen romancılar, Filistinli bireyin deneyimlerinin, insanî tecrübelerinin aktarılması meselesi üzerinde çaba sarfeder.

Oslo Antlaşması sonrası yazılan romanların istatikselsel olarak dikkat çekici bir kısmı Filistin meselesini ele almaktadır. Bunların hatırı sayılır bir kısmında olaylar Nekba'dan başlayarak 1967 yenilgisi, I. ve II. İntifada, Lübnan İç Savaşı gibi olayları konu edinir. Yazarların konuyu yineleme pahasına kendi şahitliklerini anlatma istekleri açıktır. Bu romanları yazmaya iten bir diğer neden, Filistinli romancıların Filistin tarih yazımı konusundaki hassasiyetleridir. Romancıların gerçeği tüm yönüyle anlatma çabası eserlerini pek çok tarihi ismi, mekânı, vakîâyı ve hatta anlaşma bendini içine alacak şekilde tasarlamasına neden olur. Pek çok romancının bir asırlık tecrübeyi ele alan romanlar telif ettiği görülür. Romanlarda özellikle savaş sahnelerinde günlük yaşama dair bulguların geri planda kaldığı görülür. Günlük yaşam bu eserlerde genellikle yalnızca savaşın ve mülteci yaşamının zorluklarının göstergesidir. 'Âşur'un *Tantûriyye* romanında olduğu gibi savaşın psikolojik yönü ve insan

ilişkilerine etkilerini anlatan bir eserde dahi diyaloglar veya ara metinler aracılığıyla uzun tarihi ve hukuki bilgilendirmelere yer verilir. Kimi romancılar, bir asırdır süren çıkmazın sonucunda Filistin lehine herhangi bir kazanım elde edilememesi konusunda yaşadıkları ümitsizlikleri dillendirme yoluna gider. Leyâne Bedr de “Filistin gerçekliğini dünyaya öğretmek konusunda gösterdiğimiz başarıyı, valizleri taşımak konusunda gösterseydik.”⁷⁰² diyerek bu çelişkiyi ifade eder. Filistin romanındaki tarihi temayüllerin, yazarların Filistin’deki güncel yaşamı anlatma konusundaki yetersizlikleriyle açıklanabilir. Filistin meselesini dolaylı/dolaysız konu edinmeyen nadir sayıda eserle karşılaşmıştır. Bu tip eserlerde Refik İvad’ın *Akka ve'l-mülûk*(*Akka ve Krallar*) eserinde olduğu gibi genellikle mekan olarak farklı bir yerin yahut zaman olarak farklı çağların seçildiği görülmektedir. Bu eserlerde günlük yaşam, dönemin özelliklerini aktarma aracı olarak sahnelenmektedir.

Filistin’de belirli tarihi evreleri ve savaşları ele alsa da dönemin sosyal değişimlerini ve yaşanan olayların Filistinli insanların yaşamına etkilerini ele alan romanlarda günlük yaşamın belirginleştiği, basit hikayelerin, sıradan problemlerin daha fazla gün yüzüne çıktığı, sembolik dilin azaldığı görülür.

Bu eserlerde iç mekanlar, işgalin ve sürgünün fiziki ve psikolojik etkilerini aktarır. Ayrıca Filistinli yazarın kişisel dünyalarını kurma çabalarına dair önemli örnekler sunarlar. Bu örneklerin tespit edilebilmesi için metnin iç dinamiklerine bakan eleştiri yönteminin katkısı önemlidir. *Ev, Eşyalar ve Yemekler* olarak iç mekânda yaşamı ele aldığımız bölümde, alt başlıkların tespit edilebilen ortak nitelikleri vardır. İlki, hikâye zamanına göre romanlarda iç mekânların istikrar göstergesi olarak betimlenmesidir. Hikâye zamanı işgal öncesine dayanan temsillerinde, evler, eşyalar ve sofralar günlük yaşamın olağan ve huzurlu akışını gösterirken, bunun aksi olarak işgal sonrası dönemlerde işgalin ve sürgünün yarattığı istikrarsızlığın işareti olarak var olur. Kurulan bayram sofraları ile oradan oraya taşındığı için kırılan tabaklar arasındaki tezatlıklar sergilenir. Geçmiş yaşam ve şimdiki yaşam arasındaki tezatlıklar metinlerde kurucu unsurdur. İkinci olarak bu kategoriler, Filistin milliyetçiliğinin gündelik yaşama sızan göstergeleri olarak karşımıza çıkar. Arap mimarisini temsil eden evler, Filistinlilerin dönüş hakkının sembolü olarak yer alan anahtarlar, Filistinlilerin mahalli kıyafetleri, Filistin mutfak geleneğine ait tatlar romanlarda Filistin kimliğinin günlük

---

⁷⁰² Bedr, Nücûmu Eriha, s.10

yaşamdaki tezahürlerini gösteren sembollerdir. Filistin romanı ürettiği semboller yardımıyla Filistin ulusal kimliğinin pekiştirilmesinde rol üstlenir. Son olarak evler, nesnelere ve tatlar Filistinli romancının özgün deneyimlerinin izleği olarak var olur. Yerinden edilmek ve evini kaybetme dürtüsüyle edebiyatçının yaşadığı kayıp çocukluğu metinlerle yeniden yaşayarak koruduğu görülür. Bunlar, Filistinli romancının ideolojik tutumlarının gölgesinde kişisel evini koruma güdüsüyle yazdığı metinlerdir. Bu tip metinlerde evler, nesnelere ve tatlar kişisel hafızayı temsil ederler. Yakından bakıldığında tecrübelerin ve nesillerin tek tip olmadığı görülür. Kayıp deneyimlerini dillendiren pasajlarda şiirsel, yoğun, melankolik üslup hakimdir. İç mekanlarda günlük yaşamı betimleyen metinlerin kurucu unsuru epidozik bellektir; sürgün yazarın gördüğü her evi, diğer evlerle kıyaslaması, tattığı her tadı çocukluk deneyimleriyle işaretlemesi gibi sürgünün kazandığı “maharetleri”⁷⁰³ gözler önüne serer.

Dış mekanda günlük yaşam, sürgün ve işgal nedeniyle yaşanan problemlerin bireye günlük yaşamda nasıl etkileri olduğunu göstermek amacıyla yer alır. Savaş ve trajedi temsillerinin Filistin gerçekliğini eksik bıraktığına dair bazı kaygıların, Filistinli yazarı basit ve günlük yaşamı anlatmaya ittiği görülür. Kimi yazarlar, olağanüstü tarihi olayları, kahramanları ve hainleri anlatmak yerine Filistinlinin günlük yaşamından konuları ele almanın Filistin gerçekliğine daha yakın olduğunu ifade ederler.

Dış mekanda günlük yaşam, Filistinlinin Filistin dışında yaşadığı sürgün problemlerini, işgal altında hayatı idâme ettirme çabalarını gösterirken Filistinlinin içinde bulunduğu paradoksları da yansıtır. İşgal öncesi Filistin’de günlük yaşamın temsili üç temel eğilimi gösterir. İlki günlük yaşamın, barış, huzur ve bereket göstergeleri olarak temsil edilmesidir. İkinci olarak, yazarın Filistin’i gelenekleriyle coğrafi özellikleriyle tasvir etme yoluyla Filistinli kimliğini koruma hedefi gütmesidir. Bu betimlemeler, yazarların kendi memleketleri ve deneyimlerine göre değişiklik gösterir. Kimi romancıların hareket noktası Filistin’in sınırlarını ideolojik olarak tanımlamak değil, vatandaki tecrübelerini, çocukluk mekânlarını anlatma güdüsüdür. Murîd Bergûsi, Yahya Yahlef gibi kimi romancılar kendileri açısından vatanın bir tür şiirsel imgeye dönüşme temayülünün taşıdığı paradoksları da paylaşma yoluna gider.

---

⁷⁰³ Bedr, age, s. 41

İşgalden sonraki dönemleri ele alan kurgularda günlük yaşam istikrarsızlık ve kaosu gösterir.

Filistin dışında geçen olaylarda, Filistinlinin yerinden edilerek memleketinden ayrılmasıyla karşılaştığı olaylar, Filistinli kimliği nedeniyle yaşadığı sosyal ve siyasi problemler dışında sürgünün psikolojik etkileri işlenir. Romanlarda karakterler mülteci, çocuk, kadın, direnişçi, aktivist, iş insanı gibi farklı sosyal ve siyasi çeşitlilik barındırmasına rağmen Filistinli kimliklerinden doğan pek çok siyasi problemle karşı karşıyadır. Aile parçalanmışlıkları hepsinde ortaktır. Durmaksızın değişen ikamet yerleri Filistin dışında temsil edilen hayatın ortak paydasıdır. Yolculuklar, günlük yaşamın en önemli başlığıdır. İş hayatı, aile yaşamı, düğünler, cenazeler, kimin nerede nasıl bulunabileceği, hangi sınırdan geçebileceği, hangi kimliği kullanacağı gibi bir dizi probleme dayanarak anlatılır. Romanlarda karakterlerin ikamet değişikliklerinin anlaşılması, mekanların değişimi takibi zorlaştıracak kadar karmaşıklığa neden olabilmektedir. Bunu çözümlenmek adına yazarların farklı kurgular geliştirdiği görülür. 'Âşur, *Tantûriyye* romanında yolculukları kimi zaman diyaloglar ve hikayenin akışına yedirmek suretiyle gerekçelendirir. Ebu'l-Hayyât *La ehad ya 'rifu fasilete demihi* romanında, göçü, bunların nedenlerini bilmeyen bir çocuğun dilinden aktarmayı seçer. Leyâne Bedr, pek çok karakterin değiştirdiği ülkeleri anlatırken gerekçeleri kimi zaman detaylandırmaz. Böylece göçü, Filistinli olmanın bir problemi çerçevesinde sunma yoluna gider.

Vatanın içinde sıradan günlük yaşamın temsili birden fazla açıdan edebi eleştiride tartışmaya konu olmuştur. İlki Filistin'de günlük yaşamın temsiline Yahudi karakterin birey olarak temsilidir. Filistin içinde Yahudilerin yaşadıklarını anlamaya ve empati kurmaya yönelik boyutlarda olması tatbî'/doğallaşma olarak Filistinli edebiyatçı açısından kabul edilemez bulunur.⁷⁰⁴ Günlük yaşamı ele alan eserlerde mesafeye rağmen Yahudilerin temsiline dair izlerin olduğu görülür. Mûrid Bergûsi, *Raeytü Ramallah* eserinde bir İsrail askerine empati kurarken, kurmaması gerektiğini hatırlar. Hüseyin Bergûsi, Yahudi yerleşimcilerin kendi gördüğü tepelerde ne gördüklerini sorgular. Bir diğer mesele Filistin'e gitmesi mümkün olmayan bir yazarın Filistin'i anlatma deneyimiyle ilgilidir. Adil Usta konuyu gerçekçi romanın nitelikleri çerçevesinde ele alırken, pek çok yazarı Filistin'de günlük yaşamı olduğu g yansıtmaya

---

⁷⁰⁴ Tâcâ, age, s. 21

konusunda hatalı olmakla, bölgelerin adetlerini birbirine karıştırmakla suçlar.⁷⁰⁵ Kimi eleştirmenlere göre bu durum Oslo sonrası döneme ait romanın getirilerinden birisidir. Kısıtlı zamanlarda ülkeye girebilen ya da belirli bir parçasına giren yazarların yazma deneyimlerini gösterir. Medhûn'un eserine girizgah olarak romandaki bilgilerin kendi kısıtlı tecrübesine değil yaşayan pek çok kişinin tecrübesine dayanarak teyit ettiğini söylemesi Filistin'de yaşamın temsil problemleri açısından çarpıcıdır.

Kudüs'ün çok zor izinlere bağlı olarak girişinin sağlanması, Gazze'nin neredeyse dünyadan bütünüyle tecrit olarak yaşaması, Batı Şeria'nın üç ayrı bölgeye ayrılmış olması, sayısı binleri geçen kapılarla inşa edilmiş Ayrım Duvarı düşünüldüğünde Filistin içinde günlük yaşamın temsilinin kimi zorluklar barındıracağı açıktır. Ebu'l-Hayyât'ın işgali merkeze almadan anlatmaya çabaladığı izlenimi veren realist hikayesinde, vatanın parçalanmışlığı etkilidir. Karakterlerin tasarruflarında işgal hikâyeyi böler. Medhûn'un *Mesâ'ir* romanı farklı tecrübeleri bir araya getirebilmek adına dörde bölünmüş ve her hikayedeki ana karakterler değiştirilmiştir. Romanlarda hikâyenin kesintiye uğramaması adına zamansal olarak da kimi bölünmeler gözüktür. Örneğin, Âmirî'nin *Mûrad Mûrad'ında* sadece yirmi dört saatlik bir tecrübe konu edilir. Bişârenin, iki yüz ellibeş sayfalık günlük yaşama dair sayısız enstantaneler barındıran *Hâciz : Şazâya rivâyetin* romanı ise elli dokuz parçalık bölümden oluşur. Karakterlerin kimi künyeleriyle kimi harflerden ibaret verilirken, kimi bütünüyle boşluktadır. Onlarca karakter vardır ancak baş kahraman *Ayrım Duvarı*dır. Bişâre eserine "Romanın parçaları" adını vererek, duvarın; mekânsal bölünmeyi gerçekleştirmekle kalmayıp, rivâyeti de nasıl böldüğünü kanıtlar. Romanda zaman, mekan ve kurgu bölünür.

Filistin romanında günlük yaşam; vatanın işgali ve sürgün arasında, ben ve öteki arasında, *nostos/ev* ile *algia/özlem* arasında, tarihle hafıza arasında, geçmiş ile şimdi arasında, trajediyle sıradan arasında, melankoli ve mizah arasında, kapanma ve seyahat arasında, ideal ve vakıa arasında, özneye toplum arasında, poetik ve heterotopik mekânlar arasındaki bölünmeleri gösterir.

Vatanın içinde sıradan günlük yaşamın temsilinin sanatsal düzeyde nasıl ifade edilebileceği karşılaşılan bir diğer tartışmadır. Bu tartışmanın temeli; sanatsal metinde *günlük*

---

⁷⁰⁵ Adil Usta "er-Rivâi ve't-tecribe: Temessülü'z-zaman ve'l-mekân." *Füşha*, 05.02.2017

yaşamın, basit olanın özellikle işaret edilmesinin amacına ilişkindir. Genellikle sanatçı, olağanı, günlük rutini farklı bir açıdan gösterme amacı taşıdığında bunu sanatsal metinde işler. Sanatçı bu yolla alelâde olanın istisnai yönünü fark ettirmek ister. ‘Âmirî, *Mûrad, Mûrad* eserinde, Bişâre *Hâciz* eserinde, bu tartışmaya Filistin romanı çerçevesinde temas eder. Yazarlar; Filistin’de günlük yaşam, alelâde yaşam işgalin koyduğu absürt kurallar çerçevesinde bu kadar istisnai noktalara taşınmışken, bunu olduğu gibi aktarmanın sanatsal yaratıcılıkla ilişkisi olup olmadığını sorgularlar.⁷⁰⁶

Bu çalışmanın sonunda Filistinli romancının kendi içindeki paradoksları keşfedebilme imkanının, Filistin romancının kendine özgü dilinde ne denli etkin olduğu görülmektedir. Filistin romanında günlük yaşamın temsilinin kimi zorlukları olduğu aşıkardır. Buna rağmen Filistin meselesini evrensel düzlemde bir bağlama oturtarak anlatma çabası, siyasi dilin hegemonyasını kırarak Filistin meselesini insani boyutlarıyla ele alma arzusu, metnin bizzat kendi içine düştüğü paradoksları gösterme isteği ve kendi öznel deneyimlerini aktarma ihtiyacı romancıyı basit günlük yaşamı bir imkân olarak kullanmaya itmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulguların sınırlı sayıda esere dayandığı düşünüldüğünde, örneklerin zenginleştirilmesinin konunun farklı açılardan görülmesine olanak sağlayacağı tartışılmazdır. Çalışmada kısmen temas edilen ikincil okumaların derinleşmesi Filistin edebiyatının diğer edebiyatlarla ortak bağlarını bulma konusunda yardımcı olacaktır. Çalışmaya, bilhassa İbranice yazan Filistin asıllı yazarların eserlerinin dahil edilmesinin, gözden kaçırılmış pek çok noktayı aydınlatacağı muhakkaktır.

---

⁷⁰⁶ ‘Âmirî, age, s.14 ; Bişâre, age, s.15

EKLER

Ek 1. 1948'e Kadar Basılan Tercüme ve Adaptasyon Romanlar

1. *İbnetü'l-kaptân*; Puşkin, Halil Beydes, Beyrut, el-Menar Dergisi,
2. *el-Kavzakî ve'l-elhân*; Halil Beydes. Lübnan Dergisi'nde basılmış ardından 1899 yılında müstakil olarak basılmıştır.
3. *et-Tabîb el-Hazik*; Halil Beydes, Beyrut 1899
4. *Şakâi'l-mülûk*; Marie Corelli, Halil Beydes, Rusça çevirisinden tercüme etmiştir. Nefâis Dergisi'nde yayımlandıktan sonra Kudüs Ortodoks Rum Kilisesi tarafından 1922 yılında ayrı basımı olmuştur.
5. *Ehvâlü'l-istibdâd*, Tolstoy, Halil Beydes, 1909 Matbaa Vataniyye, 1927, Kahire.
6. *el-Hesnâ el-mütenekkira*, Emilia Salgari, Halil Beydes, 1911. Nefâis'in eki olarak basılmış, 1925 de ayrı basımı olmuştur.
7. *Henri es-sâmin ve zevcetuhu's-sâdise*, F. Milbakh, Halil Beydes, 1911-1915, Nefâis, Kudüs 1921
8. *Hanna Karanina*, Tolstoy, Halil Beydes. Kayıtlarda geçmesine rağmen mevcut nüshası bulunmamaktadır.
9. *el-Arşu ve'l-hub*, Halil Beydes, Kudüs, 1921.
10. *Meyy ev el-harîf ve'r-rebi'*, Chaucer, Ahmet Şakir el-Kermî.
11. *Hâlid*, (M.F. Crawford) Ahmet Şakir el-Kermî, 1923
12. *Sebilü'l-mecd ev el-mihmâzü'z-zehebî*, Abdurrahman Buşnâk, 1939.
13. *Kısas muhtâra mine'l- edebi'r-Rûsî*, Necati Sıdkî, Beyrut 1952

14. *Kısas muhtâra min edebi'l-İsbânî*, Necatî Sıdkî, 1953 Dâru Beyrut
15. *el-Hanefse ezzehebiyye, A.A. Poe'nin çeviri öyküleri*, Necatî Sıdkî Beyrut Daru'l-Kitâb .
16. *Kısas muhtâra min'el-edebi's-Sînî*, Necatî Sıdkî 1954, 2. baskı Daru Beyrut li't-tıbâi ve'n-neşr,
17. *İbnetü'l-kâhin ve yakazatü'l habibeyn*, Reşid Decâni.
18. *Fi sebili't-tâc*, Anton Bellân.
19. *el-Unkûd*, İskender el-Hûri el-Batcâli.
20. *Gabriyala el-Hesna*, Augost Maki, İskender el-Hûri el-Batcâli.
21. *Enise ve ihvanu'l-'adl*, Cebrail Ebu Sa'di, 1942.

Ek 2. 1948'e kadar Filistin Romanı

- 1- 1920 - *el-Vâris*: Halil Beydes, Matbaatü Dâru'l-Eytâm Kudüs
- 2- 1920 - *el-Hayatü ba'de'l-mevt*: İskender el-Hûri, Dîru'r-Rûm, Kudüs
- 3- 1920- *Zulmü'l-valideyn*: Yuhanna Dekart, Mecelletü Beytü'l-Lahm, Beytüllahm
- 4- 1920- *Aslu's-şikâ*: Yuhanna Dekart, Mecelletü Beytü'l-Lahm, Beytüllahm
- 5- 1922- *Fî zimmeti'l-'Arab*: Necîb Nisâr, Matbaatü Ceridetü'l Kermel, Hayfa
- 6- 1922- *Vefâu'l-'Arab*: Cemîl el-Bahrî, Hayfa
- 7- 1922- *Muhlisetün valideyha* : Cemîl el-Bahrî, Hayfa
- 8- 1922- *Şehîdetü'l-vefâ*: Cemîl el-Bahrî, Hayfa
- 9- 1922- *ez-Zehra el-hamra*: Cemîl el-Bahrî, Menşûrat, Hayfa
- 10- 1922- *Hizâru'l-Kuds*: Fâik Kemal, Matbaatü Beyti'l-Makdis, Kudüs

- 11- 1922- *Muflihul'l-Gassânî*: Necîb Nisâr, Hayfa
- 12- 1922- *Fâtine Bintu'l-Kamer* :Cemal Selim Nuveyhid, Kudüs
- 13- 1927- *Secînu'l-kasr* : Cemîl el-Bahrî, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Hayfa
- 14- 1929- *Bejne'l-user ve'l-hurriyye* : Kostantin Toyodoroy, Dâru'l-Eytam el-İslamiyye, Kudüs
- 15- 1932- *'Ala sikketi'l-Hicâz* : Cemal el-Hüseynî, el-Matbaa es-Sınâ'ıyye, Kudüs
- 16- 1934- *el-Mellâk ve's-simsâr* : Muhammet İzzet Derûze, Nablus
- 17- 1934- *Süreyya* : Cemâl el-Huseynî, Dâru'l-Eytam el-İslamiyye, Kudüs
- 18- 1934- *Ve lekum fi'l-kısâsi hayat* : Enver Amr Arafat, Dâru'l-Eytam el-İslamiyye, Kudüs
- 19- 1939- *Limâza leyse ente?* : Cibrîl Ebu Sa'dî, Beyrut
- 20- 1943- *Enîse* : Cibrîl Ebu Sa'dî, Sayda
- 21- 1943- *Müzekkiratü decâce* : İshak Musâ el-Hüseynî, Dâru'l-Maarif, Kahire
- 22- 1945- *Hâlid ve Fatîne* : Râdî Abdulhâdi
- 23- 1946- *Fi's-serîr* : Muhammed el-Adnanî, Matbaatü Sa'd, Halep
- 24- 1946- *Kâtele ummehu* : Philip Hena es-Sâyîğ, Beyrut
- 25- 1947- *el-Eşbâhu'l-hamr* : Kâmil Ni'me, el-Mektebe el-Asrıyye, Hayfa
- 26- 1947- *es-Sefahat*: Cebrail Halef, Filistin
- 27- 1947- *Fi's-Samîm* : İskender el-Khurî, Mektebetü'l-Arab, Kahire
- 28- 1947- *Murakkasu'l-'umyân* : Arif el-Arif, Dâru'l-Fikri'l-Arabî,Kahire
- 29- 1948- *Mevâkibu's-şühedâ* : Cemal Nuveyhid, Matbaatü'l-Maarif, Kudüs

Ek 3. Filistin’de 1948 Öncesi Basılan Edebi Dergiler:

- 1- el-Ğazal: Osmanlı Resmî Gazetesi, Ali er’Reymâvî,1876, Kudüs
- 2- et-Terakkî : Adil Cabar, 1907, Yafa
- 3- el-Asma‘î: Henâ Abdullah el-Îsa,1908-Kudüs
- 4- Ceridetü’l-Kuds: Corci Habîb Hananyâ, 1908, Kudüs
- 5- el-Însâf : İlyas Meşhûr, 1908,Kudüs
- 6- en-Necâh : Ali er’Reymâvî, 1908
- 7- en-Nefâis : Halil Beydes, 1908, Hayfa
- 8- en-Nefir : İlya Zuka, 1908
- 9- ed-Destûr : Halil es’Sekkakinî, 1910
- 10- el-Hurriyye: Tevfik es’Semhûrî, 1910, Yafa
- 11- Filistîn: İsa Davud el-Îsa, Yusuf el-Îsa, 1911, Yafa
- 12- el-Menhal : Muhammed Musa el-Mağribî,1913

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan. “eş-Şi‘r hattâ bidayeti’l-intidâb.”, *el-Mevsû‘a el-Filistîniyye: Dirasatü’l-hadâra*, Beyrut: Hey’etü’l-mevsûati’l-Filistîniyye, c. 4,(1990) : 5-28
- Abufarha, Nasser. “Land of Symbols: Cactus, Poppies, Orange and Olive Trees in Palestine.” *Identities* 15, no. 3 (2008): 343–68. <https://doi.org/10.1080/10702890802073274>.
- Açar, Sezai. “Oslo Antlaşması’ndan Sonra Filistin Sorununda Gelişmeler ve Arap-İsrail ilişkileri.”, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. 2006.
- Aguiar, Marian. *Tracking Modernity: India's Railway and the Culture of Mobility*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011.
- ..... “Making Modernity: Inside the Technological Space of the Railway.” *Cultural Critique* 68, no. 1 (2008): 66–85. <https://doi.org/10.1353/cul.2008.0009>.
- Aijazz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London: Verso. 2000.
- Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979.
- ‘Âmirî, Suâd. *Murâd, Murâd: La şey’ taksiruh sivâ hayâtek*. (çev: Seher Tevfik) Doha: Bloomsbury- Muessetü’l Kaţar li’n-neşr, 2011.
- Arıcı, Oğuz. “Epik Tiyatro ve Gestus Kavramı Üzerine.” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10986>
- Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. (çev: Ayşe Tekin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- ‘Âşûr, Radvâ. *Tantûralı Kadın*.(çev: N. Zehra Kalkancı) İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- el-Atraş, Leyla. *Rağabâtü zâke’l-harîf*. Lübnan: Dâru’l-‘Arabiyye li’l-ulûm, 2011.
- Avcu, İsmail. “Bellek, Travma ve Edebiyat.” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 63 (December 2019): 627–46.

‘Avde, Nebîl. “Nazra cedîde ala’ş-şî‘ril-Filistînî fî ‘ahdi’l-intidâb.” *quds.net*, 25.09.2019.
<https://qudsnet.com/post/463334/%D9%86%D8%B8%D8%B1%D8%A9%A8>
(erişim: 19.06.2021)

Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. (çev: Aykut Derman) İstanbul: Kesit Yayınları, 1996.

Bahrâvî, Hasan. *Bünyetü’ş-şekli ve’r-rivâ’î: el-Fedâ’, ez’zaman, eş’sahsiyye*. Beyrut: el-Merkezu’s-sekâfi el-‘Arabî, 1990.

Barthes, Roland, “Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption.” *Food and Culture: A Reader*. ed.: Penny Van Esterik. New York: Routledge, 2008.

Bedr, Leyâne. *Nücûmu Erîha*. Kahire: Dâru’l-Hilal, 1993.

..... *eş-Şurfe ‘ale’l-Fakihânî*. Ramallah: Dâru’ş-Şurûk, 2007.

Bennett, Andy. *Kültür ve Gündelik Hayat*. (çev: Nagehan Tokdoğan vd.) Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018

Bergûsi, Murîd. *Raeytü Ramallah*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfi el-‘Arabî, 1998.

Bergûsi, Hüseyin Cemil . *Seekûnu beyne’l-levz*. Beyrut: Müeesesetü’l-‘Arabiyye li’d-dirâsât ve’n-neşr, 2004.

el-Berîmi, Muhammed Munîb. *el-Fedâu’r-rivâ’î fi’l-ğurbe*, Fas: Dâru’n-neşri’l-Mağribiyye, 1984.

B’Tslm (The İsraili İnförmatıon Center for Human Rights in the Occupied Territories), The Separation Barrier - Statistics

https://www.btselem.org/separation_barrier/statistics (erişim: 22.09.2021)

Boullata, Kamal. “Asim Abu Shaqra: The Artist's Eye and the Cactus Tree.” *Journal of Palestine Studies* 30/4 (2001): 68–82. <https://doi.org/10.1525/jps.2001.30.4.68>.

Boym, Svetlana. *Nostaljinin Geleceği*. (çev: Ferit Burak Aydar) İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Bozdoğan, Ahmet. “Dönem ve Akım Nitelemeleri Arasında Kalmış Bir Terim: Milli Edebiyat.” *İlmi Araştırmalar*, Sayı 22 (2006): 15-32

BM. (UN), Humanitarian Impact of the West Bank Barrier, Crossing the Barrier: Palestinian Access to Agricultural Land, January 2006.

<https://web.archive.org/web/20070927023239/http://www.humanitarianinfo.org/opt/docs/UN/OCHA/OCHABarRprt-Updt6-En.pdf> (erişim: 10.02.2021)

Cankara, Murat. “İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyatında Konumlandırmak.”, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2011.

Carter, Sean. “The Geopolitics of Diaspora.” *Area* 37, 7 /1(2005):54–63.

<https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2005.00601.x>.

Jawabreh, Yaser. “Sülesiyyetü ‘sittine ‘amen: rihletüs’-sahrâ’ ” Yüksek Lisans Tezi, Camiatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2018.

el-Ceyyûsî, Selmâ el-Hadrâ. “*el-Batal fî edebi’i-‘Arabî el-muâsır.*”, *Mecelletü’l-Adâb*, c. 25, S.10(1977):74-77 <http://purl.org/aub/ul/do/b17816580>

- Jayyusi, Salma Khadra. *Anthology of Modern Palestinian Literature*. New York: Columbia University Press, 1992.

Chrisman, Laura. “Nationalism and Postcolonial Studies.” *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*, (2004):183–198.

<https://doi.org/10.1017/ccol0521826942.010>.

Cibrân, Süleyman. *Nazra cedîde ‘ala’ş-şî’ril-Filistîni fî ‘ahdi’l-İntidâb*, Hayfa: Menşûrati’l-Kermel, 2006.

....., “Medhal lidirâseti’ş-şî’ri’l-Filistîni fî İsrail, 1948-1967.” Qadita.net 10.09.2012

..... <https://www.qadita.net/featured/suliman/> (erişim: 22.06.2022)

Clark, Peter. "Marginal Literatures of the Middle East." *Literature and Nation in the Middle East*, ed. Yasir Sulaiman ve İbrahim Muhawi,(2006):179-189

Cleary, Joseph N. *Literature, Partition and the Nation-State: Culture and Conflict in Ireland, Israel and Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Counihan, Carole, Van Penny Esterik, ve Alice P. Julier. *Food and Culture: A Reader*. New York: Routledge, 2019.

Daly, Nicholas. *Literature, Technology, and Modernity: 1860-2000*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2009.

Dayf, Şevki. *el-Edebu'l-'Arabî el-mu'âsır fî Mısır*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1961.

Deleuze, Gilles. *Proust*

ve Göstergeler. (çev: Ayşe Meral). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

Derrâc, Faysal . "Rivâyetü'l-kevâbisi'l-Filistini fi bilâdi'l-hâvâciz: el-Hub fi muntikati'z-zıl el-cehr bi'l-hakika.", *Arab48.com*. 31.12.2005.

<https://www.arab48.com/%D8%AB%D9%82%D8%A7%D9%81%D8%A9>(erişim: 10.12.2021)

..... "er-Rivâye el-Arabî teişu zemenen menkûsen...", röp: Kudüsü'l-'Arabî, 28.11.2014
<https://www.alquds.co.uk/%D9%81%D9%8A%D8%B5%D9%84-%D8%AF%D8%B1%D9%91%D8%A7%D8%AC-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9-> (erişim: 17.07.2022)

Devâbişe, Muhammed, Zuhûr Devabişe. "Sûretü'l-âher fi 'Makdesiyyetü ene' " el-Mecma', S. 8 (2014) DOI: 1012816/0009666.

Dugard, John. "Question of the violation of human rights in the occupied Arab territories, including Palestine": note / by the Secretary-General

<https://digitallibrary.un.org/record/451145> (erişim: 15.05.2022)

- Dolphin, Ray ve Graham Usher. *The West Bank Wall Unmaking Palestine*. London: Pluto Press, 2006.
- Dufoix, Stephane. *Diasporalar*, (çev: Işık Ergüden). İstanbul: Hrant Dink Vakfı, 2011.
- Ebubekr, Velîd. “Ba‘du’t-tehavvulati’l-hassâ fi’r-Rivâyeti’l-Filistinîyyeti’l-cedîde.” Tabayyun, S.2, Güz(2012): 135-150.
- Ebu’l-Hayyât, Mâyâ. *AB+ La ehad ya ‘rifu fasilete demih*. Beyrût: Dâru’l-Âdâb, 2013.
- ..... “Rivâyetü’l-hayât, el-hayâtü’r-rivâye” *Mecelletü’l-dirâsâti’l-Filistiniyye*, Sayı 96, (2013):169-171.
- Ebu Meyyâle, İbtisâm. *el-Hubbu’l-muharrem*. Ramallah: Merkezü Beyti’l-Makdis, 2008.
- Ebu’s-Suûd, ‘İzam. *Sabri*, Kudüs: Dairetü’s-sekâfiyye lil mesrahi’l-vatanî, 2008.
- Ebu’ş-Şebâb, Vâsıf Kemal. “el-Kıssa ve’r-rivâye ve’l-mesrahiyye fi Filistîn (1900,1948).” *el-Mevsû’atü’l-Filistîniyye (The Palestinian encyclopedia)*, ed. Enis Sâyiğ, *Dirâsâti’l-hadâra*, Beyrut: Hey’etü’l-mevsûati’l-Filistîniyye.c.4 (1990): 127-163.
- Ebu’ş-Şihâb, Râmi. *Fi’l-memerrî’l-ahîr: Serdiyyetü’ş-şetâti’l-Filistîni*, (manzûru ma ba‘del kulunyolî.)Beyrut: el-Müessesetü’l-‘Arabiyye li’d-dirâsat ve’n-neşr, 2017.
- Ebu Zîyne, ‘İvad. *Esvât mine’l-hisâr*.www.e-kutub.com/Google e-book edition, 2011.
- Erder, Sema. *Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler*. İstanbul: Teknografik Matbaacılık, 1986.
- Ergün, Mustafa. *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Pegem Akademi, 2021.
- Esat Fırat, “İsrail’deki Dürziler Kimlik Sorunu Yaşıyor” (05.09.2018) Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israildeki-durziler-kimlik-sorunu-yasiyor/1246837> (erişim: 10.04.2022)
- Fazlıoğlu, Şükran. *Arap Romanında Türkler*, İstanbul: Küre. 2006.

Foucault, Michel .“Öteki Mekânlara Dair”, (çev: Buray Boysan, Deniz Erksan). *Defter Dergisi*. S.4. (1988): 7-15

Palestinian Central Bureau of Statistics (Filistin Merkez İstatistik Bürosu)

..... “Number of Registered Palestinian Refugees by Country”

https://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Registered-Refugees-by-Country-Diaspora-E-2017.html(erişim: 20.07.2021)

..... “Dr. İvad teste‘ridu evdâe Filistiniyyin fi 2021”:

https://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/Press_Ar_30-12-2021-pop-ar.pdf (erişim: 17.04.2022)

Gandhi, Mahatma Karamchand ve Anthony J. Parel. *Hind Swaraj and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

el-Gazavî, İzzet. *Teemmülatü 'n-nakdiyye fî nemâzic mine 'l-edebi 'l-Filistîni el-Muâsır*

Gelvin. James L. *The Modern Middle East: A History*. New York: Oxford University Press, 2020.

Giddens, Anthony. *Ulus-Devlet ve Şiddet*, (çev: Cumhur Atay). İstanbul: Kalkedon, 2008.

Gölpınarlı, Abdülbaki. Kur'an Meali. Nûr Suresi 35. Ayet

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=35>

(erişim:16.03.2022)

Gratien, Chris. “The Great War and the Remaking of Palestine.” The Great War and the Remaking of Palestine. Blogger, April 21, 2021.

<https://www.ottomanhistorypodcast.com/2018/07/tamari.html?m=1> (erişim: 16.03.2022)

el-Halayle, Muhammed Halil. “El-Mekân fi nemâzic mine 'r-rivâyeti 'l-Filistiniyye.” *Mecelletü 'l-Ulûmi 'l-'Arabiyye* 22:219-247.

Halîfe, Seher. *Rebî' Hâr: Rihletü's-sabri ve's-sabbâr*. Ramallah: Merkezu ûgârît es-sekâfi li'n-neşr ve't-terceme, 2004.

- *Bâbu's-Sâha*. Beyrut: Dâru'l-âdab, 1999.

- *Mîras*. Beyrut: Dâru'l-Âdâb, 1997.

Haliloğlu, Nagihan. "Vilademir Nabokov'un Eserlerinde Hafıza Mekânları.", *Sanatta Hafızanın Biçimleri*,(2014): 101-117.

Hanafi, Sara. "Rethinking the Palestinians Abroad as a Diaspora: The Relationships between the Diaspora and the Palestinian Territories." *International Social Science Review* no. 4/1-2(2003): 157-182.

Hammer, Juliane. *Palestinians Born in Exile: Diaspora and the Search for a Homeland*. Austin and London: University of Texas Press, 2005.

el-Hatîb, Hüsâm. "Hareketü't-tercümeti'l-Filistîniyye fi'l-karn'ıl-ısrîn hatta 'âm 1985." *el-Mevsû'atü'l-Filistîniyye*, ed. Enis Sâyiğ, Dirasâtü'l-hadâra, Beyrut: Hey'etü'l-mevsûati'l-Filistîniyye, c. 4, (1990): 255-338.

Hawari, Yara. :The Druze and the nation-state bill, al-Jazeera (16.08.2018)
<https://www.aljazeera.com/opinions/2018/8/16/the-druze-and-the-nation-state-bill/>
(erişim: 10.04.2022)

Havranî, Leyla. *Bavh*. Beyrut: Dâru'l-Adab, 2009.

Hein, Jeremy. "Refugees, Immigrants, and the State." *Annual Review of Sociology*, S.19 (1993): 43-59.

Hertzberg, Fredrik, ve Mats Deland. "Book Reviews : Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism Edited by Pnina Werbner and Tariq Modood (London, Zed, 1997)." *Race & Class* 40, no. 4 (1999): 99-101.
<https://doi.org/10.1177/030639689904000415>.

- Hout, Syrine. “The Predicament of in-Betweenness in the Contemporary Lebanese Exilic Novel in English” *Literature and Nation in the Middle East* ed. Yasir Sulaiman ve İbrahim Muhawi,(2006):190-206 DOI:10.3366/edinburgh/9780748620739.003.0011
- İbni Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, ‘*Uyûnu’l-Ahbâr*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, h.1418.
- İgamder: “Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin 12.08.1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi / Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949” <https://igamder.org/TR/belgeler/evrensel-nitelikteki-belgeler> (erişim: 10.06.2021)
- İsrael, Nova. *Outlandish: Writing Between Exile and Diaspora*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2000.
- Jabra, Jabra Ibrahim. “The Palestinian Exile as Writer.” *Journal of Palestine Studies* 8/ 2 (1979): 77–87. <https://doi.org/10.2307/2536510>.
- Jarrar, Randa. *A Map of Home*, Uk: Penguin Books, 2008.
- Jewish Virtual Library: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-the-israeli-druze> (17/05/2022)
- Justanis, Gregory. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (çev: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Kalkancı, N. Zehra “Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mısır’ın Sosyal ve Siyasi Tenkidi.”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Karaman, ‘Ala. “Serdiyyâtü Ramallah fi’l-edebi’l-Filistîni”. Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2015.
- Karuka, Manu . The impact of the Transcontinental Railroad on Native Americans, (röportaj: Sam Vong) June 3, 2019<https://americanhistory.si.edu/blog/TRR>(erişim: 05.07.2022)

- Khalidi, Walid. *Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East*. Cambridge, MA: Center for International Affairs, Harvard University, 1984.
- ..... *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington: Institute for Palestine Studies, 1992.
- el-Kazak, Ömer Said Abdülcebbâr “Şuârai’-rivâiyyun fî Filistîn (1948-2013)”, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2014.
- King, Bruce, ve Aijaz Ahmad. “In Theory: Classes, Nations, Literatures.” *World Literature Today* 67, no. 2 (1993): 458. <https://doi.org/10.2307/40149326>.
- Hannah Amit-Kochavi "Hebrew Translations of Palestinian Literature from Total Denial to Partial Recognition" *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, S. 13, n. 1, (2000): 53-80. DOI:[10.7202/037393ar](https://doi.org/10.7202/037393ar)
- Le Petit Journal’: North American Indians who have left their Reservation, attacking a train on the South Pacific Railroad, Arizona. Paris, 25 February, 1906.
- <https://www.alamy.com/stock-photo-north-american-indians-who-have-left-their-reservation-attacking-a-57297025.html>. (erişim: 10.09.2021)
- Mardorosian, Carina M. “ From Literature of Exile to Migrant Literature.” *Modern Language Studies* no. 32/2 (Autumn 2002): 15- 33.
- Sophia, A. McClennen, *The Dialectics of Exile: Nation, Time, Language, and Space in Hispanic Literatures*. West Lafayette: Purdue University Press, 2004.
- el- Medhûn, Rebi’î. *el-Mesâir :Konşerto Holokost ve’n-Nekba*. BAE: Mektebetü’l-Fikri’l-cedîd, 2016.
- Mennâ’, Adil. *Tarîhu Filistîn fî avâhiri’l-‘ahdi’l-Osmânî: 1700-1918*. Beyrut: Müessesetü’d-Dirâsâti’l-Filistîniyye, 1997.
- Merwan, Aber. “Suretü’l-beyt fî’r-rivâyetin-neseviyye el Filistîniyye” Yüksek Lisans Tezi, Hebron University, 2015.

Mevâsî, Fârûk. ‘Filistîniyyetü’l-edeb ve’l-edîb”. *Mevkî ‘ul- ‘Arab*, 26.12.2013

<https://www.alarab.com/Article/582618> (erişim: 15.03.2022)

el-Mısırî, Cihad Süleyman. *Remziyyetü mefâtihi’l- ‘avde fi edebiyâti’l- mer’eti’l-Filistiniyye el-lâcie ve İn’ikâsuha fi A’mali’l-mübdîin el-Filistiniyyîn*, Beytüllahm: Merkezu’l-Filistinî, 2011.

Miller, Michael. “The Railway and Modernity: Time, Space, and the Machine Ensemble.” *The English Historical Review* CXXV,no.513(2010):487–89.
<https://doi.org/10.1093/ehr/ceq057>.

Moretti, Franco. *Mucizevî Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*. (çev: Zeynep Altok) İstanbul: Metis, 2018.

Morris, Benny. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Muhâmid, Ömer. *Mukaddime fi’l-edebi’l- ‘Arabî ve’l-istişrâki’r-Rûsî ve’l-murâsilât beyne Ignaty Krachkovsky ve’l-küttâbi’l-Filistiniyyin ve ğayrihim mine’l- ‘Arab*, Nablus: Camiatü’n-Necâh el-Vataniyye,, 2005.

Nabokov, Vladimir Vladimirovich. *Konuş, Hafıza: Tekrar Ele Alınmış Bir Otobiyografi*. (Çev: Yavuz Yiğit.) İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Nasrallah, İbrahim. *Zemenü’l- huyûli’l-beydâ*, Beyrut: ed-Dâru’l-’Arabiyye lid’dirâsât ve’n-neşr, 2007

Nâtur, Selmân. *Sittûne ‘âmen rihletu’s-sahrâ*, Amman: Dâruş’-Şurûk, 2008.

Nora, Pierre. Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.” *Representations*, S. 26 (1989): 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>.

..... *Hafıza Mekânları*, (çev: Mehmet Emin Özcan). İstanbul: Dost Kitabevi, 2006.

Ocha (Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi). “Longstanding access restrictions continue to undermine the living conditions of West Bank Palestinians”

<https://www.ochaopt.org/content/longstanding-access-restrictions-continue-undermine-living-conditions-west-bank--palestinians> (erişim: 10.02.2021)

Oqlah, Nisreen. “Arap Romanlarında Osmanlı Devleti ‘Beyaz Atlar Zamanı’ örneğinde.”
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2017): 187–87.

<https://doi.org/10.17335/sakaifd.303049>.

Ordu, H., Temiz, M., Tunçtan, B., Fırat, S. Ş. "Sağlığın Sembolü: Gılgamış Destanı'ndan Asklepios'a Yılan.". *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* (2014): 62-63.

Poole, Ross. *Ahlak ve Modernlik*. (çev: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Porter. *Autobiography, Exile, Home: The Egyptian Memoirs of Gini Alhadeff, Andre Aciman, and Edward Said*. *Biography*, 24 (1), (2001): 302-313

Proust, Marcel, *Kayıp Zamanın İzinde: Yakalanan Zaman* (çev: Roza Hakmen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Kayıp Zamanın İzinde : Swanlar Tarafı (çev:Roza Hakmen,) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004

Ruşenfikr, Kübrâ vd. “Remziyyetü'l-mekâni'r-rivâi fi rivâyeti'l-müteşâil.” *Mecelletü'l-Cemiyetü'l-İlmiyyetü'l-İraniyye*, no. 36 (2015):19-3

Sa'di, Ahmad, H. “Catastrophe, Memory and Identity: Al-Nakbah as a Component of Palestinian Identity.” *Israel Studies* no. 7/2(2002): 175-198

Saddik M. Gohar, “Narratives of Diaspora and Exile in Arabic and Palestinean Poetry”,
Ruphatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 3.2.(2011):228-242

Said, Edward. *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (çev: Tuncay Birkan) İstanbul: Ayrıntı, 1995.

..... *Reflections on Exile and Other Essays*, London: Granta, 2013.

..... *Culture and Emperyalism*, New York: Vintage Books. 1994.

..... *Oslo 2: Selâm bilâ 'ard*, Beyrut: Dâru'l-müstakbeli'l-Arabî, 1995

..... "The Mind Of Winter: Reflections On Life İn Exile." *Harper's Magazine*, S.269 (1984): 49-55

Salhi, Zahia Smail. "Defining the Arab Diaspora". *The Arab Diaspora: Voices of an Anguished Scream*, (ed: Salhi, Z. S. & Netton, I. R) London, Routledge, (2006):26-40.

es-Sâlibî, Hüseyin Muhammed Hüseyin. *er-Rivâyetü'l-Filistîniyye ve tecellatuha el-fenniyye ve'l-mevdüiyye fi'l-ardi'l-muhtelle ba'de ittifakiyyeti Uslu* 1992, Yüksek Lisans Tezi, Camiatü'l-İslamiyye, Gazze, 2008.

Salih, Nidal. *Neşîdu 'z-zeytûn: Kadıyyetü'l-'ard fi'r-rivâyeti'l-Filistinîyye*. Dımeşk: İttihadü küttâbi'l-'Arabî, 2004.

Sam Vong, June 3. "The Impact of the Transcontinental Railroad on Native Americans." National Museum of American History, January 4, 2022.

<https://americanhistory.si.edu/blog/TRR>. (erişim: 12.04.2022)

Saida Tv. *Binâyetü Câd rihletü'l-bahsi an Naâciîn*, Haz: Meryem Deyrânî, Montaj: Ali Halîfe.

<http://www.saidatv.tv/news.php?go=fullnews&newsid=197711> (erişim: 17.04.2022)

Saygın, Arda Ümit . "Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları" *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* (AKAR), Cilt 1, Sayı 2, (2016): 69-80.

es-Sevâfirî, Kâmil. *el-Edebu'l-'Arabî el-mu'âsır fi Filistîn 1860-1960*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1975.

es-Simman, Dîme. *el-Burcu'l-Lukluk*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme, 2005.

..... *Rihletü't-diyâ'*. Kudüs: Dâru'l-Cündî, 2011.

Smith, Andrew. "Migrancy, Hybridity, and Postcolonial Literary Studies." *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*, (2004):241–61.

<https://doi.org/10.1017/ccol0521826942.013>.

Sulaiman, Yasir ve İbrahim Muhawi. *Literature and Nation in the Middle East: An Overview, Literature and Nation in the Middle East*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

Süer, Berna ve Ayşe Ömür Atmaca. *Arap- İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara: ODTÜ yayıncılık.

Sütçü, Özcan . "Edebiyat, Kurmaca, Gerçeklik" *Beytulhikme Int J Phil* 10/3 (2020):843-870

Şerîh, Mahmud. "er-Rivâye ve'l-kıssatü'l-kasîre ve'l-mesrahiyya (1948-1985)" *el-Mevsû'atü'l-Filistîniyye*, ed. Enis Sâyiğ, Dirâsâtü'l-hadâra, Beyrut: Hey'etü'l-mevsûati'l-Filistîniyye, c.4,(1990):197-228

Ebu's-Şihâb, Râmi. *fi'l-Memerrî'l-Ahîr : Serdiyyetü'-şetâti'l-Filistinî*. Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-dirasât ve'n-neşr, 2017.

Tâcâ, Vahîd. *er-Rivâye el-Filistîniyye: Hivarât nakdiyye*, takdim: Faysal Derrâc, Kudüs: Dâru'l-Cundî, 2014.

Tamari, Salim. (röp: Sam Dolbee) *The Great War and the Remaking of Palestine*, Episode 367

<https://www.ottomanhistorypodcast.com/2018/07/tamari.html?m=1> (erişim:17.06.2022)

Bessâm Tibi. *Arap Milliyetçiliği*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Tolstoy, Lev. *Savaş ve Barış*, (çev: Sıla Yılmaz). İstanbul: Sis, c. 1

Al-Tooma, S.J. "Translating Contemporary Iraq's Arabic Literature: Ten Years of Banipal's Record 1998-2008. ." *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* no. 3(3): 307-319.

UNWRA (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East)

“Resolution 70/85. Operations of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (2015).” 09.11. 2015.

<https://www.unrwa.org/resources/un-unrwa/resolution-7085-operations-united-nations-relief-and-works-agency-palestine> (erişim: 20.07.2021)

Uşfûr, Câbir .*Zemenü’r-rivâye*, Dimeşk: Dâru’l-Medâ li’n-neşri ve’s-sekâfe, 1999.

Usta, Adil. *Suâlü’l-hüviyye, Filistîniyyetü’l-edeb ve’l-edîb*. Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 2000.

..... Edebu’l-mukâveme; min tefâülü’l-bidâyât ilâ haybeti’n-nihâyat, Gazze: Vizâretü’s-Sekâfe, 1998

..... “ Suâlü’l-hüviyye: Edward Said ve Antûn Şemmas”, *el-Eyyâm*, 27.11.2016

https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=11abcf1cy296472348Y11abcf1c (erişim: 15.04.2021)

..... “Kanâdilu Meliku’l-Celîl”. *el-Eyyâm*. 02.09.2014

https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=d382ddb221785563Yd382ddb. (erişim: 02.04.2021)

..... “ er-Rivâi ve’tecribe: Temessülü’z-zemen ve’l-mekân” *Fusha*. 05.02.2017

[https://www.arab48.com/%D9%81%D8%B3%D8%AD%D8%A9/%D9%88%D8%B1%D9%82/%D8%A3%D8%AF%D8%A8/2017/02/05/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%B1%D8%A8%D8%A9-%D8%AA%D9%85%D8%AB%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-\[2-2\]](https://www.arab48.com/%D9%81%D8%B3%D8%AD%D8%A9/%D9%88%D8%B1%D9%82/%D8%A3%D8%AF%D8%A8/2017/02/05/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%B1%D8%A8%D8%A9-%D8%AA%D9%85%D8%AB%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86-[2-2]) (erişim: 19.04.2022)

Üre, Pınar. “İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1889-1914 Filistin ve Suriye’de Rus Şarkiyatçılar.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (30), 2019 : 79-98

Vâdi, Fâruk. *Selâse Alâmat fi’r-rivâyeti’l-Filistîniyye: İmil Habibi, Cebra İbrahim Cebra, Gassan Kanafanî*, Beyrut: Müessesetü’l-Arabiyye li’d-dirâsât ve’n-neşr, 1981.

..... *Menazîlu’l-Kalb*. Beyrut: Müessesetü’l-‘Arabiyye li’d-dirâsât ve’n-neşr, 1997.

Veer, Peter Van Der. “‘The Enigma of Arrival’: Hybridity and Authenticity in the Global Space.” *Debating Cultural Hybridity: Multiculturalism and the Politics of Anti-Racism*.(ed: P Werbner. & T.Modood) London and New Jersey: Zed Books Ltd, (2015): 90-105 <https://doi.org/10.5040/9781350219496.ch-006>.

Whitehead, Anne. *Memory*. London: Routledge, 2009.

Yâğî, Abdurrahman. *Hayatü’l-edebi’l-Filistîni min evvelin’n-nahda hatta’n-nekba*. Beyrut:Dâru’l-Afâki’l-Cedide, 1981.

Yahlef, Yahya . *Nehrun yestehimmu fi’l-buhayra*, Ramallah; Dâru’ş-Şûruk li’n-neşri ve’t-tevz’î.

Yaldız, Fırat. “Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar.” *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)* S.18(2013): 289-318.

Yasin, Abdülkadir .“es-Sahâfetü’l-‘Arabiyye fi Filistîn” *el-Mevsû’atü’l-Filistîniyye*, ed. Enis Sâyiğ, Dirâsâtü’l-hadâra, Beyrut: Hey’etü’l-mevsûati’l-Filistîniyye, c.4,(1990): 427-471

Yıldırım, Emre. “Yemek, Ulusal Kimlik ve Milliyetçilik ilişkisi Üzerine: ‘Çiya’ Markası ve ‘Turquality’ Programı Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım Denemesi.” *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, (2019):188–203
<https://doi.org/10.30784/epfad.580249>.

Yılmaz, Abdurrahman. “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or*

Turkic no. 9/2(Winter 2014):1685-1704

<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6274>

Zekût, Nahid. *İnkiâsu'l-irhabi's-Siyonî 'ala rivâyati'l-Filistîniyye*, Kûdüs: İttihadü'l-Küttabi'l-Filistiniyyin.